

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ
УНИВЕРСИТЕТИ**

***УМУМИЙ ПСИХОЛОГИЯ ФАНИДАН
ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА***

Тошкент - 2015

АННОТАЦИЯ: Ушбу ўқув-услугий мажмуада умумий психология фанининг предмети, тармоқлари, илмий тадқиқот методлари, психика ва онгнинг тараққиёти, шахс ва фаолиятнинг психологик тавсифи, мулоқот ва нутқ ҳақида маълумот, шахснинг ҳиссий эмоционал ва иродавий хусусиятлари, шахснинг индивидуал хусусиятлари тўғрисидаги маълумотлар камраб олинган.

Профессор: О.Мусурмонова таҳрири остида

Тузувчилар: катта ўқитувчи Р Мелибаева
ўқитувчи Д.Т.Полванова

Такризчилар: психология фанлари доктори, профессор С. Сафаев,
психология фанлари доктори, профессор З.Нишонова

Ўқув-услугий мажмуа Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети Илмий кенгашида кўриб чиқилган ва нашрга тавсия қилинган (2015 йил «__» _____ даги «__» баённома)

Ўқув-услугий мажмуа олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув-методик бирлашмалари фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгашнинг 2015 йил «__» _____ даги __-сонли қарорига мувофиқ нашрга тавсия этилган.

**ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА
ТАРКИБИ**

№	ЎҚУВ – УСЛУБИЙ МАЖМУА ТАРКИБИ	БЕТЛАР
1	Сарварак	1-бет
2	Кириш-аннотация	2-бет
3	Фаннинг намунавий дастури	4 –бет
4	Фаннинг ишчи ўқув дастури	18-бет
5	Таълим технологияси	45-бет
6	Масалалар ва машқлар тўплами	-
7	Реферат мавзулари	211-бет
8	Умумий саволлар	212-бет
9	Назорат учун саволлар (ЖН,ОН,ЯН)	214-бет
10	Тестлар	217-бет
11	Адабиётлар рўйхати	270-бет
12	Таянч конспект	273-бет
13	Хорижий манбалар	375-бет
14	Глоссарий	376-бет
15	Тарқатма материаллар	385-бет
16	Баҳолаш мезонлари	406-бет
17	Норматив ҳужжатлар	409-бет
18	Фойдали маслаҳатлар	-
19	Муаллифлар ҳақида маълумот	417-бет
20	Ўқув материаллари(маъруза матни,ўқув қўлланмалар)	илова қилинади
21	Курс ишлари мавзулари	-

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI

NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

«Ro‘yxatga olindi»
№
_____2015 y

Vazirlikning 2015-yil “___”
_____ “___” - sonly buyrug‘i
bilan tasdiqlandi

UMUMIY PSIXOLOGIYA

FAN DASTURI

Bilim sohasi: 100000 – gumanitar
Ta‘lim sohasi: 110000 – pedagogika
Ta‘lim yo‘nalishi: barcha ta‘lim yo‘nalishlar uchun (5110800-pedagogika va psixologiya ta‘lim yo‘nalishidan tashqari)

2735:2013-raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5110100 – matematika o‘qitish metodikasi
2646:2013-raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5110700 – informatika o‘qitish metodikasi
2746:2013-raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5110200 – fizika va astronomiya o‘qitish metodikasi
2695:2013-raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5110300 – kimyo o‘qitish metodikasi
2716:2013-raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5110400 – biologiya o‘qitish metodikasi
2649:2013-raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5111500 – geografiya o‘qitish metodikasi
2645:2013-raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5110600 – tarix o‘qitish metodikasi
2647:2013-raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5110800 – tasviriy san‘at va muhandislik grafikasi
2698:2013-raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5111100 – musiqa ta‘limi
2660:2013 – raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5111200 – o‘zbek tili va adabiyoti
2662:2013 – raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5111300 – ona tili va adabiyoti (qozoq tili va adabiyoti)
2633:2013- raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5111300 – rus tili va adabiyoti (o‘zga tildagi maktablarda)
2657:2013 – raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5111400 – xorijiy tillar va adabiyoti (ingliz tili va adabiyoti)
2675:2013 – raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5111401 – xorijiy tillar va adabiyoti (nemis tili va adabiyoti)
2599:2013-raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5111500 – chaqiriqqacha harbiy tayyorgarlik
2627:2013 – raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5111600 – milliy g‘oya, ma‘naviyat asoslari va huquq ta‘limi
2691:2013 – raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5111700 – boshlang‘inch ta‘lim va sport tarbiyaviy ishi
2697:2013 – raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5111900 – defektologiya
2732:2013 – raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5112000 – jismoniy madaniyat
2621:2013 - raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan 5112100 – mehnat ta‘limi

TOSHKENT – 2015

Fan dasturi Oliy va oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi oʻquv-uslubiy birlashmalari faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi Kengashning 2014-yil «___» -son majlis bayoni bilan maʼqullangan.

Fan dasturi Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universitetida ishlab chiqildi.

Tuzuvchilar:

Nishanova Z.T.- Nizomiy nomidagi TDPU « Umumiy psixologiya» kafedrasida professori, psixologiya fanlari doktori

Doʻstmuxamedova SH.A.– Nizomiy nomidagi TDPU “Umumiy psixologiya” kafedrasida dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi

Ergashev P.S.- Nizomiy nomidagi TDPU “Umumiy psixologiya” kafedrasida dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi

Taqrizchilar:

Zufarova M. – Qoʻqon Davlat pedagogika instituti dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi

Toychiyeva S.M. - TVXTB dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi

Oʻquv fan dasturi Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti oʻquv-uslubiy kengashida tavsiya qilingan (2014-yil« ___» -sonli majlis bayoni)

KIRISH

Ushbu dastur umumiy psixologiya fanining mohiyati, psixikani rivojlanishi, shaxs psixologiyasi, bilish jarayonlari, shaxsning hissiy-irodaviy sohasi, individual-psixologik xususiyatlari, psixologik holatlar hamda shaxsning shakllanishi jarayonida yuzaga keladigan psixologik fiziologik va jismoniy o'zgarishlar, shuningdek shaxsga xos sifat, xususiyat, holatlar; ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil qilishning yoshga bog'liq jihatlarining psixologik mexanizmlarini o'z ichiga qamrab oladi.

Fanning maqsadi va vazifalari

Fanni o'qitishdan **maqsad** - talabalarda psixologiya fani, psixika, shaxs, faoliyat, muloqot, bilish jarayonlari, irodaviy sifatlar, hissiy holatlar, individual-xususiyatlarga doir bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdir, hamda bo'lajak pedagog mutaxassislar tomonidan psixik taraqqiyot qonuniyatlari, davrlari, mexanizmlari, omillari va shart-sharoitlari haqidagi zamonaviy ilmiy bilimning o'zgartirilishini tashkil etishdir.

Fanning **vazifasi** - talabalarga psixologiyaning mohiyati, psixika va ong tushunchalari, psixik jarayonlar, holatlar, xususiyatlar, psixik rivojlanish va uning o'ziga xos xususiyatlari, yosh davrlari tasnifi, psixik taraqqiyotning turli bosqichlari uchun xos psixofiziologik va psixologik xususiyatlar haqidagi bilimlar bilan qurollantirishdan iborat.

Fanni o'zlashtirishga qoyiladigan talablar

“Umumiy psixologiya” o'quv fanini o'zlashtirish natijasida bakalavr:

Bakalavr:

- psixologiyaning tabiiy va ijtimoiy fan sifatida talqin qilinishi;
- psixologiyaning sohalari;
- psixologiya va falsafaning o'zaro aloqasi;
- psixologiya va ilmiy – texnik taraqqiyot;
- pedagog faoliyatida psixologiyaning etakchi ahamiyatga ega ekanligi **haqida tasavvurga ega bo'lishi;**
- psixika tirik mavjudotning ob'ektiv borliqni aks ettirish shakli ekanligi;
- psixika va ong munosabati;
- ulug' mutafakkirlarning psixologik qarashlari;
- psixologiyaning o'rganish metodlari;
- faoliyat va motivlar , faoliyatning asosiy turlari;
- refleksiya nazariyasi;
- odam psixikasining paydo bo'lishi;
- odam psixikasining ontogenez taraqqiyoti;
- yuksak psixik funksiyalarning tarkib topishi;
- motivatsiya sohalari;
- irodaviy xarakterlar va uni boshqarish;
- individ, shaxs, individuallik;
- shaxs faoliyati;
- shaxsni eksperimental tadqiq qilish metodlari
- muloqot va uning ko'p maqomli xarakteri;
- nutq va uning funksiyalari;
- diqqat, uning fiziologik mexanizmlari, turlari;
- sezgi va idrokning fiziologik asoslari;
- xotira nazariyasi;

- xayol va uning turlari;
- tafakkur va xissiy bilish
- temperament nazariyasi, tiplari;
- xarakter va uning boshqa psixologik hodisalar bilan bog‘liqligi;
- qobiliyatning sifat va miqdor xarakteristikasini ***bilishi va ulardan foydalana olishi***;
- shaxs(o‘quvchi)ning psixologik xususiyatlarini o‘rganuvchi metod va texnologiyalar;
- pedagogik jarayonni boshqarish;
- o‘quv eksperimentlar o‘tkazish;
- shaxs(o‘quvchi) psixikasining o‘ziga hos xususiyatlarini kuzatish;
- o‘quv jarayonida turli anketa va boshqa usullarni qo‘llay olish;
- psixologik ma‘rifiy ishlarni tashkil etish ***ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak.***

YOsh va pedagogik psixologiya

Bakalavr:

- umumiy psixologiya va yosh psixologiyasi;
- umumiy psixologiya va pedagogik psixologiyasi;
- fiziologik va psixologik rivojlanish jarayoni;
- yosh va pedagogik psixologiyaning o‘qituvchi faoliyatida tutugun o‘rni ***haqida tasavvurga ega bo‘lishi***;
- iqtidorli bolalar va ularni tanlash;
- yosh psixologiyasining paydo bo‘lishi;
- yosh psixologiyasini o‘rganish metodlari;
- ta‘limning yosh psixologiyasi taraqqiyotida tutgan o‘rni;
- maktabgacha yosh davrining o‘ziga xos xususiyatlari;
- kichik maktab yoshi bolalar psixologiyasi;
- o‘smir va o‘spirinlar psixologiyasi;
- ta‘lim va aqliy taraqqiyot;
- pedagogik qobiliyat va uning turlari;
- o‘qituvchi shaxsiga qo‘yiladigan psixologik talablarni ***bilishi, malaka hosil qilishi va amalda qo‘llay olishi***;
- bolalarning psixologiyasiga xos xususiyatlarni o‘rganish bo‘yicha eksperimentlar o‘tkazish;
- bolalarning maktabgacha tayyorgarligi bo‘yicha xulosa bera olish;
- insonning rivojlanish bosqichlaridagi psixologik xususiyatlari, ulardagi turli jarayonlar bo‘yicha maslahatlar olib borish;
- pedagogik faoliyatda o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari, ulardagi turli jarayonlar bo‘yicha maslahatlar olib borish;
- yosh psixologiyasi bo‘yicha olib borilgan eksperiment va kuzatuvlarni rasmiylashtirish ***ko‘nikmalariga ega bo‘lishi lozim.***

–psixologiya fanining mazmuni, mohiyati, psixika va ongni taraqqiyoti, bilish jarayonlari, psixik holatlar, shaxsning hissiy-irodaviy sohasi, individual-psixologik xususiyatlarini, psixik taraqqiyot va uning omillari, ushbu omillarning psixik rivojlanishga ta‘sir ko‘rsatish mexanizmlari va qonuniyatlarini, ontogenezning turli bosqichlarida psixik rivojlanishning asosiy xususiyatlarini bilishi ***bilishi kerak***;

–talaba shaxs, muloqot, faoliyat, individual xususiyatlar yuzasidan tushuncha, tasavvurga ega bo‘lish bilan birga, psixik rivojlanishga ta‘lim-tarbiya jarayonlarining ta‘sir xususiyatlarini prognoz qila olish, ushbu jarayonni shu asosida loyihalashtirish va amaliy faoliyatga tadbiiq etish bo‘yicha ***ko‘nikmalarga ega bo‘lishi kerak***;

–talaba shaxsdagi psixologik jarayon, holatlarni yuzaga kelish mexanizmlari, qonuniyatlari, tuzilishi, tashqi omillar ta‘siriga berilishiga doir hamda shaxs kamoloti yo‘lida ta‘lim-tarbiya ishlarini to‘g‘ri tashkil qilish ***malakalariga ega bo‘lishi kerak.***

Fanning boshqa fanlar bilan aloqasi

“Umumiy psixologiya” fani asosiy umumkasbiy fani hisoblanadi. Dasturni amalga oshirish uchun o‘quv rejasida rejalashtirilgan gumanitar va ijtimoiy iqtisodiy (falsafa, pedagogika va h.k), matematika va tabiiy-ilmiy (informatika va axborot texnologiyalari, yosh

fiziologiyasi va gigiena va h.k) blokidagi fanlar bilan aloqada o‘rganilib, bu fanlardan etarli bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlik talab etiladi.

Fanning ta’limdagi o‘rni

“Umumiy psixologiya ” fani pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida o‘qitiladigan, mutaxassislik fanlarini o‘zlashtirish uchun muhim manba sifatida xizmat qiladigan fandır.

Fanni o‘qitishda zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar

Talabalarning “Umumiy psixologiya” fanini o‘zlashtirishlari uchun o‘qitishning ilg‘or va zamonaviy usullaridan foydalanish, yangi informatsion-pedagogik texnologiyalarni tadbiq qilish muhim ahamiyatga egadir. Fanni o‘zlashtirishda darslik, o‘quv va uslubiy qo‘llanmalar, ma’ruza matnlari, tarqatma materiallar, elektron materiallardan foydalaniladi. Ma’ruza, seminar darslarida mos ravishdagi pedagogik texnologiyalardan foydalaniladi.

Asosiy qism

Fanning nazariy mashg‘ulotlari mazmuni

Umumiy psixologiya fanining tarixi va rivojlanish bosqichlari. Fanning predmeti va vazifalari. Psixik hodisalar, psixik rivojlanishning qonuniyat va mexanizmlari. Shaxs va voqelik, shaxs va jamiyat, shaxs va predmetlar olami orasidagi munosabat, voqelikni anglash, olamni psixologik tahlili, psixik hodisalarning kechishi, yosh taraqqiyotini davrlashtirish, ta’lim-tarbiya mazmuni, psixologiyaning tarixiy va nazariy ahamiyati jamiyatda olib borilayotgan ishlar natijasidagi yutuqlari.

Umumiy psixologiya fanining predmeti

Umumiy psixologiyaning ob’ekti, vazifalari. Psixologiya tabiiy va ijtimoiy ilmiy fan sifatida. Psixologik bilimlarning o‘ziga xos tomonlari. Psixologiya fanining predmeti haqidagi tasavvurlar taraqqiyotining asosiy bosqichlari. Psixologiyaning falsafa doirasidagi taraqqiyoti. Sharq mutafakkirlari (Al Forobiy, Abu Ali ibn Sino, ibn Rashid, G‘azzoliy, Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Naqshbandiy, Abu Bakir ar-Roziy, Umar Xayyom, Alisher Navoiy va boshqalar)ning psixologik qarashlari. Psixologiya fanining nazariy hamda amaliy vazifalari. Psixologiya va ilmiy-texnik taraqqiyot.

Pedagog faoliyatida psixologiyaning yetakchi ahamiyatga ega ekanligi.

Hozirgi zamon psixologiyasining tuzilishi va tadqiqot metodlari

Hozirgi zamon psixologiyasining tuzilishi va prinsiplari. Determinizm prinsipi, ong va faoliyat birligi prinsipi, ongning faoliyatda rivojlanish prinsipi. Aniq faoliyatni o‘rganuvchi psixologiya sohalari, rivojlanishning yosh xususiyatlarini o‘rganuvchi psixologiya sohalari, shaxs va jamiyatga bo‘lgan munosabatlarni o‘rganuvchi psixologiya sohalari, mehnat psixologiyasi, pedagogik psixologiya, tibbiyot psixologiyasi, yuridik psixologiya, yosh psixologiyasi, maxsus psixologiya yoki anomal taraqqiyotni o‘rganuvchi psixologiya sohalari. Hozirgi zamon psixologiyasining tadqiqot metodlari va ularning tahlili, kuzatish metodi, eksperiment metodi, suhbat va so‘rovnoma metodi, faoliyat mahsulini o‘rganish metodi, test metodi, sotsiometriya metodi, biografiya metodi, psixologiyaning fanlar tizimida tutgan o‘rni.

Psixika va ongning taraqqiyoti

Psixika haqida tushuncha, psixikaning orientirovka qiluvchanlik va boshqaruvchanlik vazifasi. Psixik aks ettirish - ob'ektiv olamning sub'ektiv obrazi ekanligi. Bosh miya va psixika. Odam psixikasining paydo bo'lishi va uning taraqqiyoti.

Psixikaning filogenetik taraqqiyoti, seskanuvchanlik va sezuvchanlik, tropizmlarning mohiyati, hayvonlarning xatti-harakat tiplari, sensor bosqich va uning xarakterli xususiyati, perseptiv bosqich va uning xarakterli xususiyati, intellektual bosqich va uning xarakterli xususiyati, psixikaning rivojlanish bosqichlari, instinkt tushunchasining mazmuni, ko'nikma va malakalar, hayvonlarning intellektual xatti-harakatlari, psixikaning muhit va a`zolar tuzilishiga bog`liqligi.

Psixika va ong munosabati. Ongning paydo bo'lishi va uning taraqqiyoti. Ong va ongsizlik (anglanmagan, ong darajasiga borib yetmagan harakatlar) holatlari. Odam psixikasining ontogenez taraqqiyoti. Yuksak psixik funksiyalarning tarkib topishi va ularning tuzilishi.

Faoliyat

Faoliyat haqida tushuncha, faoliyatning psixologik tahlili. Faoliyatning tuzilishi, faoliyatning o'ziga xosligi, faoliyatning interiorizatsiyasi va eksteriorizatsiyasi. Faoliyatning o'zlashtirilishi va malakalarni egallash. Faoliyatning asosiy turlari, oyin faoliyatining mazmuni, mehnat faoliyati mazmuni, talim faoliyati mazmuni. A.N.Leontev boyicha faoliyat tuzilishi. Faoliyat va motivlar.

Motivatsiya va emotsiya psixologiyasi

Motivatsiya va emotsiya tushunchasining mazmuni, motivatsiya sohalari, Xorij psixologiyasida motiv va motivatsiya muammosi. Motivatsiya va motivlarning nazariy muammolari, motiv muammosiga doir mulohazalar. Shaxs shakllanishida motivatsiyaning ahamiyati.

Hissiyot haqida tushuncha. His-tuyg`ularning vazifalari. Hissiy holatlarning nerv-fiziologik asoslari. Insoniy emotsiyalar va hayvonlardagi emotsiyalar. Hissiy holatlarning ifodalanishi, hislarni kechirish shakllari. Yuksak hislar. Hissiy ton, affekt, stress, praksik hislar, axloqiy hislar, estetik hislar, intellektual hislar. Hissiyotning o'ziga xosligi.

Muloqot

Muloqot va nutq haqida tushuncha, muloqot turlari. Muloqot va uning ko'p maqomli xarakteri. Muloqot vazifalari. Muloqotning verbal vositalari, muloqotning noverbal vositalari, muloqot shaxslararo o'zaro ta'sir etish sifatida, muloqot insonlarning bir-birini tushunishi, muloqot texnikasi va usullari. Pedagogik faoliyatda muloqot, til va nutq tushunchalarining mazmuni, nutq va uning funksiyalari. Muloqot va muomala tushunchalarining mazmuni, muloqot kishilar o'rtasidagi o'zaro tasir etish, muloqotning kommunikativ tomoni, muloqotning interaktiv tomoni.

Shaxs

Shaxs haqida tushuncha, individ, shaxs, individuallik tushunchalari. Shaxs faolligi tushunchalarining mazmuni. Shaxs shakllanishiga tasir etuvchi omillar. Biogenetik nazariya va uning mohiyati, sotsiogenetik nazariyaning mazmun mohiyati, konstitutsion nazariyaning mazmuni, rollar nazariyasi mazmuni. Shaxs faoliyati. Shaxsning malaka va odatlari. Endopsixika va ekzopsixika haqida tushuncha. Shaxs borasida nazariyalar. Frustratsiya va shaxsning istiqbol rejaları. Konformizm. Dunyoqarash va e'tiqod.

Diqqat

Diqqat haqida tushuncha. Diqqatning nerv-fiziologik asoslari. Diqqat turlari, ixtiyorsiz diqqat, ixtiyoriy diqqat, ixtiyoriydan so'nggi diqqat. Diqqatning xususiyatlari, diqqat kuchi va bo'linishi, diqqat ko'lami, diqqat taqsimlanishi, shaxsda diqqat rivojlanishi.

Sezgi

Sezgilar haqida umumiy tushuncha. Sezgilarning nerv-fiziologik asoslari. Sezgilarning tasnifi, sezgilarning turlari, ekstroretseptiv sezgilar, introretseptiv sezgilar, proprioretseptiv sezgilar, analizator va uning tuzilishi, sezgi sohasidagi qonuniyatlar.

Idrok

Idrok haqida tushuncha. Idrokning nerv-fiziologik asoslari. Idrokning murakkabligi. Idrokda kuzatish va kuzatuvchanlik. Idrokning xossalari, idrokda ob'ekt va fon, appersepsiya, idrokning konstantligi. Idrokda illyuziya va gallyutsinatsiya. Vaqt, harakat va fazoni idrok qilish.

Xotira

Xotira haqida tushuncha. Xotiraning nerv-fiziologik asosi. Xotira nazariyasi. Xotira turlari, faoliyatga ko'ra xotira turlari, maqsadiga ko'ra xotira turlari, muddatiga ko'ra xotira turlari. Xotira jarayonlari, esda olib qolish, esga tushirish, esda saqlash, unutish. Xotira tiplari.

Xayol

Xayol haqida tushuncha. Xayol jarayonlari. Xayol turlari, tasavvur xayoli, ijodiy xayol, ixtiyorsiz va ixtiyoriy xayol, orzu, tush ko'rish va shirin xayol. Xayol sifatleri, xayolning kengligi va torligi, xayolning chuqurligi va realligi, xayolning mazmundorligi va kuchi, fantaziya. Xayolning rivojlanishi.

Tafakkur

Tafakkur haqida tushuncha. Tafakkur va hissiy bilish. Tafakkur operatsiyalari, tafakkur shakllari, hukm, xulosa chiqarish, tushuncha, tafakkur sifatleri, tafakkurning mazmundorligi, tafakkurning chuqurligi, tafakkurning kengligi, tafakkurning mustaqilligi, tafakkurning ixchamligi, tafakkurning tezligi, tafakkurning turlari. Shakliga ko'ra tafakkur turlari, topshiriq xarakteriga ko'ra tafakkur turlari, fikr yoyiqligiga ko'ra tafakkur turlari, fikrning originallik darajasiga ko'ra tafakkur turlari. Tafakkur borasidagi psixologik nazariyalar. Muammoli vaziyat va uni hal qilish.

Iroda

Iroda haqida tushuncha. Irodaviy faoliyatning umumiy xususiyatlari. Iroda borasidagi nazariyalar. Irodaviy akt va uning tuzilishi. Irodaviy harakatlar va uni boshqarish. Shaxsning irodaviy sifatleri. Irodaning individual xususiyatlari.

Irodani tarbiyalash.

Temperament

Temperament haqida tushuncha. Temperamentning rivojlanish tarixi. Oliy nerv faoliyati tipi va temperament. Temperament tiplari. Temperament xususiyatlari. Faoliyatning individual uslubi va temperament. Temperamentni tarbiyalash.

Xarakter

Xarakter haqida tushuncha. Xarakterning nerv-fiziologik asoslari. Xarakter tipologiyasi, xarakter aksentuatsiyasi, xarakter tarkibi, xarakterning shakllanishi. Xarakter tuzilishi va xususiyatlari. Xarakter borasidagi ta'limotlar. Xarakter va uning boshqa psixologik hodisalar bilan bog'liqligi;

Qobiliyat

Qobiliyatlar haqida tushuncha. Qobiliyat va irsiyat.

Qobiliyatlarning sifat va miqdor tavsifi. Qobiliyatlar tuzilishi. Talantning paydo bo'lishi va tuzilishi. Qobiliyat va talantlarning tabiiy shartlari. Qobiliyat borasidagi nazariyalar, qobiliyatlar tabiiy asoslari. Qobiliyatlar rivojlanishi.

Yosh va pedagogik psixologiya

Yosh va pedagogik psixologiya fanining tadqiqot sohasi va muammolari.

Yosh va pedagogik psixologiya fanining predmeti, maqsad va vazifalari. Yosh va pedagogik psixologiya fanining asosiy muammolari. Yosh va pedagogik psixologiya faniga oid ilmiy bilimlarning vujudga kelish tarixi. Yosh va pedagogik psixologiya fanining tadqiqot metodlari. Yosh va pedagogik psixologiya fanining asosiy sohalari. Yosh va pedagogik psixologiya fanining boshqa fanlar bilan aloqasi. Yosh va pedagogik psixologiyadagi ilmiy maktablar.

Psixik rivojlanish va uni davrlashtirish muammosi

Psixik rivojlanish haqida tushuncha, uning o'ziga xos xususiyatlari. Psixik rivojlanishning asosiy qonuniyatlari. Psixik rivojlanishning asosiy omillari. Yosh tushunchasi. Psixik rivojlanishni davrlashtirish muammosi (qadimiy va zamonaviy tasniflar). Yosh davrlarining etakchi faoliyat nuqtai nazaridan tasniflanishi haqida (D.B.Elkonin). Psixik rivojlanishda yosh davri inqirozi muammosi.

Ontogenezning ilk bosqichlarida insonning psixik rivojlanishiga xos xususiyatlar

Perinatal va chaqaloqlik davrida psixofiziologik rivojlanishga xos xususiyatlar haqida umumiy tushuncha. Tug'ilish davri inqirozi. «Tirilish kompleksi» haqida. Go'daklik davrida psixik rivojlanishda kattalar bilan emotsional muloqotning ahamiyati. Bir yosh inqirozi haqida. Ilk bolalik davrida psixik rivojlanish xususiyatlari. Ilk bolalik davrida nutqning rivojlanish xususiyatlari. Ilk bolalik davrida o'z-o'zini anglashning rivojlanishi va 3 yosh inqirozi.

Maktabgacha yosh davrida psixik rivojlanish xususiyatlari

Maktabgacha yosh davrida psixofiziologik taraqqiyotning umumiy tavsifi. O'yin maktabgacha yoshdagi bolaning etakchi faoliyati sifatida (o'yin faoliyatining mohiyati, turlari, bilish jarayonlari va shaxs taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatish mexanizmlari, o'yinchoqning bola psixik rivojlanishiga ta'siri muammosi). Maktabgacha yosh davrida bilish jarayonlari va nutqning rivojlanishiga xos xususiyatlar. J.Piaje fenomenlari haqida tushuncha. Maktabgacha yosh davrida tafakkur egotsentrizmi muammosi. Maktabgacha yosh davrida emotsional-irodaviy sifatlarning rivojlanish xususiyatlari. Maktabgacha yosh davrida ijtimoiy emotsiyalarning shakllanishi. Maktabgacha yosh davrida motivatsion sohadagi o'zgarishlar. 7 yosh inqirozi, uning sabablari va alomatlari. Maktabga psixologik tayyorlik muammosi.

Kichik maktab yoshi davrida psixik rivojlanish xususiyatlari

Kichik maktab yoshi davrida psixik rivojlanishning umumiy tavsifi. Kichik maktab yoshidagi bolaning maktabga moslashishi muammosi. Kichik maktab yoshi davrida kognitiv - affektiv sohalardagi rivojlanish xususiyatlari. Kichik maktab yoshi davrida motivatsion sohadagi rivojlanish xususiyatlari (o'quv faoliyati, shaxslararo munosabatlarning motivatsion asoslari). Kichik maktab yoshi davrida bolaning o'zi haqidagi tasavvurlari va xulq-atvori. Pedagogik baho va kichik maktab yoshi davrida psixik rivojlanish aloqasining psixologik mexanizmlari. Kichik maktab yoshida bola shaxsining rivojlanish xususiyatlari

O'smirlik davrida psixik rivojlanish xususiyatlari

O'smirlik davridagi psixik rivojlanishning umumiy tavsifi. O'smirlik davri inqirozi va uning psixologik, psixofiziologik sabablari. O'smirlik davrida intellektual va emotsional rivojlanish xususiyatlari. O'smirlik davrida motivatsion sohadagi rivojlanish xususiyatlari (tengdoshlar bilan muloqot qilish motivatsiyasi, o'quv faoliyati motivatsiyasi, jinoiy xulq-atvor motivlari). O'smirlik davrida shaxsning rivojlanish xususiyatlari. O'smirlik davrida o'z-o'ziga

baho berish tizimining rivojlanish xususiyatlari. O'smirlik davrida xarakter aksentuatsiyasi muammosi.

Ilk o'spirinlik yoshi davrida psixik rivojlanish xususiyatlari

Ilk o'spirinlik davri psixologiyasiga umumiy tavsif. Ilk o'spirinlik davrida intellektual va emotsional rivojlanish xususiyatlari. Ilk o'spirinlik davrida do'stlashish muammosining psixologik xususiyatlari. Ilk o'spirinlik davrida muhabbat. Ilk o'spirinlik davrida o'zini-o'zi anglashning rivojlanishi. Ilk o'spirinlik davrida o'quv-kasbiy faoliyatning etakchi faoliyatga aylanishi va kasb tanlash muammosi. Ilk o'spirinlikda kasbga yo'naltirishning psixologik muammolari.

Ta'lim psixologiyasi

Ta'lim mazmuni va psixik taraqqiyot. Ta'limning yosh psixologiyasi taraqqiyotida tutgan o'rni. Ta'lim va aqliy taraqqiyot. O'qish faoliyati va uning turlari. Ta'lim va bilimlarni o'zlashtirishni boshqarish muammolari hamda imkoniyatlari. Boshqarishning metodologik va nazariy asoslari. Aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich tarkib toptirish nazariyasi va uning mohiyati. Muammoli ta'lim va muammoli vaziyat. Ta'lim texnologiyalarining psixologik xususiyatlari.

Tarbiya psixologiyasi

Shaxsni tarbiyalash metodlari va shakllari. Tarbiya jarayonining psixologik mohiyati. Tarbiya metodlari va turlari. Bolalar jamoasi va uning tarbiyaviy imkoniyatlari. Tarbiyasi "qiyin" va o'zlashtirmovchi o'quvchilar bilan ishlash metodlari. Ilmiy dunyoqarash va barqaror e'tiqodni shakllantirish metodlari. Ideal. Jinsiy tarbiyalash. Mehnatning tarbiyaviy ta'siri. O'quvchilarni turmushga tayyorlash. O'z-o'zini tarbiyalashning metod va shakllari. Tarbiyaning psixologik mexanizmlari. Milliy ong va milliy g'ururni tarbiyalashning psixologik asoslari.

O'qituvchi psixologiyasi

Jamiyatda o'qituvchining tutgan o'rni va uning vazifalari. O'qituvchiga shaxsiga qo'yiladigan talablar. O'qituvchining kasbiga xos xislatlari. O'qituvchi o'quvchilarning hayot va faoliyati tashkilotchisi ekanligi. O'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar. Pedagogik muloqot va uning o'ziga xos xususiyatlari. O'qituvchining o'z malakasini oshirib borishning psixologik muammolari. Pedagogik qobiliyat: nazariya va amaliyot.

Pedagogik mahoratning tarbiyaviy ta'siri. Pedagogik ijodiyot va uning mohiyati. Pedagogik odobning psixologik asoslari. Pedagogik jamoa. O'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va pedagogik jamoadagi psixologik iqlim. Bo'lg'usi o'qituvchi shaxsi sifatleri.

Seminar mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar

Seminar mashg'ulotlarda talabalar guruhlarda ishlash, mustaqil fikrni bayon etish, guruh taqdimotini amalga oshirishni o'rganadilar.

Seminar mashg'ulotlarning tavsiya etiladigan taxminiy mavzulari va ularning mazmuni:

Umumiy psixologiya fanining predmeti

Psixologiya predmetining ta'rifi. Umumiy psixologiyaning ob'ekti, vazifalari. Psixologiya tarixining asosiy bosqichlari. Psixika tushunchasining tahlili. Bosh miya va psixika muammosi. Psixika va ong. Ongsizlik holatlari. Psixologiyaning asosiy vazifalari.

Hozirgi zamon psixologiyaning tuzilishi va tadqiqot metodlari

Hozirgi zamon psixologiyasining tamoyillari. Umumiy psixologiyaning asosiy metodlari.

Umumiy psixologiyaning yordamchi metodlari. Psixologiya fanining tarmoqlari.

Psixika va ongning taraqqiyoti

Psixikaning filogenetik taraqqiyoti. Seskanuvchanlikni paydo bo'lishi haqidagi ilmiy farazlar. Psixikaning taraqqiyot bosqichlari. Hayvonlarning instinktiv, individual va intellektual xatti-harakatlari. Odam psixikasining paydo bo'lishi va uning taraqqiyoti. Ongning paydo bo'lishi va uning xossalari, taraqqiyoti.

Faoliyat

Faoliyat haqida tushuncha. Ehtiyojlar, ularning turlari. Faoliyatning tuzilishi. Faoliyatning interiorizatsiyasi va eksteriorizatsiyasi. Faoliyatning asosiy turlari. Ko'nikma va malakalarning shakllanishi.

Motiv va motivatsiya

Motiv va motivatsiya tushunchasining mazmuni. Motivlarning turlari. Motivatsiya haqida ilmiy nazariyalar. Motivlarning inson faoliyatidagi o'rni.

Muloqot

Muloqot haqida tushuncha. Muloqot turlari, vazifalari. Muloqotning verbal noverbal vositalari. Muloqot shaxslararo o'zaro ta'sir etish sifatida. Muloqot texnikasi va usullari. Pedagogik faoliyatda muloqot.

Shaxs

Shaxs haqida tushuncha. Individ, shaxs, individuallik tushunchalari. Shaxs faolligi tushunchalarining mazmuni. Shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar. Shaxsning malaka va odatlari. Shaxsni eksperimental tadqiq qilish metodlari.

Diqqat

Diqqat haqida tushuncha. Diqqatning fiziologik mexanizmlari. Diqqat turlari. Diqqatning asosiy xususiyatlari. Diqqat va faoliyat.

Sezgi

Sezgi haqida tushuncha. Sezgining fiziologik asoslari. Sezgilarning tasnifi. Sezgi jarayonidagi qonuniyatlar.

Idrok

Idrok haqida tushuncha. Idrokning fiziologik asoslari. Idrok turlari. Idrokning asosiy sifatleri. Idrokning individual xususiyatlari.

Xotira

Xotira haqida tushuncha. Xotira nazariyalari. Xotira jarayonlari. Xotira turlari. Xotiraning individual psixologik farqlari. Xotirani rivojlantirish.

Xayol

Xayol haqida tushuncha. Xayolning fiziologik asoslari. Xayol turlari. Xayol tasavvurlari. Xayol va ijodiyot.

Tafakkur

Tafakkur haqida tushuncha. Tafakkur operatsiyalari. Tafakkurning mantiqiy shakllari. Tafakkur va masala yechish. Tafakkur turlari va individual xususiyatlari. Tafakkur va nutq.

Hissiyot

Hissiyot haqida tushuncha. His-tuyg`ularning vazifalari. Hissiy holatlarning nerv-fiziologik asoslari. Hissiy holatlarning ifodalanishi, hislarni kechirish shakllari, yuksak hislar.

Iroda

Iroda haqida tushuncha. Irodaviy faoliyatning umumiy xususiyatlari. Iroda borasidagi nazariyalar. Irodaviy akt va uning tuzilishi. Shaxsning irodaviy sifatleri.

Temperament

Temperament haqida tushuncha. Oliy nerv faoliyati tipi va temperament. . Temperament tiplari. Temperament xususiyatlari.

Xarakter

Xarakter haqida tushuncha. Xarakterning nerv-fiziologik asoslari. Xarakter tipologiyasi. Xarakter aksentuatsiyasi. Xarakter tarkibi. Xarakterning shakllanishi.

Qobiliyat

Qobiliyatlar haqida tushuncha. Qobiliyatlarning sifati va miqdor tavsifi. Qobiliyatlar tuzilishi. Qobiliyatlarning rivojlanishi. Iqtidorli bolalar va ularni ta

Yosh davrlari va pedagogik psixologiya fanining tadqiqot sohasi va muammolari

Yosh davrlari psixologiya fanining predmeti, maqsad va vazifalari. Yosh va pedagogik psixologiyaning o`qituvchi faoliyatida tutgan o`rni. Yosh davrlari psixologiyasi faniga oid ilmiy bilimlarning vujudga kelish tarixi. Yosh davrlari psixologiyasi fanining tadqiqot metodlari. Shaxs (o`quvchi) psixikasining o`ziga xos xususiyatlarini kuzatish;o`quv jarayonida turli anketa va boshqa usullarni qo`llay olish.

Psixik rivojlanish va uni davrlashtirish muammosi

Psixik rivojlanish haqida tushuncha, uning o`ziga xos xususiyatlari. Psixik rivojlanishning asosiy qonuniyatlari. Psixik rivojlanishning asosiy omillari. Yosh tushunchasi. Psixik rivojlanishni davrlashtirish muammosi.

Ontogenezning ilk bosqichlarida insonning psixik rivojlanishiga xos xususiyatlar

Perinatal va chaqaloqlik davrida psixofiziologik rivojlanishga xos xususiyatlar haqida umumiy tushuncha. Tug`ilish davri inqirozi. «Tirilish kompleksi» haqida. Go`daklik davrida psixik rivojlanishda kattalar bilan emotsional muloqotning ahamiyati (emotsional deprivatsiyaning salbiy oqibatleri).

Maktabgacha yosh davrida psixik rivojlanish

Maktabgacha yosh davrida psixofiziologik taraqqiyotning umumiy tavsifi. O`yin maktabgacha yoshdagi bolaning etakchi faoliyati sifatida. Maktabgacha yosh davrida bilish jarayonlari va nutqning rivojlanishiga xos xususiyatlar. Maktabgacha yosh davrida emotsional-irodaviy sifatlarning rivojlanish xususiyatlari.7 yosh inqirozi, uning sabablari va alomatleri. Maktabga psixologik tayyorlik muammosi. Maktabgacha yosh davrining ijtimoiy-psixologik muammolari.

Kichik maktab yoshidagi o`quvchilarning psixologik xususiyatlari

Kichik maktab yoshi davrida psixik rivojlanishning umumiy tavsifi. Kichik maktab yoshidagi bolaning maktabga moslashishi muammosi. Kichik maktab yoshi davrida kognitiv - affektiv

sohalardagi rivojlanish xususiyatlari. Kichik maktab yoshi davrida motivatsion sohadagi rivojlanish xususiyatlari. Kichik maktab yoshi davrining ijtimoiy- psixologik muammolari.

O`smirlik davrida psixik rivojlanish

O`smirlik davridagi psixik rivojlanishning umumiy tavsifi. O`smirlik davri inqirozi va uning psixologik, psixofiziologik sabablari. O`smirlik davrida intellektual va emotsional rivojlanish xususiyatlari. Iqtidorli bolalar va ularni tanlash. O`smirlik davrida shaxsning rivojlanish xususiyatlari. O`smirlik davrida xarakter aksentuatsiyasi muammosi. O`smirlik davrining ijtimoiy-psixologik muammolari.

Ilk o`spirinlik yoshining psixologik xususiyatlari

Ilk o`spirinlik davri psixologiyasiga umumiy tavsif. Ilk o`spirinlik davrida intellektual va emotsional rivojlanish xususiyatlari. Ilk o`spirinlik davrida do`stlashish muammosining psixologik xususiyatlari. Ilk o`spirinlik davrida o`zini-o`zi anglashning rivojlanishi. Ilk o`spirinlik davrida o`quv-kasbiy faoliyatning etakchi faoliyatga aylanishi va kasb tanlash muam

Ta`lim psixologiyasi

O`qish faoliyati va uning turlari. Ta`lim va bilimlarni o`zlashtirishni boshqarish muammolari hamda imkoniyatlari. Boshqarishning metodologik va nazariy asoslari. Aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich tarkib toptirish nazariyasi va uning mohiyati. Ta`limni boshqarishning boshqa imkoniyatlarini qidirish, dasturlashtirilgan ta`limning psixologik asoslarini ishlab chiqish. Muammoli ta`lim va muammoli vaziyat.

Tarbiya psixologiyasi

Shaxsni tarbiyalash metodlari va shakllari. Bolalar jamoasi va uning tarbiyaviy imkoniyatlari. Tarbiyasi "qiyin" va o`zlashtirmovchi o`quvchilar bilan ishlash metodlari. Ilmiy dunyoqarash va barqaror e`tiqodni shakllantirish metodlari. O`quvchilarni turmushga tayyorlash. Milliy ong va milliy g`ururni tarbiyalashning psixologik asoslari.

O`qituvchi psixologiyasi

Jamiyatda o`qituvchining tutgan o`rni va uning vazifalari. O`qituvchiga qo`yiladigan talablar. O`qituvchi shaxsi sifatleri. O`qituvchining kasbiga xos xislatlari. Pedagogik muloqot va uning o`ziga xos xususiyatlari. Pedagogik qobiliyat.

Mustaqil ta`limni tashkil etishning shakli va mazmuni

Talaba mustaqil ta`limni tayyorlashda muayyan fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanishga tavsiya etiladi.

- darslik va o`quv qo`llanmalar bo`yicha fan boblari va mavzularini o`rganish;
- tarqatma materiallar bo`yicha ma`ruzalar qismini o`zlashtirish;
- maxsus adabiyotlar bo`yicha fanlar bo`limlari yoki mavzulari ustida ishlash;
- talabaning o`quv-ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog`liq bo`lgan fanlar bo`limlari va mavzularini chuqur o`rganish;
- faol va muammoli o`qitish uslubidan foydalaniladigan o`quv mashg`ulotlari;
- nazariy va amaliy mashg`ulotlar o`tish davomida talabalarni ijodiy jarayonga yo`naltirish, ularni tahlil qilish, mustaqil ishlashga o`rgatish, mashqlar bajarish;
- badiiy asarlarni estetik-g`oyaviy jihatdan tahlil qilish, klassik asarlar matni ustida ishlash, adabiy jarayonni psixologik tomondan kuzatib borish.

Tavsiya etilayotgan mustaqil ta`limning taxminiy mavzulari:

1. Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti fanining predmeti
2. Hozirgi zamon psixologiyasining tadqiqot metodlari.
3. Psixologiyaning tabiiy-ilmiy asoslari
4. Hozirgi zamon psixologiyasining tarmoqlari.
5. Faoliyatning umumiy psixologik tavsifi
6. Ko'nikma, malaka va odatlarning shakllanishi
7. Motivatsiyani o'rganishga oid asosiy yondashishlar
8. Inson psixik taraqqiyotida mulohazaning ahamiyati
9. Bolalarda nutqning shakllanishi
10. Shaxsni o'rganishning zamonaviy nazariyalari
11. Shaxs haqida tushuncha
12. Diqqatning psixologik nazariyalari
13. Diqqatning asosiy xususiyatlari va ularning eksperimental tadqiq qilinishi.
14. O'quvchilar diqqatini rivojlantirish
15. Sezgilarning haqida umumiy tushuncha.
16. Sezgilarning tasnifi
17. Idrokning tabiati
18. Idrokning tasnifi va turlari.
19. Xotirani o'qish faoliyatida rivojlantirish.
20. Xotiraning individual psixologik farqlari.
21. Bolalarning o'yin va kattalarning ijodiy faoliyatida fantaziyaning ahamiyati.
22. Tizimli o'qitish jarayonida bola tafakkurining rivojlanishi
23. Emotsiyaning psixologik tavsifi
24. Shaxsning irodaviy xususiyatlari va ularning tuzilishi.
25. Shaxsning individual xususiyatlari
26. Temperamentning psixologik tavsifi
27. Xarakter tuzilishi va xususiyatlari
28. Qobiliyatlarning rivojlanishi.
29. Sharq mutafakkirlarining bola tarbiyasi haqidagi fikrlari
30. Ilmiy psixologik maktablar.
31. Ta'limning mazmuni va psixik rivojlanish.
32. Faoliyat turlari.
33. Go'daklik va ilk bolalik davrida psixik rivojlanish.
34. O'yin - bolaning etakchi faoliyati sifatida.
35. Turli yosh davrlarida nutq faoliyatining rivojlanishi.
36. Kichik maktab yoshi davrida o'quv faoliyatining tarkib topishi, ish motivlarining rivojlanishi.
37. Kichik maktab o'quv jamoasida shaxslararo munosabatlar.
38. O'quv materialini yaxshi eslab qolish shartlari.
39. O'quv materialini o'zlashtirishda qiziqishning ahamiyati.
40. O'smirlar va kattalar o'rtasida yuzaga keladigan nizolarning asosiy sabablari.
41. O'smirlar mulohazotining psixologik xususiyatlari.
42. O'smir shaxsining shakllanishida orzuning tutgan o'rni.
43. O'quvchilarda iroda sifatlarini tarbiyalash yo'llari.
44. Tarbiyasi "qiyin" bolalar psixologiyasi.
45. O'spirinlarning kasbga tayyorgarligi muammosi.
46. O'spirinlarda ijtimoiy va aqloqiy me'yorlarning shakllanishi.
47. O'spirinlarda ijodiy faollikning o'sishi, dunyoqarashning shakllanishi.
48. Ta'limning psixologik asoslari
49. Tarbiyaning psixologik mexanizmlari.
50. O'qituvchiga qo'yiladigan talablar.

Dasturning informatsion-uslubiy ta'minoti

Mazkur fanni o'qitish jarayonida ta'limning zamonaviy metodlari, pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo'llanilishi nazarda tutilgan:

- fan bo'yicha ma'ruza darslari zamonaviy pedagogik texnologiyaning "Muammoli ma'ruza", "Klaster", "Aqliy hujum" singari metodlari, multimediyali elektron darslik namoyishlarini;

- psixologiya metodlari, psixik jarayonlar, shaxsning individual xususiyatlari, shaxs taraqqiyoti, ta'lim-tarbiya mavzularida o'tkaziladigan seminar mashg'ulotlarida guruhli fikrlash, kichik guruhlar musobaqalari pedagogik texnologiyalarini;

- shaxs, faoliyat, muloqot, yosh va pedagogik psixologiya metodlari, mavzularida o'tkaziladigan seminar mashg'ulotlarida "Charxpalak", "Bumerang", "Sinkveyn", "T-sxema" kabi pedagogik texnologiyalarni qo'llash nazarda tutiladi.

Foydalaniladigan asosiy darsliklar va o'quv qo'llanmalar royxati

1. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.:O'zbekiston, 2011.- 440 b.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.

Asosiy darsliklar va o'quv qo'llanmalar

1. Ivanov I., Zufarova M. Umumiy psixologiya. O'z.FMJ., 2008.
2. Xaydarov F.I., Xalilova N. "Umumiy psixologiya". T.: Fan va texnologiyalar markazining bosmoxonasi : 2009.
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб: Питер, 2007.
4. Ғозиев Э.Ғ. Оногенез психологияси.-Т.: Ношир. 2010.
5. Дусмухамедова Ш.А., Нишоновна З.Т., Жалилова С.Х., Каримова Ш. К., Алимбаева Ш.Т. "Ёш ва педагогик психология" Т. ТДПУ, 2013 .

Qo'shimcha adabiyotlar

2. Климов Э.А. Общая психология. – СПб., Питер, 2001
3. Махсудова М.А. Мuloqot psixologiyasi. Т., 2006
4. Немов Р.С. Психология. М.: Владос, 2003. 1-2-т.
5. Фридман Л.М. Психология воспитания. Книга для тех, кто любит детей. - М.: ТТС «Сфера», 1999.
6. Шелихова Н.И. Техника педагогического общения. - М.: Изд-во «Институт практической психологии», 1998. .
7. Радугина А.А. Педагогика и психология. - М., 2007.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - СПб: Питер, 2007.
9. N.S.Safayev, N.A.Mirashirova, N.G.Odilova Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti: o'quv qo'llanma. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013. -203

Elektron ta'lim resurslari

1. www.childpsy.ru
2. www.edu.uz
3. www.flogiston.ru
4. www.pedagog.uz
5. www.psychology.uz
6. www.psychology.net.ru
7. www.psycatalog.ru

8. [www. psychology.net..ru](http://www.psychology.net..ru)

9. www.tdpu.uz

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ

Рўйхатга олинди:

№ _____

2015 й. «___» _____

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

Ўқув ишлари бўйича проректор

_____ Х.Ҳақимов

“___” _____ 2015 йил

УМУМИЙ ПСИХОЛОГИЯ ФАНИНИНГ ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ

Билим соҳаси:

100 000 – гуманитар соҳа

Таълим соҳаси:

120 000 – гуманитар фанлар

Таълим йўналиши:

5120100 – филология ва тилларни ўқитиш
(хитой ва япон тили)

Тошкент – 2015

Фаннинг ишчи ўқув дастури ўқув дастури ва ўқув режасига мувофик ишлаб чиқилди.

Тузувчилар:

Р.Н.Мелибаева – Педагогика ва психология кафедраси катта ўқитувчиси
Д.Т.Полванова – Педагогика ва психология кафедраси ўқитувчиси

Такризчилар:

Б.Умаров- психология фанлари доктори, профессор
З.Т.Нишонова- Низомий номидаги ТДПУ психология кафедраси профессори

Фаннинг ишчи ўқув дастури “Педагогика ва психология” кафедрасининг 2015 йил “26” августдаги “1” - сон йиғилишида муҳокамадан ўтган ва факультет кенгашида тасдиқлаш учун тавсия этилган.

Кафедра мудир: _____ **Мусурманова О.**

Фаннинг ишчи ўқув дастури Инглиз тили I-факультети кенгашида тасдиқлаган ва фойдаланишга тавсия қилинган (2015 йил “29” августдаги “1” -сонли баённома).

Факультет кенгаши раиси: _____ **Мадрахимов Т.**

Кириш

“Умумий психология” ишчи ўқув дастури умумий психология фанининг моҳияти, психикани ривожланиши, шахс психологияси, билиш жараёнлари, шахснинг ҳиссий-иродавий соҳаси, индивидуал-психологик хусусиятлари, психологик ҳолатлар ҳамда шахснинг шаклланиши жараёнида юзага келадиган психологик физиологик ва жисмоний ўзгаришлар, шунингдек шахсга хос сифат, хусусият, ҳолатлар; таълим-тарбия жараёнини тўғри ташкил қилишнинг ёшга боғлиқ жиҳатларининг психологик механизмларини юзасидан назарий ва амалий билимларни уйғунлаштиради.

1.1. Ўқув фанининг мақсади ва вазифалари

Фанни ўқитишдан мақсад - талабаларда психология фани, психика, шахс, фаолият, мулоқот, билиш жараёнлари, иродавий сифатлар, ҳиссий ҳолатлар, индивидуал-хусусиятларга доир билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришдир ҳамда бўлажак педагог мутахассислар томонидан психик тараққиёт қонуниятлари, даврлари, механизмлари, омиллари ва шарт-шароитлари ҳақидаги замонавий илмий билимнинг ўзлаштиришини ташкил этишдир.

Фаннинг вазифаси - талабаларга психологиянинг моҳияти, психика ва онг тушунчалари, психик жараёнлар, ҳолатлар, хусусиятлар, психик ривожланиш ва унинг ўзига хос хусусиятлари, ёш даврлари таснифи, психик тараққиётнинг турли босқичлари учун хос психофизиологик ва психологик хусусиятлар ҳақидаги билимлар билан қуроллантиришдан иборат.

1.2. Фанни ўзлаштиришга қўйиладиган талаблар

“Умумий психология” ўқув фанини ўзлаштириш натижасида бакалавр:
- психология фанининг мазмуни, моҳияти, психика ва онгнинг тараққиёти, билиш жараёнлари, психик ҳолатлар, шахснинг ҳиссий-иродавий соҳаси, индивидуал-психологик хусусиятларини, психик тараққиёт ва унинг омиллари, ушбу омилларнинг психик ривожланишга таъсир кўрсатиш механизмлари ва қонуниятларини, онтогенезнинг турли босқичларида психик ривожланишнинг асосий хусусиятларини, Таълим, тарбия ва ўқитувчи психологиясини билиши керак;
- талаба шахс, мулоқот, фаолият, индивидуал хусусиятлар юзасидан тушунча, тасаввурга эга бўлиш билан бирга, психик ривожланишга таълим-тарбия жараёнларининг таъсир хусусиятларини прогноз қила олиш, ушбу

жараёни шу асосида лойиҳалаштириш ва амалий фаолиятга тадбиқ этиш бўйича кўникмаларга эга бўлиши керак;
-талаба шахсдаги психологик жараён, ҳолатларни юзага келиш механизмлари, қонуниятлари, тузилиши, ташқи омиллар таъсирига берилишига доир ҳамда шахс камолоти йўлида таълим-тарбия ишларини тўғриси ташкил қилиш малакаларига эга бўлиши керак.

1.3. Фаннинг бошқа фанлар билан алоқаси

Умумий психология асосий умумқасбий фан ҳисобланиб, 5-семестда ўқитилади. Дастурни амалга ошириш учун ўқув режасида режалаштирилган гуманитар ва ижтимоий иқтисодий (фалсафа, педагогика ва ҳ.к), математика ва табиий-илмий (информатика ва ахборот технологиялари, ёш физиологияси ва гигиенаси ва ҳ.к) фанлар билан алоқада ўрганилиб, бу фанлардан етарли билим ва кўникмаларга эга бўлишлик талаб этилади.

Фанни ўқитишда замонавий ахборот ва педагогик технологиялар

Мазкур фанни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган.

-маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамидапрезентацион ва электрон-дидактик технологияларидан;

-семинар машғулотларида "Ақлий ҳужум", гуруҳли фикрлаш, "Тарози", "Бумеранг", "Биргаликда ўқиймиз", "Аппа", ФСМУ педагогик технологияларидан, кичик гуруҳлар мусобақалари, гуруҳли фикрлаш педагогик технологияларини қўллаш назарда тутилади.

Талабаларнинг психология фанини ўзлаштиришлари учун ўқитишнинг илғор ва замонавий усулларидан фойдаланиш, янги информацион-педагогик технологияларни татбиқ қилиш муҳим аҳамиятга эгадир. Фанни ўзлаштиришда дарслик ва ўқув қўлланмалар, семинар ишланмалари, тарқатма материаллар ва электрон материаллардан фойдаланилади.

Айтилганлардан келиб чиққан ҳолда, «Психология» ўқув курси бўйича таълим технологиясини лойиҳалаштиришдаги асосий концептуал ёндошувларни келтирамиз:

Шахсга йўналтирилган таълим. Бу таълим ўз моҳиятига кўра таълим жараёнининг барча иштирокчиларини тўлақонли ривожланишларини кўзда тутди. Бу эса таълимни лойиҳалаштириладиётганда, албатта, маълум бир таълим олувчининг шахсини эмас, аввало, келгусидаги мутахассислик фаолияти билан боғлиқ ўқиш мақсадларидан келиб чиққан ҳолда ёндошилишни назарда тутди.

Тизимли ёндошув. Таълим технологияси тизимнинг барча белгиларини ўзида мужассам этмоғи лозим: жарённинг мантикийлиги, унинг барча бўғинларини ўзаро боғланганлиги, яхлитлиги.

Фаолиятга йўналтирилган ёндошув. Шахснинг жараёни сифатларини шакллантиришга, таълим олувчининг фаолиятни активлаштириш ва интенсивлаштириш, ўқув жараёнида унинг барча қобилияти ва имкониятлари, ташаббускорлигини очишга йўналтирилган таълимни ифодалайди.

Диалогик ёндошув. Бу ёндошув ўқув жараёни иштирокчиларнинг психологик бирлиги ва ўзаро муносабатларини яратиш заруриятини билдиради. Унинг натижасида шахснинг ўз-ўзини фаоллаштириши ва ўз-ўзини кўрсата олиши каби ижодий фаолияти кучаяди.

Ҳамкорликдаги таълимни ташкил этиш. Демократлилик, тенглик, таълим берувчи ва таълим олувчи ўртасидаги субъектив муносабатларда ҳамкорликни, мақсад ва фаолият мазмунини шакллантиришда ва эришилган натижаларни баҳолашда биргаликда ишлашни жорий этишга эътиборни қаратиш зарурлигини билдиради.

Муаммоли таълим. Таълим мазмунини муаммоли тарзда тақдим қилиш орқали таълим олувчи фаолиятини активлаштириш усулларида бири. Бунда илмий билимни объектив қарама-қаршилиги ва уни ҳал этиш усуллари, диалектик мушоҳадани шакллантириш ва ривожлантиришни, амалий фаолиятга уларни ижодий тарзда қўллашни мустақил ижодий фаолияти таъминланади.

Ахборотни тақдим қилишнинг замонавий воситалари ва усуллари қўллаш – янги компьютер ва ахборот технологияларини ўқув жараёнига қўллаш.

Келтирилган концептуал йўриқларга асосланган ҳолда, «Компьютер моделлаштириш» курсининг мақсади, тузилмаси, ўқув ахборотининг мазмуни ва ҳажмидан келиб чиққан ҳолда, маълум шароит ва ўқув режасида ўрнатилган вақт оралиғида ўқитишни, коммуникацияни, ахборотни ва уларни биргаликдаги бошқаришни кафолатлайдиган усуллари ва воситалари танлови амалга оширилди.

Ўқитишнинг усуллари ва техникаси. Маъруза (кириш, мавзуга оид, визуаллаш), муаммовий усул, кейс-стади, пинборд, парадокслар ва лойиҳалар усуллари, амалий ишлаш усули.

Ўқитишни ташкил этиш шакллари: диалог, полилог, мулоқот ҳамкорлик ва ўзаро ўрганишга асосланган фронтал, коллектив ва гуруҳ.

Ўқитиш воситалари ўқитишнинг анъанавий шакллари (дарслик, маъруза матни) билан бир қаторда - компьютер ва ахборот технологиялари.

Коммуникация усуллари: тингловчилар билан оператив тесқари алоқага асосланган бевосита ўзаро муносабатлар.

Тесқари алоқа усуллари ва воситалари: кузатиш, блиц-сўров, оралик ва жорий ва яқунловчи назорат натижаларини таҳлили асосида ўқитиш диагностикаси.

Бошқариш усуллари ва воситалари: ўқув машғулоти босқичларини белгилаб берувчи технологик карта кўринишидаги ўқув машғулотларини режалаштириш, қўйилган мақсадга эришишда ўқитувчи ва тингловчининг биргаликдаги ҳаракати, нафақат аудитория машғулотлари, балки аудиториядан ташқари мустақил ишларнинг назорати.

Мониторинг ва баҳолаш: ўқув машғулотида ҳам бутун курс давомида ҳам ўқитишнинг натижаларини режали тарзда кузатиб бориш. Курс охирида ёзма иш ёрдамида тингловчиларнинг билимлари баҳоланади.

**Умумий психология фанидан маъруза, семинар машғулотлари, мустақил таълим мавзулари бўйича соатлар
ТАҚСИМОТИ**

№	Мавзулар	Шу жумлдан		Му ста қил таъ лим	Жа ми
		Ма руз а	Се ми нар		
1.	Умумий психология- фан сифатида.	2	2	4	8
2.	Психика ва онгнинг тараққиёти.	2	2	2	6
3.	Фаолият	2	2	4	8
4.	Мотив ва мотивация	2	2	2	6
5.	Шахс.	2	2	4	8
6.	Мулоқот	2	2	4	8
7.	Сезги	2	2	4	8
8.	Идрок	2	2	4	8
9.	Дикқат	2	2	4	8
10	Хотира.	4	4	2	10
11	Хаёл	2	2	4	8
12	Тафаккур ҳақида тушунча	4	4	2	10
13	Шахснинг ҳиссий эмоционал хусусиятлари	2	2	2	6
14	Ирода	2	2	2	6
15	Темперамент	2	2	2	6
16	Характер	2	2	2	6
17	Қобилиятлар	2	2	2	6
Жами		38	38	50	126

Фаннинг услубий жиҳатдан узвий кетма-кетлиги

Маъруза машғулотлари

Мавзу: Умумий психология- фан сифатида.

Умумий психология фанининг предмети, мақсади ва вазифалари.

Умумий психология фанининг тармоқлари, фанлар тизимида тутган ўрни.
Умумий психология фанининг илмий тадқиқот методлари.
Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, кластер, блиц- сўров, аклий ҳужум, ўз-ўзини назорат.
Адабиётлар: А1; А3; А5; А6; А9; А14; Қ2; Қ5; Қ8; Қ9.

Мавзу: Психика ва онгнинг тараққиёти.

Психика ҳақида тушунча. Психик жараёнлар. Психиканинг тараққиёти. Психологик ҳолатлар. Онг структураси ва унинг асосий психологик характеристикаси. Онгнинг шаклланиши. Психика ва онг. Онгли ва онгсиз хатти-ҳаракатлар.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, намойиш этиш, кластер, блиц-сўров, аклий ҳужум, кичик гуруҳларда ишлаш.

Адабиётлар: А1; А2; А5; А6; Қ5; Қ8; Қ9; Қ10; Қ11.

Мавзу: Фаолият

Фаолият ҳақида тушунча. Фаолиятнинг интериоризацияси ва экстериоризацияси. Фаолиятнинг асосий турлари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, намойиш этиш, кластер, аклий ҳужум, тезкор савол-жавоб.

Адабиётлар: А3; А4; А5; А6; А9; А12; А13; А14; Қ8; Қ12; Қ18; Қ20.

Мавзу: Мотив ва мотивация

Мотивация.

Мотивация ва мотивларнинг назарий муаммолари

Мотив муаммоси ва унинг ечимига доир мулоҳазалар

Шахснинг шаклланишида мотивациянинг роли

Ўқув фаолияти мотивлари тўғрисида мулоҳазалар

Мотив классификацияси

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, мунозара, гуруҳларда ишлаш, тезкор сўров.

Адабиётлар: А1; А3; А4; А5; А6; А8; А7; А14; Қ6; Қ4; Қ13; Қ16; Қ18.

Мавзу: Шахс

Шахс ҳақида тушунча, индивид, шахс, индивидуаллик тушунчалари, шахс фаоллиги тушунчаларининг мазмуни, шахс шаклланишига таъсир этувчи омиллар, шахснинг малака ва одатлари, эндопсихика ва экзопсихика ҳақида тушунча, шахс борасида қўш омиллик назарияси

Қўлланиладиган таълим технологиялари маъруза, намойиш этиш, кластер, аклий ҳужум, тезкор савол-жавоб.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А5; А10; А11; А13; Қ1; Қ2; Қ8; Қ10; Қ12; Қ17.

Мавзу: Мулоқот

Мулоқот ва нутқҳақида тушунча, мулоқот турлари, мулоқот вазифалари, мулоқотнинг вербал воситалари, мулоқотнинг новербал воситалари, мулоқот шахслараро оъзаро таъсир этиш сифатида, мулоқот инсонларнинг бир-бирини тушуниши, мулоқот техникаси ва усуллари, педагогик фаолиятда мулоқот

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, намойиш этиш, кластер, блиц-сўров, ақлий қужум, кичик гуруқларда ишлаш.

Адабиётлар: А1; А5; А11; А12; А13; А14; Қ1; Қ4; Қ8; Қ13; Қ17.

Мавзу: Сизги

Сизгилар ҳақида умумий тушунча, сизгиларнинг нерв-физиологик асослари, сизгиларнинг таснифи, сизгиларнинг турлари.

Сизги соҳасидаги қонуниятлар

Қўлланиладиган таълим технологиялари маъруза, намойиш этиш, кластер, ақлий қужум, тезкор савол-жавоб.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А5; А10; А11; А13; Қ1; Қ2; Қ8; Қ10; Қ12; Қ17.

Мавзу: Идрок

Идрок ҳақида тушунча, идрокнинг нерв-физиологик асослари, идрокнинг мураккаблиги, идрокда кузатиш ва кузатувчанлик, идрокнинг хоссалари

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, кластер, блиц- сўров, ақлий қужум, ўз-ўзини назорат.

Адабиётлар: А1; А3; А5; А6; А9; А14; Қ2; Қ5; Қ8; Қ9.

Мавзу: Дикқат

Дикқат ҳақида тушунча, дикқатнинг нерв-физиологик асослари, дикқат турлари, ихтиёрсиз дикқат, ихтиёрий дикқат, ихтиёридан сўнгги дикқат, дикқатнинг хусусиятлари

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, намойиш этиш, кластер, ақлий хужум, тезкор савол-жавоб.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А5; А12; А13; А14; Қ8; Қ11; Қ14; Қ19; Қ20.

Мавзу: Хотира

Хотира назариялари. Хотира жараёнлари ва турлари. Хотирани ривожлантириш ва унинг индивидуал психологик фарқлари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, намойиш этиш, кластер, блиц-сўров, ақлий қужум, кичик гуруқларда ишлаш.

Адабиётлар: А1; А3; А4; А5; А6; А9; А11; А14; Қ2; Қ3.

Мавзу: Хаёл

Хаёл ҳақида тушунча, хаёл жараёнлари, хаёл турлари, тасаввур хаёли, ижодий хаёл, ихтиёрсиз ва ихтиёрий хаёл, орзу, туш кўриш ва ширин хаёл, хаёл сифатлари

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, намойиш этиш, кластер, аклий қужум, тезкор савол-жавоб.

Адабиётлар: А3; А4; А5; А6; А9; А12; А13; А14; Қ8; Қ12; Қ18; Қ20.

Мавзу: Тафаккур

Тафаккур ҳақида тушунча, тафаккур оператсиялари, тафаккур шакллари, ҳукм, ҳулоса чиқариш, тушунча, тафаккур сифатлари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, мунозара, гуруқларда ишлаш, тезкор сўров.

Адабиётлар: А1; А3; А4; А5; А6; А8; А7; А14; Қ6; Қ4; Қ13; Қ16; Қ18.

Мавзу: Шахснинг ҳиссий эмоционал соҳаси

Ҳиссиёт ҳақида тушунча, ҳис-туйғуларнинг вазифалари, ҳиссий ҳолатларнинг нерв-физиологик асослари, инсоний эмоциялар ва ҳайвонлардаги эмоциялар, ҳиссий ҳолатларнинг ифодаланиши, ҳисларни кечириш шакллари, юксак ҳислар

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, кластер, блиц- сўров, аклий қужум, ўз-ўзини назорат.

Адабиётлар: А3; А6; А10; А11; А12; А13; А14; қ5; қ15; қ16; қ20.

Мавзу: Ирода

Ирода ҳақида тушунча, иродавий фаолиятнинг умумий хусусиятлари, ирода борасидаги назариялари, иродавий акт ва унинг тузилиши, шахснинг иродавий сифатлари, иродани тарбиялаш, ироданинг индивидуал хусусиятларини баён этиш.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, намойиш этиш, кластер, блиц-сўров, аклий қужум, кичик гуруқларда ишлаш.

Адабиётлар: А1; А5; А11; А12; А13; А14; Қ1; Қ4; Қ8; Қ13; Қ17.

Мавзу: Темперамент.

Темперамент ҳақида тушунча, олий нерв фаолияти типи ва темперамент

Қўлланиладиган таълим технологиялари маъруза, намойиш этиш, кластер, аклий қужум, тезкор савол-жавоб.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А5; А10; А11; А13; Қ1; Қ2; Қ8; Қ10; Қ12; Қ17.

Мавзу: Характер

Характер ҳақида тушунча, характернинг шаклланиши, характер актсентуацияси

қўлланиладиган таълим технологиялари маъруза, намойиш этиш, кластер, аклий қужум, тезкор савол-жавоб.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А5; А12; А13; А14; Қ8; Қ11; Қ14; Қ19; Қ20.

Мавзу: Қобилият

Қобилиятлар ҳақида тушунча, қобилиятларнинг сифати ва миқдор тавсифи, қобилиятлар тузилиши

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, намойиш этиш, кластер, аклий ҳужум, тезкор савол-жавоб.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А5; А12; А13; А14; Қ8; Қ11; Қ14; Қ19; Қ20.

“Умумий психология” фани бўйича маъруза машғулотининг календар-тематик режаси

№	Маъруза мавзулари	Соат
1.	Умумий психология- фан сифатида.	2
2.	Психика ва онгнинг тараққиёти.	2
3.	Фаолият	2
4.	Мотив ва мотивация	2
5.	Шахс.	2
6.	Мулоқот	2
7.	Сезги	2
8.	Идрок	2
9.	Диққат	2
10	Хотира.	4
11	Хаёл	2
12	Тафаккур ҳақида тушунча	4
13	Шахснинг ҳиссий эмоционал хусусиятлари	2
14	Ирода	2
15	Темперамент	2
16	Характер	2
17	Қобилиятлар	2
Жами		38

Семинар машғулотларининг тавсия этиладиган мавзулари

Мавзу: Умумий психология- фан сифатида.

Умумий психология фанининг предмети, мақсади ва вазифалари.

Умумий психология фанининг тармоқлари, фанлар тизимида тутган ўрни.

Умумий психология фанининг илмий тадқиқот методлари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, кластер, блиц- сўров, аклий ҳужум, ўз-ўзини назорат.

Адабиётлар: А1; А3; А5; А6; А9; А14; Қ2; Қ5; Қ8; Қ9.

Мавзу: Психика ва онгнинг тараққиёти.

Психика ҳақида тушунча. Психик жараёнлар. Психиканинг тараққиёти. Психологик ҳолатлар. Онг структураси ва унинг асосий психологик характеристикаси. Онгнинг шаклланиши. Психика ва онг. Онгли ва онгсиз хатти-ҳаракатлар.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, намойиш этиш, кластер, блиц-сўров, ақлий ҳужум, кичик гуруҳларда ишлаш.

Адабиётлар: А1; А2; А53 А6; Қ5; Қ8; Қ9; Қ10; Қ11.

Мавзу: Фаолият

Фаолият ҳақида тушунча. Фаолиятнинг интериоризацияси ва экстериоризацияси. Фаолиятнинг асосий турлари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, намойиш этиш, кластер, ақлий ҳужум, тезкор савол-жавоб.

Адабиётлар: А3; А4; А5; А6; А9; А12; А13; А14; Қ8; Қ12; Қ18; Қ20.

Мавзу: Мотив ва мотивация

Мотивация.

Мотивация ва мотивларнинг назарий муаммолари

Мотив муаммоси ва унинг ечимига доир мулоҳазалар

Шахснинг шаклланишида мотивациянинг роли

Ўқув фаолияти мотивлари тўғрисида мулоҳазалар

Мотив классификацияси

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, мунозара, гуруҳларда ишлаш, тезкор сўров.

Адабиётлар: А1; А3; А4; А5; А6; А8; А7; А14; Қ6; Қ4; Қ13; Қ16; Қ18.

Мавзу: Шахс

Шахс ҳақида тушунча, индивид, шахс, индивидуаллик тушунчалари, шахс фаоллиги тушунчаларининг мазмуни, шахс шаклланишига таъсир этувчи омиллар, шахснинг малака ва одатлари, эндопсихика ва экзопсихика ҳақида тушунча, шахс борасида қўш омиллик назарияси

Қўлланиладиган таълим технологиялари маъруза, намойиш этиш, кластер, ақлий ҳужум, тезкор савол-жавоб.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А5; А10; А11; А13; Қ1; Қ2; Қ8; Қ10; Қ12; Қ17.

Мавзу: Мулоқот

Мулоқот ва нутқ ҳақида тушунча, мулоқот турлари, мулоқот вазифалари, мулоқотнинг вербал воситалари, мулоқотнинг новербал воситалари, мулоқот шахслараро оъзаро таъсир этиш сифатида, мулоқот инсонларнинг бир-бирини тушуниши, мулоқот техникаси ва усуллари, педагогик фаолиятда мулоқот

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, намойиш этиш, кластер, блиц-сўров, аклий кужум, кичик гуруқларда ишлаш.

Адабиётлар: А1; А5; А11; А12; А13; А14; Қ1; Қ4; Қ8; Қ13; Қ17.

Мавзу: Сизги

Сизгилар ҳақида умумий тушунча, сизгиларнинг нерв-физиологик асослари, сизгиларнинг таснифи, сизгиларнинг турлари.

Сизги соҳасидаги қонуниятлар

Қўлланиладиган таълим технологиялари маъруза, намойиш этиш, кластер, аклий кужум, тезкор савол-жавоб.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А5; А10; А11; А13; Қ1; Қ2; Қ8; Қ10; Қ12; Қ17.

Мавзу: Идрок

Идрок ҳақида тушунча, идрокнинг нерв-физиологик асослари, идрокнинг мураккаблиги, идрокда кузатиш ва кузатувчанлик, идрокнинг хоссалари

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, кластер, блиц- сўров, аклий кужум, ўз-ўзини назорат.

Адабиётлар: А1; А3; А5; А6; А9; А14; Қ2; Қ5; Қ8; Қ9.

Мавзу: Дикқат

Дикқат ҳақида тушунча, дикқатнинг нерв-физиологик асослари, дикқат турлари, ихтиёрсиз дикқат, ихтиёрий дикқат, ихтиёридан сўнгги дикқат, дикқатнинг хусусиятлари

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, намойиш этиш, кластер, аклий хужум, тезкор савол-жавоб.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А5; А12; А13; А14; Қ8; Қ11; Қ14; Қ19; Қ20.

Мавзу: Хотира

Хотира назариялари. Хотира жараёнлари ва турлари. Хотирани ривожлантириш ва унинг индивидуал психологик фарқлари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, намойиш этиш, кластер, блиц-сўров, аклий кужум, кичик гуруқларда ишлаш.

Адабиётлар: А1; А3; А4; А5; А6; А9; А11; А14; Қ2; Қ3.

Мавзу: Хаёл

Хаёл ҳақида тушунча, хаёл жараёнлари, хаёл турлари, тасаввур хаёли, ижодий хаёл, ихтиёрсиз ва ихтиёрий хаёл, орзу, туш кўриш ва ширин хаёл, хаёл сифатлари

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, намойиш этиш, кластер, аклий кужум, тезкор савол-жавоб.

Адабиётлар: А3; А4; А5; А6; А9; А12; А13; А14; Қ8; Қ12; Қ18; Қ20.

Мавзу: Тафаккур

Тафаккур ҳақида тушунча, тафаккур оператсиялари, тафаккур шакллари, ҳукм, ҳулоса чиқариш, тушунча, тафаккур сифатлари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, мунозара, гуруқларда ишлаш, тезкор сўров.

Адабиётлар: А1; А3; А4; А5; А6; А8; А7; А14; Қ6; Қ4; Қ13; Қ16; Қ18.

Мавзу: Шахснинг ҳиссий эмоционал соҳаси

Ҳиссиёт ҳақида тушунча, ҳис-туйғуларнинг вазифалари, ҳиссий ҳолатларнинг нерв-физиологик асослари, инсоний эмоциялар ва ҳайвонлардаги эмоциялар, ҳиссий ҳолатларнинг ифодаланиши, ҳисларни кечириш шакллари, юксак ҳислар

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, кластер, блиц- сўров, ақлий қужум, ўз-ўзини назорат.

Адабиётлар: А3; А6; А10; А11; А12; А13; А14; қ5; қ15; қ16; қ20.

Мавзу: Ирода

Ирода ҳақида тушунча, иродавий фаолиятнинг умумий хусусиятлари, ирода борасидаги назариялари, иродавий акт ва унинг тузилиши, шахснинг иродавий сифатлари, иродани тарбиялаш, ироданинг индивидуал хусусиятларини баён этиш.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, намоиш этиш, кластер, блиц-сўров, ақлий қужум, кичик гуруқларда ишлаш.

Адабиётлар: А1; А5; А11; А12; А13; А14; Қ1; Қ4; Қ8; Қ13; Қ17.

Мавзу: Темперамент.

Темперамент ҳақида тушунча, олий нерв фаолияти типи ва темперамент

Қўлланиладиган таълим технологиялари маъруза, намоиш этиш, кластер, ақлий қужум, тезкор савол-жавоб.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А5; А10; А11; А13; Қ1; Қ2; Қ8; Қ10; Қ12; Қ17.

Мавзу: Характер

Характер ҳақида тушунча, характернинг шаклланиши, характер актсентуацияси

қўлланиладиган таълим технологиялари маъруза, намоиш этиш, кластер, ақлий қужум, тезкор савол-жавоб.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А5; А12; А13; А14; Қ8; Қ11; Қ14; Қ19; Қ20.

Мавзу: Қобилият

Қобилиятлар ҳақида тушунча, қобилиятларнинг сифати ва миқдор тавсифи, қобилиятлар тузилиши

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза, намоиш этиш, кластер, ақлий ҳужум, тезкор савол-жавоб.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А5; А12; А13; А14; Қ8; Қ11; Қ14; Қ19; Қ20.

“Умумий психология” фани бўйича семинар машғулотининг календар-тематик режаси

№	Семинар машғулоти мавзулари	Соат
1.	Умумий психология- фан сифатида.	2
2.	Психика ва онгнинг тараққиёти.	2
3.	Фаолият	2
4.	Мотив ва мотивация	2
5.	Шахс.	2
6.	Мулоқот	2
7.	Сезги	2
8.	Идрок	2
9.	Диққат	2
10	Хотира.	4
11	Хаёл	2
12	Тафаккур ҳақида тушунча	4
13	Шахснинг ҳиссий эмоционал хусусиятлари	2
14	Ирода	2
15	Темперамент	2
16	Характер	2
17	Қобилиятлар	2
Жами		38

Мустақил таълимни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни
“Умумий психология” фани бўйича мустақил таълимга 50 соат ажратилган.

№	Мустақил таълим мавзулари	Берилган топшириқлар	Бажарилиш муддати	Ҳажми (соатда)
1.	1. Психология фанининг предмети. 2. Психология фанининг мақсад ва вазифалари. 3. Психологияни фан сифатида шаклланиши.	дарслик ва ўқув қўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш, интернетдан	1-ҳафта	4

	4. Мия ва психика.	фойдаланиш		
2.	5. Психиканинг акс ва эттириш бошқарувчанлик вазибалари. 6. Онг хакида тушунча ва унинг хоссалари. 7. Онг ва онгсизлик.	дарслик ва ўқув кўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш, интернетдан фойдаланиш	2-хафта	2
3.	8. Ҳозирги замон психологияси фанининг тамойиллари. 9. Ҳозирги замон психологиясининг тузилиши. 10. Аниқ фаолиятни ўрганувчи психология соҳалари. 11. Ривожланишнинг ёш хусусиятларини ўрганувчи психология соҳалари. 12. Шахс ва жамият муносабатларни ўрганувчи психология соҳалари. 13. Махсус психология ёки аномал тараққиётни ўрганувчи психология соҳалари	дарслик ва ўқув кўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш, интернетдан фойдаланиш	3- хафта	4
4.	14. Ҳозирги замон психологиясининг тадқиқот методлари. 15. Психологиянинг фанлар тизимида тутган оърни. 16. Психиканинг филогенетик тараққиёти. 17. Сесканувчанлик ва сезувчанлик.	дарслик ва ўқув кўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш, интернетдан фойдаланиш	4-хафта	2
5.	18. Тропизмларнинг моҳияти. 19. Ҳайвонларнинг ҳатти-ҳаракат типлари. 20. Сенсор босқич ва унинг характерли хусусияти.	дарслик ва ўқув кўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш, интернетдан	5- хафта	4

	21. Перцептив босқич ва унинг характерли хусусияти.	фойдаланиш		
6.	22. Интеллектуал босқич ва унинг характерли хусусияти. 23. А.Н.Леонтев бўйича психиканинг ривожаниш босқичлари. 24. Инстинкт тушунчасининг мазмуни. 25. Кўникма ва малакалар. 26. Психиканинг муҳит ва аъзолар тузилишига боғлиқлиги.	дарслик ва ўқув қўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш, интернетдан фойдаланиш	6- хафта	4
7.	27. Фаолият хақида тушунча. 28. Фаолиятнинг тузилиши. 29. Фаолиятнинг интериоризацияси ва экцериоризацияси. 30. Фаолиятнинг ўзлаштирилиши ва малакаларни эгаллаш. 31. Фаолиятнинг асосий турлари. 32. Мотив ва мотивация тушунчасининг мазмуни. 33. Хориж психологиясида мотив ва мотивация муаммоси. 34. Шахс шаклланишида мотивациянинг роли.	дарслик ва ўқув қўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш, интернетдан фойдаланиш	7- хафта	4
8.	35. Мулоқот хақида тушунча. 36. Мулоқот турлари. 37. Мулоқотнинг вербал, новербал воситалари. 38. Педагогик фаолиятда мулоқот. 39. Мулоқотнинг коммуникатив,	дарслик ва ўқув қўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш, интернетдан фойдаланиш	8- хафта	4

	интерактив, перцептив томонлари			
9.	40. Шахс ҳақида тушунча. 41. Индивид, шахс, индивид уал лик тушунчалари. 42. Шахс шаклланишига таъсир этувчи омиллар. 43. Шахснинг малака ва одатлари. 44. Эндопсихика ва экзопсихика ҳақида тушунча	дарслик ва ўқув қўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш, интернетдан фойдаланиш	9- ҳафта	4
10	45. Чет эл психологиясида шахс назариялари. 46. Биогенетик назария ва социогенетик назариясининг мазмун моҳияти.	дарслик ва ўқув қўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш, интернетдан фойдаланиш	10- ҳафта	2
11	47. Диққат ҳақида тушунча. 48. Диққатнинг нерв-физиологик асослари. 49. Диққат турлари, ихтиёрсиз диққат, ихтиёрий диққат, ихтиёрийдан сўнгги диққат. 50. Диққатнинг хусусиятлари, диққат кучи ва бўлиниши, диққат кўлами, диққат тақсимланиши. 51. Шахсда диққат ривожланиши.	дарслик ва ўқув қўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш, интернетдан фойдаланиш	11- ҳафта	4
12	52. Сезгилар ҳақида умумий тушунча. 53. Сезгиларнинг нерв-физиологик асослари. 54. Сезгиларнинг таснифи. 55. Сезгиларнинг турлари, экцроретсептив сезгилар, интроретсептив сезгилар,	дарслик ва ўқув қўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш, интернетдан фойдаланиш	12- ҳафта	2

	<p>пропроретсептив сезгилар. 56. Анализатор ва унинг тузилиши. 57. Сезги соҳасидаги қонуниятлар.</p>			
13	<p>58. Идрок ҳақида тушунча. 59. Идрокнинг хоссалари. 60.Идрокда иллюзия ва галлюцинация. 61.Вақт, ҳаракат ва фазони идрок қилиш.</p>	<p>дарслик ва ўқув қўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш, интернетдан фойдаланиш</p>	13-ҳафта	2
14	<p>62. Хотира ҳақида тушунча. 63. Хотиранинг нерв-физиологик асоси. 64.Хотира турлари, фаолиятига кўра, мақсадига кўра, муддатига кўра хотира турлари. 65. Хотира жараёнлари, эсда олиб қолиш, эсга тушириш, эсда сақлаш, унутиш. 66. Хотира типлари.</p>	<p>дарслик ва ўқув қўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш, интернетдан фойдаланиш</p>	14-ҳафта	2
15	<p>67. Хаёл ҳақида тушунча. 68. Хаёл жараёнлари. 69. Хаёл турлари: тасаввур хаёли, ижодий хаёл, ихтиёрсиз ва ихтиёрий хаёл. 70. Хаёл сифатлари: хаёлнинг кенглиги ва торлиги, хаёлнинг чуқурлиги ва реаллиги, хаёлнинг мазмундорлиги ва кучи. 71. Хаёлнинг ривожланиши.</p>	<p>дарслик ва ўқув қўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш, интернетдан фойдаланиш</p>	15-ҳафта	2
16	<p>72. Тафаккур ҳақида тушунча. 73.Тафаккур операциялари. 74.Тафаккур шакллари,</p>	<p>дарслик ва ўқув қўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш,</p>	16-ҳафта	2

	хукм, хулоса чиқариш, тушунча. 75. Тафаккур сифатлари	интернетдан фойдаланиш		
17	76. Хиссиёт ҳақида тушунча. 77. Ҳис-туйғуларнинг вазифалари. 78. Хиссий ҳолатларнинг нерв-физиологик асослари. 79. Инсоний эмоциялар ва ҳайвонлардаги эмоциялар. 80. Хиссий ҳолатларнинг фойдаланиши. 81. Хисларни кечириш шакллари (юксак хислар, хиссий тон, аффект, цресс, праксик хислар, ахлоқий хислар, эстетик хислар, интеллектуал хислар...).	дарслик ва ўқув қўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш, интернетдан фойдаланиш	17-ҳафта	2
18	82. Ирода ҳақида тушунча. 83. Иродавий фаолиятнинг умумий хусусиятлари 84. Ирода борасидаги назариялари. 85. Иродавий акт ва унинг тузилиши. 86. Шахснинг иродавий сифатлари. 87. Иродани тарбиялаш. 88. Ироданинг индивидуал хусусиятлари.	дарслик ва ўқув қўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш, интернетдан фойдаланиш	18-ҳафта	2
19	82. Ирода ҳақида тушунча. 83. Иродавий фаолиятнинг умумий хусусиятлари 84. Ирода борасидаги назариялари. 85. Иродавий акт ва унинг тузилиши. 86. Шахснинг иродавий сифатлари. 87. Иродани тарбиялаш. 88. Ироданинг индивидуал хусусиятлари. 89. Темперамент ҳақида	дарслик ва ўқув қўлланмалардан фойдаланиб мавзулар устида ишлаш, конспект қилиш, интернетдан фойдаланиш	19-ҳафта	2

<p>тушунча. 90. Олий нерв фаолияти типи ва темперамент. 95. Характер хақида тушунча. 96. Характернинг нерв- физиологик асослари. 97. Характер типологияси. 98. Характер актситуацияси. 99. Қобилиятлар хақида тушунча. 100. Қобилиятлар тузилиши. 101. Қобилият борасидаги назариялар. 102. Қобилиятларнинг табiiй асослари.</p>				
ЖАМИ				50

Талабалар билимини рейтинг тизими асосида баҳолаш мезони

Юқори баҳолаш бали (ЮБ) – 100 балл. Саралаш бали (СБ) – 55 балл. Жорий ва оралиқ назоратларга 70 балл берилади, якуний назоратга 30 балл берилади.

1- ОН мак. 15 балл

2 –ОН мак. 15 балл

1 - ЖН мак. 10 балл

2 – ЖН мак. 10 балл

3 – ЖН мак. 10 балл

4 – ЖН мак. 10 балл

ЯН мак. 30 балл

Талабанинг фан бўйича ўзлаштириш кўрсаткичини назорат қилишда куйидаги намунавий мезонлар тавсия этилади:

а) 86-100 балл учун талабанинг билим даражаси куйидагиларга жавоб бериши лозим:

- психология фанининг мазмуни, моҳияти, психика ва онгнинг тараққиёти, билиш жараёнлари, психик ҳолатлар юзасидан назарий ва амалий билимларга эга бўлиши;

- шахснинг ҳиссий-иродавий соҳаси, индивидуал-психологик хусусиятлари, мулоқот, фаолият, индивидуал хусусиятлар юзасидан тушунча, тасаввурга эга бўлиш билан бирга, амалий фаолиятга тадбиқ этиш юзасидан назарий ва амалий билимларга эга бўлиши;

- талаба шахсдаги психологик жараён, ҳолатларни юзага келиш механизмлари, қонуниятлари, тузилиши, ташқи омиллар таъсири каби ўрганилган барча мавзулар юзасидан ижодий фикрлай олиши;
мустақил мушоҳада юрита олиши;
олган билимларини амалда қўллай олиши;

Б)71-85 балл учун талабанинг билим даражаси қуйидагиларга жавоб бериши лозим:

- мустақил мушоҳада юрита олиш;
олган билимларини амалда қўллай олиш;
фаннинг моҳиятини тушуниш;
фан мавзуларини билиши ва айтиб бера олиши
тасаввурга эга бўлиш.

В) 55-70 балл учун талабанинг билим даражаси қуйидагиларга жавоб бериши лозим:

- фаннинг моҳиятини тушуниши;
фан мавзуларини билиши ва айтиб бера олиши;
фаннинг предмети ҳақида умумий тасаввурга эга бўлиши.

Г) қуйидаги ҳолларда талабанинг билим даражаси 0-54 балл билан баҳоланиши мумкин:

- фан ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлмаслик;
- фан мавзуларини умуман билмаслик;
-билиш жараёнлари, психик ҳолатлар, шахснинг ҳиссий-иродавий соҳаси, индивидуал-психологик хусусиятлари ҳақида тушунчага эга бўлмаслик;
- психологик терминларни жойида ишлата олмаслик.

Умумий тўпланган балл қуйидагича ҳисобланади:

86 баллдан – 100 баллгача “аъло”

71баллдан-85 баллгача “яхши”

55 баллдан – 70 баллгача “қониқарли”

0 баллдан – 54 баллгача “қониқарсиз”

ТАЛАБАЛАР БИЛИМИНИ БАҲОЛАШ ТУРЛАРИ

ЖОРИЙ БАҲОЛАШ (ЖБ) – 40 балл

№	Назорат шакли	Назорат сони	Назорат учун балл	Йиғилган балл
1.	Тест, ёзма, оғзаки (ўқитувчи хоҳишига кўра)	2	10	20
2.	Оғзаки	2	10	20

<i>Жами</i>	4	-	40
-------------	---	---	----

ОРАЛИҚ БАҲОЛАШ (ОБ) – 30 балл

№	Назорат шакли	Назорат сони	Назорат учун балл	Йиғилган балл
1.	Ёзма иш	1	15	15
2.	Тест	1	15	15
<i>Жами</i>		2	-	30

ЯКУНИЙ БАҲОЛАШ (ЯБ) – 30 балл

№	Назорат шакли	Назорат сони	Назорат учун балл	Йиғилган балл
1.	Ёзмаиш	1	30	30
<i>Жами</i>		1	-	30

Дастурнинг инфор­мацион – методик таъминоти

Мазкур фанни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий илғор интерфаол усуллари­дан, педагогик ва ахборот–коммуникация технологияларининг презентация (такдимот), мультимедиа ва электрон-дидактик технологияларидан фойдаланилади. Семинар машғулотларида ақлий ҳужум, блиц-сўров, балиқ скелети, биргаликда ўқиймиз, кластер, муаммоли вазият, нима учунқ каби методлар, кичик гуруҳлар мусобақалари, гуруҳли фикрлаш педагогик технологияларидан кенг фойдаланилади.

Ўқув-методик адабиётлар ва электрон таълим ресурслари рўйхати

Методологик манбалар:

1. Каримов.И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари .Т.: “Ўзбекистон” 1998.686-бет.
2. Каримов.И.А. Баркамол авлод орзуси. Т.: “Шарқ” 1999182-бет.
3. Каримов.И.А. Жамиятимиз мафқураси халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга хизмат этсин. Т.: “Ўзбекистон” 1998
4. Каримов.И.А. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т.: “Ўзбекистон” 2008 80-бет.
5. “Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори. Халқ сўзи газетаси, 2005 йил, 3-июн.
6. Каримов.И.А.“Эришилган ютуқларни мустаҳкамлаб, янги марралар сари изчил ҳаракат қилишимиз лозим”. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасидаги 2005 йил яқунларига бағишланган маъ­рўзаси. 10 феврал, 2006 й.
7. Каримов.И.А. “Мамлакатимиз тараққиётининг қонуний асосларини мустаҳкамлаш фаолиятимиз мезони бўлиши даркор” Ўзбекистон

Республикаси Олий мажлиси Сенатининг бешинчи ялпи мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи. 2006 йил 25 феврал.

8. Каримов.И.А. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон хаёт пировард мақсадимиз. Т., «Ўзбекистон», 2000 й.

9. Каримов.И.А. Ўз келажагимизни ўз кўлимиз билан қурмоқдамиз. Т., «Ўзбекистон» 1999 й.

10. Каримов.И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. Т., «Ўзбекистон» 1999 й.

11. Каримов.И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., «Ўзбекистон» 1999й.

12. Каримов И.А. Асарлар тўплами. 1-18 томлар. // Т.: “Ўзбекистон”, 1996 – 2010 йиллар.

13. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. -Т.: Маънавият, -2008.

14. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – Ватанамиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. - Т. Ўзбекистон. 2010.

15. Каримов И.А. “Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир”. – Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2010 йил 28 январь.

16. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь – Тошкент: Ўзбекистон, 2010

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 20 майдаги «Олий таълим муассасаларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш чоратадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-1533-сон қарори.

18. Буюк ва муқаддасан, мустақил ватан: Ўзбекистоннинг 20 йиллик мустақил тараққиёт йўлида қўлга киритган ютуқ ва натижалари, мамлакатимиз салоҳияти ва аҳамиятини аҳолининг кенг қатламларига етказиш, жойларда ташкилий-амалий, маъданий-маърифий тадбирлар, тарғибот ва ташвиқот ишларини амалга ошириш учун мўлжалланган илмий-оммабоп рисола / ЎзР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Ўзр Маҳалла жамғармаси; маъул ижодий гуруҳ А.Ш.Бекмуродов ва бошқ. –Т.: Ўқитувчи. НМИУ, 2011.-2006.

Асосий адабиётлар:

1. Давлетшин М.Г., Умумий психология Т.:ТДПУ, 2002.

2. Давлетшин М.Г., Дўстмухаммедова Ш.А., Мавлонов М.М., Тўйчиева С.М. “Ёш ва педагогик психология”. Т. ТДПУ, 2004.

3. Иванов П.И., Зуфарова М.Е. “Умумий психология” Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2008.
4. Немов Р.С. Психология. М.: Владос, 2003.1-т.
5. Гозиев Э.Г. Умумий психология. 1-2 том. -Т.: Фан, 2002.
6. Хайдаров Ф.И., Халилова Н.И. Умумий психология. Т.: ТДПУ. 2009.
7. Гамезо А. “Атлас по психологии”. Москва, Питер, 2001.
8. Радугина А.А. Педагогика и психология. М., 2007.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.– СПб.:Питер. 2007.
10. Югай А.Х. Лабораторно-практические занятия по психологии. Т.:ТДПУ. 2008.
11. Гозиев Э.Г. Онтогенез психологияси. -Т.: Ношир, 2010.
12. Нишонова З.Т., Дўстмухаммедова Ш.А., Туляганова Ш.Т., Педагогик психология. –Т.: Фан ва технологиялар марказининг босмахонаси. 2011.
13. Гозиев Э.Г. Умумий психология. -Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2010.
14. Умаров Б.М. Психология.-Т.:-2012 й.

ҚЎШИМЧА АДАБИЁТЛАР:

1. Боймуродов Н. Амалий психология.-Т.:-Янги аср авлоди. 2008.
2. Климов Е.А. Общая психология. М., Питер. 2001.
3. Климов Е.А. Психология. М., Питер. 2000.
4. Абрамова М. Практическая психология. М.:Мысль. 2003.
5. Маклаков А.Г. общая психология. – СПб.:Питер. 2003
6. Махсудова М.А. Мулоқот психологияси. –Т. Янги аср авлоди. 2006
7. Психология. Под ред. Е.И.Рогова.-М.:Владос, 2005.
8. Каримова В.М. Психология. Т.: Шарқ, 2000.
9. Гозиев Э.Г. Психология фани XXI асрда. -Т.: Университет. 2002.
10. Психология: маъруза матнлари. Каримова В.М., Акрамова Ф.А. - Т.:ЎАЖБНТ маркази, 2000. 5-14-бетлар
11. Психология. Укув кулланма. Каримова В.М., Акрамова Ф.А. - Т.: ТДИУ, 2006. 9-18-бетлар.
12. Гамильтон. Я.С. "Что такое психология". "Питер"; 2002. 6-16 бетлар.
13. Тихомиров О.К. ПСИХОЛОГИЯ: Учебник. М.: Высшее образование, 2006. 3-35-бетлар.

14. Каримова В.М., Суннатова Р. «Мустакил фикрлаш» укув кулланмаси буйича машгулотларни ташкил этиш услубиёти.-Т.: Шарк, 2000.- 16 б.
15. Немов Р.С. Практическая Психология Познание себя: Влияниена людей: Пособие для уч-ся-М: Гуманит. Изд.Центр ВЛАДОС, 2003.320 с.
16. Айзенк М. Психология для начинающих. "Питер", 2000.
17. Болотова А.К, Макарова И.В. Прикладная Психология: Учебник для вузов.- М.Аспект Пресс, 2002 - 383 с.
18. Веденская Л.В, Павлова Л.А. Деловая реторика: учебное пособие для вузов.- М.:ИКЦ "МарТ", 2004-512 с.
- 19.Боймуродов Н. Раҳбар психологияси.-Т.:-Янги аср авлоди. 2007.
20. Жалилова С.Х. , Хайдаров Ф.И., Халилова Н.И. касб психологияси. –Т.:-ТДПУ.2010.-1276

Электрон таълим ресурслари

1. [www. Ziyonet. uz](http://www.Ziyonet.uz)
2. www.tdpu.uz
3. www. pedagog. uz
3. www. edu. uz
4. tdpu-INTRANET. Ped
5. www. nutq. intal. uz
6. www.psychology.uz
7. www.psychology.net.ru
8. www.tdpu.uz

“ТАСДИҚЛАЙМАН”
Кафедра мудир _____
 “ _____ ” _____ **2015 yil**

ДАСТУР БАЖАРИЛИШИНИНГ КАЛЕНДАРЛИ РЕЖАСИ
(маъруза, лаборатория, амалий машғулотлар, курс ишлари)

Факультет _____ курс _____ академик гуруҳ _____ Фаннинг
 номи: Психология
 Маъруза ўқийди: _____
 Амалий машғулотларни олиб боради: _____

№	Машғулот турлари	Мавзу номи ва назорат турлари	Ажратилган соат	Бажарилганлиги ва ҳақида маълумот		Ўқитувчи имзоси
				Ой ва кун	Соатлар сони	
1	2	3	4	5	6	7
1	маъруза	Умумий психология- фан сифатида.	2		2	
2	маъруза	Психика ва онгнинг таракқиёти	2		2	
3	маъруза	Фаолият	2		2	
4	маъруза	Мотив ва мотивация	2		2	
5	маъруза	Шахс				
6	маъруза	Мулоқот	2		2	
7	маъруза	Сезги	2		2	
8	маъруза	Идрок	2		2	
9	маъруза	Диккат	2		2	
10	маъруза	Хотира	4		4	
11	маъруза	Хаёл	2		2	
12	маъруза	Тафаккур ҳақида тушунча	4		4	
13	маъруза	Шахснинг хиссий эмоционал хусусиятлари	2		2	

14	маъруза	Ирода	2		2	
15	маъруза	Темперамент.	2		2	
16	маъруза	Характер	2		2	
17	маъруза	Кобилиятлар	2		2	
	Жами		38соат			
1	семинар	Умумий психология- фан сифатида.	2		2	
2	семинар	Психика ва онгнинг таракқиёти	2		2	
3	семинар	Фаолият	2		2	
4	семинар	Мотив ва мотивация	2		2	
5	семинар	Шахс				
6	семинар	Мулоқот	2		2	
7	семинар	Сезги	2		2	
8	семинар	Идрок	2		2	
9	семинар	Диккат	2		2	
10	семинар	Хотира	4		4	
11	семинар	Хаёл	2		2	
12	семинар	Тафаккур ҳақида тушунча	4		4	
13	семинар	Шахснинг хиссий эмоционал хусусиятлари	2		2	
14	семинар	Ирода	2		2	
15	семинар	Темперамент.	2		2	
16	семинар	Характер	2		2	
17	семинар	Кобилиятлар	2		2	
	Жами		38соат			

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ
УНИВЕРСИТЕТИ**

***УМУМИЙ ПСИХОЛОГИЯ ФАНИДАН
МАЪРУЗА ВА СЕМЕНАР МАШҒУЛОТЛАРИДА
ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ.***

Тошкент - 2015

«Умумий психология» курси бўйича таълим технологияси бакалавриат босқичи талабалари учун Ўқув услубий қўлланма. Т.: ЎзДЖТУ, 2015 й., 409 бет

АННОТАЦИЯ: Ушбу ўқув-услубий мажмуада умумий психология фанининг предмети, тармоқлари, илмий тадқиқот методлари, психика ва онгнинг тараққиёти, шахс ва фаолиятнинг психологик тавсифи, мулоқот ва нутқ ҳақида маълумот, шахснинг ҳиссий эмоционал ва иродавий хусусиятлари, шахснинг индивидуал хусусиятлари тўғрисидаги маълумотлар камраб олинган.

Профессор: О.Мусурмонова таҳрири остида

Тузувчилар: ўқитувчи Д.Т.Полванова

Тақризчилар: психология фанлари доктори, профессор С. Сафаев,
психология фанлари доктори, профессор З.Нишонова

Ўқув-услугий мажмуа Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети Илмий кенгашида кўриб чиқилган ва нашрга тавсия қилинган (2015 йил «__» _____ даги «__» баённома)

Ўқув-услугий мажмуа олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув-методик бирлашмалари фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгашнинг 2015 йил «__» _____ даги __-сонли қарорига мувофиқ нашрга тавсия этилган.

М У Н Д А Р И Ж А

КИРИШ		
«УМУМИЙ ПСИХОЛОГИЯ» ЎҚУВ КУРСИ БЎЙИЧА ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИНИНГ КОНЦЕПТУАЛ АСОСЛАРИ		
1.	«Умумий психология» курсининг долзарблиги ва ўқитиш структураси	
2.	«Умумий психология» ўқув курсининг мазмуни	
3.	Ўқув курси бўйича маъруза ва амалий машғулотларда ўқитиш технологияларини ишлаб чиқишнинг концептуал асослари	
МАЪРУЗА ВА АМАЛИЙ МАШЎУЛОТЛАРДА ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ		
1-мавзу	Умумий психология- фан сифатида. Умумий психология фанининг предмети, мақсади ва вазифалари. Умумий психология фанининг тармоқлари, фанлар тизимида тутган ўрни. Умумий психология фанининг илмий тадқиқот методлари.	
1.1.	Кириш-мавзу бўйича маърузани олиб бориш технологияси	
2-мавзу	Психика ва онгнинг тараққиёти. Психика ҳақида тушунча. Психик жараёнлар. Психиканинг тараққиёти. Психологик ҳолатлар. Онг структураси ва унинг асосий психологик характеристикаси. Онгнинг шаклланиши. Психика ва онг. Онгли ва онгсиз хатти-ҳаракатлар.	
2.1.	Мавзу бўйича маърузани олиб бориш технологияси	
3-мавзу	Фаолият Фаолият ҳақида тушунча. Фаолиятнинг интериоризацияси ва экстериоризацияси. Фаолиятнинг асосий турлари.	
3.1.	Мавзу бўйича маърузани олиб бориш технологияси	
4-мавзу	Мотив ва мотивация Мотивация. Мотивация ва мотивларнинг назарий муаммолари	

	Мотив муаммоси ва унинг ечимига доир мулоҳазалар Шахснинг шаклланишида мотивациянинг роли Ўқув фаолияти мотивлари тўғрисида мулоҳазалар Мотив классификацияси	
4.1	Мавзу бўйича маърузани олиб бориш технологияси	
5-мавзу	Шахс Шахс ҳақида тушунча, индивид, шахс, индивидуаллик тушунчалари, шахс фаоллиги тушунчаларининг мазмуни, шахс шаклланишига таъсир этувчи омиллар, шахснинг малака ва одатлари, эндопсихика ва экзопсихика ҳақида тушунча, шахс борасида қўш омиллик назарияси	
5.1	Мавзу бўйича маърузани олиб бориш технологияси	
6-мавзу	Мулоқот Мулоқот ва нутқ ҳақида тушунча, мулоқот турлари, мулоқот вазибалари, мулоқотнинг вербал воситалари, мулоқотнинг новербал воситалари, мулоқот шахслараро оъзаро таъсир этиш сифатида, мулоқот инсонларнинг бир-бирини тушуниши, мулоқот техникаси ва усуллари, педагогик фаолиятда мулоқот	
6.1.	Мавзу бўйича маърузани олиб бориш технологияси	
7-мавзу	Сезги Сезгилар ҳақида умумий тушунча, сезгиларнинг нерв-физиологик асослари, сезгиларнинг таснифи, сезгиларнинг турлари. Сезги соҳасидаги қонуниятлар	
7.1	Мавзу бўйича маърузани олиб бориш технологияси	
8-мавзу	Идрок Идрок ҳақида тушунча, идрокнинг нерв-физиологик асослари, идрокнинг мураккаблиги, идрокда кузатиш ва кузатувчанлик, идрокнинг хоссалари	
8.1	Мавзу бўйича маърузани олиб бориш технологияси	
9-мавзу	Диққат Диққат ҳақида тушунча, диққатнинг нерв-физиологик асослари, диққат турлари, ихтиёрсиз диққат, ихтиёрий диққат, ихтиёрийдан сўнгги диққат, диққатнинг хусусиятлари	
9.1	Мавзу бўйича маърузани олиб бориш технологияси	
10-мавзу	Хотира Хотира назариялари. Хотира жараёнлари ва турлари. Хотирани ривожлантириш ва унинг индивидуал психологик фарқлари.	
10.1	Мавзу бўйича маърузани олиб бориш технологияси	
10.2.	Билимларни чуқурлаштириш ва мустаҳкамлашга	

	қаратилган амалий машғулот технологияси	
11-мавзу	Хаёл Хаёл ҳақида тушунча, хаёл жараёнлари, хаёл турлари, тасаввур хаёли, ижодий хаёл, ихтиёрсиз ва ихтиёрий хаёл, орзу, туш кўриш ва ширин хаёл, хаёл сифатлари	
11.1	Мавзу бўйича маърузани олиб бориш технологияси	
12-мавзу	Тафаккур Тафаккур ҳақида тушунча, тафаккур оператсиялари, тафаккур шакллари, ҳукм, хулоса чиқариш, тушунча, тафаккур сифатлари. Тафаккур ҳақида тушунча, тафаккур	
12.1.	Мавзу бўйича маърузани олиб бориш технологияси	
12.2.	Билимларни чуқурлаштириш ва мустақамлашга қаратилган амалий машғулот технологияси	
13-мавзу	Шахсинг ҳиссий эмоционал соҳаси Ҳиссиёт ҳақида тушунча, ҳис-туйғуларнинг вазифалари, ҳиссий ҳолатларнинг нерв-физиологик асослари, инсоний эмоциялар ва ҳайвонлардаги эмоциялар, ҳиссий ҳолатларнинг ифодаланиши, ҳисларни кечириш шакллари, юксак ҳислар	
13.1.	Мавзу бўйича маърузани олиб бориш технологияси	
14-мавзу	Ирода Ирода ҳақида тушунча, иродавий фаолиятнинг умумий хусусиятлари, ирода борасидаги назариялари, иродавий акт ва унинг тузилиши, шахсинг иродавий	
14.1.	Мавзу бўйича маърузани олиб бориш технологияси	
15-мавзу	Темперамент. Темперамент ҳақида тушунча, олий нерв фаолияти типи ва темперамент	
15.1.	Мавзу бўйича маърузани олиб бориш технологияси	
16-мавзу	Характер Характер ҳақида тушунча, характернинг шаклланиши, характер актсентуацияси	
16.1.	Мавзу бўйича маърузани олиб бориш технологияси	
17-мавзу	Қобилият Қобилиятлар ҳақида тушунча, қобилиятларнинг сифати ва миқдор тавсифи, қобилиятлар тузилиши	
17.1.	Мавзу бўйича маърузани олиб бориш технологияси	
КУРС БЎЙИЧА МОНИТОРИНГ ВА МУСТАҚИЛ ИШНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ		
1.	Билимларни баҳолаш ва унинг мониторинги	
2.	Аудиториядан ташқ ари бажариладиган индивидуал мустақ ил иш	

К И Р И Ш

“Умумий психология” ўқув курси бўйича таълим технологияси маъруза ва амалий машғулотларни лойиҳалаш технологиялари асосида ишлаб чиқилган.

Мазкур қўлланма кириш, таълим технологиясининг концептуал асослари ҳамда маъруза ва амалий машғулотларда ўқитиш технологияларидан таркиб топган.

Таълим технологиясининг концептуал асослари бўлимида “Умумий психология” ўқув курсини ўқитишнинг долзарблиги асосланган, мазкур курснинг тузилмаси келтирилган ҳамда курс бўйича ўқитишнинг мазмуни очиб берилган. Шу билан бирга ўқитиш, коммуникация, ахборот ва таълим жараёнини бошқариш усуллари ва воситаларининг концептуал асослари ёритилгандир.

Сўнгра курс бўйича ўқитиш технологиялари лойиҳалаштирилган:

1) маъруза машғулотларини олиб боришнинг кириш-маъруза, мавзу асосида маъруза, муаммоли маъруза, визуаллаштирилган маъруза ва якунловчи маърузалар кўринишлари қўлланилиши;

2) амалий машғулотларни олиб боришнинг топшириқларни индивидуал тарзда ёки гуруҳда бажарилиши, вазиятли ишланма – кейс-стадилар усули, назарий билимлар асосида билимлар ва кўникмаларни чуқурлаштиришга йўналтирилган амалий топшириқларни бажарилиши.

Мазкур таълим технологияси барча олий ўқув юртларида, малака ошириш курсларида, ўқитиш технологиясида кўзда тутилган шароитлар ва вақти мавжуд бўлган ҳолда “ Умумий психология” ўқув курсини олиб боришда ўқитувчи томонидан қўлланилиши мумкин.

Шу билан биргаликда муаллиф қўлланмада учрайдиган айрим камчиликлар ва меъёрига етмаган ўринлар учун узр сўраб, билдирилган барча танқидий мулоҳаза ва таклифларни миннатдорчилик билан қабул қилади.

**“УМУМИЙ ПСИХОЛОГИЯ” ЎҚУВ КУРСИ БЎЙИЧА ТАЪЛИМ
ТЕХНОЛОГИЯСИНИНГ КОНЦЕПТУАЛ АСОСЛАРИ**

Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А.Каримов миллий истиқлол мафкурасини шакллантириш ишининг ҳаётий зарурати ва долзарблиги ҳақида гапирар эканлар, «Инсон шахсини, унинг юксак маънавий фазилатларини камол топтириш, миллий истиқлол мафкурасини шакллантириш, ёш авлодни бой маданий меросимиз ҳамда тарихий кадриятларимизга ҳурмат-эътибор, мустақил Ватанимизга меҳр-муҳаббат руҳида тарбиялаш талаблари олдимизга муҳим вазифаларни кўймоқда» деб алоҳида таъкидлайдилар. Бу вазифалар, биринчи навбатда келажакнинг бунёдкорлари бўлмиш ёш авлоднинг билим олиш, юқори малакали кадрлар бўлиб ўз юрти ва ҳалкига ситқидилдан меҳнат қилиш, озод юрт равнақи ва бахт-саодати учун ҳалол меҳнат қилишга ўргатишни назарда тутди. Зеро, мустақиллик айнан фидоий, ўз Ватани манфаатларига ғоят садоқатли, юқори малакали кадрларнинг жамиятни бошқаришини тақозо этади.

Замонавий кадрлар олдида кўйилаётган энг муҳим вазифалардан бири - малакали мутахассислар сифатида ўзлигини, ўз қобилиятлари, индивидуаллиги, шахсий фазилат ҳамда хислатларини билган тарзда атрофидагилар меҳнатини оқилона ташкил этиш ва ижтимоий фойдали меҳнатнинг барча соҳаларида иқтидорли касб соҳиби сифатида фаолият кўрсатишдир. Бу ўринда инсон руҳияти қонуниятларини ўрганувчи психология фанининг ўрни ва роли бениҳоя каттадир. Ёш авлодни янгича таълим стандартлари асосида, жаҳон талабларига жавоб берувчи мутахассислар қилиб тарбиялаш иши олий ўқув юртларида таҳсил олаётган ёшлар учун янги дарсликлар, ўқув қўлланмалари, рисоалар тайёрлашнинг ҳам янгича услубларини талаб этмоқда. Ушбу ўқув қўлланма ёшларга айнан психологик билимлар асосларини берса-да, умид қиламизки, уларни ўз атрофида рўй бераётган ислохотларга ҳолис баҳо бериш, ўзи ва ўзгалар руҳияти сир-асрорларини бефарқ бўлмаслик, ўз лаёқатларини ўстиришнинг элементар воситаларидан боҳабар бўлишга ёрдам беради. Чунки шахсина ўз қобилияти, иқтидори, лаёқати, тафаккури, диққати, характери хусусиятларини билиб, уни тўғри йўналтира олса, бу нафақат шахснинг ўзига, балки жамият учун ҳам катта наф келтиради. Шундай экан, ҳозирги кунда касбий психология фани сир-асрорларини ҳар бир талаба учун зарур

бўлган жиҳатларини, чунончи: касбий психологиянинг бошқа фанлар билан интеграциялашуви, ҳамкорлиги, боғлиқлигини; касбий психологиянинг замонавий йўналишлари, тармоқларини; шахсни психологик диагностика қилиш усулларини; шахс ва жамият муносабатларини уйғунлигини; шахс фаолияти ва ҳатти-ҳаракати мотивларини; фаолияти турларини; шахсда кузатиладиган психик жараёнлар: сезги, идрок, диққат, хотира, тафаккур, хаёлни билиш ва уларни бошқариш қонуниятларини қўллаш олишни; шахсдаги қобилият, характер ва темперамент каби индивидуал психологик хусусиятларнинг шахс фаолияти ва ҳаётидаги тутган ўрнини; замонавий педагогик технологиялар асосида дарс услубиётини яратиш, педагогик фаолияти, маҳорати ва самарасида турли усулларни билиш, шахснинг турли ёш даврларга боғлиқ хусусиятларини; шахснинг мулоқот жараёнидаги шакл, тур, воситаларини; шахснинг гуруҳга ва ўз навбатида гуруҳнинг шахсга таъсирини; ўқув ва тарбия жараёнида қўллаш мумкин бўлган самарали усулларни билиш, ўрганиш муҳимдир.

Бакалавр босқичи талабаларига мўлжалланган **“Умумий психология”** курсининг асосий **мақсади** – Умумий психология фани билан таништириш, уларга касбий фаолиятида зарур бўладиган психологик тушунча ва малакаларни янада мустаҳкамлаш, ёшлар онгида янгича тафаккур ва дунёкараш шаклланишининг ижтимоий-психологик таъсир механизмларига оид билимлар бериш, шахс баркамол бўлишида ижтимоий омиллардан ҳисобланган гуруҳ, жамоа, шахс психологиясининг ўзига хос таъсир шароитларини ўргатишдан иборатдир.

“Умумий психология” курсининг асосий **вазифаларига**:

- Умумий психология фанининг предмети, фанлар тизимида тутган ўрни, долзарб вазифалари ва илмий-тадқиқот методларини ўрганиш;
- психика ва онг тушунчалари, билиш жараёнларининг қонуниятлари ва психофизиологик асосларини ўзлаштириш;
- Шахс шаклланишига таъсир этувчи омиллар, шахс баркамол бўлишида ижтимоий омиллардан ҳисобланган гуруҳ, жамоа, шахс психологиясининг ўзига хос таъсир шароитларини ўргатишдан иборатдир
- Мулоқот ва нутқ ҳақида маълумот бериш, мулоқот шахслараро ўзаро таъсир этиш сифатида, мулоқот инсонларнинг бир-бирини тушуниши, мулоқот техникаси ва усуллари, педагогик фаолиятда мулоқотга доир билимларни ўрганишдан иборат.
- Шахснинг ҳиссий эмоционал соҳаси, ҳиссий ҳолатлар, психофизиологик ва психологик хусусиятлар ҳақидаги билимлар билан қуроллантиришдан иборат.
- Шахснинг индивидуал хусусиятлари ҳақида маълумотларни ўзлаштириш

“Умумий психология” курси бўйича ўтказиладиган амалий машғулотларнинг мақсади – мустақил фикрлашга ўргатиш, фикрлашга оид кўникмаларни ривожлантириш ва муомала сирларига ўргатишдан иборат бўлиб, пиروвардда бу билим ва кўникмалар орқали педагогик ва психологик билимларни амалиётга тадбиқ этиш соҳа ва йўналишларини аниқ тасаввур қилишга кўмаклашади.

“Умумий психология” фани бўйича талабаларнинг билими, уқуви ва кўникмасига кўйиладиган талаблар:

Умумий психологияси фани орқали талабалар фаннинг ва илғор ишлаб чиқариш жараёнининг ютуқларини ўрганиши, унинг натижалари орқали, шахс психологияси, шахснинг касбий шаклланиши, касбий тасаввурлари, касбий мутаносиблиги, касбий йўналганлиги, касбий мотивлари масалаларида учрайдиган айрим муаммоларни назарий жиҳатдан ҳал этиш.

психологиянинг замонавий ва ишончли диагностик методлари ва уларни конкрет ишлаб чиқариш шароитида қўллай олиш; инсон эътиқодига таъсир кўрсатиш методларидан бохабар бўлиш.

Мазкур «Умумий психология» фани ўқув режасига асосан бакалавр талабалари учун **2-курс, 3 семестрда** ўтилиб, жами 126 соат ажратилиб, шундан 38 соат маъруза, 38 соат амалий машғулот, мустақил таълимга 50 соат ажратилган.

**Умумий психология фанидан маъруза, семинар машғулотлари, мустақил таълим мавзулари бўйича соатлар
ТАҚСИМОТИ**

№	Мавзулар	Шу жумлдан		Му ста қил таъ лим	Жа ми
		Маъ руз а	Се ми нар		
1.	Умумий психология- фан сифатида.	2	2	4	8
2.	Психика ва онгнинг тараққиёти.	2	2	2	6
3.	Фаолият	2	2	4	8
4.	Мотив ва мотивация	2	2	2	6
5.	Шахс.	2	2	4	8
6.	Мулоқот	2	2	4	8
7.	Сезги	2	2	4	8

8.	Идрок	2	2	4	8
9.	Диққат	2	2	4	8
10	Хотира.	4	4	2	10
11	Хаёл	2	2	4	8
12	Тафаккур ҳақида тушунча	4	4	2	10
13	Шахснинг ҳиссий эмоционал хусусиятлари	2	2	2	6
14	Ирода	2	2	2	6
15	Темперамент	2	2	2	6
16	Характер	2	2	2	6
17	Қобилиятлар	2	2	2	6
Жами		38	38	50	126

2. “Психология” ўқув курсининг мазмуни

1-мавзу: Умумий психология- фан сифатида.

Умумий психология фанининг предмети, мақсади ва вазифалари.

Умумий психология фанининг тармоқлари, фанлар тизимида тутган ўрни.

1-мавзу: Умумий психология фанининг илмий тадқиқот методлари.

Ҳозирги замон психология фанининг предмети ва унинг ижтимоий табиати. Мустақиллик ва глобаллашув шароитида психология фанининг роли ва аҳамияти. Психологиянинг предмети конкрет шахс, унинг жамиятдаги ҳулқ-атвори ва турли фаолиятларнинг ўзига хос томони эканлиги. Ижтимоий тараққиёт ва психологиянинг ҳулқни тўғри ташкил этиш, ёшларда позитив тафаккурни шакллантиришга оид қонуниятлар ҳақида. Умумий психология фанининг илмий тадқиқот методлари.

2-мавзу: Психика ва онгнинг тараққиёти.

Психика ҳақида тушунча. Психик жараёнлар. Психиканинг тараққиёти. Психологик ҳолатлар. Онг структураси ва унинг асосий психологик характеристикаси. Онгнинг шаклланиши. Психика ва онг. Онгли ва онгсиз хатти-ҳаракатлар

Психиканинг ривожланиш муаммоси. Психика ва ҳулқ-атворни ривожланиши ҳайвонлар психикаси ва ҳулқ-атворни ривожланиши интеллект муаммоси психика ва ҳаёт кўриниши инсон психикасининг тузилиши психика ва организм, психика нерв системаси, мия. Онг. Онг психикасининг олий даражаси сифатида онг хусусиятлари ва функцияси онгнинг ривожланиши ўз-ўзини англаш, онг ва онгсизликнинг ўзаро алоқаси онгнинг ҳолати.

3-мавзу Фаолият

Фаолият ҳақида тушунча. Фаолиятнинг интериоризацияси ва экстериоризацияси. Фаолиятнинг асосий турлари.

“Шахс ва жамият” ўзаро муносабатларини ўрганишнинг долзарблиги. Шахснинг сиёсий, иқтисодий, мафкуравий, маънавий қиёфаси ва унинг шаклланиши шартлари. Шахсдаги туғма – биологик хусусиятлар ва уларнинг социал муҳитга боғлиқ сифатлар билан боғлиқлиги. Шахснинг жамиятдаги турли социал институтлар билан боғлиқлиги.

Социал нормалар ва санкциялар тизимида шахснинг хулқ-атвори. Социал роллар ва уларнинг оқибатлари. Роллар зиддияти тушунчаси. Шахснинг жамиятдаги статуси ва роллари. Ижтимоий мавқеи, унинг социал вазиятлар ва шахсдаги ижтимоий тасаввурларга боғлиқлиги. Жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий вазият ва шахс.

Социал таъсирларнинг шахс томонидан англанилиши. Шахс ва онг. Ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини бошқариш ва тарбиялашнинг омили сифатида. “Мен” образи, миллий онг ва тафаккур тушунчалари. Ўз-ўзини бошқариш тушунчалари, механизмлари ва шартлари: ўз-ўзи билан мулоқот, ирода тарбияси, ўзини-ўзи ишонтириш, ўзига-ўзи буйруқ бериш, ўз-ўзига таъсир, ўз-ўзини назорат. Шахсдаги “Назорат локуси” тўғрисидаги Ж.Роттер назарияси.

4-мавзу Мотив ва мотивация

Мотивация. Мотивация ва мотивларнинг назарий муаммолари. Мотив муаммоси ва унинг ечимига доир мулоҳазалар. Шахснинг шаклланишида мотивациянинг роли. Ўқув фаолияти мотивлари тўғрисида мулоҳазалар. Мотив классификацияси

Мотив ва мотивация тушунчасининг мазмуни. Фаолият мотивлари ҳақида тушунча. Шахс ва унинг мотивацияси. Мотивларнинг анланганлик даражаси: анланган ва анланмаган мотивлар. Установа тушунчаси. Фаолият жараёнида установакаларни ўзгартириш муаммоси. Муваффақиятга эришиш мотивлари ва мақлубиятдаги шахс хулқ-атвори. А.Маслоу эҳтиёжлар иерархияси назарияси. Хориж психологиясида ўқиш мотивларининг назарий таҳлили Брунернинг мотивлаштириш масаласи, Г.Олпорт модели Э.Торндайк тажрибалари Брунер ҳам ўқишни мотивлаштириш масалалари.

5-мавзу Шахс

Шахс ҳақида тушунча, индивид, шахс, индивидуаллик тушунчалари, шахс фаоллиги тушунчаларининг мазмуни, шахс шаклланишига таъсир этувчи омиллар, шахснинг малака ва одатлари, эндопсихика ва экзопсихика ҳақида тушунча, шахс борасида қўш омиллик назарияси

Шахс Ҳақида тушунча, индивид, шахс, индивидуаллик тушунчалари. Шахс фаоллиги тушунчаларининг мазмуни. Шахс шаклланишига таъсир этувчи омиллар. Биогенетик назария ва унинг моҳияти, социогенетик назариянинг мазмун моҳияти, конституцион назариянинг мазмуни, роллар

назарияси мазмуни. Шах фаолияти. Шахнинг малака ва одатлари. Эндопсихика ва экзопсихика ҳақида тушунча. Шах борасида назариялар. Фрустрация ва шахснинг истиқбол режалари. Конформизм. Дунёқараш ва эътиқод.

6-мавзу Мулоқот

Мулоқот ва нутқ ҳақида тушунча, мулоқот турлари, мулоқот вазифалари, мулоқотнинг вербал воситалари, мулоқотнинг новербал воситалари, мулоқот шахслараро оъзаро таъсир этиш сифатида, мулоқот инсонларнинг бир-бирини тушуниши, мулоқот техникаси

Мулоқот ва нутқ ҳақида тушунча. Шахслараро муносабат психологияси Шахслараро муносабатларнинг шахс тараққиётидаги ўрни. Инсоний муомала ва мулоқотнинг психологик воситалари. Мулоқот ва уни ўрганиш муаммолари.

Инсоний муносабатлар тизими – шахс дунёқарашини шакллантирувчи бирламчи омил сифатида. Шахслараро инсоний муносабатларнинг ва шарқона муомаланинг шахс тараққиётидаги аҳамияти ва ўрни. Инсоний муомала ва мулоқотнинг психологик воситалари ва шарт-шароитлари. Ижтимоийлашув институтларининг бу жараёндаги ўрни: “Оила-боғча-маҳалла-мактаб-маҳсус ва олий таълим муассасалари – меҳнат жамоалари” тизимида узлуксиз таълим ва тарбия механизмлари орқали социализация жараёнини такомиллаштириш.

Мулоқот техникаси – вербал ва новербал воситалар ва улардан ўринли фойдаланишга ўргатиш муаммоси. Мулоқот стратегияси: гуруҳларда ва шахслараро муносабатларда монолог, диалог ва полилогларнинг ўрни. Ижтимоий таъсирнинг турлари: таъсирланиш, ишонтириш, тақлид қилиш ва эътиқодни шакллантириш. Ижтимоий роллар ва уларнинг ижтимоий кутишларга боқлиқлиги. Алоҳида шахснинг ўзгаларга таъсир кўрсатиш имкониятлари; гуруҳий ва гуруҳлараро таъсир масалалари.

7-мавзу Сезги

Сезгилар ҳақида умумий тушунча, сезгиларнинг нерв-физиологик асослари, сезгиларнинг таснифи, сезгиларнинг турлари.

Сезги соҳасидаги қонуниятлар

Сезгилар ҳақида умумий тушунча. Сезгиларнинг нерв-физиологик асослари. Сезгиларнинг таснифи, сезгиларнинг турлари, экстрорепетив сезгилар, интрорепетив сезгилар, проприорепетив сезгилар, анализатор ва унинг тузилиши, сезги соҳасидаги қонуниятлар.

8-мавзу Идрок

Идрок ҳақида тушунча, идрокнинг нерв-физиологик асослари, идрокнинг мураккаблиги, идрокда кузатиш ва кузатувчанлик, идрокнинг хоссалари

Идрок ҳақида тушунча. Идрокнинг нерв-физиологик асослари. Идрокнинг мураккаблиги. Идрокда кузатиш ва кузатувчанлик. Идрокнинг хоссалари, идрокда объект ва фон, апперсепсия, идрокнинг константлиги. Идрокда иллюзия ва галлюцинатсия. Вақт, ҳаракат ва фазони идрок қилиш.

9-мавзу Дикқат

Дикқат ҳақида тушунча, дикқатнинг нерв-физиологик асослари, дикқат турлари, ихтиёрсиз дикқат, ихтиёрий дикқат, ихтиёрийдан сўнгги дикқат, дикқатнинг хусусиятлари

Дикқат шақида тушунча. Дикқатнинг нерв-физиологик асослари. Дикқат турлари, ихтиёрсиз дикқат, ихтиёрий дикқат, ихтиёрийдан сўнгги дикқат. Дикқатнинг хусусиятлари, дикқат кучи ва бўлиниши, дикқат кўлами, дикқат тақсимланиши, шахсда дикқат ривожланиши.

10-мавзу Хотира

Хотира назариялари. Хотира жараёнлари ва турлари. Хотирани ривожлантириш ва унинг индивидуал психологик фарқлари

Хотира ҳақида тушунча. Хотиранинг нерв-физиологик асоси. Хотира назарияси. Хотира турлари, фаолиятга кўра хотира турлари, мақсадига кўра хотира турлари, муддатига кўра хотира турлари. Хотира жараёнлари, эсда олиб қолиш, эсга тушириш, эсда сақлаш, унутиш. Хотира типлари.

11-мавзу Хаёл

Хаёл ҳақида тушунча, хаёл жараёнлари, хаёл турлари, тасаввур хаёли, ижодий хаёл, ихтиёрсиз ва ихтиёрий хаёл, орзу, туш кўриш ва ширин хаёл, хаёл сифатлари

Хаёл ҳақида тушунча. Хаёл жараёнлари. Хаёл турлари, тасаввур хаёли, ижодий хаёл, ихтиёрсиз ва ихтиёрий хаёл, орзу, туш кўриш ва ширин хаёл. Хаёл сифатлари, хаёлнинг кенглиги ва торлиги, хаёлнинг чуқурлиги ва реаллиги, хаёлнинг мазмундорлиги ва кучи, фантазия. Хаёлнинг ривожланиши.

12-мавзу: Тафаккур

Тафаккур ҳақида тушунча, тафаккур операциялари, тафаккур шакллари, ҳукм, ҳулоса чиқариш, тушунча, тафаккур сифатлари.

Тафаккур ҳақида тушунча. Тафаккур ва ҳиссий билиш. Тафаккур операциялари, тафаккур шакллари, ҳукм, хулоса чиқариш, тушунча, тафаккур сифатлари, тафаккурнинг мазмундорлиги, тафаккурнинг чуқурлиги, тафаккурнинг кенглиги, тафаккурнинг мустаққиллиги, тафаккурнинг ихчамлиги, тафаккурнинг тезлиги, тафаккурнинг турлари. Шаклига кўра тафаккур турлари, топшириш характериға кўра тафаккур турлари, фикр ёйиклигига кўра тафаккур турлари, фикрнинг оригиналлик даражасига кўра тафаккур турлари. Тафаккур борасидаги психологик назариялар. Муаммоли вазият ва уни ҳал қилиш.

13-мавзу Шахснинг ҳиссий эмоционал соҳаси

Ҳиссиёт ҳақида тушунча, ҳис-туйғуларнинг вазифалари, ҳиссий ҳолатларнинг нерв-физиологик асослари, инсоний эмоциялар ва ҳайвонлардаги эмоциялар, ҳиссий ҳолатларнинг ифодаланиши, ҳисларни кечириш шакллари, юксак ҳислар

Ҳиссиёт ҳақида тушунча, ҳис-туйғуларнинг вазифалари, ҳиссий ҳолатларнинг нерв-физиологик асослари, инсоний эмоциялар ва ҳайвонлардаги эмоциялар, ҳиссий ҳолатларнинг ифодаланиши, ҳисларни кечириш шакллари, юксак ҳислар

14-мавзу Ирода

Ирода ҳақида тушунча, иродавий фаолиятнинг умумий хусусиятлари, ирода борасидаги назариялари, иродавий акт ва унинг тузилиши, шахснинг иродавий сифатлари.

Ирода ҳақида тушунча. Иродавий фаолиятнинг умумий хусусиятлари. Ирода борасидаги назариялар.Иродавий акт ва унинг тузилиши. Иродавий ҳаракатлар ва уни бошқариш. Шахснинг иродавий сифатлари. Ироданинг индивидуал хусусиятлари.Иродани тарбиялаш.

15-мавзу Темперамент.

Темперамент ҳақида тушунча, олий нерв фаолияти типи ва темперамент

Темперамент ҳақида тушунча. Темпераментнинг ривожланиш тарихи. Олий нерв фаолияти типи ва темперамент. Темперамент типлари. Темперамент хусусиятлари. Фаолиятнинг индивидуал услуби ва темперамент. Темпераментни тарбиялаш.

16-мавзу Характер

Характер ҳақида тушунча, характернинг шаклланиши, характер актсентуацияси Характер тарбияси.

Характер ҳақида тушунча. Характернинг нерв-физиологик асослари. Характер типологияси, характер акцентуацияси, характер таркиби, характернинг шаклланиши. Характер тузилиши ва хусусиятлари. Характер борасидаги та’лимотлар. Характер ва унинг бошқа психологик ҳодисалар билан боғлиқлиги;

17-мавзу Қобилият

Қобилиятлар ҳақида тушунча, қобилиятларнинг сифати ва миқдор тавсифи, қобилиятлар тузилиши

Қобилиятлар ҳақида тушунча. Қобилият ва ирсият.

Қобилиятларнинг сифат ва миқдор тавсифи. Қобилиятлар тузилиши. Талантнинг пайдо бўлиши ва тузилиши. Қобилият ва талантларнинг табиий шартлари. Қобилият борасидаги назариялар, қобилиятларнинг табиий асослари. қобилиятларнинг ривожланиши. Шахснинг иқтидори ва қобилиятларини диагностика қилиш муаммоси. Қобилиятлардаги орттирилган ва туғма хусусиятлар. Қобилиятларнинг психологик структураси.

3	Ўқув курси бўйича маъруза ва амалий машғулотларда ўқитиш технологияларини ишлаб чиқишнинг концептуал асослари
----------	--

Ўзбекистон ўз истиқлол ва тараққиёт йўлидан ривожланиб, халқаро майдонда ўзининг муносиб ўрнини топмоқда. Давлатимизнинг мустақил тараққиёт йўлини таъминлаш учун ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий ва маърифий соҳаларда чуқур ислохотлар амалга оширилмоқда. Жамият ва инсон манфаатига қаратилган бу ислохотларнинг самараси бевосита таълим тизимида тайёрланаётган мутахассис кадрларнинг салоҳиятига боғлиқдир.

Шу боис мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб сифатли кадрлар тайёрлашга қодир миллий асосга қурилган ва жаҳондаги илғор давлатлар таълими тараққиёти тажрибаларига таянадиган кадрлар тайёрлаш тизимини яратиш асосий вазифаларидан бирига айланди. 1997 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” миллий таълим тараққиёти ва миллий кадрлар тайёрлаш тизими истиқболларини белгиловчи ҳужжат сифатида бу соҳадаги ишларни ривожлантиришда яна бир тарихий давр бошланишига замин яратди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ва ҳукумати жаҳон андозаларига мос келадиган кадрлар тайёрлаш масалаларига эътиборни қаратиб келмоқда. Дарс жараёнини бошқариш ва ташкиллаштиришда профессор-ўқитувчининг билими, тажрибаси, кўникмаси, илмий-педагогик салоҳияти, маҳорати, қобилияти асосий омил ҳисобланади. Шунга кўра, жумладан маърузани оддийдан мураккабга қараб ривожлантириб қўлланиладиган ўқув қўлланмалар ва воситалар тайёрланади. Ўқув хонаси дарс учун тайёрлаб қўйилади.

Ўқитувчи маъруза қила туриб қуйидагиларга эътибор қаратади:

28. Талабаларни савол-жавобга ундаш орқали гуруҳда муҳокама муҳитини яратади, ижобий жавобларни шакллантиради;
29. вақтинча эркин фикр алмашишга рухсат беради;
30. кундалик ҳаётдан ибратли мисоллар келтиради;
31. талабаларни савол беришга ундайди;
32. илгари ўрганилган ҳодиса ва вазиятларни янгилари билан таққослашни амалга оширади;
33. фан доирасида турли маълумотларни жонли, қизиқарли баён қилади.

Дарс жараёнида талабанинг танқидий (тахлилий) фикрини шакллантиришда, унга босқичдан фойдаланилади:

26. Йўлланма бериш;
27. Аҳамиятини ошириш;
28. Фикрлаш.

Талабаларнинг танқидий (тахлилий) фикрини ривожлантиришда интерактив услубларнинг муҳим ўрни бор, булар ҳамкорлик субъектларини ижодий изланишга йўналтириш, номаълум ҳолатни очишга, кашф этишга кўмак берувчи назарий-ақлий мулоҳазаларда ифодаланади.

Дарсни бошлаш жараёнида талабаларда кўтаринки кайфият, юксак эҳтирос, ижодий руҳланиш кузатилса дарс жараёнининг самарадорлиги юқори бўлади. Бунда ўқитувчининг фаолияти аниқ режа асосида, олдиндан тайёрланган ҳолда бўлиши зарур. Демак, ўқитувчи томонидан дарс давлат таълим стандартлари асосида олиб борилади.

Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурининг иккинчи босқичи таълим жараёнидаги сифат кўрсаткичларини яхшилаш, яъни жаҳон андозаларига мос, рақобатбардош, юқори савияга эга бўлган мутахассислар тайёрлашдир. Ушбу мураккаб муаммоларни ечимини топиб уларни амалда кенг қўллаш олий таълим тизими ходимлари олдида жуда катта вазифалар белгилайди. Бунда аниқ вазифалар сифатида бевосита ўқув жараёнини яхшилаш, ўқув дастурларини янада такомиллаштириш, ўқитишнинг замонавий педагогик технологияларини амалга жорий қилиш, техник воситаларидан кенг фойдаланиш ва шу асосда масофадан ўқитишни кенг жорий қилишдан иборатдир.

Таълим сифати ва усулига қараб билим ҳосил бўлади. Бу ўқитувчининг маҳоратинигина эмас, балки тингловчининг истак-хоҳиши, қобилияти ва

билим даражасини ҳам белгилайди. Таълим узоқ давом этадиган жараёндин. Билим эса таълимнинг узлуксизлиги воситасида бериладиган мавҳум тушунчага эга бўлган ҳодисадир. Билим хусусийликка эга бўлса, таълим умумийликка эгадир. Таълим барча учун бир хилда давом этадиган жараён. Билим объектив борлиқдаги воқеа-ҳодисаларнинг инъикоси натижасида инсон миясидаги мушоҳадалар ва тасаввурлар натижасида ҳосил бўладиган тушунчалар йиғиндиси сифатида намоён бўлади. Таълимдаги сифат уни беришда иштирок этадиган кишилар сифати билан белгиланса, билим индивидуалликка эга бўлади. Таълимни амалга оширадиган ёки дарс берадиган кишиларнинг савияси турлича бўлиши мумкин. Лекин гуруҳдаги талабаларга бериладиган таълим бир хилдир. Ўқитувчи билим эмас, балки таълим беради. Талаба эса ана шу таълим жараёнида билимга эга бўлади. Бунинг учун у мустақил ўқийди, тайёрланади, мушоҳада қилади, тасаввурларга эга бўлади, эшитганлари ва ўқитганларини синтез қилади. Натижада билимга эга бўлади.

Ўқув жараёни билан боғлиқ таълим сифатини белгиловчи ҳолатлар қуйидагилар: юқори илмий-педагогик даражада дарс бериш, муаммоли маърузалар ўқиш, дарсларни савол-жавоб тарзида қизиқарли ташкил қилиш, илғор педагогик технологиялардан ва мультимедиа қўлланмалардан фойдаланиш, тингловчиларни ундайдиган, ўйлантирадиган муаммоларни улар олдига қўйиш, талабчанлик, тингловчилар билан индивидуал ишлаш, ижодкорликка ундаш, эркин мулоқот юритишга, ижодий фикрлашга ўргатиш, илмий изланишга жалб қилиш ва бошқа тадбирлар таълим устиворлигини таъминлайди.

Айтилганлардан келиб чиққан ҳолда, «Психология» ўқув курси бўйича таълим технологиясини лойиҳалаштиришдаги асосий концептуал ёндошувларни келтирамиз:

Шахсга йўналтирилган таълим. Бу таълим ўз моҳиятига кўра таълим жараёнининг барча иштирокчиларини тўлақонли ривожланишларини кўзда тутди. Бу эса таълимни лойиҳалаштириладиётганда, албатта, маълум бир таълим олувчининг шахсини эмас, аввало, келгусидаги мутахассислик фаолияти билан боғлиқ ўқиш мақсадларидан келиб чиққан ҳолда ёндошилишни назарда тутди.

Тизимли ёндошув. Таълим технологияси тизимнинг барча белгиларини ўзида мужассам этмоғи лозим: жарённинг мантиқийлиги, унинг барча бўғинларини ўзаро боғланганлиги, яхлитлиги.

Фаолиятга йўналтирилган ёндошув. Шахсининг жараёнли сифатларини шакллантиришга, таълим олувчининг фаолиятни активлаштириш ва интенсивлаштириш, ўқув жараёнида унинг барча қобилияти ва имкониятлари, ташаббускорлигини очишга йўналтирилган таълимни ифодалайди.

Диалогик ёндошув. Бу ёндошув ўқув жараёни иштирокчиларнинг психологик бирлиги ва ўзаро муносабатларини яратиш заруриятини билдиради. Унинг натижасида шахснинг ўз-ўзини фаоллаштириши ва ўз-ўзини кўрсата олиши каби ижодий фаолияти кучаяди.

Ҳамкорликдаги таълимни ташкил этиш. Демократлилик, тенглик, таълим берувчи ва таълим олувчи ўртасидаги субъектив муносабатларда ҳамкорликни, мақсад ва фаолият мазмунини шакллантиришда ва эришилган натижаларни баҳолашда биргаликда ишлашни жорий этишга эътиборни қаратиш зарурлигини билдиради.

Муаммоли таълим. Таълим мазмунини муаммоли тарзда тақдим қилиш орқали таълим олувчи фаолиятини активлаштириш усулларидан бири. Бунда илмий билимни объектив қарама-қаршилиги ва уни ҳал этиш усуллари, диалектик мушоҳадани шакллантириш ва ривожлантиришни, амалий фаолиятга уларни ижодий тарзда қўллашни мустақил ижодий фаолияти таъминланади.

Ахборотни тақдим қилишнинг замонавий воситалари ва усуллари қўллаш – янги компьютер ва ахборот технологияларини ўқув жараёнига қўллаш.

Келтирилган концептуал йўриқларга асосланган ҳолда, «Компьютер моделлаштириш» курсининг мақсади, тузилмаси, ўқув ахборотининг мазмуни ва ҳажмидан келиб чиққан ҳолда, маълум шароит ва ўқув режасида ўрнатилган вақт оралиғида ўқитишни, коммуникацияни, ахборотни ва уларни биргаликдаги бошқаришни кафолатлайдиган усуллари ва воситалари танлови амалга оширилди.

Ўқитишнинг усуллари ва техникаси. Маъруза (кириш, мавзуга оид, визуаллаш), муаммовий усул, кейс-стади, пинборд, парадокслар ва лойиҳалар усуллари, амалий ишлаш усули.

Ўқитишни ташкил этиш шакллари: диалог, полилог, мулоқот ҳамкорлик ва ўзаро ўрганишга асосланган фронтал, коллектив ва гуруҳ.

Ўқитиш воситалари ўқитишнинг анъанавий шакллари (дарслик, маъруза матни) билан бир қаторда - компьютер ва ахборот технологиялари.

Коммуникация усуллари: тингловчилар билан оператив тесқари алоқага асосланган бевосита ўзаро муносабатлар.

Тесқари алоқа усуллари ва воситалари: кузатиш, блиц-сўров, оралик ва жорий ва яқунловчи назорат натижаларини таҳлили асосида ўқитиш диагностикаси.

Бошқариш усуллари ва воситалари: ўқув машғулоти босқичларини белгилаб берувчи технологик карта кўринишидаги ўқув машғулотларини режалаштириш, қўйилган мақсадга эришишда ўқитувчи ва тингловчининг биргаликдаги ҳаракати, нафақат аудитория машғулотлари, балки аудиториядан ташқари мустақил ишларнинг назорати.

Мониторинг ва баҳолаш: ўқув машғулотида ҳам бутун курс давомида ҳам ўқитишнинг натижаларини режали тарзда кузатиб бориш. Курс охирида тест топшириқлари ёрдамида тингловчиларнинг билимлари баҳоланади.

**МАЪРУЗА ВА АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАРДА ЎҚИТИШ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ**

1 МАВЗУ	Умумий психология- фан сифатида.
----------------	---

(маъруза – 2 соат, амалий машғулот-2соат)

1. Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Машғулот шакли</i>	<i>Кириш-мавзу бўйича маъруза</i>
<i>Маъруза режаси</i>	1. Умумий психология- фан сифатида. 2. Умумий психология фанининг предмети, мақсади ва вазифалари. 3. Умумий психология фанининг тармоқлари, фанлар тизимида тутган ўрни. 4. Умумий психология фанининг илмий тадқиқот методлари.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Ўқув курси ҳақида умумий тасаввурни бериш, психология фанининг предмети, вазифалари, янги тафаккур ва миллий мафкура шаклланиши шароитида психологик билимларнинг тутган ўрнини тушунтириш
<i>Таянч тушунча ва иборалар</i>	психология, психик жараёнлар, психологик ҳолатлар, шахс хусусиятлари, махсус тармоқлар
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
курснинг мақсади ва вазифалари билан таништириш;	курснинг мақсади ва вазифаларини айтиб бера оладилар;

курснинг тузилмаси, ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари ҳамда тавсия қилинадиган адабиётлар рўйхати ҳақида маълумот берилади;	курснинг тузилмаси, ўқув фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари ва баҳолаш шакллари айтиб бера оладилар;
шахсни ўрганишда кузатилган турли назариялар моҳияти ёритилади	психологиянинг назарий йўналишлари ва амалиёти ютуқларини ёритиб бера оладилар;
психика ва унинг намоён бўлиш шакллари оид тушунчалари ёритиб берилади;	психика ва унинг шакллари таъриф бера оладилар;
психиканинг турлари санаб ўтилади ва таснифи берилади;	психиканинг турлари ва таснифини бера оладилар;
психологиянинг бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги тушунтирилади;	психологиянинг бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлигини асослаб бера оладилар;
психологиянинг тармоқлари билан таништирилади.	психологиянинг тармоқларини айтиб бера оладилар.
• Ўқитиш усуллари	Маъруза, намоёиш, блиц-сўров, ақлий хужум, кластер
• Ўқитиш воситалари	Маъруза матни, компьютар технологияси, слайдлар
• Ўқитиш шакллари	Фронтал, коллектив иш
• Ўқитиш шароити	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари қўллаш мумкин бўлган ўқув хона
• Мониторинг ва баҳолаш	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, ўқув топшириқ

Маърузанинг технологик картаси

Иш	Фаолиятнинг мазмуни
----	---------------------

жараёни босқичлари вақти	ўқитувчи	талаба
<p>1 босқич. Кириш (15 дақиқа)</p>	<p>1.1. Ўқув фанининг номини айтади, предметнинг дастлабки умумий тасаввурини беради. Услубий ва ташкилий томонлари, талабалар билимларини баҳолаш мезонларини ва фан структурасини таништиради. (1-илова) 1.2. Мазкур фаннинг ўрганиладиган мавзулари бўйича назарий ва амалий машғулотлар, уларнинг узвийлиги ҳақида қисқача маълумот беради. Асосий адабиётларнинг рўйхати билан таништиради. (2-илова) Ўқув дастурини талабаларга таништиради. 1.3. Маъруза дарсининг мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Талабаларни ақлий хужумга тортиш учун жонлантирувчи саволлар беради. (3-илова).</p>	<p>Тинглайди ва ёзади</p> <p>Мавзу номини ёзиб оладилар</p> <p>Саволларга жавоб беради</p>
<p>2 босқич. Асосий жараён (55 дақиқа)</p>	<p>2.1. Маъруза режасининг барча саволлари бўйича визуал материални намойиш қилади. (4-илова)</p> <p>Мавзунинг асосий жойларини ёзиб олишларини сўрайди.</p> <p>Фаоллаштирувчи савол-жавоб ўтказди.</p> <p>Биринчи режа саволи бўйича:</p> <p>1. «Психология» деганда нимани тушунасиз?</p>	<p>Тинглайди, ўрганади, Ёзади, аниқлайди, саволлар беради.</p> <p>Асосий жойларини ёзади</p> <p>Саволларга жавоб беради</p>

	<p>Иккинчи режа саволи бўйича:</p> <p>2. «Психология» фанини ўрганиш бўйича фикрингиз?</p> <p>Учинчи режа саволи бўйича:</p> <p>3. Психиканинг намоён бўлиш шакллари нималардан иборат?</p> <p>Тўртинчи режа саволи бўйича:</p> <p>4. Психологиянинг асосий категориялари деганда нимани тушунасиз?</p> <p>Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди.</p> <p>2.2. Мавзунинг таянч иборалари керакли тушунча ва иборалар кўшилади. Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди. (5-илова)</p> <p>2.3. Талабаларга эркин фикр айтишга рухсат берилади ва уларни рағбатлантиради.</p>	<p>Хар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қилади. Ёзади.</p> <p>Жавоб беради</p>
<p>3 босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>1. Мавзу бўйича умумий хулоса қилади.</p> <p>2. Талабаларнинг билим ва кўникмаларини баҳолайди.</p> <p>3.3. Навбатдаги машғулотда кўриладиган масалани эълон қилади, ва мустақил тайёргарлик кўришларини сўрайди.</p> <p>3.4. Талабаларга уйга вазифа қилиб:</p> <p>(1).“Психология ва янги давр” мавзусида эссе ёзиб келиш;</p> <p>(2). Мустақил ишлаш учун мавзулар таклиф этилади;</p>	<p>Мустақил ишлаш учун топшириқни ёзиб олади</p> <p>Докладлар мавзусига тайёрланади.</p> <p>ЎУМга қаранг</p>

	<p>(3). Келгуси мавзу эълон кили-нади ва унга тайёрланиб келишни айтади.</p> <p>(4). Ўзини-ўзи назорат қилиш учун саволлар беради. (6- илова).</p> <p>(5). Тавсия этилган адабиётларни ўрганишга беради.</p>	
--	--	--

3. Илова (1.1)

Визуал материаллар

«Психология» фани бўйича талабаларни ўзлаштиришларини

баҳолаш мезонлари

Фан бўйича максимал балл – 100

Жорий баҳолаш 45% – 45

Оралик баҳолаш 40% – 40

Якуний баҳолаш 15% – 15

Саралаш баҳолаш 55% - 55

аъло 86 – 100

яхши 71 - 85

ўрта 56 - 70

Маърузада талабанинг фаоллиги учун – 1 балл

Аъло 0,8 – 1

Яхши 0,7 – 0,8

Ўрта 0,5 – 0,7

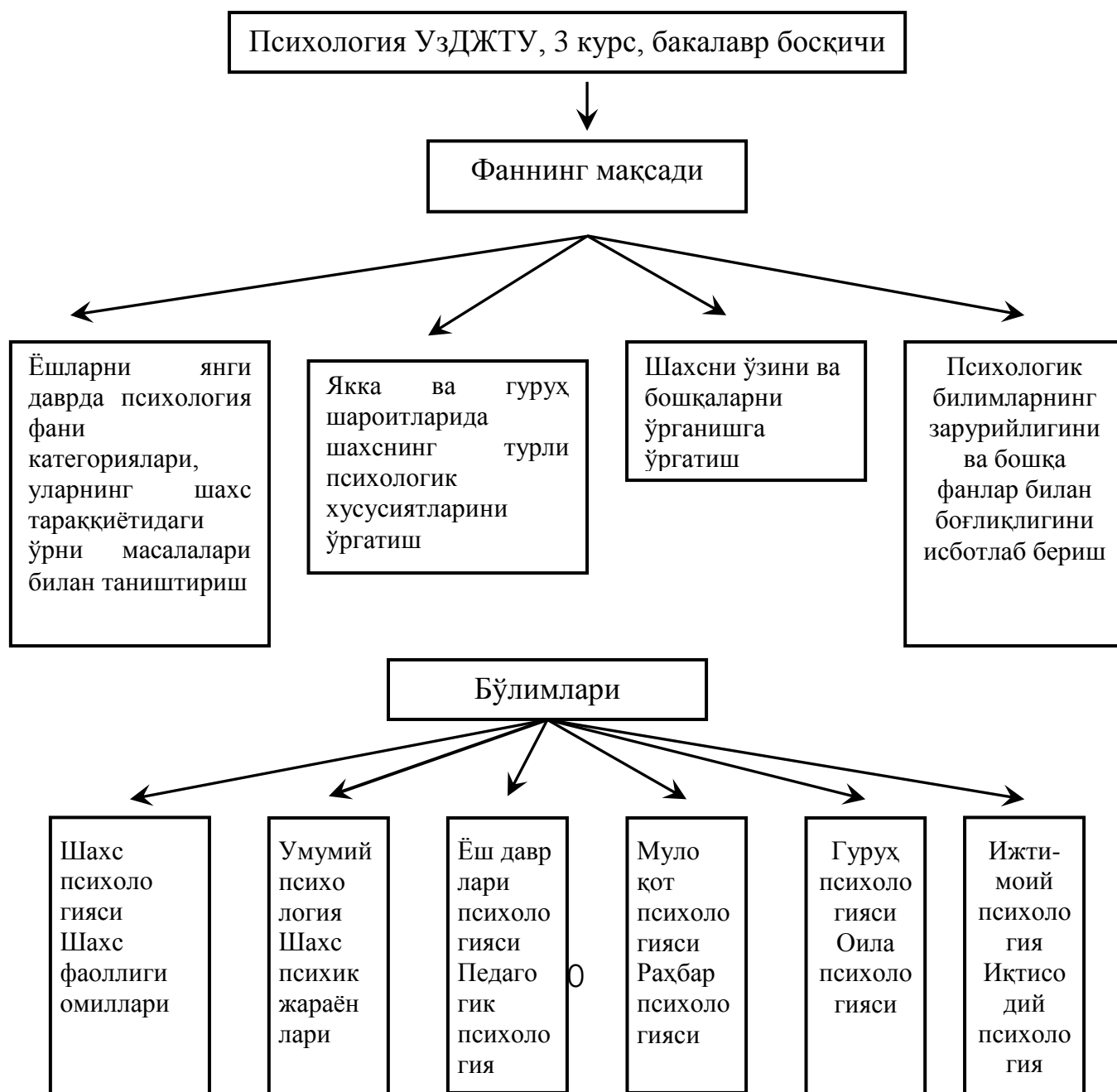
Дарслар сони	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Жами
Жорий баҳолаш маъруза семинар	1 3,5	1 3,5	1 3,5	1 3,5	1 3,5	1 3,5	1 3,5	1 3,5	1 3,5	1 3,5	45
Оралик баҳолаш Конспект Реферат Назорат иши: тест ёки ёзма иш				12,5				12,5	10	5	40

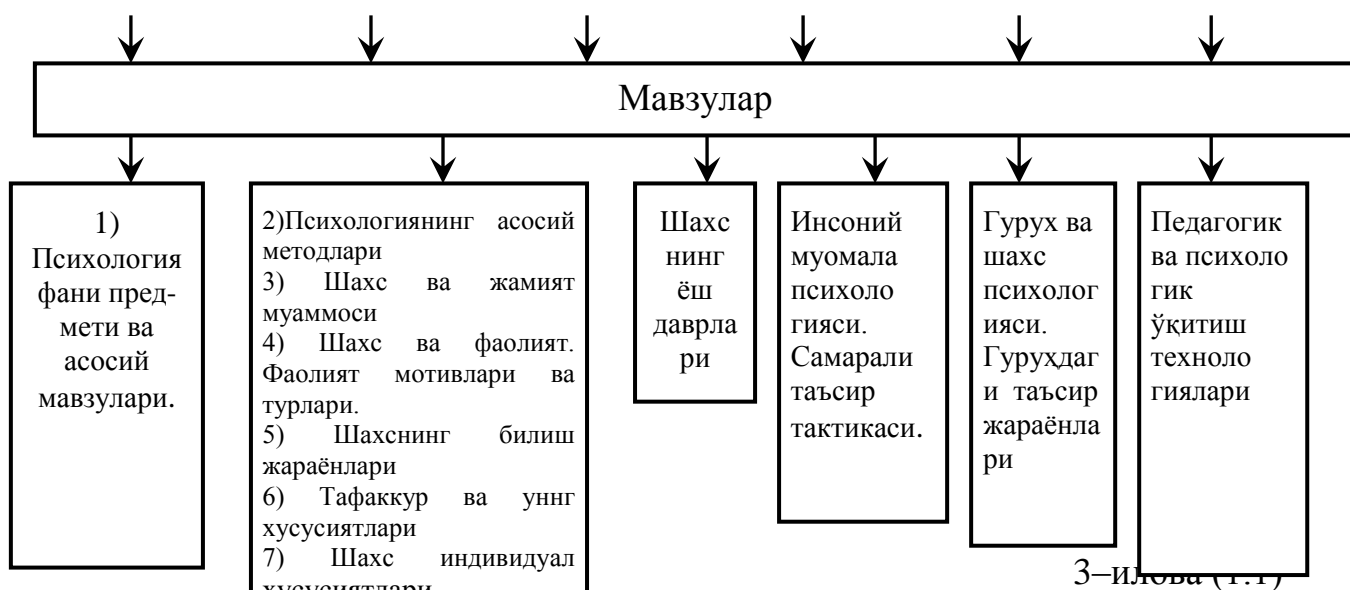
Якуний баҳолаш ёзма иш											15	15
Жами баллар												100

Ҳар бир дарсада: маъруза фаоллиги – 1 балл
амалий машғулотда фаоллиги – 3, 5 балл

2-илова(1.1)

Фаннинг таркибий-мантиқий тузилиши

Мавзуни жонлантириш учун саволлар

1. Психология фанининг предмети нима?
2. Психологияга асос солинган йил?
3. Психология сўзининг маъноси қандай?
4. Психология фани ўрганадиган жараёнлар?
5. Психиканинг намоён бўлиш шакллари қандай кўринишга эга?
6. Психология қайси фанлар билан ўзаро боғлиқ?
7. Психик жараёнлар деб нимага айтилади?
8. Психологик ҳолатлар қандай кўринишга эга?
9. Шахснинг индивидуал хусусиятлари нима?
10. Психологиянинг қандай тармоқлари мавжуд?

4 – илова (1.1)

Визуал материаллар

1-Слайд: Психиканинг намоён бўлиш шакллари

2-слайд. Таянч иборалар асосида визуал маълумотлар

Психика – юксак даражада ташкил топган материя, мианинг функцияси. Унинг моҳияти туйғулар, идрок, тасаввур, фикрлар, ирода ва бошқалар кўринишида акс эттиришдан иборат.

Психик жараёнлар – у ёки бу психик маҳсулт ва натижаларни (психик образлар, ҳолатлар, тушунчалар, ҳиссиёт ва х.к.) ҳосил қилувчи, шакллантирувчи ва ривожлантирувчи жараён.

Психология – одамнинг объектив борлиқни сезги, идрок, тафаккур, туйғу-ҳиссиёт ва бошқа психик ҳолатлар орқали акс эттириш жараёнини ўрганадиган фан.

Психик ҳолатлар – психик ҳаёт шакллари, диққат, ҳиссиёт, ирода жараёнларига айтилади. П.Ҳ. (хушчақчақлик, руҳланиш, сиқилиш, зийраклик, қатъийлик, тиришоқлик в.б.) шахсларда маълум даражада барқарор бўлиб, уларнинг муайян хусусиятига ҳам айланиб қолади.

3-слайд. Психология ва бошқа фанлар ўзаро боғлиқлиги

ПСИХОЛОГИЯ ВА ИҚТИСОДИЁТ

Иқтисодиёт билан психологиянинг ўзаро алоқаси ва ҳамкорлиги ҳам янгилик бўлиб, айниқса, бозор муносабатларига босқичма - босқич ўтиш шароитида иқтисодий онг ҳамда иқтисодий хулқнинг ўзига хос намоён бўлиш қонуниятларини ўрганишда иккала фан тенг хизмат қилади. Янги давр шахсини тарбиялаш ва унинг жамиятга мослашуви масаласида психология иқтисодиёт фанида қўлга киритган ютуқлар, янгиликлар ва иқтисодий самарага эришиш омилларини ҳисобга олса, иқтисодиёт ўз навбатида иқтисодий ислохотларнинг объекти ҳамда субъекти бўлмиш инсон омилидаги барча психологик ўзгаришларни аниқлаш, таҳлил қилиш ва шу аснода башорат қилиш вазифасини ечиши керак.

Психология ва фалсафа

Фалсафа билан бўлган алоқа бу иккала фаннинг инсон ва унинг ҳаёти моҳиятини тўла англаш ва унинг ривожланиб бориш тенденцияларини белгилашдаги ўрни ва аҳамиятидан келиб чиқади. Табиат, жамият ва инсон тафаккурининг ривожланишига оид бўлган умумий қонуниятлар ва тамойилларни психология фалсафанинг базасидан олади ва шу билан бирга ўзи ҳам инсон онги ва тафаккури қонуниятлари соҳасидаги ютуқлари билан фалсафани бой маълумотларга эга бўлишига ёрдам беради.

**ПСИХОЛОГИЯ
ВА
СОЦИОЛОГИЯ**

Социология фанининг эришган ютуқларидан психология фани ҳам фойдаланади, чунки бу фанларнинг кўлами кенгайди. Айниқса, ижтимоий психологиянинг социология билан алоқаси узвий бўлиб, улар жамиятда ижтимоий тараққиёт ва ривожланишни таъминлаш ишига хизмат қиладилар. “Ижтимоий фикр” маркази томонидан олиб бориладиган ижтимоий сўровлари аҳолининг кайфияти, қизиқиши, хохиши, эҳтиёжи, ниятини ифодалаш билан бирга, ҳукумат ва давлат томонидан қандай истиқболли незаран

ПСИХОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА

Педагогика билан психологиянинг ўзаро ҳамкорлиги ва алоқаси ёш авлод тарбиясини замон талаблари руҳида амалга оширишда кўринади. Шахсни камол топтириш, унинг чуқур билимлар соҳиби бўлиб етишиши, баркамоллигини кафолатловчи шарт - шароитлар орасида педагогиканинг ўз услуб ва қоидалари етарли бўлмайди. Шунинг учун ҳам психология у билан ҳамкорликда ёш авлод онгининг таълим олиш даврларидаги ривожланиш тенденцияларидан тортиб, токи янгича ўқитиш технологияларини бола томонидан ўзлаштирилиши ва ундаги ақлий ҳамда интеллектуал қобилиятларга нечоғлик таъсир кўрсатаётганлигини ўрганиш, шахсга таълим ва тарбия беришнинг алоҳида эмас, биргаликда қаралишида педагогика ва психология фанларининг ўзаро узвийлиги муҳимдир.

ПСИХОЛОГИЯ ВА ТАБИИЙ ФАНЛАР

Табиий фанлар: биология, физиология, химия, физика ва б.к. психик ҳодисалар ва жараёнларнинг табиий физиологик механизмларини тушуниш ва шу орқали уларнинг кечиши қонуниятларини объектив ўрганиш учун материал беради. Айниқса, бош миyaning ҳамда марказий асаб системасининг психик фаолиятларини бошқаришда ва уларни мувофиқлаштиришдаги ролини эътироф этган ҳолда психология фани табиий фанлар эришган ютуқлар ва улардаги тадқиқот услубларидан омилқорона фойдаланади. Шахс қобилиятларини диагностика қилиш унинг туғма лаёқатлари ҳамда орттирилган сифатларини бир вақтда билишда психофизиологиянинг қатор усулларидан (миа ассиметрияси қонунлари, миа биоритмларини ёзиб олиш, нейродинамик ҳодисаларни аниқлаш, қон айланиш ва тана ҳароратини ўлчаш методлари) ўз ўрнида фойдаланади

Психология ва кибернетика

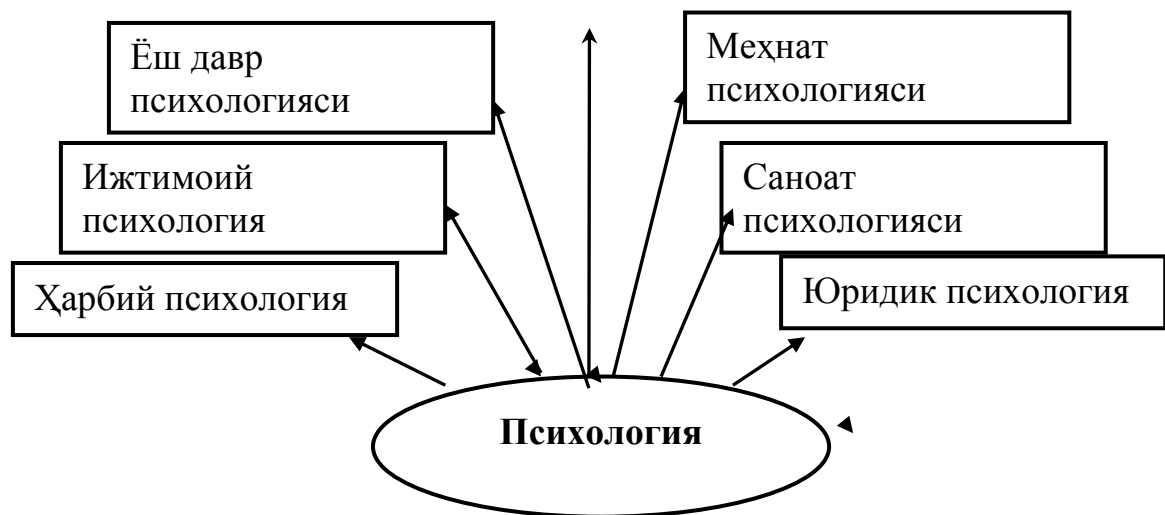
Кибернетика фани соҳасидаги эришилган ютуқлар психология учун ҳам аҳамиятли ва зарур бўлиб, у инсон шахсининг ўз-ўзини бошқариш ва психик жараёнларни такомиллаштириш борасида ахборотлар технологияси ва кибернетика томонидан қўлга киритилган ютуқлар ва тадқиқот методлари, махсус дастурдан ўз ўрнида фойдаланади. Масалан, оддий мулоқот жараёнини янада такомиллаштириш, ҳар бир сўзнинг шахслараро муносабатлардаги таъсирчанлигини ошириш мақсадида ҳамда ана шундай ижтимоий фаолият жараёнида шахс тизимини такомиллаштиришда турли кибернетик моделларидан ўринли фойдаланиш замонавий психологиянинг жамиятдаги ўрни ва ролини оширади, махсус компьютер дастурларининг кенг қўлланилиши инсон миёси ва руҳий олами сирларини тез ва аниқ ўрганишни кафолатлайди.

ПСИХ
ОЛОГ
ИЯ ВА
ТЕХН
ИКА
ФАНЛ
АРИ

Техника фанлари билан психологиянинг ўзаро алоқаси ва ҳамкорлиги яққол сезилмоқда. Бир томондан мураккаб техникани бошқарувчи инсон онги муаммосини ечишда, иккинчи томондан, психик ҳаётнинг мураккаб қирраларини очишда махсус техник воситалардан фойдаланиш зарурати бу икки йўналишнинг эришган ютуқларини бирлаштиришни назарда тутди. Мураккаб замонавий техника сир - асрорларини биладиган, унинг жамият ва фан равнақига хизматини таъминлаш қанчалик долзарб бўлса, ана шу техникага ҳар бир оддий фуқаро онги, тафаккури ва қобилиятларини мослаштириш ва «одам - машина» диалогининг энг самарали йўллари излаб топиши жуда муҳим. Техника билан бемалол «тиллашадиган» малакали мутахассислар тайёрлаш борасида ҳам техника фанлари педагогика ва психология фанлари методларидан фойдалана

4-Слайд: Психологиянинг асосий тармоқлари.

Умумий психология

5-Илова (1.1)

1- ўқув топшириқ. Билимни текшириш учун тест саволлари:

4. Психика ва унинг намоён бўлиш шакллари:

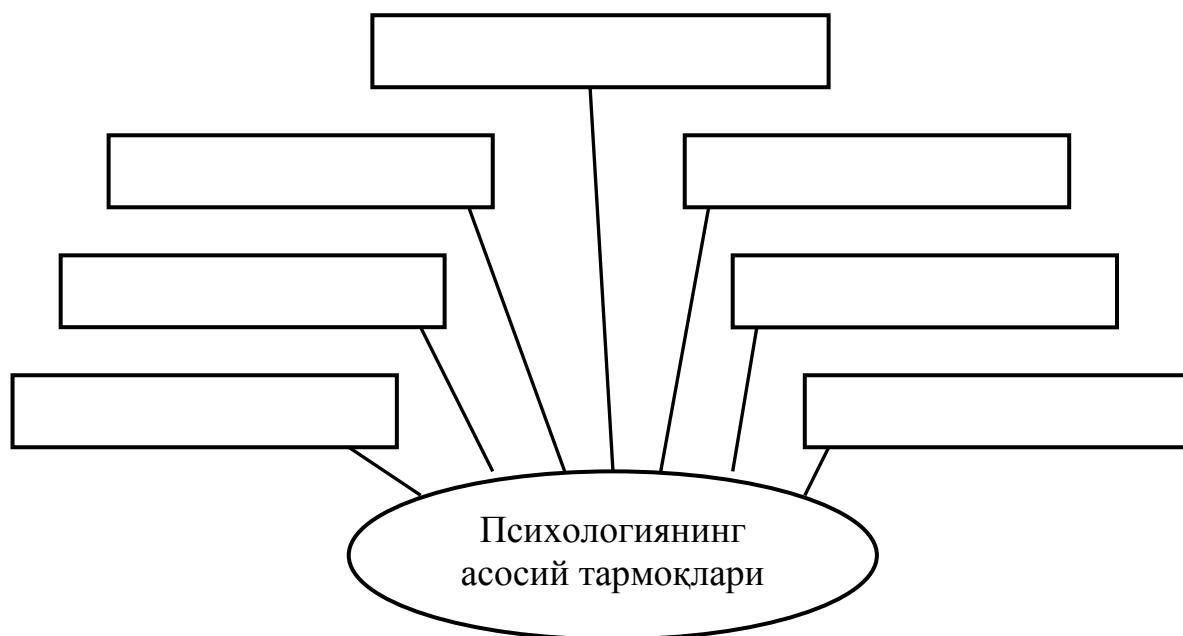
- А) психик жараёнлар, психологик ҳолатлар, шахснинг темпераменти;
- Б) психик жараёнлар, психологик ҳолатлар, шахс характери;
- В) психик жараёнлар, психологик ҳолатлар, қобилият;
- Г) психик жараёнлар, психологик ҳолатлар, шахс хусусиятлари.

5. Психик жараёнларга нималар киради?

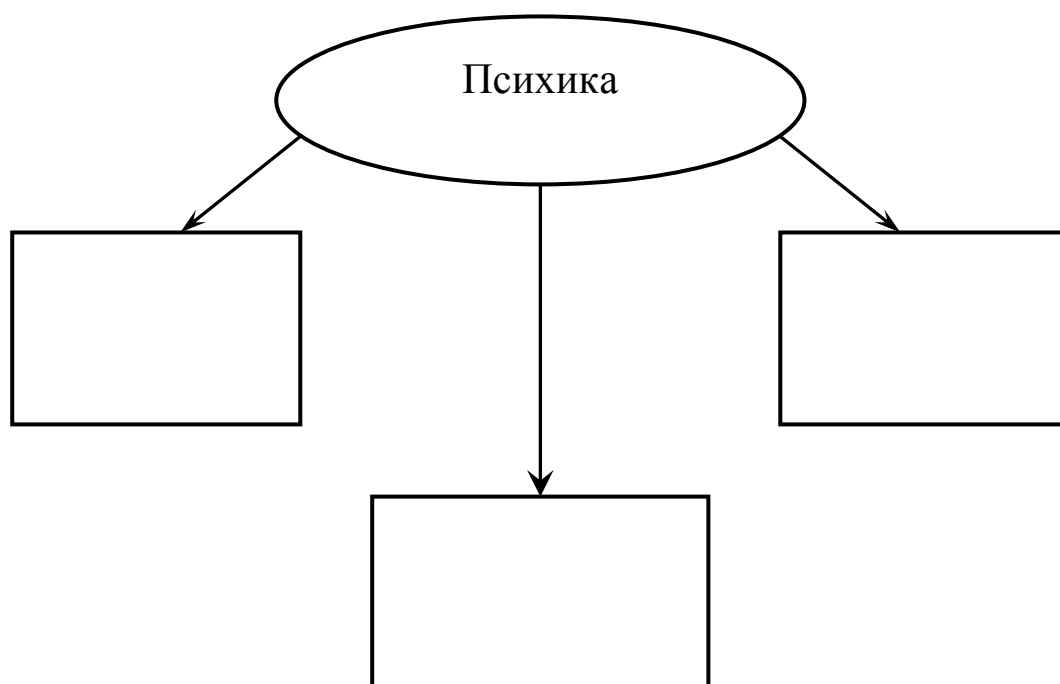
- А) сезгилар, идрок, эмоциялар, характер, иқтидор;

- Б) сезгилар, идрок, хотира, тафаккур, хаёл, нутқ, диққат;
 В) сезгилар, идрок, тафаккур, эмоциялар, темперамент, диққат, нутқ;
 Г) сезгилар, идрок, хотира, тафаккур, диққат, нутқ, қобилият.
6. Шахс психологик ҳолати нималарда ифодаланади?
 А) эмоциялар, эътиқод, ирода, қизиқувчанлик, тетиклик, апатия, бардамлик, ишончлилик;
 Б) эмоциялар, эътиқод, ирода, масъулият, тетиклик, апатия, бардамлик, ишончлилик;
 В) эмоциялар, эътиқод, ирода, қизиқувчанлик, иқтидор, апатия, бардамлик, ишончлилик;
 Г) эмоциялар, эътиқод, ирода, қизиқувчанлик, тетиклик, ақлий салоҳият, бардамлик, ишончлилик.
7. Шахс индивидуал хусусиятлари ташкил этувчиларига нималар киради?
 А) йўналишлар, темперамент, қобилият, мотивлар, масъулият;
 Б) йўналишлар, темперамент, характер, қобилият, мотивлар, масъулият, иш услуги, иқтидор;
 В) йўналишлар, темперамент, қобилият, мотивлар, масъулият; иш услуги, иқтидор, ақлий салоҳият;
 Г) йўналишлар, темперамент, характер, мотивлар, масъулият; иш услуги, иқтидор, ақлий салоҳият.

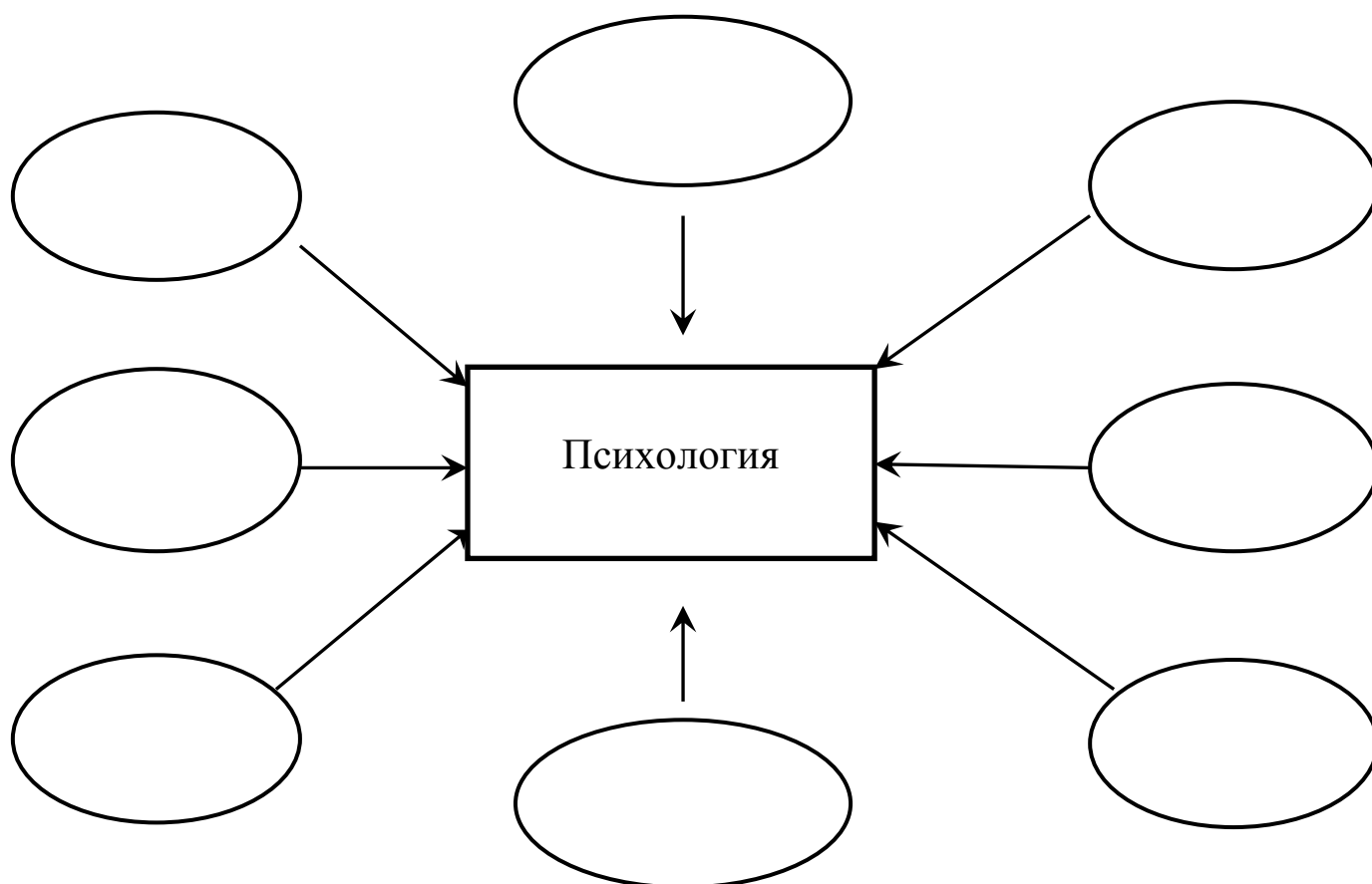
2-ўқув топшириқ. Психологиянинг асосий тармоқларини ёзинг

3-ўқув топшириқ. Психиканинг намоён бўлиш шакллари эзинг

4-ўқув топшириқ. Психология ва фанларнинг ўзаро боғлиқлигини эзинг

5-ўқув топшириқ.

Кластер техникаси асосида ушбу тушунчаларни ёзинг: *психика, унинг шакллари, психология, психология тармоқлари, психология ва фанлар.*

- Кластер техникасининг қоидаси:
- 3.4. Кластер – парчаланиш, майдаланиш маъносини англатади.
 - 3.5. Мавзудан чиққан ва чиқмаган ҳолда сўз ўзагини маъно мазмунини давом эттирамиз. Сўзлар тармоқланади.
 - 3.6. Кластер услуби дарснинг бир қисмида (бошида, ўртасида, охирида) қўлланилади.
 - 3.7. Гуруҳларга бир хил савол берилса, тармоқ бажарилгандан сўнг бир хил терминлар ўчирилади, кимда ўчирилмаган терминлар кўп қолса, ўша группа ғолиб ҳисобланади.
 - 3.8. Ўқитувчи ўз вариантыга эга бўлиши керак.
 - 3.9. Сўзларнинг классификацияси рўй бермаслиги керак.

6-Илова (1.1)

Гуруҳ бўйича баҳолаш мезонлари

Хар бир гуруҳ бошқа гуруҳларни баҳолайди. Хар бир талаб бўйича – 3,5 балл

Гуруҳ №	Тушунарли ва аниқ жавоб (1,5)	Кўрғазмалилик (1,0)	Регламентга амал қилиш (0,5)	Гуруҳ фаоллиги (0,5)	Жами балл
1.					
2.					
3.					
4.					

Хисоб натижаси

Гуруҳлар №	Умумий балл	Умумий балл	Умумий балл	Умумий балл	Умумий балл
1.					
2.					
3.					
4.					
Умумий ҳисоб Баллари					
Баҳо					

Баҳо: 2,4 – 3,5 балл – аъло баҳо; 1,3 – 2,3 балл – яхши баҳо;
0 – 1,2 балл – ўрта баҳо.

Мустақил ўрганиш учун мавзулар

- Психологияда ёшлар тарбияси муаммолари.
 - Психологиянинг ёшлар маънавиятининг шаклланишидаги роли.
- 3.10. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурида қўйилган вазифаларни амалга оширишда психология фанининг ўрни ва аҳамияти.

Фойдаланадиган адабиётлар:

1. Психология: маъруза матнлари. Каримова В.М., Акрамова Ф.А. -Т.: ЎАЖБНТ маркази, 2000. 5-14-бетлар.
2. Психология. Ўқув қўлланма. Каримова В.М., Акрамова Ф.А. – Т.: ТДИУ, 2006. 9-18-бетлар.
3. Гамильтон. Я.С. “Что такое психология”. “Питер”, 2002. 6-16 бетлар.
4. Тихомиров О.К. Психология: Учебник. М.: Высшее образование, 2006. 3-35-бетлар.
5. Немов Р.С. Психология: Учебник. –М.: Высшее образование, 2005. 6-39 - бетлар

2-мавзу	Психика ва онгинг тараққиёти.
----------------	--------------------------------------

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти- 2 соат	Талабалар сони:
Машғулот шакли	Информацион баҳс-мунозарали дарс
Маъруза машғулоти режаси	1. Психологик тараққиётда ирсиятларнинг ўрни. 2. Бола психик тараққиётида ижтимоий муҳитнинг. 3. Психологик тараққиётда таълимнинг ўрни.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i> Психик тараққиёт ва таълим бўйича умумий тушунча бериш, билимларни кенгайтириш ҳамда чуқурлаштириш.	
<i>Педагогик вазифалар:</i> • Психик тараққиётда ирсиятнинг ўрни ҳақида умумий тушунча ва турли психологик таъриф ҳамда изоҳларни таҳлилини тизимлаштириш кўникмасини ҳосил қилиш;	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i> • Психик тараққиётда ирсиятнинг ўрни ҳақидаги маълумотларг эга бўладилар;

• Бола психик тараққиётида ижтимоий муҳитнинг роли бўйича билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш;	• Бола психик тараққиётида ижтимоий муҳитнинг роли бўйича билимларни кенгайтириб ва чуқурлаштириб борадилар;
• Психик тараққиётдаги таълимнинг аҳамияти юзасидан назарий билимларни таркиб топтириш;	• Психик тараққиётдаги таълимнинг аҳамияти юзасидан назарий билимларни эгаллайдилар;
• Талабада шахсий позицияни шакллантириш ва билдириш жараёнларини ташкил қилиш;	• Шахсий позиция шаклланиб боради ва шахсий, эркин фикрларини билдирадилар;
• Шахсий позицияни таркиб топтириш билан бир қаторда ўзгаларнинг фикрлари асосида илмий ғояларни, билимларни ўзаро таққослаш, умумлаштириш кўникмасини шакллантириш.	• Шахсий позицияни таркиб топтириш билан бир қаторда ўзгаларнинг фикрлари асосида илмий ғояларни, билимларни ўзаро таққослаш, умумлаштириш кўникмаси шаклланади.
Ўқитиш усуллари ва техника	Маъруза, “3x4” технологияси, “Тоифалаш”, “ББХБ”, “Т-чизма” график органайзери
Ўқитиш воситалари	Компьютер технологияси (“Педагогик психология” фанидан электрон ўқув-услубий мажмуа), слайдлар
Ўқитиш шакли	Жамоа бўлиб ишлаш
Ўқитиш шарт-шароитлари	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари қўллаш мумкин бўлган ўқув хона
Мониторинг ва баҳолаш	Кузатиш, оғзаки назорат, савол-жавобли сўров, ўқув топширик

Дарсинг технологик картаси

Иш жараёнлари вақти	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	Талаба
1-босқич. Кириш (10 дақиқа)	1.1 Маърузанинг мавзуси, режасини эълон қилади, ўқув машғулотининг мақсади ва ўқув фаолият натижаларини тушунтиради (1-	Тинглайди, мавзу номини ёзиб олади

	илова)	
	1.2 Машғулоти ўтказиш шакли ва баҳолаш мезонларини эълон қилади (2-илова)	Ўзиб олади
2-босқич Асосий жараён. (60 дақиқа)	2.1 Мавзу режасининг биринчи пункти бўйича маъруза қилади (3-илова). Маъруза бўйича “3x4” усулидан фойдаланган ҳолда талабаларга қуйидаги саволларни тақдим этади: “Биогенетик оқим - бу”, “Социогенетик оқим - бу”, “Психогенетик оқим - бу” (4-илова)	Ўзади, саволларга жавоб беради.
	2.2 Мавзу режасининг иккинчи пункти бўйича маъруза қилади (5-илова). Маъруза бўйича “Тоифалаш” технологиясидан фойдаланган ҳолда талабаларнинг билимлари мустаҳкамланади (6-илова)	Ўзади, саволларга жавоб беради.
	2.3 Мавзу режасининг учинчи пункти бўйича маъруза қилади (7-илова). Психик тараққиётда таълимнинг ўрнига доир назарий маълумотларни ўрганишда “Кичик гуруҳларда ишлаш” орқали амалга оширилишини эълон қилади. “Т-чизма организейри” технологиясидан фойдаланган ҳолда гуруҳларга топшириқлар беради (8-илова). Гуруҳларда ишлашга ёрдам беради. Қўшимча маълумотлардан фойдаланишга имкон яратади. Дикқатларини кутиладиган натижага жалб қилади. Ҳар бир гуруҳ топшириқларини ватман-қоғозларга тушириб, тақдимотини ўтказишга ёрдам беради, билимларини умумлаштиради, хулосаларга алоҳида эътибор беради. Топшириқларнинг бажарилишини қай даражада тўғри эканлигини дикқат билан тинглайди. Фикрларини тинглаб умумлаштиради.	Саволларга жавоб берадилар, эркин баҳс-мунозара юритадилар. Гуруҳларда ишлайдилар.
3-босқич. Якуний	3.1 Мавзу бўйича умумий хулоса	Тинглайдилар

босқич (10 дақиқа)	қилинади.	
	3.2 Талабаларнинг баҳолаш мезонлари эълон қилинади	Ёзиб олади
	3.3 Ўзини ўзи назорат қилиш учун саволлар беради (9-илова)	Жавоб ёзади
	3.4 Навбатдаги машғулотда кўриладиган мавзунини эълон қилади ва “ББХБ” усулида жадвалга мустақил таълимга тайёргарлик кўришларини сўрайди (10-илова)	“ББХБ” усулида жадвални тўлдирди.

1-илова

Мавзу: Психика ва онгининг тараққиёти.	
Режа:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Психологик тараққиётда ирсиятларнинг ўрни. 2. Бола психик тараққиётида ижтимоий муҳитнинг роли. 3. Психологик тараққиётда таълимнинг ўрни
Ўқув машғулотининг мақсади:	Талабаларда чуқур назарий ва илмий билимларни шакллантириш.
Ўқув фаолиятининг натижаси:	Талабаларнинг касбий қизиқишларини ортади ва курснинг аҳамияти изоҳлаб берилади.

2-илова

Баҳолаш мезони ва кўрсаткичлари

Гуруҳлар	Саволнинг тўлиқ ва аниқ ёритилиши 0-5 балл	Мисоллар билан муаммога ечим топиши 0-5 балл	Гуруҳ аъзоларининг фаоллиги 0-5 балл	Жами балл

3-илова

Психологик тараққиётда ирсиятларнинг ўрни.

<p>Боланинг психик ривожланиши масаласи (муаммоси) ҳисобланади. Бу муаммони тўғри ҳал этиш ва педагогик психологиянинг фан сифатида тараққий этишига ҳам, ёш авлодни замон руҳида тарбиялашда ҳам аҳамияти каттадир. Бола психикасининг тараққиёти ҳақида гапиришдан олдин тараққиётнинг туб моҳиятини тушуниб олиш керак.</p> <p>“Ривожланиш” деганда биз “ўсиш”, “тараққий этиш” сўзларидан</p>

фойдаланимиз.

Ўсиш-бу миқдор жиҳатидан ортиш, улғайишдир:

Тараққиёт – эса фақат миқдор жиҳатидан эмас, сифат жиҳатидан ҳам ўзгаришдир.

Тараққиёт қандай қилиб, яъни қандай омилла таъсири остида юзага келади?-бу масала энг муҳим масаладир. Инсон психик тараққиётида қандай омиллар генетик (туғма) ёки ортирилган (ижтимоий) омиллар етакчилиги муаммосидир.

4-илова

1-ўқув топшириғи
“3x4” технологияси учун топширик

Биогенетик оқим – бу

Социогенетик оқим – бу

Психогенетик оқим – бу

5-илова

Бола психик тараққиётида ижтимоий муҳитнинг.

Боланинг ўз ота-оналардан мерос сифатида ўзлаштирилган сифатлари, масалан: анатома-физиологик хусусиятлар, мия фаолиятининг ўзига ҳослиг, тана тузилиши албатта психологик жиҳатдан одам боласининг муҳитга мослашуви, унга эркин ҳаракат қилиши, жараёнларни онгида акс еттиришга сабаб бўлади. Чунки оддийгина анатомик аномалия ҳолати (қўл ёки оёқнинг калталиги) психикага ва шахснинг жамиятда ўзини тутишга салбий таъсир кўрсатади. 2.- томондан, ташқи муҳит таъсирини ҳам камситиб бўлмайди. Мисол учун: агар бола махсус ўқув масканларида ўқимаса, унга тарбиявий таъсирлар кўрсатилмаса, унинг ривожланишини қандай бўлишини тасаввур қилиш қийин эмас. Бу муаммола устида бош қотирган олимлар Л.Виготский, Ж.Пиаже, С.Рубинштейн, А.Леонтьев икала омил ролини ҳам инкор қилмаган ҳолда ижтимоий муҳитнинг этакчи таъсири ҳақидаги фикрини баравар ёқлаганлар. Чунки тўғри ташкил этилган таълим-тарбия, оила ва ундаги ўзаро муносабатларнинг характери, шахс мулоқотида бўладиган ижтимоий гуруҳлар у танлаган касб ва касбдошлари муҳити каби ижтимоий омиллар шахсининг ривожланиши, унинг ўз-ўзини англаш ва ўзгаларга муносабати, билиш жараёнлари ҳамда интеллектуал тараққиётида катта аҳамиятга эга.

**1-ўқув топширик
“Тоифалаш” жадвали**

Бола психик тараққиётига таъсир этувчи омиллар

Ирсият

Ижтимоий муҳит

Таълим-тарбия

Психологик тараққиётда таълимнинг ўрни.

Боланинг психик тараққиётида таълим-тарбия ҳал қилувчи рол ўйнайди. Ҳозирги кунда таълим-тарбия билан тараққиётнинг ўзаро муносабати масаласида бир қанча маълумотлар мавжуд:

1. Таълим –тарбия ва тараққиёт жараёнлари бир –биридан мустақил.
2. таълим-тарбия Айни пайтда тараққиётдир.
3. таълим –тарбия ва тараққиёт бошқа-бошқа жараёнлар бўлсада бир-бирига таъсир этади.

Бу назариянинг қайси бирига қўшилмасиз?

Уларнинг камчилиги бола психикаси тарбия ва фаолият жараёнида таркиб топишини пайқамаслигидир.

Таълим –тарбия ва тараққиёт ўзаро муносабати Л.С.Виготский томонидан қуйидагича хал этилади:

Таълим-тарбия жараёни тараққиёт жараёнига мос келмайди.

Таълим-тарбия тараққиётдан илгарилаб кетади ва болалар психикасининг тараққиётини эргаштириб боради.

1-ўқув топшириги

T-чизма график органайзери

1)

Таълимда интерфаол методларнинг қўлланилиши

Ютуқлари

Камчиликлари

2)

Биогенетик оқим тарафдорларининг қарашлари

Ютуқлари

Камчиликлари

3)

Социогенетик оқим тарафдорларининг қарашлари
Ютуқлари Камчиликлари

4)

Психогенетик оқим тарафдорларининг қарашлари
Ютуқлари Камчиликлари

9-илова

Жонлантириш учун саволлар:

1. Боланинг психик тараққиётини биогенетик назариясини моҳияти ва баҳс-мунозарали тарафлари.
2. Психогенетик ёндашувнинг асосий ғояси.
3. Социогенетик ёндашув келиб чиқишига асосий сабаб.
4. Бола психик тараққиётини вужудга келтирувчи асосий омиллар.
5. П.Жане психиканинг 4 даражасини ажратганда нималарни назарда тутган.
6. Психик тараққиётнинг реал ва яқин зонасини моҳияти.

10- илова

“ББХБ” жадвали

Биламан

Билишни ҳохлайман

Билиб олдим

4 МАВЗУ	МОТИВ ВА МОТИВАЦИЯ
--------------------------	---------------------------

(маъруза – 2 соат, амалий машғулот – 2 соат)

4.1.Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Машғулот шакли</i>	Мавзу бўйича маъруза
<i>Маъруза режаси</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Шахс ва унинг фаоллиги. 2. Фаолиятнинг турлари. Жисмоний ва ақлий ҳаракатлар. 3. Ижтимоий ҳуққ мотивлари ва шахс мотивацияси . 4. Мотивларнинг турлари. 5. Мотивларнинг англанданлик даражаси: ижтимоий установка ва уни ўзгартириш муаммоси.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Шахснинг фаоллиги, фаолияти турлари, мотивлари, уларнинг турлари ҳақида умумий тасаввурни бериш.
<i>Таянч тушунча ва иборалар</i>	Шахс фаоллиги, ташқи фаоллик, ички фаоллик, фаолият, перцептив ҳаракат, мненик фаолият, фикрлаш фаолияти, имажитив фаолияти, малака, кўникма, мотив, ижтимоий установка.
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Мавзунинг ўрганиш мақсади ва вазифалари билан таништириш;	Шахс фаолияти, мотивларини мақсади ва вазифаларини айтиб бера оладилар;
Мавзунинг назарий ва амалий асослари ҳамда тавсия қилинадиган адабиётлар рўйхати	Фаолият, унинг ўзига хос хусусиятларини айтиб бера оладилар;

хақида берилади;	маълумот	
Фаолият моҳияти ёритилади	турларининг	Фаолият турларини ёритиб бера оладилар;
Шахс мотивларига тушунчалар берилади;	фаолияти оид ёритиб	Фаолият мотивларига таъриф бера оладилар;
Мотивлар ўтилади берилади;	турлари санаб ва таснифи	Мотивлар турлари ва таснифини бера оладилар;
• Ўқитиш усуллари		Маъруза, намоёиш, блиц-сўров, пинборд техникаси, ақлий хужум.
• Ўқитиш воситалари		Маъруза матни, компьютер технологияси, слайдлар.
• Ўқитиш шакллари		Фронтал, коллектив иш
• Ўқитиш шароити		Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари қўллаш мумкин бўлган ўқув хона.
• Мониторинг баҳолаш	ва	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, ўқув топширик

Маърузанинг технологик картаси

Иш жараёни босқичлари вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	ўқитувчи	талаба
1 босқич. Кириш (15 дақиқа)	1.1. Ўқув дарсининг мавзуси ва режасини айтади. Таянч ибора ва тушунчаларни, дарсдан кутиладиган натижаларни тушунтиради. 1.2. Маъруза дарсининг мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Талабаларни ақлий хужумга тортиш учун жонлантирувчи саволлар беради.	Тинглайди ва ёзади Мавзу номини ёзиб оладилар Саволларга бирламчи жавоб берадилар

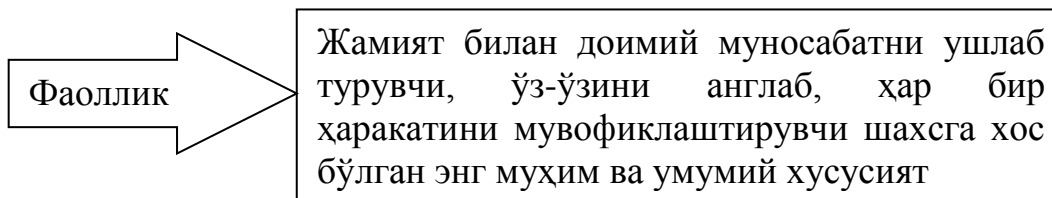
<p>2 босқич. Асосий жараён (55 дақиқа)</p>	<p>2.1. Маъруза режасининг барча саволлари бўйича визуал материални намойиш қилади. (4-илова)</p> <p>Мавзунинг асосий жойларини ёзиб олишларини сўрайди.</p> <p>Фаоллаштирувчи савол-жавоб ўтказади.</p> <p>1. Шахс фаоллиги деганда нималарни тушунасиз? 2. Шахс фаолиятининг қандай турлари бор, деб ўйлайсиз? 3. Шахс фаолияти мотивларини биласизми? 4. Мотивларнинг қандай турларини биласиз?</p> <p>Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди.</p> <p>2.2. Мавзунинг таянч ибораларини кластер усулида ўрганилади. Мавзуга оид бўлмаган иборалар олиб ташланиб, керакли тушунча ва иборалар қўшилади. Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди. (5-илова)</p> <p>2.3. Талабаларга эркин фикр айтишга рухсат берилади ва уларни рағбатлантиради.</p>	<p>Тинглайди, ўрганади, Ёзади, аниқлайди, саволлар беради.</p> <p>Асосий жойларини ёзади</p> <p>Саволларга жавоб беради</p> <p>Хар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қилади. Ёзади.</p> <p>Жавоб беради</p>
<p>3 босқич. Яқуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>3.1. Мавзу бўйича умумий хулоса қилади.</p> <p>3.2. Талабаларнинг билим ва кўникмаларини баҳолайди.</p> <p>3.3. Навбатдаги машғулотда кўриладиган масалани эълон қилади, ва мустақил тайёргарлик кўришларини сўрайди.</p> <p>3.4. Талабаларга уйга вазифа қилиб: (1).“Шахс ва фаолият” мавзусида эссе ёзиб келиш;</p>	<p>тинглайди</p> <p>Мустақил ишлаш учун топширикни ёзиб олади</p> <p>Мустақил иш</p>

	<p>(2). Келгуси мавзу эълон қилинади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади.</p> <p>(3). Ўзини-ўзи назорат қилиш учун саволлар беради. (6- илова).</p> <p>(4). Мустақил ишлаш учун мавзулар ва машқлар беради.</p>	<p>сифатида эссе ёзади</p> <p>ЎУМга қаранг</p>
--	--	--

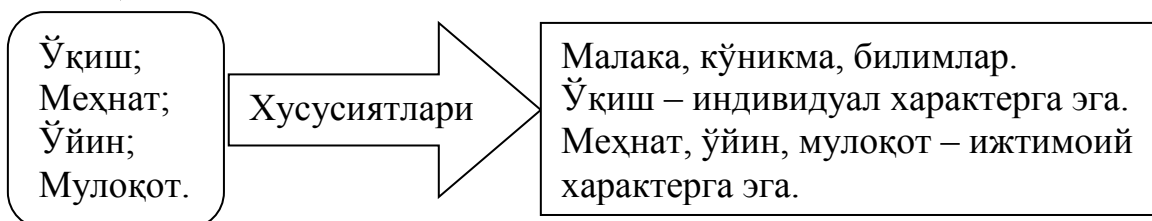
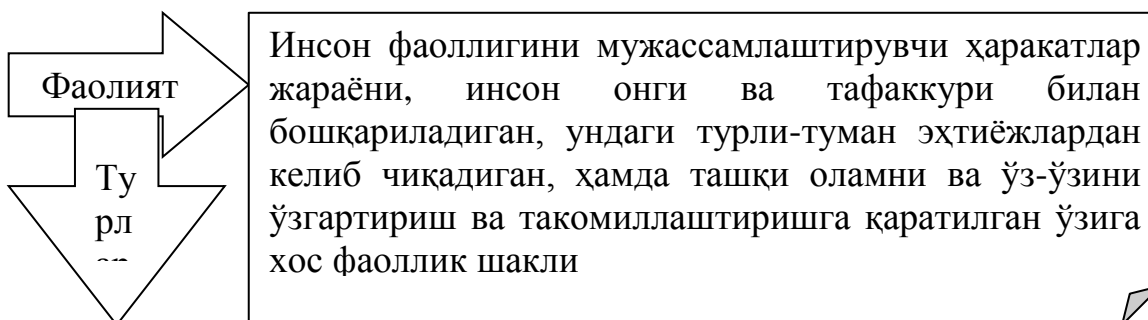
Мавзу бўйича визуал материаллар: 1-илова (3.1)

Мавзунини жонлантириш учун саволлар

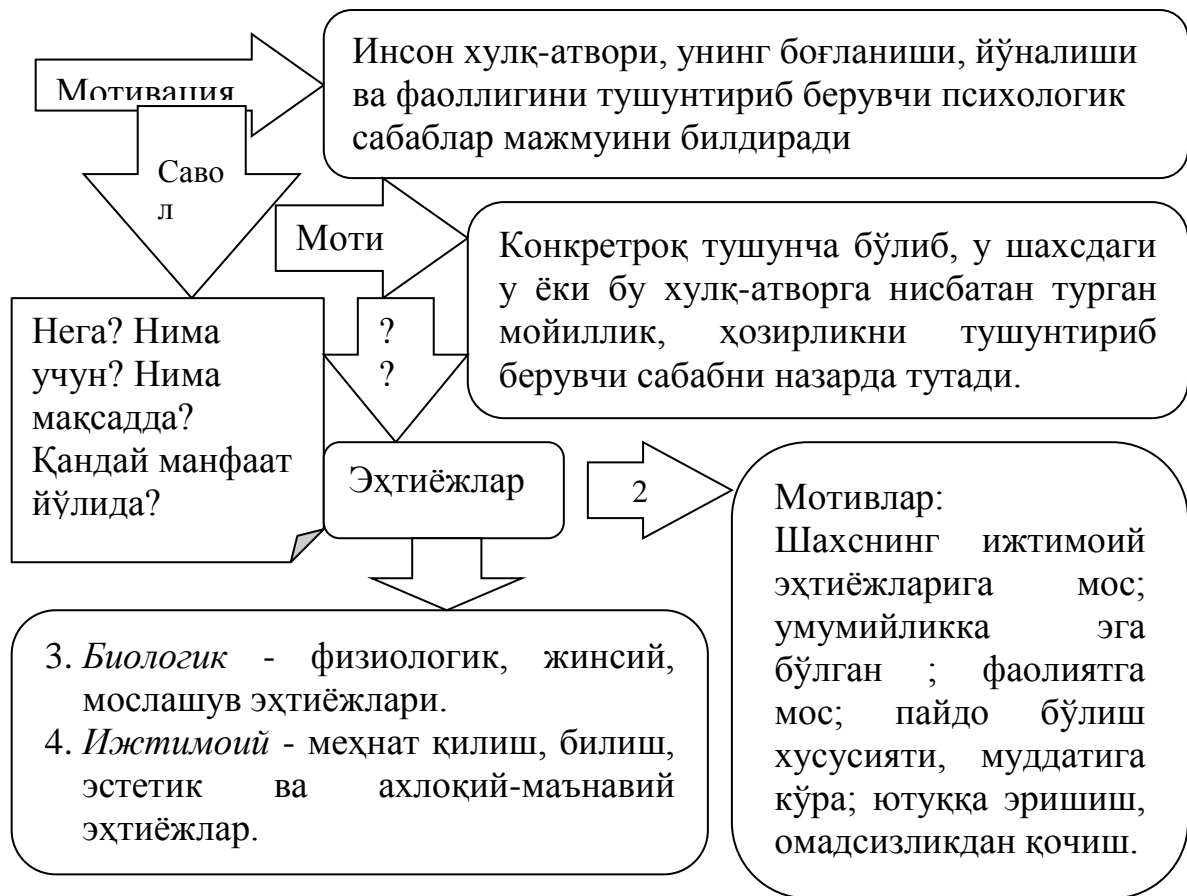
1. Фаоллик сўзининг маъноси қандай?
28. Инсон фаоллигининг турлари?
29. Ақлий ҳаракат кўринишлари қандай?
30. Интериоризация деб нимага аталади?
31. Экстериоризация қандай жараён?
32. Малака ва кўникмалар қандай ҳосил бўлади?
33. “Мотив” ва “мотивация” тушунчалари фарқи нимада?
34. Шахсий диспозициялар нима?
35. Мотивларнинг қандай турлари мавжуд?
10. Ижтимоий установка қандай аҳамиятга эга?

1. **Ташқи фаоллик** - бу ташқаридан ва ўз ички истак-хоҳишларимиз таъсирида бевосита кўриш, қайд қилиш мумкин бўлган ҳаракатларимиз, мушакларимизнинг ҳаракатлари орқали намоён бўлади.
2. **Ички фаоллик** - бу у ёки бу фаолиятни бажариш мобайнидаги физиологик жараёнлар (моддалар алмашинуви, қон айланиш, нафас олиш, босим ўзгаришлари) ҳамда бевосита психик жараёнлар, яъни аслида кўринмайдиган, лекин фаолият кечишига таъсир кўрсатувчи омилларни ўз ичига олади.

2-слайд. Мотивлар ва эҳтиёжлар моҳияти

3-слайд. Мавзу бўйича таянч ибора ва тушунчалар.

Таянч иборалар ва тушунчалар бўйича визуал маълумотлар

Фаолият – инсонгагина хос, онг билан бошқариладиган эҳтиёжлар туфайли пайдо бўладиган ва ташқи олам билан кишининг ўз-ўзини билишга, уни қайта куришга йўналтирилган фаоллиги.

Фаоллик – тирик материянинг умумий хусусияти, теварак муҳит билан ўзаро таъсирда бўлишида намоён бўлади.

Мотив – маълум эҳтиёжларни қондириш билан боғлиқ фаолиятга ундовчи сабаб.

Мотивация – одамни фаол фаолиятга ундовчи сабаблар мажмуи.

Установка - йўналиш, кишининг теварак-атрофдаги одамларга ва объектларга нисбатан қандай муносабатда бўлиш, уларни идрок қилиш, уларга баҳо бериш ва уларга нисбатан харакатининг тайёрлик холати.

Кўникма – одамнинг маълум ишни бажаришга тайёрлигида кўринадиган қобилияти. К. маҳоратнинг асосини ташкил этади.

Малака – машқ қилиш жараёнида иш ҳаракатлар бажарилишининг автоматлашган усуллари.

Ҳаракат – мақсадга мувофиқ йўналтирилиб, онгли равишда амалга ошириладиган ҳаракатлар йиғиндиси. Ҳ. Онгли фаолиятнинг таркибий қисмлари ва мотивларидан биридир.

Ўқиш – шахснинг билим ва фаолият усулларини эгаллашга ҳамда уни мустаҳкам эса сақлаб қолиш жараёни.

Ўйин – фаолият турларидан бири бўлиб, болаларнинг катталар фаолиятини, иш ҳаракатларини акс эттиришда ифодаланадиган ва атрофни билишга қаратилган фаолиятдир.

Ўз-ўзига баҳо бериш – шахснинг ўз-ўзига баҳо бериши.

Мавзунини мустаҳкамлаш учун ўқув топшириқлари

1-топшириқ. Билимни текшириш учун тест саволлари:

1. Шахсга хос бўлган, жамият билан доимий муносабатни ушлаб турувчи, ўз-ўзини англаб, ҳар бир харакатини мувофиқлаштирувчи энг муҳим ва умумий хусусият:

а) фаолият; б) фаоллик; в) хулқ; г) харакат.

2. Инсон фаоллигини мужассамлаштирувчи харакатлар жараёни:

а) фаолият; б) фаоллик; в) хулқ; г) харакат.

3. Ташқи фаолият асосида психик жараёнларга ўтиш ходисаси:

а) экстериоризация; б) интериоризация; в) рефлексия; г) перцепция.

4. Ақлда шаклланган ғояларни бевосита ташқи харакатларда ёки ташқи фаолиятга кўчирилиши:
- а) экстериоризация; б) интериоризация; в) рефлексия; г) перцепция.
5. Предмет ва ҳодисалар тўғрисида яхлит образнинг шаклланишига асосланган ҳаракатлар:
- а) мнемик; б) имажитив; в) фикрлаш фаолияти; г) перцептив.
6. Ақл воситасида турли муаммоларни ечишга қаратилган фаолият:
- а) мнемик; б) имажитив; в) фикрлаш фаолияти; г) перцептив.
7. Нарса ва ҳодисаларнинг мазмун-моҳиятига алоқадор материалнинг эслаб қолиниши, эсга туширилиши ва эсда сақлаб турилиши билан боғлиқ фаолият:
- а) мнемик; б) имажитив; в) фикрлаш фаолияти; г) перцептив.
8. Ижодий жараёнларда хаёл ва фантазия воситасида онгда берилмаган нарса хусусиятларини англаш ва хаёлда тиклаш фаолияти:
- а) мнемик; б) имажитив; в) фикрлаш фаолияти; г) перцептив.
9. Қайси фаолият турида билимлар, малака, турли кўникмалар ўзлаштирилади?
- а) мулоқот; б) меҳнат; в) ўқиш; г) ўйин.
10. Қайси фаолият турида моддий ва маънавий неъматларни яратиш ва жамият тараққиётига ҳисса қўшиш мумкин?
- а) мулоқот; б) меҳнат; в) ўқиш; г) ўйин.
11. Инсон хулқ-атвори, йўналиши ва фаоллигини тушунтириб берувчи психологик сабаблар мажмуи:
- а) мотивация; б) мотив; в) шахсий диспозициялар; г) эҳтиёж.
12. Шахсдаги у ёки бу хулқ-атворга нисбатан турган мойиллик, ҳозирликни тушунтириб берувчи сабаб:
- а) мотивация; б) мотив; в) шахсий диспозициялар; г) эҳтиёж.

2-ўқув топшириқ. Кластер техникасидан фойдаланиб, вазифани бажаринг.
 Кластер учун вазифа: *мотив, фаолият, мотивлар турлари, фаолият турлари, ундовчи сабаблар.*

Кластер техникасининг қоидаси:

31. Кластер – парчаланиш, майдаланиш маъносини англатади.
32. Мавзудан чиққан ва чиқмаган ҳолда сўз ўзагини маъно мазмунини давом эттирамиз. Сўзлар тармоқланади.
33. Кластер услуби дарснинг бир қисмида (бошида, ўртасида, охирида) қўлланилади.
34. Гуруҳларга бир хил савол берилса, тармоқ бажарилгандан сўнг бир хил терминлар ўчирилади, кимда ўчирилмаган терминлар кўп қолса, ўша гуруҳ ғолиб ҳисобланади.
35. Ўқитувчи ўз вариантыга эга бўлиши керак.
36. Сўзларнинг классификацияси рўй бермаслиги керак.

3-топшириқ. Инсерт технологияси
 Маруза манинини ўқиб, четига қуйидаги белгиларни қўйиб чиқишингиз
 лозим.

- (+)-Мен учун янги маълумот;
- (-)-Мен билган маълумотни инкор қилади;
- (?)-Ноаниқ қўшимча маълумот(аниқлаштириб талаб қиладиган);
- (*)-Биламан.

Инсерт усулининг белгилари ва жадвали:

Мавзу саволлари	Ү	+	-	?
1.				
2.				
3.				
4.				

4-ўқув топшириқ.«Блиц-сўров» асосида жадвални тўлдириш.

№	Саволлар	Жавоблар
1.	Инсон фаоллигининг турлари?	
2.	Ақлий ҳаракат кўринишлари қандай?	
3.	Интерриоризация деб нимага аталади?	
4.	Экстериоризация қандай жараён?	
5.	Малака ва кўникмалар қандай ҳосил бўлади?	

-илова

Талабалар билимини баҳолаш мезонлари

Маъруза дарсиннинг рейтинги
 86-100% - 2 балл (аъло)
 75-85% - 1,7 балл (яхши)
 55-70% - 1,4 балл (қониқарли)

Гуруҳ натижаларини баҳолаш критериялари

Критериялар	Балларда	Фоизда	Натижалар баҳоси				
			1-гуруҳ	2-гуруҳ	3-гуруҳ	4-гуруҳ	5-гуруҳ
Маълумотлар	0.8	40					

тўлиқлиги							
Чизиқли тасаввур этиш (иллюстрация)	0.6	30					
Гуруҳ фаолиги (талабалар сони)	0.3	15					
Саволни тушуниши	0.3	15					
Баллар йиғиндиси	2	100					

4.2. Амалий машғулотни ўқитиш технологияси

<i>Талабалар сони: 20-30</i>	<i>Вақти: 2 соат.</i>
<i>Ўқув машғулотининг шакли</i>	Билимларни чуқурлаштириш ва мустахкамлашга қаратилган амалий машғулот
<i>Амалий машғулот режаси</i>	1. Шахс ва унинг фаоллиги. 2. Фаолиятнинг турлари. Жисмоний ва ақлий ҳаракатлар. 3. Ижтимоий хулқ мотивлари ва шахс мотивацияси 4. Мотивларнинг турлари. 5. Мотивларнинг анланганлик даражаси: ижтимоий установка ва уни ўзгартириш муаммоси.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Шахснинг фаоллиги, фаолияти турлари, мотивлари, уларнинг турлари ҳақида умумий тасаввурни мустахкамлаш ва чуқурлаштириш.
<i>Педогогик вазифа:</i> 1. Шахс фаолияти, турларининг моҳияти ёритилади, билимлар мустахкамланади; 2. Фаолият мотивларини ўрганишга доир топшириқ уюштиради; 3. Фаолият турлари, мотивларнинг турлари тўғрисидаги билимларни тизимлаштиради; 4. Анланган ва анланмаган	<i>Ўқув фаолиятининг натижаси:</i> 10. Шахс ва унинг фаоллигига таъриф бера олади, унинг турларини моҳиятини исботлайди. 11. Фаолият мотивларини таҳлил қилиб беради. 12. Фаолият турлари, мотивларининг ўзига хос хусусиятларини тушунтириб беради ва тизимлаштиради.

мотивларга мустақил беришни этади олиш шакллан-тиради. изох ташкил ва фарқлай кўникмасини	13. Англомаган ва англомаган мотивларнинг тафовут ва ўхшашликларини изохлаб беради.
Ўқитиш усуллари ва техника	Амалий машғулот, бир-биридан ўрганиш усули; кластер, инсерт, БББ
Ўқитиш воситалари	Дарслик, компютер технологияси, слайдлар, графикли органайзер
Ўқитиш шакли	«Такдимот», «Лойиха», «гурухларда жуфтлик ёки кичик гурухларга бўлиниб ишлаш».
Ўқитиш шарт-шароитлари	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари кўллаш мумкин бўлган ўқув хона.
Мониторинг ва баҳолаш	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, савол-жавобли сўров, ўқув топшириқ, тест.

Амалий машғулотнинг технологик картаси

Иш жараёнлар и Вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	ўқитувчи	талаба
1 босқич. Кириш (10 дақиқа)	<p>1.1. Ўқув машғулотининг мавзусини, мақсадини, ўтказиш тартибини эълон қилади.</p> <p>1.2. “Шахс фаолияти, мотивлари ва уларнинг турлари” мавзуси бўйича талабаларнинг билимларини фаоллаштириш мақсадида блиц-сўров ўтказди.</p> <p>(1). Шахс ва унинг фаолияти деганда нимани назарда тутилади?</p> <p>(2). Фаолият турларининг асосий хусусияти нимада?</p> <p>(3). Фаолият мотивларининг маъноси нимани англатади?</p> <p>(4). Мотивларнинг турларини қандай фарқлаш мумкин?</p> <p>Жавобларни аниқлаштиради, хатоларни тўғрилайди, хулоса-</p>	<p>Тинглайди.</p> <p>Саволларга жавоб беради.</p>

	<p>лайди.</p> <p>1.3. Мавзу бўйича таянч иборалар ва амалий машғулот мавзуси, режасига изох берилади (1-Илова).</p> <p>1.4. Машғулотни ўтказиш шакли ва баҳолаш мезонларини эълон қилади.</p>	
<p>2 босқич. Асосий жараён (60 дақиқа)</p>	<p>2.1 Шахс фаолияти, фаолият турларини ҳамда фаолият мотивларини «лойиха» технологияси асосида органайзерларда ишлаб чиқишни ташкил этади (2-Илова).</p> <p>Ўқитувчи талабаларга муро-жаат қилади ва энг тўғри жавоблар ҳамда фикрларни қайд қилади.</p> <p>2.2 Талабаларни гуруҳларга бўлиш орқали амалий машғулотни ташкил этади. (3-Илова).</p> <p>Ўқитувчи талабаларга муро-жаат қилади ва энг тўғри жавоблар ҳамда фикрларни қайд қилади.</p>	<p>Топширикни бажаришда “Лойиха” кетма-кетлигини тузади ва органайзерларни тўлдиради.</p> <p>Кичик гуруҳга бўлиниб биргаликда аниқ қўйилган масалани, маълум белгиланган вақт ичида ўзаро фикр алмашиш, мулоқот қилиш орқали ечишади</p>
<p>3 босқич. Яқуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>3.1. Мавзуда қўйилган саволлар ва уларнинг ёритилганига ўқитувчи яқун ясайди (хулоса қилади) айтилмаган томонлари устида ишлаш лозимлигини айтади.</p> <p>3.2. Гуруҳларга ўзаро баҳолаш натижаларини эълон қилади.</p> <p>3.4 Тавсия қилинган адабиётларни ўрганади.</p> <p>3.5. Ўз-ўзини назорат қилиши учун саволлар берилади. Келгуси мавзу эълон қилинади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади (4-Илова).</p>	<p>Тинглайди, ёзади ва мустақил ишлаш учун топшириққа тайёрланади. ЎУМга қаранг</p>

1-топшириқ. Фаолият турлари ва уларнинг ўзига хослиги.

Гурухни учта гуруҳчага бўлиб, кластер тузиш таклиф этилади. Кластерга ўрганилаётган “Фаолият” мавзусига алоқадор термин ва тушунчалар киритилади.

1- Ўқиш фаолияти
2- Меҳнат фаолияти
3- Ўйин фаолияти

2-топшириқ. Фаолият турларини самарали олиб боришда мотивларга доир кластер тузинг. Гуруҳ бунинг учун 4 тага ажратилади.

1- Англаган мотивлар:
2- Англамаган мотивлар:
3-Муваффақиятга эришиш мотиви:
4-Мағлубиятдан қочиш мотиви:

3-топшириқ. Билимларни синаш тести.

4-топшириқ. “БББ”, (Б – билардим; Б – билмоқчиман; Б – билиб олдим) жадвалини тўлдириш таклиф этилади.

Б – билардим	Б – билмоқчиман	Б – билиб олдим

5 МАВЗУ	ШАХС
--------------------------	-------------

(маъруза – 2 соат, амалий машғулот – 2соат)

12.Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Машғулот шакли</i>	<i>Мавзу бўйича маъруза</i>
<i>Маъруза режаси</i>	1.Шахс ҳақида тушунча. 2.Индивид, индивидуаллик, шахс фаоллиги тушунчаларининг шаклланишига таъсир этувчи омиллар, эндопсихика ва экзопсихика. 2. Ижтимоий нормалар, санкциялар ва шахс. 3. Ижтимоий таъсирларнинг шахс томонидан англаниши. 4. «Мен» - образи ва ўз-ўзига баҳо. 5. Шахс дунёқараши ва эътиқодини ўзгартирувчи омиллар.
<i>Ўқув мақсади</i>	Психологияда шахс ва жамият муаммосини, жамиятни бошқаришдаги

	психологик қонуниятларни, шахсга таъсир этувчи психологик омилларни, шахс маънавияти ва дунёқарашини шакллантириш йўллари ҳақида умумий тасаввурни бериш.
<i>Таянч тушунча ва иборалар</i>	Ижтимоийлашув, шахс йуналганлиги, мақсад, идеал, қизиқиш, эътиқод, дунёқараш.
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Шахснинг ижтимоий таъсирлар маҳсули сифатидаги жиҳатлари билан таништириш;	Шахснинг оладиган ижтимоий таъсирларини айтиб бера оладилар;
Ижтимоий таъсир механизмларини ҳамда тавсия қилинадиган адабиётлар рўйхати ҳақида маълумот берилади;	Ижтимоий таъсирлар: норма, рол, мавқе, санкцияларни айтиб бера оладилар;
Шахсни ўз-ўзини баҳолашда кузатилган турли даражалар моҳияти ёритилади	Шахсни адекват, юқори, паст баҳолаш даражалари ва уларни шахсга таъсирини ёритиб бера оладилар;
Шахс ижтимоийлашувига оид тушунчалари ёритиб берилади;	Ижтимоийлашув ва унинг институтларига таъриф бера оладилар;
Шахс эътиқоди ва дунёқарашини ўзгартирувчи омиллар санаб ўтилади ва таснифи берилади;	Шахс эътиқоди ва дунёқарашини ўзгартирувчи омиллари ва таснифини бера оладилар;
• Ўқитиш усуллари	Маъруза, намойиш, блиц-сўров, кластер, аклий хужум, жадвал тўлдириш техникаси.
• Ўқитиш воситалари	Маъруза матни, компьютер технологияси, слайдлар.
• Ўқитиш шакллари	Фронтал, коллектив иш
• Ўқитиш шароити	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари қўллаш мумкин бўлган ўқув хона.
• Мониторинг ва баҳолаш	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, ўқув топшириқ, тест.

Маърузанинг технологик картаси

Иш	Фаолиятнинг мазмуни
----	---------------------

жараёни босқичлари вақти	ўқитувчи	талаба
1 босқич. Кириш (15 дақиқа)	<p>1.1. Ўқув дарсининг мавзуси ва режасини айтади. Таянч ибора ва тушунчаларни, дарсдан кутиладиган натижаларни тушунтиради.</p> <p>1.2. Маъруза дарсининг мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Талабаларни ақлий хужумга тортиш учун жонлантирувчи саволлар беради.</p>	<p>Тинглайди ва ёзади</p> <p>Мавзу номини ёзиб оладилар</p> <p>Саволларга бирламчи жавоб берадилар.</p>
2 босқич. Асосий жараён (55 дақиқа)	<p>2.1. Маъруза режасининг барча саволлари бўйича визуал материални намойиш қилади. (1-2- иловалар)</p> <p>Мавзунинг асосий жойларини ёзиб олишларини сўрайди.</p> <p>Фаоллаштирувчи савол-жавоб ўтказади.</p> <p>1. Шахс ва жамият орасида қандай муносабат мавжуд?</p> <p>2. Шахсга қандай ижтимоий омиллар таъсир этади?</p> <p>3. Ижтимоий рол, мавқе, санкция, норма деб нимага айтилади?</p> <p>4. Ижтимоийлашув ва унинг масканлари қандай?</p> <p>Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди.</p> <p>2.2. Мавзунинг таянч ибораларини кластер усулида ўрганилади. Мавзуга оид бўлмаган иборалар олиб ташланиб, керакли тушунча ва иборалар қўшилади. Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди. (5-илова)</p>	<p>Тинглайди, ўрганади, Ёзади, аниқлайди, саволлар беради.</p> <p>Асосий жойларини ёзади</p> <p>Саволларга жавоб беради</p> <p>Хар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қилади. Ёзади.</p>

	2.3. Талабаларга эркин фикр айтишга рухсат берилади ва уларни рағбатлантиради.	Жавоб беради
3 босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзу бўйича умумий хулоса қилади. 3.2. Талабаларнинг билим ва кўникмаларини баҳолайди. 3.3. Навбатдаги машғулотда кўриладиган масалани эълон қилади, ва мустақил тайёргарлик кўришларини сўрайди. 3.4. Талабаларга уйга вазифа қилиб: (1).“Шахс дунёқарашини ўзгартириш омиллари” мавзусида эссе ёзиб келиш; (2). Келгуси мавзу эълон қилинади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади. (4). Ўзини-ўзи назорат қилиш учун саволлар беради. (6- илова). (5) Мустақил ўрганиш учун мавзулар таклиф этилади.	тинглайди Мустақил ишлаш учун топшириқни ёзиб олади Уйда бажариши талаб этилади ЎУМга қаранг

1-илова (3.1)

Мавзуни ўрганишга қаратилган визуал материаллар (1-6-слайдлар)

Шахс ва жамият
муаммосидаги икки
поляри нуктаи назар:

1. *Нативизм* - инсонлардаги барча хусусиятлар туғма характерга эга, деб тан олади
2. *Эмпиризм* - янги туғилган бола гўёки «топ - тоза тахта» (tabula rasa), унга ҳаёт ва ундаги талаблар ўзининг қонуниятларини ёзади ва бола уларга сўзсиз бўйсунушга мажбур. Бунда туғма фикрлар ёки ғоялар бўлиши мумкин эмас, улар хоши - тилак ва оғриқ каби элементар сезгиларнинг қайта ишланиши натижаларидир.

Жамият

Ижтимоий интизом ва тартибнинг, маданиятнинг муфассал кўринишидир

Шахс

Ижтимоий ва шахслараро муносабатларнинг маҳсули, онгли фаолиятнинг субъекти бўлмиш индивиддир.

Ижтимоий
норма

Шахс ҳаётида шундай категорияки, у жамиятнинг ўз аъзолари хулқ - атворига нисбатан ишлаб чиққан ва кўпчилик томонидан эътироф этилган ҳаракатлар талабларидир

Ижтимоий
санкциялар

Нормаларнинг шахс хулқида намоён бўлишини назорат қилувчи жазо ва рағбатлантириш механизмлари бўлиб, уларнинг борлиги туфайли шахс ҳар бир алоҳида вазиятларда ижтимоий хулқ нормаларини бузмасликка, жамоатчиликнинг салбий фикри объектига айланиб қолмасликка ҳарқат қилали

Ижтимоий
рол

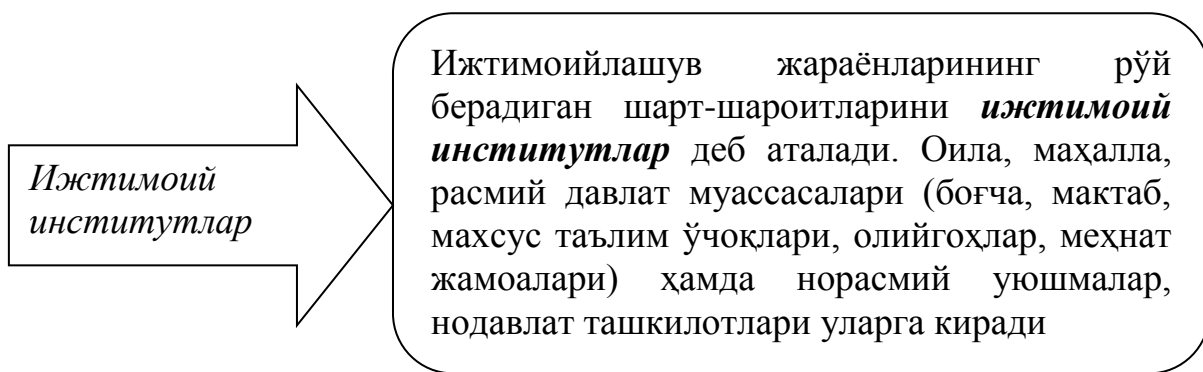
Шахсга нисбатан шундай тушунчаки, унинг конкрет ҳаётий вазиятлардаги ҳуқуқ ва бурчларидан иборат ҳаракатлари мажмуини билдиради.

Шахс аутодиалогининг муҳим белгилари		
Ички диалогнинг шаклланганлик даражаси	Босқич лари	Ички диалогнинг даражавий белгилари (аутокоммуникация)
Олий даража	6 - <i>босқич</i>	Шахсий мазмундаги диалог (ўзидаги шахсий сифатларни муҳокама қилиш, шахсий мулоҳаза)
	5 - <i>босқич</i>	Ҳодиса ва нарсаларга боғлиқ бўлган сифатлар хусусидаги ички диалог
Ўрта даража	4 - <i>босқич</i>	Шахсий сифатлар муҳокамасига қаратилган саволлар ўзига талаблар
	3 - <i>босқич</i>	Бошқаларнинг баҳолари таъсиридаги ички мулоҳазалар, шахсий аҳамият касб этган ўзгалар фикрлари асосида ички диалог
Қуйи даража	2 - <i>босқич</i>	Шахсий сифатларга алоқадор бўлмаган ўзгалар фикрлари асосидаги диалог (ҳодиса ва нарсаларга алоқадор фикрлар)
	1 - <i>босқич</i>	Кимдир нима ҳақидадир гапириш мумкин бўлган ҳолатлар юзасидан тасаввурлар, лекин аниқ фикр ёки муносабат йўқ. Аутокоммуникацияга ҳожат йўқ.

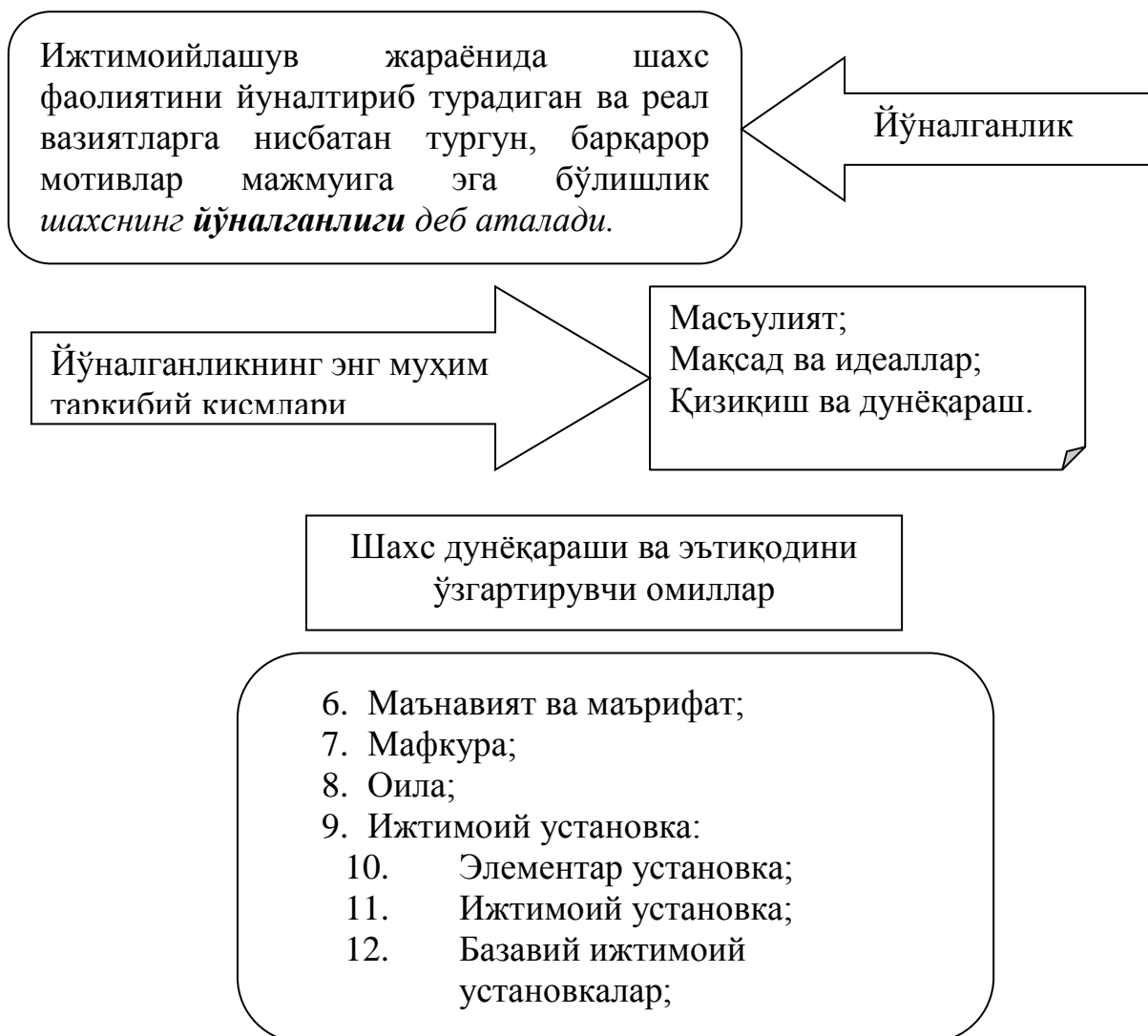
7-слайд. Ижтимоийлашув ва масканлар.

Социализация ёки
ижтимоийлашув

Инсон томонидан ижтимоий тажрибани эгаллаш ва ҳаёт - фаолият жараёнида уни фаол тарзда ўзлаштириш жараёнидир. Ижтимоийлашув - ҳар бир шахснинг жамиятга қўшилиши, унинг нормалари, талаблари, кутишлари ва таъсирини қабул қилган ҳолда, ҳар бир ҳаракати ва муомаласида уни кўрсатиши, шу ижтимоий тажрибаси билан ўз навбатида ўзгаларга таъсирини ўткази олиши жараёнидир

8-слайд. Шахс йўналганлиги, дунёқараш ва эътиқодни ўзгартириш омиллари

8-слайд. Мавзу бўйича таянч тушунча ва иборалар.

Таянч иборалар ва тушунчалар бўйича визуал маълумотлар

Адекватлик – тенг, ўхшаш, мувофиқ келмоқ.

Дунёқараши – одамнинг теварак-атрофдаги оамга ва унда ўзининг тутган ўрнига қарашларидан келибчиққан тизим. Унинг фалсафий, сиёсий, илмий, диний, ақлий ва эстетик қарашлари йиғиндиси.

Йўналиши – шахснинг хатти-ҳаракати ва фаолиятини аниқ шароитлардан қатъи назар маълум йўлга йўналтирувчи барқарор мотивлар йиғиндиси.

Установка – йўналиш, кишининг теварак-атрофдаги одамларга ва объектларга нисбатан қандай муносабатда бўлиш, уларни идрок қилиш, уларга баҳо бериш ва уларга нисбатан ҳаракатининг тайёрлик ҳолати.

3–илова (3.1)

Мавзунини жонлантириш учун саволлар

1. “Шахс” - тушунчасининг таърифи қандай?
2. Нativизм йўналишининг таърафдорлари қандай ғояни илгари суришган?
3. Эмпиризм тарафдорларининг фикри қандай?
4. Ижтимоий норма нима?
5. Ижтимоий санкция нима?
6. “Мен” образи деб нимага аталади?
7. Рефлексия - бу қандай жараён?
8. Ўз-ўзига нисбатан баҳо қандай кўринишларга эга?
9. Ижтимоийлашув қандай жараён?
10. Шахс дунёқараши ва эътиқодини ўзгаришига сабаб бўлувчи омиллар қайси?

4-илова (3.1)

Мавзунини мустаҳкамлаш учун ўқув топшириқлари:

1-топшириқ. Билимни текшириш учун тестларга жавоб беринг.

2. Шахс билан жамият муносабатларини ифодаловчи йўналишлар:

- А) нативизм, эмпиризм; Б) негативизм, эмпиризм;
 В) эмпиризм, конформизм; Г) негативизм, конформизм.
3. Шахс билан жамият муносабатларининг ифодаланмаслиги:
 А) нативизм, эмпиризм; Б) негативизм, эмпиризм;
 В) эмпиризм, конформизм; Г) негативизм, конформизм.
4. Жамият ўз аъзолари хулқ-атвориға нисбатан ишлаб чиққан ва кўпчилик томонидан эътироф этилган ҳаракатлар талаблари нимадир?
 А) ижтимоий санкция; Б) ижтимоий рол;
 В) ижтимоий норма; Г) ижтимоий установа.
5. Жамият ўз аъзолари хулқ-атвориға нисбатан ишлаб чиққан ва кўпчилик томонидан эътироф этилган ҳаракатларини назорат қилувчи жазо ва рағбатлантириш тизими нимадир?
 А) ижтимоий санкция; Б) ижтимоий рол;
 В) ижтимоий норма; Г) ижтимоий установа.
6. Шахснинг конкрет ҳаётий вазиятлардаги ҳуқуқ ва бурчларидан иборат ҳаракатлар мажмуи:
 А) ижтимоий санкция; Б) ижтимоий рол;
 В) ижтимоий норма; Г) ижтимоий установа.
7. Шахснинг айнан ўзига ўхшаш одамлар образи орқали ўзи тўғрисидаги образни шакллантириш, жонлантириш нимадир:
 А) рефлексия; Б) перцепция; В) апатия; Г) эмоция.
8. Шахс томонидан ижтимоий тажрибани эгаллаш ва ҳаёт-фаолият жараёнида уни ўзлаштириш жараёни:
 А) рефлексия; Б) социализация; В) апатия; Г) эмоция.
9. Шахс ижтимоийлашуви институтлари:
 А) оила, боғча, мактаб, ташкилотлар, маҳалла;
 Б) оила, боғча, мактаб, меҳнат жамоалари, маҳалла;
 В) оила, боғча, мактаб, нодавлат ташкилотлар, маҳалла;
 Г) олийгоҳ, боғча, мактаб, маҳалла.
10. Шахснинг ижтимоий ходисаларни идрок этиш, қабул қилиш ва бошқалар билан муносабатлар ўрнатишга қаратилган руҳий ички ҳозирлиги:
 А) маънавият, маърифат; Б) мафкура;
 В) дунёқараш; Г) ижтимоий установа.
11. Оддий эҳтиёжлар асосида онгсиз тарзда ҳосил бўладиган установакалар:
 А) ижтимоий установакалар; Б) базавий ижтимоий установакалар;
 В) элементар установакалар; Г) қадриятлар тизими.
12. Вазиятлар таъсирида ижтимоий объектларга нисбатан шаклланадиган установакалар:
 А) ижтимоий установакалар; Б) базавий ижтимоий установакалар;
 В) элементар установакалар; Г) қадриятлар тизими.
13. Шахснинг умумий йўналишини белгилайдиган установакалар:
 А) ижтимоий установакалар; Б) базавий ижтимоий установакалар;
 В) элементар установакалар; Г) қадриятлар тизими.

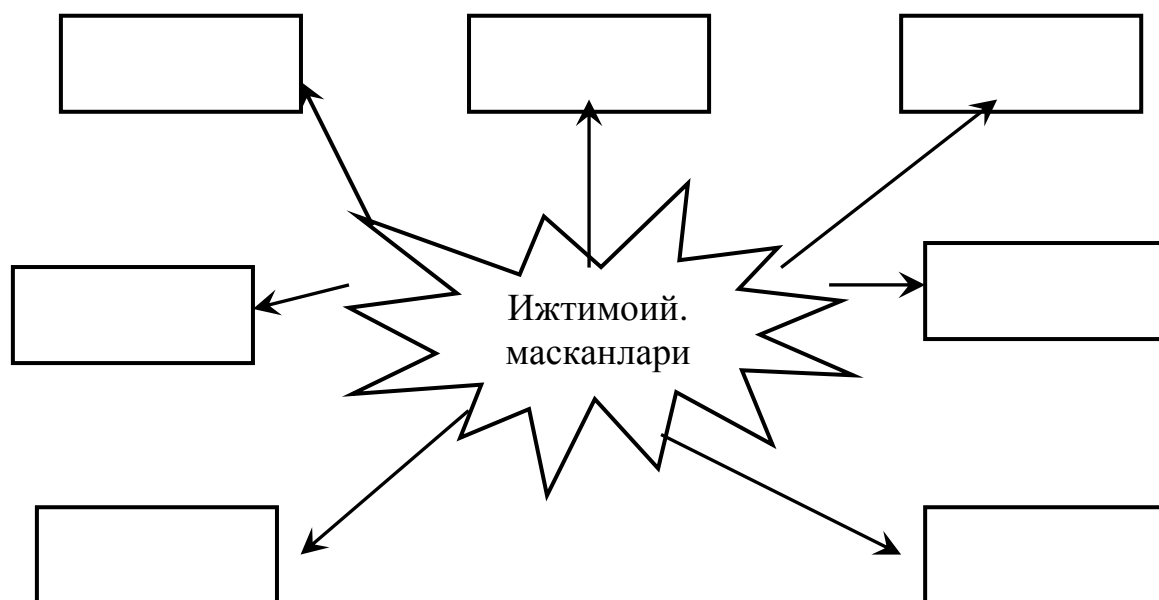
2-ўқув топшириқ. Кластер учун вазифа: *ижтимоий норма, ижтимоий роллар, ижтимоий санкциялар, ижтимоий мавқе, ижтимоийлашув, ижтимоийлашув масканлари.*

Кластер техникасининг қоидаси билан танишади ва берилган вазифани бажаради.

Кластер техникасининг қоидаси:

- 3.11. Кластер – парчаланиш, майдаланиш маъносини англатади.
- 3.12. Мавзудан чиққан ва чиқмаган ҳолда сўз ўзагини маъно мазмунини давом эттирамиз. Сўзлар тармоқланади.
- 3.13. Кластер услуби дарснинг бир қисмида (бошида, ўртасида, охирида) қўлланилади.
- 3.14. Гуруҳларга бир хил савол берилса, тармоқ бажарилгандан сўнг бир хил терминлар ўчирилади, кимда ўчирилмаган терминлар кўп қолса, ўша гуруҳ ғолиб ҳисобланади.
- 3.15. Ўқитувчи ўз вариантыга эга бўлиши керак.
- 3.16. Сўзларнинг классификацияси рўй бермаслиги керак.

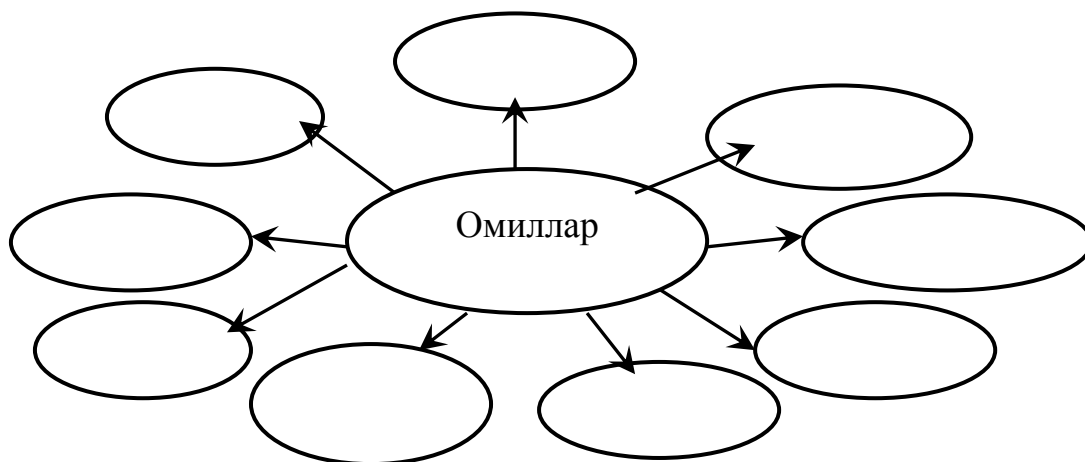
3-ўқув топшириғи. Ушбу слайдни тўлдириңг. Ижтимоийлашув масканлари

4-ўқув топшириғи. Ушбу слайдни тўлдириг. Ижтимоий таъсир шакллари

5-ўқув топшириғи. Ушбу слайдни тўлдириг. Шахс дунёқарашини ўзгартириш омиллари

6-ўқув топшириқ. «Блиц-сўров» асосида жадвални тўлдириг.

№	Саволлар	Жавоблар
1.	Шахс ва жамият муаммосида қанча йўналишлар бор?	
2.	Нативизм тарафдорлари ғоясининг моҳияти нимадан иборат?	
3.	Эмпиризм назарияси тарафдорларининг мақсади нимадан иборат?	
4.	Ижтимоий рол деб нимага айтилади?	
5.	Ижтимоий мавқе деб нимага айтилади?	
6.	Ижтимоий санкцияга таъриф беринг	

7.	Ижтимоийлашув жараёнини тушунтириб беринг.	
8.	Ижтимоийлашув масканларини санаб беринг.	
9.	Шахс дунёқараши ва эътиқодини қандай омиллар ўзгартиради?	

4-Илова (3.1)

Гуруҳ бўйича баҳолаш мезонлари

Гуруҳ №	Тушунарли ва аниқ жавоб (1,5)	Кўргазмалилик (1,0)	Регламентга амал қилиш (0,5)	Гуруҳ фаоллиги (0,5)	Жами балл
1.					
2.					
3.					
4.					

ҳисоб натижаси

Гуруҳлар №	Умумий балл	Умумий балл	Умумий балл	Умумий балл	Умумий балл
1.					
2.					
3.					
4.					
Умумий ҳисоб Баллари					
Баҳо					

Баҳо: 2,4 – 3,5 балл – аъло; 1,3 – 2,3 балл – яхши; 0 – 1,2 балл – ўрта
5-илова (3.1)

Мустақил ўрганиш учун мавзулар

1. Шахс нормал тараққиётининг омиллари.
2. Ўз-ўзини тарбиялаш концепцияси.
3. Шахс хусусиятларининг барқарорлиги муаммоси.
4. Эътиқод ва дунёқарашнинг шаклланишида профессионал йўналишнинг роли.

(маъруза – 2 соат, амалий машғулот – 2 соат)

20. Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Машғулот шакли</i>	<i>Кириш-мавзу бўйича маъруза</i>
<i>Маъруза режаси</i>	1. Мулоқот ва нутқ ҳақида тушунча 2. Мулоқот турлари вазифалари, воситалари. 4. Инсоний муносабатлар психологияси. 2. Шахслараро муомаланинг шахс таракқиётидаги ўрни. 3. Инсоний муомала ва мулоқотнинг психологик воситалари. 4. Мулоқот ва уни ўрганиш муаммолари. 5. Самарали таъсир психологияси.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Психологияда инсоний муносабатлар масаласининг қўйилиши, инсоний муносабатлар техникаси, стратегияси, муомала турлари, воситалари, мулоқотни ўрганиш муаммолари ҳақида умумий тасаввурни бериш.
<i>Таянч тушунча ва иборалар</i>	Психологик таъсир, вербал таъсир, паралингвистик таъсир, новербал таъсир.
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Инсоний муносабатлар психологияси моҳияти ёритилади;	Инсоний муносабатлар психологиясининг моҳиятини айтиб бера оладилар;
Шахслараро муомаланинг шахс таракқиётидаги ўрни тушунтирилади;	Шахслараро муомаланинг шахс таракқиётидаги ўрнини айтиб бера оладилар;
Мулоқотнинг психологик воситалари санаб ўтилади ва таснифи берилади;	Мулоқотнинг психологик воситалари ва таснифига таъриф бера оладилар;
Мулоқот ва уни ўрганиш муаммоларига оид тушунчалар ёритиб берилади;	Мулоқот ва уни ўрганиш муаммоларини асослаб бера оладилар;
Самарали таъсир психологияси санаб ўтилади ва моҳияти тушунтирилади.	Самарали таъсир психологиясини айтиб бера оладилар.
• Ўқитиш усуллари	Маъруза, намоёиш, блиц-сўров, пинборд техникаси, ақлий хужум.
• Ўқитиш воситалари	Маъруза матни, компютер технологияси

	(«Психология» фанидан электрон ўқув-услубий мажмуа), слайдлар.
• Ўқитиш шакллари	Фронтал, коллектив иш
• Ўқитиш шароити	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари қўллаш мумкин бўлган ўқув хона.
• Мониторинг баҳолаш	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, ўқув топширик

Маърузанинг технологик картаси

Иш жараёни босқичлари вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	ўқитувчи	талаба
1 босқич. Кириш (15 дақиқа)	<p>1.1. Ўқув дарсининг мавзуси ва режасини айтади. Таянч ибора ва тушунчаларни, дардан кутиладиган натижаларни тушунтиради.</p> <p>1.2. Маъруза дарсининг мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Талабаларни ақлий хужумга тортиш учун жонлантирувчи саволлар беради.</p>	<p>Тинглайди ва ёзади</p> <p>Мавзу номини ёзиб оладилар</p> <p>Саволларга бирламчи жавоб берадилар.</p>
2 босқич. Асосий жараён (55 дақиқа)	<p>2.1. Маъруза режасининг барча саволлари бўйича визуал материални намойиш қилади. (4- илова)</p> <p>Мавзунинг асосий жойларини ёзиб олишларини сўрайди.</p> <p>Фаоллаштирувчи савол-жавоб ўтказади.</p> <p>1. Мулоқот шахс учун қандай аҳамиятга эга деб ўйлайсиз?</p> <p>2. Муомаланинг қандай шакллари, воситалари бор, деб ўйлайсиз?</p>	<p>Тинглайди, ўрганади, Ёзади, аниқлайди, саволлар беради.</p> <p>Асосий жойларини ёзади</p> <p>Саволларга жавоб беради</p>

	<p>3. Муомалада психологик таъсир моҳияти нимадан иборат?</p> <p>4. Самарали таъсир психологиясининг қандай деб биласиз?</p> <p>Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди.</p> <p>2.2. Мавзунинг таянч ибораларини кластер усулида ўрганилади. Мавзуга оид бўлмаган иборалар олиб ташланиб, керакли тушунча ва иборалар қўшилади. Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди. (5-илова)</p> <p>2.3. Талабаларга эркин фикр айтишга рухсат берилади ва уларни рағбатлантиради.</p>	<p>Хар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қилади. Ёзади.</p> <p>Жавоб беради</p>
<p>3 босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>3.1. Мавзу бўйича умумий хулоса қилади.</p> <p>3.2. Талабаларнинг билим ва кўникмаларини баҳолайди.</p> <p>3.3. Навбатдаги машғулотда кўриладиган масалани эълон қилади, ва мустақил тайёргарлик кўришларини сўрайди.</p> <p>3.4. Талабаларга уйга вазифа қилиб: (1). “Шахс ва унинг муомаласи” мавзусида эссе ёзиб келиш; (2). Келгуси мавзу эълон қили-нади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади. (3). Ўзини-ўзи назорат қилиш учун саволлар беради. (6-илова). (4). Тавсия этилган адабиётларни ўрганишга беради.</p>	<p>тинглайди</p> <p>Мустақил ишлаш учун топшириқни ёзиб олади</p> <p>Докладлар мавзусига тайёрланади.</p> <p>ЎУМга қаранг</p>

1-слайд. Таянч иборалар асосида визуал маълумотлар

Диалог – икки ва ундан ортиқ кишиларнинг ўзаро оғзаки гаплашиши.

Диалогик нутқ – нутқ турларидан бўлиб, бунда сўзловчилар баробар тенг, биргаликда фаоллик кўрсатади.

Монологик нутқ – бир одамнинг ўз фикрларини оғзаки ёки ёзма равишда ифодалаш нутқи.

Мулоқот – икки ёки ундан ортиқ одамларнинг ўзаро бир-бирига таъсир этиши.

Вербал – оғзаки ифодаланган нутқ.

Новербал - нутқсиз ифодаланган ҳаракат, мимика, ҳолатларнинг бошқа шахсга йўналтирилиши.

Коммуникатив – шахслараро муносабатларда бирор маълумотнинг етказилишига қаратилган томони.

Перцептив – шахслараро муносабатларда бирор вазиятни, ҳолатни тушуниш, ҳис этишга қаратилган томони.

Интерактив – шахслараро муносабатларда бир-бирига таъсир этишга қаратилган томони бўлиб, бунда шахснинг ижтимоий мавқеи, роли муҳим омил сифатида кузатилади.

Босқичлар – мулоқотда мавжуд бўлган шахснинг ўзи билан, бошқалар билан ва авлодлар орасида кечадиган жараёни.

3–илова (8.1)

Мавзунини жонлантириш учун саволлар

1. Мулоқот қандай амалга оширилади?
2. Мулоқотга эҳтиёж қандай сабабларга асосан юзага келади?
3. Мулоқот қандай вазифаларни бажаради?
4. Психологик таъсир воситалари қандай?
5. Таъсирнинг адресати - ким ҳисобланади?
6. Профессионал тинглаш техникасига нималар киради?
7. Ижтимоий психологик тренинг нима?
8. Тренингга қўйиладиган талаблар қандай?
9. Ролли ўйинларнинг моҳияти нимада?
10. Гуруҳий мунозаралар қандай ўтказилади?

Мулоқот - одамлар амалга оширадиган фаолиятлар ичида етакчи ўринни эгаллаб, у инсондаги энг муҳим эҳтиёжни — жамиятда яшаш ва ўзини шахс деб ҳисоблаш билан боғлиқ эҳтиёжини қондиради.

Мулоқот шунчалик кўп қиррали жараёнки, унга бир вақтнинг ўзида қуйидагилар қиради:

- а) индивидларнинг ўзаро таъсир жараёни;
- б) индивидлар ўртасидаги ахборот алмашинуви жараёни;
- в) бир шахснинг бошқа шахсга муносабати жараёни;
- г) бир кишининг бошқаларга таъсир кўрсатиш жараёни;
- д) бир-бирларига ҳамдардлик билдириш имконияти;
- е) шахсларнинг бир-бирларини тушүниши жараёни.

Мулоқотнинг
вазифалари

1. Суҳбатдошларнинг ўзаро *бир - бирини тушүнишларини* таъминлаш;
2. Ижтимоий тажрибага асос солиш (мауглилар);
3. Одамни у ёки бу фаолиятга ҳозирлаш, руҳлантириш (М.Сифр).

Мулоқот
босқичлари

1. Одамнинг ўз-ўзи билан мулоқоти;
2. Бошқалар билан мулоқот;
3. Авлодлар ўртасидаги мулоқот.

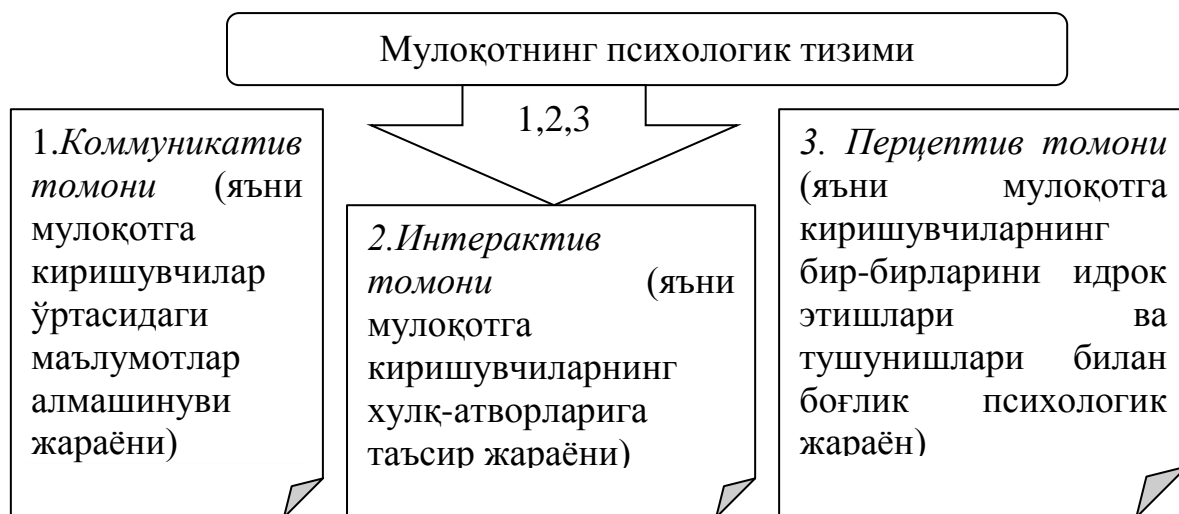
Мулоқот
түрлери

1. Расмий;
2. Норасмий;
3. Шахсий;
4. Ижтимоий йўналтирилган;
5. Гуруҳдаги предметга йўналтирилган

Мулоқот тури
ва шакллари

Бевосита «юзма - юз» бўлиши;
У ёки бу *техник воситалар* (телефон, телеграф ва шунга ўхшаш) орқали; профессионал фаолиятда *амалий ёки дўстона* бўлиши; *субъект - субъект* типли (диалогик, шериклик) ёки *субъект - объектли* (монологик) бўлиши мумкин.

2-слайд

- 1 Нутқ (ёзма, оғзаки). Тил воситасида олиб бориладиган мулоқот **вербал**, яъни сўзли дейилади. Мулоқот жараёнида **новербал** воситалардан: турли хил ҳаракат, қилиқ, ҳолат, кулгу, оҳанг, тўхташ (пауза), ҳиссий ҳолатлар, кулгу, йиғи, кўз қарашлар, юз ифодаларидан фойдаланилади, улар мулоқот жараёнини янада кучайтириб, уни тўлдиради, баъзан эса нутқли мулоқотнинг ўрнини босади. **Паралингвистик таъсир** - бу нутқнинг атрофидаги нутқни безовчи, уни кучайтирувчи ёки сусайтирувчи омиллар: нутқнинг баланд ёки паст товушда ифодаланиши, артикуляция, товушлар, тўхташлар, дудукланиш, йўтал, нидолар киради.
- 2 Жамиятда қабул қилинган турли нормалар, қонун-қоидалар, роллар, кутишлар тизими, психологик таъсир орқали бир-бирларига амалий жиҳатдан бевосита таъсир этишларини таъминлайди. Тажриба: (Бошланғич синф ўқувчилари ва ўқитувчи; сотувчи ва харидор; даллоллар)
- 3 Англаш, тушуниш ва идрок қилиш механизмлари: идентификация; рефлексия; стереотипизацияга боғлиқ. **Идентификация** тўғри идрок қилиш учун ўзларини бир-бирларининг ўрнига қўйиб кўриш. **Рефлексия** мулоқот жараёнида суҳбатдошнинг позициясидан, ҳолатидан туриб, ўзини тасаввур қилиш. **Стереотипизация** одамлар онгида мулоқотлар мобайнида шаклланиб ўрнашиб қолган кўникиб қолинган образлардан шаблон сифатида фойдаланиш.

Мулоқотда психологик таъсир

Психологик таъсир - бу турли воситалар ёрдамида инсонларнинг фикрлари, ҳиссиётлари ва хатти - ҳаракатларига таъсир кўрсата олишдир.

Америкалик олим Меграбян формуласига кўра, биринчи марта кўришиб турган суҳбатдошлардаги таассуротларнинг ижобий бўлишига гапирган гаплари 7%, паралингвистик омилар 38%, ва новербал ҳаракатлар 58% гача таъсир қиларкан. Кейинчалик бу муносабат ўзгариши мумкин албатта, лекин халқ ичида юрган бир мақол тўғри: «Уст - бошга қараб кутиб олишади, ақлга қараб кузатишади».

Таъсирнинг ташаббускори - бу шундай шерикки, унда атайлаб таъсир кўрсатиш мақсади бўлади ва у бу мақсадни амалга ошириш учун вербал, новербал, паралингвистик воситалардан фойдалади.

Таъсирнинг адресати - таъсир йўналтирилган шахс.

Мулоқотда самарадорли к гапириш ва тинглашга боғлиқ

Тинглашнинг техникаси, усуллари мавжуд: *сўзма - сўз қайтариш* ва *бошқача талқин этиш*. Биринчиси, вербализация орқали шерикни кўллаб – қувватлаш, иккинчиси эса - шерик сўзларини тинглаб, ундаги асосий ғояни ифода этиш.

Профессионал тинглаш техникаси:

1. *актив холат;*
2. *суҳбатдошга самимий қизиқиш билдириш;*
3. *ўйчан жимлик.*

Тинглаш мулоқотнинг самарали бўлишидаги аҳамияти ниҳоятда катта. Чунки тинглаш қобилияти гапирувчини илҳомлантиради, уни руҳлантиради, янги фикрлар, ғояларнинг шаклланишига шароит яратади.

4-слайд. Мулоқот ва унинг ўзига хос воситалари

Мулоқот кўп қиррали жараён:

- А) индивидларнинг ўзаро таъсир жараёни;
- Б) индивидлар ўртасида ахборот алмашинуви жараёни;
- В) бир шахснинг бошқа шахсга муносабати жараёни;
- Г) бир кишининг бошқаларга таъсир кўрсатиш жараёни;
- Д) бир бирига ҳамдардлик билдириш имконияти;
- Е) шахсларнинг бир бирини тушуниши жараёни.

Психологик таъсир - бу турли воситалар ёрдамида инсонларнинг фикрлари, ҳиссиётлари ва ҳатти-ҳаракатларига таъсир кўрсата олишдир.

Психологик таъсирнинг уч воситаси

1. *Вербал таъсир* - бу сўз ва нутқимиз орқали кўрсатадиган таъсиримиздир. Бундаги асосий воситалар сўзлардир.

2. *Паралингвистик таъсир* - бу нутқнинг атрофидаги нутқни безовчи, уни кучайтирувчи ёки сусайтирувчи омиллар: товушлар, тўхташлар, дудуқланиш, йўтал, тил билан амалга ошириладиган ҳаракатлар, нидолар киради

3. *Новербал таъсир* - Бунга суҳбатдошларнинг фазода бир-бирларига нисбатан тутган ўринлари, ҳолатлари (яқин, узоқ, интим), қилиқлари, мимика, пантомимика, қарашлар, бир-бирини бевосита ҳис қилишлар, ташқи қиёфа ва сигналлар киради

Профессионал тинглаш техникаси

1. *Актив ҳолат.*
 Бу - агар кресло ёки диван каби мебель бўлса, унга бемалол ястаниб ёки ётиб олмаслик, суҳбатдошнинг юзидан ташқари жойларига қарамаслик, мимика, бош чайқаш каби ҳаракатлар билан унинг ҳар бир сўзига қизиқишни билдиради

2. *Самимий қизиқиши билдириши.* Бу нафақат суҳбатдошни ўзига жалб қилиб, балки кейин навбат келганда ўзининг ҳар бир сўзига уни ҳам кўндиришнинг самарали йўлидир

3. *Ўйчан жимлик.*
 Бу суҳбатдош гапираётган пайтда юзда масъулият билан тинглаётгандай тасаввур қолдириш орқали ўзингизнинг суҳбатдан манфаатдорлигингизни билдириш йўли

1-илова

Талабалар билимини баҳолаш мезонлари

Маъруза дарсиннинг рейтинг
 86-100% - 2 балл (аъло)
 75-85% - 1,7 балл (яхши)
 55-70% - 1,4 балл (қониқарли)

Гуруҳ натижаларини баҳолаш критериялари

Критериялар	Балларда	Фоизда	Натижалар баҳоси				
			1- гуруҳ	2- гуруҳ	3- гуруҳ	4- гуруҳ	5- гуруҳ
Маълумотлар тўлиқлиги	0.8	40					
Чизиқли	0.6	30					

тасаввур этиш (иллюстрация)							
Гурух фаолиги (талабалар сони)	0.3	15					
Саволни тушуниши	0.3	15					
Баллар йиғиндиси	2	100					

1. Мулоқотнинг шахслараро муносабатларда хулқ-атворга таъсир этувчи томони:

а) интерактив; б) коммуникатив; в) перцептив; г) рефлексив.

2. Мулоқотнинг шахслараро муносабатларда ахборот, маълумот, фикр алмашинуви томони:

а) интерактив; б) коммуникатив; в) перцептив; г) рефлексив.

3. Мулоқотнинг шахслараро муносабатларда бир-бирларини идрок этишлари ва тушунишлари:

а) интерактив; б) коммуникатив; в) перцептив; г) рефлексив.

4. Одам ўз ҳис-кечинмаларини нутқсиз изҳор қилмоқчи бўлса, қандай намоён этади:

а) мимика, пантомимика;

б) нутқ; в) диалог; г) монолог.

5. Ўзидаги билим, тасаввурлар орқали бошқаларнинг ҳис-кечинмаларини тўғри тушуниш қобилияти:

а) интеракция; б) идентификация; в) рефлексия; г) стереотипизация.

1. Бошқаларнинг ҳис-кечинмаларини тушунишга мойиллик ва тайёрлик холати:

а) эгоизм; б) альтруизм; в) эмпатия; Г) симпатия.

7. Мулоқот жараёнининг кўп қиррали эканлигини қайси жиҳатлар ифодалайди:

а) шахсларнинг ўзаро таъсири; б) шахслар ўртасида ахборот алмашинуви;

в) бир шахснинг бошқасига муносабати; г) бир кишининг бошқасига таъсир кўрсатиши;

д) барча жавоблар тўғри.

8. Биринчи марта кўришиб турган суҳбатдошларнинг таассуротлари ижобий бўлиши қайси омилга боғлиқ:

а) вербал воситалар (нутқи, гапирган гаплари);

б) новербал воситалар (мимика, қараш, пантомимика, нутқсиз);

в) паралингвистик воситалар (йўтал, товуш, артикуляция, тўхташ).

Ўқув топширик:

Кластер техникасининг қоидаси билан танишади ва берилган вазифани бажаради.

Кластер техникасининг қоидаси:

37. Кластер – парчаланиш, майдаланиш маъносини англатади.
38. Мавзудан чиққан ва чиқмаган ҳолда сўз ўзагини маъно мазмунини давом эттиради. Сўзлар тармоқланади.
39. Кластер услуби дарснинг бир қисмида (бошида, ўртасида, охирида) қўлланилади.
40. Гуруҳларга бир хил савол берилса, тармоқ бажарилгандан сўнг бир хил терминлар ўчирилади, кимда ўчирилмаган терминлар кўп қолса, ўша гуруҳ ғолиб ҳисобланади.
41. Ўқитувчи ўз вариантыга эга бўлиши керак.
42. Сўзларнинг классификацияси рўй бермаслиги керак.

Кластер учун вазифа: муомала, вербал восита, новербал, восита. Паралингвистик восита, коммуникатив томон, интерактив томон.

5-илова (9.1)

Мустақил ўрганиш учун мавзулар

1. Психологияда шахслараро муносабатлар ва уларни ырганиш методлари.
2. Шахслараро муносабатларда самарали таъсир кырсатиш сирлари.
3. Психологияда шахслараро муносабатлар ва уларни ырганиш методлари.
4. Шахслараро муносабатларда самарали таъсир кырсатиш сирлари

4..2. Амалий машғулотни ўқитиш технологияси

<i>Талабалар сони: 20-30</i>	<i>Вақти: 2 соат.</i>
<i>Ўқув машғулотининг шакли</i>	Билимларни чуқурлаштириш ва мустахкамлашга қаратилган амалий машғулот
<i>Амалий машғулот режаси</i>	1. Мулоқот ва нутқ ҳақида тушунча 2. Мулоқот турлари вазифалари, воситалари. 3. Инсоний муносабатлар психологияси. 4. Шахслараро муомаланинг шахс тараққиётидаги ўрни. 5. Инсоний муомала ва мулоқотнинг психологик воситалари. 6. Мулоқот ва уни ўрганиш муаммолари. 7. Самарали таъсир психологияси.

<p><i>Ўқув машғулотининг мақсади</i></p>	<p>Психологияда инсоний муносабатлар масаласининг қўйилиши, инсоний муносабатлар техникаси, стратегияси, муомала турлари, воситалари, мулоқотни ўрганиш муаммолари ҳақида умумий тасаввурни бериш, мустахкамлаш ва чуқурлаштириш.</p>
<p><i>Педогогик вазифа:</i> 1. Инсоний муносабатлар психологиясининг ижтимоий моҳиятига оид билимлар ёритилади ва мустахкамланади; 2. Муомаланинг шахс ривожланишидаги ўрни, вазифалари, шакллари, турларини ўрганишга доир топшириқ уюштиради; 3. Муомаланинг воситаларига оид билимларни беради; 4. Самарали таъсир психологиясини шакллантиради.</p>	<p><i>Ўқув фаолиятининг натижаси:</i> 14. Инсоний муносабатлар психологиясини тушунтира олади, унинг моҳиятини исботлайди. 15. Муомаланинг вазифалари, шакл ва турларини таҳлил қилиб беради. 16. Муомаланинг воситаларини тушунтириб беради ва тизимлаштиради. 17. Самарали таъсир психологиясини айта олади, таҳлилни қила олади.</p>
<p><i>Ўқитиш усуллари ва техника</i></p>	<p>Амалий машғулот, бир-биридан ўрганиш усули; кластер, инсерт, БББ техникаси</p>
<p><i>Ўқитиш воситалари</i></p>	<p>Дарслик, компьютар технологияси, слайдлар, графикли органайзер</p>
<p><i>Ўқитиш шакли</i></p>	<p>«Такдимот», «Лойиха», «гурухларда жуфтлик ёки кичик гурухларга бўлиниб ишлаш».</p>
<p><i>Ўқитиш шарт-шароитлари</i></p>	<p>Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари қўллаш мумкин бўлган ўқув хона.</p>
<p><i>Мониторинг ва баҳолаш</i></p>	<p>Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, савол-жавобли сўров, ўқув топшириқ, тест.</p>

Амалий машғулотнинг технологик картаси

Иш жараёнлар и Вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	Ўқитувчи	талаба
1 босқич. Кириш (10 дақиқа)	<p>1.1. Ўқув машғулотининг мавзусини, мақсадини, ўтказиш тартибини эълон қилади.</p> <p>1.2. “Шахс муомаласи, шакллари, турлари, воситалари” мавзуси бўйича талабаларнинг билимларини фаоллаштириш мақсадида блиц-сўров ўтказади.</p> <p>(1). Шахснинг асосий қуроли муомала деганда нимани назарда тутилади?</p> <p>(2). Муомаланинг асосий вазифаларини биласизми?</p> <p>(3). Муомала шакллари, босқичлари, воситаларини биласизми?</p> <p>(4). Самарали мулоқотни қандай фарқлаш мумкин? Жавобларни аниқлаштиради, хатоларни тўғрилайди, хулосалайди.</p> <p>1.3. Мавзу бўйича таянч иборалар ва амалий машғулот мавзуси, режасига изох берилади (1-Илова).</p> <p>1.4. Машғулотни ўтказиш шакли ва баҳолаш мезонларини эълон қилади.</p>	<p>Тинглайди.</p> <p>Саволларга жавоб беради.</p>
2 босқич. Асосий жараён (60 дақиқа)	<p>2.1 Шахс муомаласи, воситалари, турлари, шакллари «лойиха» технологияси асосида органайзерларда ишлаб чиқишни ташкил этади (2-Илова).</p> <p>Ўқитувчи талабаларга мурожаат қилади ва энг тўғри</p>	<p>Топшириқни бажаришда “Лойиха” кетма-кетлигини тузади ва органайзерларни тўлдирди.</p> <p>Кичик гуруҳга бўлиниб биргаликда</p>

	<p>жавоблар ҳамда фикрларни қайд қилади.</p> <p>2.2 Талабаларни гуруҳларга бўлиш орқали амалий машғулоти ташкил этади. (3-Илова).</p> <p>Ўқитувчи талабаларга мурожаат қилади ва энг тўғри жавоблар ҳамда фикрларни қайд қилади.</p>	<p>аниқ қўйилган масалани, маълум белгиланган вақт ичида ўзаро фикр алмашиш, мулоқот қилиш орқали ечишади</p>
<p>3 босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>3.1. Мавзуда қўйилган саволлар ва уларнинг ёритилганига ўқитувчи якун ясайди (хулоса қилади) айтилмаган томонлари устида ишлаш лозимлигини айтади.</p> <p>3.2. Гуруҳларга ўзаро баҳолаш натижаларини эълон қилади.</p> <p>3.4. Ўз-ўзини назорат қилиши учун саволлар берилади. Келгуси мавзу эълон қилинади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади (4-Илова).</p>	<p>Тинглайди, ёзади ва мустақил ишлаш учун топшириққа тайёрланади. ЎУМга қаранг</p>

1-топшириқ. Гуруҳни тўртта гуруҳчага бўлиб, кластер тузиш таклиф этилади. Кластерга ўрганилаётган “Шахснинг муомаласи” мавзусига алоқадор термин ва тушунчалар киритилади. Категорияли обзор қилинади.

Муомала турлари
Муомала шакллари
Муомала воситалари
Муомала босқичлари

2-топшириқ. Муомаланинг шахсга таъсири масаласини ойдинлаштириб олиш таклиф этилади. “Ақлий хужум” методи орқали жадвал тўлдирилади.

Шахс ривожланишида муомаланинг ижобий таъсири омиллари	Шахс ривожланиши (томозланиши)да муомаланинг салбий таъсир омиллари
--	---

3-топшириқ. Билимларни синаш тести.

4-топшириқ. “БББ”, (Б – билардим; Б – билмоқчиман; Б – билиб олдим) жадвалини тўлдириш таклиф этилади.

Б – билардим	Б – билмоқчиман	Б – билиб олдим

7 МАВЗУ	СЕЗГИ.
--------------------------	---------------

(маъруза – 2 соат, амалий машғулот – 2 соат)

Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Машғулот шакли</i>	Мавзу бўйича маъруза
<i>Маъруза режаси</i>	1.Сезгилар ҳақида умумий тушунча. 2.Сезгиларнинг нерв-физиологик асослари. 3.Сезгиларнинг таснифи, сезгиларнинг турлари. 4.Сезги соҳасидаги қонуниятлар
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Шахснинг билиш жараёнлари, уларнинг адекватлиги, идрок, хотира, диққат жараёнлари, уларни бошқариш қонунлари ҳақида умумий тасаввурни бериш.
<i>Таянч тушунча ва иборалар</i>	Экстерорецепторлар, проприорецепторлар, интерорецепторлар, ранг контрасти, кинеститек, статик, органик сезгилар.
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Шахсдаги билиш жараёнлари билан таништириш;	Билиш жараёнларини айтиб бера оладилар;
Сезги унинг хусусиятлари ҳақида маълумот берилади;	Сезги ва унинг ўзига хос хусусиятларини айтиб бера оладилар;
Сезги моҳияти ёритилади;	Сезги ва унинг моҳиятини ёритиб бера оладилар;
Сезги турлари ва қонунлари ёритиб берилади;	Сезги турлари ва қонунларини айтиб бера оладилар;
Сезги жараёнларини бошқариш усуллари тушунтирилади.	Сезги жараёнларини бошқариш усуллари асослаб бера оладилар.
• Ўқитиш усуллари	Маъруза, намоёиш, блиц-сўров, пинборд техникаси, ақлий хужум.
• Ўқитиш воситалари	Маъруза матни, компьютер технологияси («Психология» фанидан электрон ўқув-услубий мажмуа), слайдлар.
• Ўқитиш шакллари	Фронтал, коллектив иш
• Ўқитиш шароити	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари қўллаш мумкин бўлган

	ўқув хона.
• Мониторинг баҳолаш	ва Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, ўқув топширик

Маърузанинг технологик картаси

Иш жараёни босқичлари вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	ўқитувчи	талаба
1 босқич. Кириш (15 дақиқа)	<p>1.1. Ўқув дарсининг мавзуси ва режасини айтади. Таянч ибора ва тушунчаларни, дарсдан кутиладиган натижаларни тушунтиради.</p> <p>1.2. Маъруза дарсининг мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Талабаларни ақлий хужумга тортиш учун жонлантирувчи саволлар беради.</p>	<p>Тинглайди ва ёзади</p> <p>Мавзу номини ёзиб оладилар</p> <p>Саволларга бирламчи жавоб берадилар.</p>
2 босқич. Асосий жараён (55 дақиқа)	<p>2.1. Маъруза режасининг барча саволлари бўйича визуал материални намойиш қилади. (4- илова)</p> <p>Мавзунинг асосий жойларини ёзиб олишларини сўрайди.</p> <p>Фаоллаштирувчи савол-жавоб ўтказади.</p> <p>1. Сизги жараёнларига нималар киради?</p> <p>1. Сизги деганда нимани тушунасиз?</p> <p>2. Сизгиларнинг қандай турлари бор?</p> <p>3. Сизги шахс фаолиятида қандай аҳамиятга эга?</p> <p>Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди.</p> <p>2.2. Мавзунинг таянч ибораларини кластер усулида ўрганилади. Мавзуга оид</p>	<p>Тинглайди, ўрганади, Ёзади, аниқлайди, саволлар беради.</p> <p>Асосий жойларини ёзади</p> <p>Саволларга жавоб беради</p> <p>Хар бир таянч тушунча ва</p>

	<p>бўлмаган иборалар олиб ташланиб, керакли тушунча ва иборалар қўшилади. Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди. (5-илова)</p> <p>2.3. Талабаларга эркин фикр айтишга рухсат берилади ва уларни рағбатлантиради.</p>	<p>ибораларни муҳокама қилади. Ёзади.</p> <p>Жавоб беради</p>
<p>3 босқич. Яқуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>а. Мавзу бўйича умумий хулоса қилади.</p> <p>б. Талабаларнинг билим ва кўникмаларини баҳолайди.</p> <p>3.3. Навбатдаги машғулотда кўриладиган масалани эълон қилади, ва мустақил тайёргарлик кўришларини сўрайди.</p> <p>3.4. Талабаларга уйга вазифа қилиб:</p> <p>(1).“Психология ва амалиёт” мавзусида эссе ёзиб келиш;</p> <p>(2). Келгуси мавзу эълон қили-нади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади.</p> <p>(3). Ўзини-ўзи назорат қилиш учун саволлар беради. (6-илова).</p> <p>(4). Тавсия этилган адабиётларни ўрганишга беради.</p>	<p>тинглайди</p> <p>Мустақил ишлаш учун топшириқни ёзиб олади</p> <p>Докладлар мавзусига тайёрланади.</p> <p>ЎУМга қаранг</p>

1-слайд. Таянч иборалар асосида визуал маълумотлар

Аналогия – психик ходисалар ва хулқ-атвор хусусиятларининг ўхшашлиги.

Ассоциация – психик ходисалар орасидаги ўзаро боғланиш, у маълум қонунлар бўйича таркиб топади.

Диққатнинг барқарорлиги – диққатнинг маълум объектга узок вақтдавомида муттасил қаратилиши.

Диққатнинг кўлами – бир вақтнинг ўзида диққатнинг бир қанча объектга қаратилиши имконияти.

Диққатнинг тақсимланиши – диққатнинг бир вақтда бир неча объектга тақсимланиш хусусияти.

Диққатнинг кўчиши – диққатни ихтиёрий равишда бир объектдан иккинчисига кўчириш.

Идрокнинг константлиги – идрок шароити ўзгарса-да, идрок қилишдан ҳосил бўлган нарса образларнинг нисбатан ўзгармаслиги.

Идрокнинг предметлиги – жамики оламдан олинган маълумотларни ички олам объектига киритиш хусусияти.

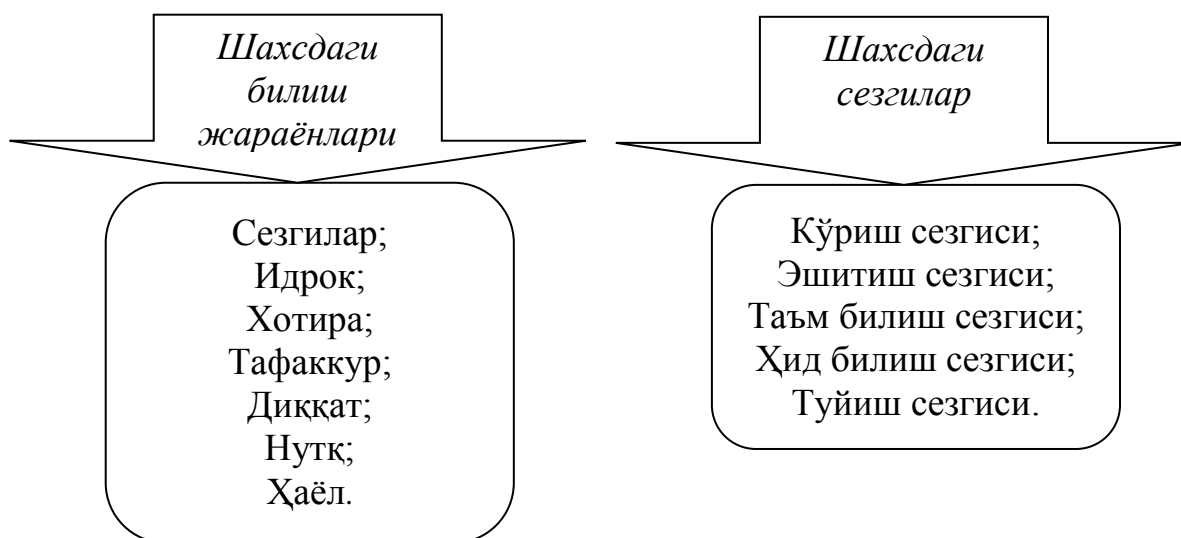
Идрокнинг бутунлиги – сезги аъзларига бевосита таъсир этиб турган

Маъруза дарсиннинг рейтинги
 86-100% - 2 балл (аъло)
 75-85% - 1,7 балл (яхши)
 55-70% - 1,4 балл (қониқарли)

Гуруҳ натижаларини баҳолаш критериялари

Критериялар	Балларда	Фоизда	Натижалар баҳоси				
			1- гуруҳ	2- гуруҳ	3- гуруҳ	4- гуруҳ	5- гуруҳ
Маълумотлар тўлиқлиги	0.8	40					
Чизиқли тасаввур этиш (иллюстрация)	0.6	30					
Гуруҳ фаолиги (талабалар сони)	0.3	15					
Саволни тушуниши	0.3	15					
Баллар йиғиндиси	2	100					

Слайд

*Шахсдаги
идрок
жараёни*

У борлиқдаги кўплаб, хилма-хил предмет ва ҳодисалар орасида бизга айна пайтда керак бўлган объектни хосса ва хусусиятлари билан яхлит тарзда акс этишимизни таъминлайди.

*Идрок қилиш
қонуниятлари*

1. Фигура ва фоннинг илгариги ҳаракатга боғлиқлиги;
2. Идрокнинг константлиги;
3. Кутишлар ва тахминларнинг идрокка таъсири;
4. Ўзгармас маълумотнинг идрок қилинмаслиги;
5. Англаш қонуни;
6. Тахминларни текшириш жараёнида идрок қилиш.

2-топшириқ. “Психик жараёнларни ривожлантириш мумкинми?” деган савол қўйилади ва бу масалани ҳам ишлаб чиқиш таклиф этилади:

Сезгиларни ривожлантириш усуллари	Идрокни ривожлантириш усуллари	Диққатни ривожлантириш усуллари	Хотирани ривожлантириш усуллари
---	--------------------------------------	---------------------------------------	---------------------------------------

3-топшириқ. Билимларни синаш тести.

3-топшириқ. “БББ”, (Б – билардим; Б – билмоқчиман; Б – билиб олдим) жадвалини тўлдириш таклиф этилади.

Б – билардим	Б – билмоқчиман	Б – билиб олдим

3-илова (5.1)

Мавзуни жонлантириш учун саволлар

20. Профессонал билимдонлик нима?
21. Билиш жараёнларига нималар киради?
22. Сизги деб нимага аталади?
23. Сизги қандай қонуниятларга эга?
24. Сизги деб нимага аталади?
25. Сизгининг турлари ҳақида айтинг
1. деб нимага аталади?
26. Мантиқий ва механик хотиранинг бир - биридан фарқи нимада?

8 МАВЗУ	ИДРОК
--------------------------	--------------

(маъруза – 2 соат, амалий машғулот – 2 соат)

5.1. Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Машғулот шакли</i>	Анжуман маъруза
<i>Маъруза режаси</i>	1.Билиш жараёнлари ва профессионал фаолият. 3.Идрок ва унинг хусусиятлари. 4.Идрок қилиш қонунлари.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Шахснинг билиш жараёнлари, уларнинг адекватлиги, идрок жараёнлари, уларни бошқариш қонунлари ҳақида умумий тасаввурни бериш.
<i>Таянч тушунча ва иборалар</i>	Идрок, хотира, ассоциация, константлик, диққат.
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Шахсдаги билиш жараёнлари билан таништириш;	Билиш жараёнларини айтиб бера оладилар;
Идроклар тугрисида умумий тушунчани бериш;	Идроклар тугрисида умумий тушунча ҳақида айтиб берадилар;
Идрок турларини тушунтириб бериш;	Идрок турларини айтиб бера оладилар;
Идрок қилиш ва унинг хусусиятлари ҳақида маълумот бериш;	Идрок ва унинг ўзига хос хусусиятларини айтиб бера оладилар;
Идрок қилиш қонунлари ҳақида тушунча беради	Идрок қилиш қонунларини тушунтириб бера оладилар;
• Ўқитиш усуллари	Маъруза, намойиш, тезкор-суров, тест, ақлий хужум.
• Ўқитиш воситалари	Маъруза матни, компьютер технологияси («Психология» фанидан электрон ўқув-услубий мажмуа), слайдлар.
• Ўқитиш шакллари	Фронтал, коллектив иш
• Ўқитиш шароити	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари қўллаш мумкин бўлган ўқув хона.
• Мониторинг ва баҳолаш	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, ўқув топшириқ

Маърузанинг технологик картаси

Иш жараёни босқичлари вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	ўқитувчи	талаба
1 босқич. Кириш (15 дақиқа)	<p>1.1. Ўқув дарсининг мавзуси ва режасини айтади. Таянч ибора ва тушунчаларни, дарсдан кутиладиган натижаларни тушунтиради.</p> <p>1.2. Маъруза дарсининг мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Талабаларни ақлий хужумга тортиш учун жонлантирувчи саволлар беради.</p>	<p>Тинглайди ва ёзади</p> <p>Мавзу номини ёзиб оладилар</p> <p>Саволларга бирламчи жавоб берадилар.</p>
2 босқич. Асосий жараён (55 дақиқа)	<p>2.1. Маъруза режасининг барча саволлари бўйича визуал материални намойиш қилади. (3,4- илова)</p> <p>Мавзунинг асосий жойларини ёзиб олишларини сўрайди.</p> <p>Фаоллаштирувчи савол-жавоб ўтказади.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Шахс билиш жараёнларига нималар киради? • Идрок деганда нимани тушунаси? • Сезгиларнинг қандай турлари бор? <p>Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди.</p> <p>2.2. Мавзунинг таянч ибораларини кластер усулида ўрганилади. Мавзуга оид бўлмаган иборалар олиб ташланиб, керакли тушунча ва иборалар қўшилади. Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди. (1-илова)</p> <p>2.3. Талабаларга эркин фикр айтишга рухсат берилади ва</p>	<p>Тинглайди, ўрганади, Ёзади, аниқлайди, саволлар беради.</p> <p>Асосий жойларини ёзади</p> <p>Саволларга жавоб беради</p> <p>Хар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қилади. Ёзади.</p>

	уларни рағбатлантиради.	Жавоб беради
3 босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	<p>3.1. Мавзу бўйича умумий хулоса қилади.</p> <p>3.2. Талабаларнинг билим ва кўникмаларини баҳолайди.(2-илова)</p> <p>3.3. Навбатдаги машғулотда кўриладиган масалани эълон қилади, ва мустақил тайёргарлик кўришларини сўрайди.</p> <p>3.4. Талабаларга уйга вазифа қилиб:</p> <p>(1).“Психология ва амалиёт” мавзусида эссе ёзиб келиш;</p> <p>(2). Келгуси мавзу эълон қилинади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади.</p> <p>(3). Ўзини-ўзи назорат қилиш учун саволлар беради. (5-илова).</p> <p>(4). Тавсия этилган адабиётларни ўрганишга беради.</p>	<p>тинглайди</p> <p>Мустақил ишлаш учун топшириқни ёзиб олади</p> <p>Докладлар мавзусига тайёрланади.</p> <p>ЎУМга қаранг</p>

9 МАВЗУ	ДИККАТ
--------------------------	---------------

(маъруза – 2 соат, амалий машғулот – 2 соат)

5.1.Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Машғулот шакли</i>	Мавзу бўйича маъруза
<i>Маъруза режаси</i>	1. Диккат хақида тушунча 2. Диккатнинг турлари ва хусусиятлари 3. Диккатнинг физиологик асослари
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Диккат хақида тушунча жараёнлари, уларни бошқариш қонунлари ҳақида умумий тасаввурни бериш.
<i>Таянч тушунча ва иборалар</i>	Диккатнинг барқарорлиги, диккатнинг кулами, диккатнинг таксимланиши, хотира тасаввури.
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Диккат хақида тушунча билан таништириш;	Диккат хақида тушунчасини айтиб бера оладилар;
Диккатнинг турлари ва хусусиятлари тугрисида умумий тушунчани бериш;	Диккатнинг турлари ва хусусиятлари тугрисида умумий тушунча хақида айтиб берадилар;
Диккатнинг физиологик асосларини тушунтириб беради.	Диккатнинг физиологик асосларини тушунтириб бера олади.
• Ўқитиш усуллари	Маъруза, намойиш, блиц-сўров, кластер, тест, ақлий хужум.
• Ўқитиш воситалари	Маъруза матни, компьютер технологияси, слайдлар.
• Ўқитиш шакллари	Фронтал, коллектив иш
• Ўқитиш шароити	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усулларини қўллаш мумкин бўлган ўқув хона.
• Мониторинг ва баҳолаш	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, ўқув топшириқ

Маърузанинг технологик картаси

Иш жараёни босқичлари вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	ўқитувчи	талаба
1 босқич. Кириш	1.1. Ўқув дарсининг мавзуси ва режасини айтади. Таянч ибора	Тинглайди ва ёзади

(15 дақиқа)	<p>ва тушунчаларни, дарсдан кутиладиган натижаларни тушунтиради.</p> <p>1.2. Маъруза дарсининг мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Талабаларни ақлий хужумга тортиш учун жонлантирувчи саволлар беради. (5-илова)</p>	<p>Мавзу номини ёзиб оладилар</p> <p>Саволларга бирламчи жавоб берадилар.</p>
<p>2 босқич. Асосий жараён (55 дақиқа)</p>	<p>2.1. Маъруза режасининг барча саволлари бўйича визуал материални намойиш қилади. (4-илова)</p> <p>Мавзунинг асосий жойларини ёзиб олишларини сўрайди.</p> <p>Фаоллаштирувчи савол-жавоб ўтказади.</p> <p>1. Диккат нима?</p> <p>2. Одам фаолиятида диккат қандай ахамиятга эга?</p> <p>Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди.</p> <p>2.2. Мавзунинг таянч ибораларини кластер усулида ўрганилади. Мавзуга оид бўлмаган иборалар олиб ташланиб, керакли тушунча ва иборалар қўшилади. Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди. (1-илова)</p> <p>2.3. Талабаларга эркин фикр айтишга рухсат берилади ва уларни рағбатлантиради.</p>	<p>Тинглайди, ўрганади, Ёзади, аниқлайди, саволлар беради.</p> <p>Асосий жойларини ёзади</p> <p>Саволларга жавоб беради</p> <p>Хар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қилади. Ёзади.</p> <p>Жавоб беради</p>

<p>3 босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>3.3. Мавзу бўйича умумий хулоса қилади. 3.4. Талабаларнинг билим ва кўникмаларини баҳолайди. 3.3. Навбатдаги машғулотда кўриладиган масалани эълон қилади, ва мустақил тайёргарлик кўришларини сўрайди. 3.4. Талабаларга уйга вазифа қилиб: (2). Келгуси мавзу эълон қилинади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади. (3). Ўзини-ўзи назорат қилиш учун саволлар беради. (6- илова). (4). Тавсия этилган адабиётларни ўрганишга беради.</p>	<p>тинглайди</p> <p>Мустақил ишлаш учун топшириқни ёзиб олади</p> <p>Докладлар мавзусига тайёрланади.</p> <p>ЎУМга қаранг</p>
--	--	---

10 МАВЗУ	ХОТИРА
---------------------	---------------

(маъруза – 2 соат, амалий машғулот – 2 соат)

5.1.Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Машғулот шакли</i>	Мавзу бўйича маъруза
<i>Маъруза режаси</i>	1. Хотира хақида тушунча 3.Хотира ва шахс тажрибасининг бойлиги. 4.Хотиранинг қонунлари. 6. Хотира тирлари
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Хотира, турлари, эса олиб қолиш жараёнлари, уларни ривожлантириш хақида умумий тасаввурни бериш.
<i>Таянч тушунча ва иборалар</i>	хотира турлари, унутиш, хотирадаги индивидуал фарқлар.
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Хотира хақида тушунча бериш;	Хотира хақида тушунтириб бера оладилар;
Хотира ва шахс тажрибасининг бойлиги хақида тушунтириб бериш;	Хотира ва шахс тажрибасининг бойлиги хақида айтиб бера оладилар;
Хотиранинг қонунлари хақида маълумот бериш;	Хотиранинг қонунларини айтиб бера оладилар;
• Ўқитиш усуллари	Маъруза, намойиш, блиц-сўров, кластер, тест, ақлий хужум.
• Ўқитиш воситалари	Маъруза матни, компьютер технологияси, слайдлар.
• Ўқитиш шакллари	Фронтал, коллектив иш
• Ўқитиш шароити	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усулларини қўллаш мумкин бўлган ўқув хона.
• Мониторинг ва	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат,

Маърузанинг технологик картаси

Иш жараёни босқичлари вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	ўқитувчи	талаба
1 босқич. Кириш (15 дақиқа)	<p>1.1. Ўқув дарсининг мавзуси ва режасини айтади. Таянч ибора ва тушунчаларни, дарсдан кутиладиган натижаларни тушунтиради.</p> <p>1.2. Маъруза дарсининг мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Талабаларни ақлий хужумга тортиш учун жонлантирувчи саволлар беради. (5-илова)</p>	<p>Тинглайди ва ёзади</p> <p>Мавзу номини ёзиб оладилар</p> <p>Саволларга бирламчи жавоб берадилар.</p>
2 босқич. Асосий жараён (55 дақиқа)	<p>2.1. Маъруза режасининг барча саволлари бўйича визуал материални намойиш қилади. (4-илова)</p> <p>Мавзунинг асосий жойларини ёзиб олишларини сўрайди.</p> <p>Фаоллаштирувчи савол-жавоб ўтказади.</p> <p>3. Хотира нима?</p> <p>4. Одам хаётида хотиранинг кандай ахамияти бор?</p> <p>Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди.</p> <p>2.2. Мавзунинг таянч ибораларини кластер усулида ўрганилади. Мавзуга оид бўлмаган иборалар олиб ташланиб, керакли тушунча ва</p>	<p>Тинглайди, ўрганади, Ёзади, аниқлайди, саволлар беради.</p> <p>Асосий жойларини ёзади</p> <p>Саволларга жавоб беради</p>

	<p>иборалар қўшилади. Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди. (1-илова)</p> <p>2.3. Талабаларга эркин фикр айтишга рухсат берилади ва уларни рағбатлантиради.</p>	<p>Хар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қилади. Ёзади.</p> <p>Жавоб беради</p>
<p>3 босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>3.5. Мавзу бўйича умумий хулоса қилади.</p> <p>3.6. Талабаларнинг билим ва кўникмаларини баҳолайди.</p> <p>3.3. Навбатдаги машғулотда қўриладиган масалани эълон қилади, ва мустақил тайёргарлик кўришларини сўрайди.</p> <p>3.4. Талабаларга уйга вазифа қилиб:</p> <p>(1).“Энг кучли хотира соҳиблари” мавзусида эссе ёзиб келиш;</p> <p>(2). Келгуси мавзу эълон қилинади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади.</p> <p>(3). Ўзини-ўзи назорат қилиш учун саволлар беради. (6- илова).</p> <p>(4). Тавсия этилган адабиётларни ўрганишга беради.</p>	<p>тинглайди</p> <p>Мустақил ишлаш учун топшириқни ёзиб олади</p> <p>Докладлар мавзусига тайёрланади.</p> <p>ЎУМга қаранг</p>

ХОТИРА

- бу тажрибамизга алоқадор ҳар қандай маълумотни эслаб қолиш, эсда сақлаш, эсга тушириш ва унутиш билан боғлиқ мураккаб жараёндир. Хотира ҳар қандай тажрибамизга алоқадор маълумотларнинг онгимиздаги аксидир.

Хотира
мустаҳкам
лиги
омиллари:

- эсда сақлаб қолиш билан боғлиқ ҳаракатларнинг яқунланганлик даражасига;
- шахснинг ўзи шуғулланаётган ишга нечоғлиқ қизиқиш билдираётганлиги ва шу ишга мойиллигига;
- шахснинг бевосита фаолият мазмуни ва аҳамиятига муносабатининг қандайлигига;
- шахснинг айна пайтдаги кайфиятига;

Хотира
самарадорлигига
кўра шахс

5. материални тезда эслаб қоладиганлар;
6. материални узоқ вақт эсда сақлайдиганлар;
7. истаган пайтда осонлик билан эсга туширадиганлар

Кўрғазмали образли;
Мантиқий;
Эмоционал;
Феноминал

Хотира турлари

Хотирани
мустаҳкамлашнинг
саккизта қонуни

1. Англоланганлик қонуни;
2. Қизиқиш қонуни;
3. Илгариги билимлар қонуни;
4. Эслаб қолишга тайёрлик қонуни;
5. Ассоциациялар қонуни;
6. Бирин-кетинлик қонуни;
7. Кучли таассуротлар қонуни;
8. Тормозланиш қонуни.

5-мавзу бўйича билим даражасини аниқлаш тестлари:

1. Хилма-хил предмет ва ходисалар орасида керак бўлган объектни хосса ва хусусиятлари билан акс этишни таъминлайдиган психик жараён:

а) диққат; б) идрок; в) тафаккур; г) хотира.

2. Шахс тажрибасига алоқадор ҳар қандай маълумотни эслаб қолиш, эсда сақлаш, эсга тушириш ва унутиш билан боғлиқ психик жараён:

а) сезгилар; б) идрок; в) тафаккур; г) хотира.

3. Шахс онгининг нарса ва ходисаларга йўналганлигини акс эттирадиган психик жараён:

а) диққат; б) идрок; в) тафаккур; г) хотира.

4. Инсон онгининг билиш объектлари ҳисобланмиш нарса ва ходисалар ўртасида мураккаб, ҳар томонлама алоқаларнинг бўлишини таъминловчи акс эттириш шакли:

а) сезгилар; б) идрок; в) тафаккур; г) хотира.

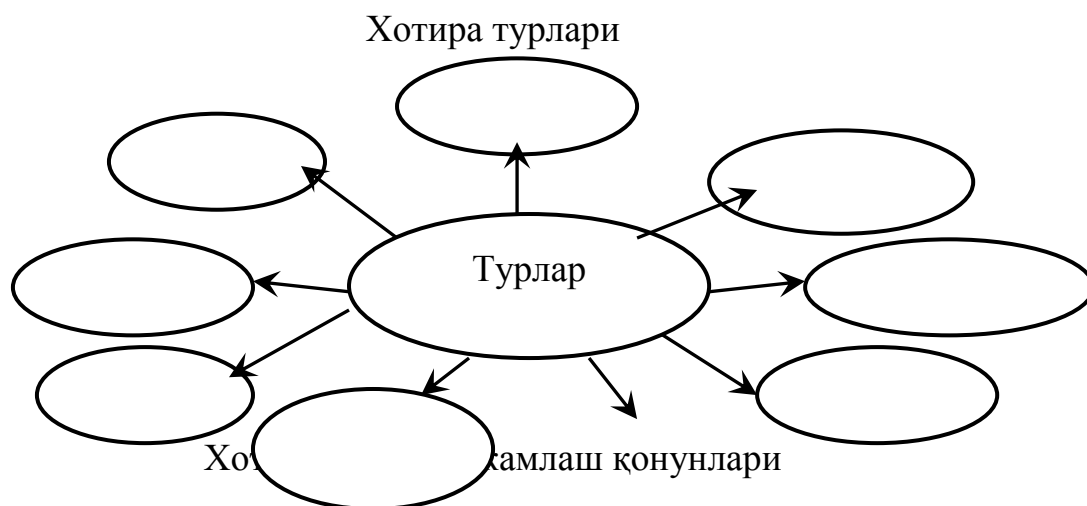
Ўқув топшириқ:

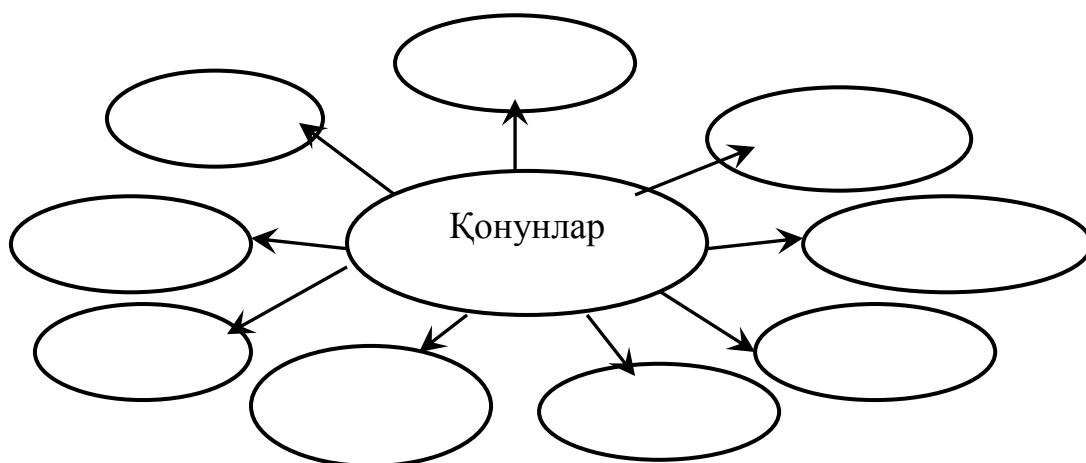
Кластер техникасининг қويدаси билан танишади ва берилган вазифани бажаради.

Кластер техникасининг қويدаси:

43. Кластер – парчаланиш, майдаланиш маъносини англатади.
44. Мавзудан чиққан ва чиқмаган ҳолда сўз ўзагини маъно мазмунини давом эттирамиз. Сўзлар тармоқланади.
45. Кластер услуби дарснинг бир қисмида (бошида, ўртасида, охирида) қўлланилади.
46. Гуруҳларга бир хил савол берилса, тармоқ бажарилгандан сўнг бир хил терминлар ўчирилади, кимда ўчирилмаган терминлар кўп қолса, ўша гуруҳ ғолиб ҳисобланади.
47. Ўқитувчи ўз вариантга эга бўлиши керак.
48. Сўзларнинг классификацияси рўй бермаслиги керак.

Кластер учун вазифа: сезгилар, идрок, тафаккур, хотира, диққат, нутқ.

5-илова (4.1)

<p>Мустақил ўрганиш учун мавзулар</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Борлиқни билиш ва билиш жараёнларини бошқариш муаммоси. 2. Шахс хотирасини мустаҳкамлаш қонуниятлари. 3. Идрок ва диққат жараёнлари. 4. Шахс характерининг намоён бўлиш хусусиятлари. 5. Борлиқни билиш ва билиш жараёнларини бошқариш муаммоси. Шахс хотирасини мустаҳкамлаш қонуниятлари. Идрок ва диққат жараёнлари. 	
---	--

5.2. Амалий машғулотни ўқитиш технологияси

<i>Талабалар сони: 20-30</i>	<i>Вақти: 2 соат.</i>
<i>Ўқув машғулотининг шакли</i>	Билимларни чуқурлаштириш ва мустаҳкамлашга қаратилган амалий машғулот
<i>Амалий машғулот режаси</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Билиш жараёнлари ва профессионал фаолият. 2. Хотира ва шахс тажрибасининг бойлиги. 3. Хотиранинг қонунлари. 4. Билиш жараёнларини бошқариш усуллари.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Шахснинг билиш жараёнлари, уларнинг адекватлиги, хотира жараёнлари, уларни ривожлантириш қонунлари ҳақида умумий тасаввурни бериш, мустаҳкамлаш ва чуқурлаштириш.
<i>Педогогик вазифа:</i> 1. Билиш жараёнлари, профессионал фаолият билан боғлиқлиги	<i>Ўқув фаолиятининг натижаси:</i> 1. Шахснинг билиш жараёнларига таъриф бера олади, унинг турларини моҳиятини исботлайди.

ёритилади, билимлар мустаҳкамланади; 2.Хотиранинг хусусиятларини ўрганишга доир топшириқ уюштиради; 3. Хотира, турлари, уни мустаҳкамлашга оид билимларни беради; 4. Билиш жараёнларини бошқариш кўникмасини шакллантиради.	2.Хотира ва унинг хусусиятларини таҳлил қилиб беради. 3.Хотира, турлари, қонуниятларини тушунтириб беради ва тизимлаштиради. 4.Билиш жараёнларини бошқариш кўникмасини айта олади.
<i>Ўқитиш усуллари ва техника</i>	Амалий машғулот, бир-биридан ўрганиш усули; кластер, инсерт.
<i>Ўқитиш воситалари</i>	Дарслик, компютер технологияси, слайдлар, графикли органайзер
<i>Ўқитиш шакли</i>	«Такдимот», «Лойиха», «гуруҳларда жуфтлик ёки кичик гуруҳларга бўлиниб ишлаш».
<i>Ўқитиш шарт-шароитлари</i>	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари қўллаш мумкин бўлган ўқув хона.
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, савол-жавобли сўров, ўқув топшириқ, тест.

Амалий машғулотнинг технологик картаси

Иш жараёнлари ва Вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	ўқитувчи	талаба
1 босқич. Кириш (10 дақиқа)	1.1. Ўқув машғулотининг мавзусини, мақсадини, ўтказиш тартибини эълон қилади. 1.2. “Шахс билиш жараёнлари, уларнинг турлари, қонунлари” мавзуси бўйича талабаларнинг билимларини фаоллаштириш мақсадида блиц-сўров ўтказди. (1). Шахс билиш жараёнлари деганда нимани назарда тутилади? (2). Билиш жараёнларининг асосий хусусияти нимада? (3). Хотира ва унинг турлари,	Тинглайди. Саволларга жавоб беради.

	<p>қонунларини қандай фарқлаш мумкин? Жавобларни аниқлаштиради, хатоларни тўғрилайди, хулосалайди.</p> <p>1.3. Мавзу бўйича таянч иборалар ва амалий машғулот мавзуси, режасига изох берилади (1-Илова).</p> <p>1.4. Машғулотни ўтказиш шакли ва баҳолаш мезонларини эълон қилади.</p>	
<p>2 босқич. Асосий жараён (60 дақиқа)</p>	<p>2.1 Шахс билиш жараёнлари, турларини ҳамда қонунларини «лойиха» технологияси асосида органайзерларда ишлаб чиқишни ташкил этади (2-Илова). Ўқитувчи талабаларга мурожаат қилади ва энг тўғри жавоблар ҳамда фикрларни қайд қилади.</p> <p>2.2 Талабаларни гуруҳларга бўлиш орқали амалий машғулотни ташкил этади. (3-Илова). Ўқитувчи талабаларга мурожаат қилади ва энг тўғри жавоблар ҳамда фикрларни қайд қилади.</p>	<p>Топширикни бажаришда “Лойиха” кетма-кетлигини тузади ва органайзерларни тўлдирди.</p> <p>Кичик гуруҳга бўлиниб биргаликда аниқ қўйилган масалани, маълум белгиланган вақт ичида ўзаро фикр алмашиш, мулоқот қилиш орқали ечишади</p>
<p>3 босқич. Яқуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>3.1. Мавзуда қўйилган саволлар ва уларнинг ёритилганига ўқитувчи яқун ясайди (хулоса қилади) айтилмаган томонлари устида ишлаш лозимлигини айтади.</p> <p>3.2. Гуруҳларга ўзаро баҳолаш натижаларини эълон қилади.</p> <p>3.4 Тавсия қилинган адабиётларни ўрганади.</p> <p>3.5. Ўз-ўзини назорат қилиши учун саволлар берилади. Келгуси мавзу эълон қилинади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади (4-Илова).</p>	<p>Тинглайди, ёзади ва мустақил ишлаш учун топширикқа тайёрланади. ЎУМга қаранг</p>

1-топшириқ. Гуруҳни тўртта гуруҳчага бўлиб, кластер тузиш таклиф этилади. Кластерга ўрганилаётган “Психик жараёнлар” мавзусига алоқадор термин ва тушунчалар киритилади.

Эсда олиб қолиш
Эсга тушуриш
Хотира типлари

2-топшириқ. “Психик жараёнларни ривожлантириш мумкинми?” деган савол қўйилади ва бу масалани ҳам ишлаб чиқиш таклиф этилади:

Сезгиларни ривожлантириш усуллари	Идрокни ривожлантириш усуллари	Диққатни ривожлантириш усуллари	Хотирани ривожлантириш усуллари
---	--------------------------------------	---------------------------------------	---------------------------------------

3-топшириқ. Билимларни синаш тести.

3-топшириқ. “БББ”, (Б – билардим; Б – билмоқчиман; Б – билиб олдим) жадвалини тўлдириш таклиф этилади.

Б – билардим	Б – билмоқчиман	Б – билиб олдим

11 МАВЗУ	ХАЁЛ
---------------------------	-------------

(маъруза – 2 соат, амалий машғулот – 2 соат)

5.1.Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Машғулот шакли</i>	Мавзу бўйича маъруза
<i>Маъруза режаси</i>	1.Хаёл хақида тушунча 2. Хаёл турлари ва шакллари 3.Хаёл қилишдаги индивидуал фарқлар.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	хаёл жараёнлари,хаёлнинг кенглиги,аҳамияти хақидаги тасаввурни бериш.
<i>Таянч тушунча ва иборалар</i>	хаёл жараёнлари,хаёлнинг кенглиги, хаёлнинг аҳамияти фантазия, орзу.
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Хаёл хақида тушунча бериш;	Хаёл хақида тушунтириб бера оладилар;
Хаёл турлари ва шакллари жараёни тушунтириш;	Хаёл турлари ва шакллари жараёни тушунтирадилар
Хаёлнинг аҳамияти ва хаёлнинг ўсишини тушунтириш	Хаёлнинг аҳамияти ва хаёлнинг ўсишини тушунтира оладилар.
• Ўқитиш усуллари	Маъруза, намойиш, блиц-сўров, кластер, тест, ақлий хужум.
• Ўқитиш воситалари	Маъруза матни, компьютер технологияси, слайдлар.
• Ўқитиш шакллари	Фронтал, коллектив иш
• Ўқитиш шароити	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари қўллаш мумкин бўлган ўқув хона.
• Мониторинг ва баҳолаш	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, ўқув топшириқ

Маърузанинг технологик картаси

Иш жараёни босқичлари вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	ўқитувчи	Талаба
1 босқич. Кириш (15 дақиқа)	1.1. Ўқув дарсининг мавзуси ва режасини айтади. Таянч ибора ва тушунчаларни, дарсдан	Тинглайди ва ёзади

	<p>кутиладиган натижаларни тушунтиради.</p> <p>1.2. Маъруза дарсининг мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Талабаларни ақлий хужумга тортиш учун жонлантирувчи саволлар беради. (5-илова)</p>	<p>Мавзу номини ёзиб оладилар</p> <p>Саволларга бирламчи жавоб берадилар.</p>
<p>2 босқич. Асосий жараён (55 дақиқа)</p>	<p>2.1. Маъруза режасининг барча саволлари бўйича визуал материални намойиш қилади. (4-илова)</p> <p>Мавзунинг асосий жойларини ёзиб олишларини сўрайди.</p> <p>Фаоллаштирувчи савол-жавоб ўтказади.</p> <p>1. Хаёл нима?</p> <p>2. Киши хаётида хаёл қандай ахамиятга эга?</p> <p>Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди.</p> <p>2.2. Мавзунинг таянч ибораларини кластер усулида ўрганилади. Мавзуга оид бўлмаган иборалар олиб ташланиб, керакли тушунча ва иборалар қўшилади. Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди. (1-илова)</p> <p>2.3. Талабаларга эркин фикр айтишга рухсат берилади ва уларни рағбатлантиради.</p>	<p>Тинглайди, ўрганади, Ёзади, аниқлайди, саволлар беради.</p> <p>Асосий жойларини ёзади</p> <p>Саволларга жавоб беради</p> <p>Хар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қилади. Ёзади.</p> <p>Жавоб беради</p>

<p>3 босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>3.7. Мавзу бўйича умумий хулоса қилади. 3.8. Талабаларнинг билим ва кўникмаларини баҳолайди. 3.3. Навбатдаги машғулотда кўриладиган масалани эълон қилади, ва мустақил тайёргарлик кўришларини сўрайди. 3.4. Талабаларга уйга вазифа қилиб: (1).“ Фойдали ва фойдасиз орзу” мавзусида эссе ёзиб келиш; (2). Келгуси мавзу эълон қилинади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади. (3). Ўзини-ўзи назорат қилиш учун саволлар беради. (6- илова). (4). Тавсия этилган адабиётларни ўрганишга беради.</p>	<p>тинглайди</p> <p>Мустақил ишлаш учун топшириқни ёзиб олади</p> <p>Докладлар мавзусига тайёрланади.</p> <p>ЎУМга қаранг</p>
--	---	---

12 МАВЗУ	ТАФАККУР
---------------------------	-----------------

(маъруза – 2 соат, амалий машғулот – 2 соат)

Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Машғулот шакли</i>	Мавзу бўйича маъруза
<i>Маъруза режаси</i>	1.Тушуниш ва тафаккур қилишнинг ижтимоий моҳияти. 2.Тафаккурнинг турлари. 3.Тафаккур шакллари. 4.Тафаккур операциялари. 5.Мустақил фикрлаш - соғлом маънавиятнинг мезони сифатида.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Тафаккур, унинг турлари, шакллари, операциялари ҳақида умумий тасаввурни бериш.
<i>Таянч тушунча ва иборалар</i>	Тафаккур, инсайт, конвергент ва дивергент тафаккур, мантиқ, эркин фикрлаш, ностандарт фикр.
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Тушуниш ва тафаккур қилишнинг ижтимоий моҳиятини тушунтирилади;	Тафаккур ва тушунишнинг моҳиятини айтиб бера оладилар;
Тафаккурнинг турлари санаб ўтилади ва таснифи берилади;	Тафаккурнинг турларини ва таснифини бера оладилар;
Тафаккурнинг шакллари моҳияти ёритилади	Тафаккурнинг шакллари ва уларнинг моҳиятини ёритиб бера оладилар;
Тафаккур операцияларига оид тушунчалар ёритиб берилади;	Тафаккур операцияларига таъриф бера оладилар;
• Ўқитиш усуллари	Маъруза, намоёниш, блиц-сўров, пинборд техникаси, ақлий хужум.
• Ўқитиш воситалари	Маъруза матни, компьютер технологияси («Психология» фанидан электрон ўқув-услубий мажмуа), слайдлар.
• Ўқитиш шакллари	Фронтал, коллектив иш
• Ўқитиш шароити	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари қўллаш мумкин бўлган ўқув хона.
• Мониторинг ва	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, ўқув топширик

Маърузанинг технологик картаси

Иш жараёни босқичлари вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	ўқитувчи	Талаба
1 босқич. Кириш (15 дақиқа)	<p>1.1. Ўқув дарсининг мавзуси ва режасини айтади. Таянч ибора ва тушунчаларни, дардан кутиладиган натижаларни тушунтиради.</p> <p>1.2. Маъруза дарсининг мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Талабаларни ақлий хужумга тортиш учун жонлантирувчи саволлар беради.</p>	<p>Тинглайди ва ёзади</p> <p>Мавзу номини ёзиб оладилар</p> <p>Саволларга бирламчи жавоб берадилар.</p>

<p>2 босқич. Асосий жараён (55 дақиқа)</p>	<p>2.1. Маъруза режасининг барча саволлари бўйича визуал материални намойиш қилади. (4-илова)</p> <p>Мавзунинг асосий жойларини ёзиб олишларини сўрайди.</p> <p>Фаоллаштирувчи савол-жавоб ўтказади.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Тафаккур деб нимага айтилади? 2. Тафаккурнинг қандай турларини биласиз? 3. Тафаккурнинг қандай шакли ва операцияларини биласиз? 4. Шахс тафаккурини ривожлантириш нима учун керак, деб ўйлайсиз? <p>Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди.</p> <p>2.2. Мавзунинг таянч ибораларини кластер усулида ўрганилади. Мавзуга оид бўлмаган иборалар олиб ташланиб, керакли тушунча ва иборалар қўшилади. Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди. (5-илова)</p> <p>2.3. Талабаларга эркин фикр айтишга рухсат берилади ва уларни рағбатлантиради.</p>	<p>Тинглайди, ўрганади, Ёзади, аниқлайди, саволлар беради.</p> <p>Асосий жойларини ёзади</p> <p>Саволларга жавоб беради</p> <p>Хар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қилади. Ёзади.</p> <p>Жавоб беради</p>
--	---	--

<p>3 босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>с. Мавзу бўйича умумий хулоса қилади. d. Талабаларнинг билим ва кўникмаларини баҳолайди. 3.3. Навбатдаги машғулотда кўриладиган масалани эълон қилади, ва мустақил тайёргарлик кўришларини сўрайди. 3.4. Талабаларга уйга вазифа қилиб: (1).“Шахс ва унинг тафаккури” мавзусида эссе ёзиб келиш; (2). Келгуси мавзу эълон қили-нади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади. (3). Ўзини-ўзи назорат қилиш учун саволлар беради. (6-илова). (4). Тавсия этилган адабиётларни ўрганишга беради.</p>	<p>тинглайди</p> <p>Мустақил ишлаш учун топшириқни ёзиб олади</p> <p>Докладлар мавзусига тайёрланади.</p> <p>ЎУМга қаранг</p>
--	---	---

1-илова

Талабалар билимини баҳолаш мезонлари

Маъруза дарсиннинг рейтинги

86-100% - 2 балл (аъло)

75-85% - 1,7 балл (яхши)

55-70% - 1,4 балл (қониқарли)

Гуруҳ натижаларини баҳолаш критериялари

Критериялар	Балларда	Фоизда	Натижалар баҳоси				
			1-гуруҳ	2-гуруҳ	3-гуруҳ	4-гуруҳ	5-гуруҳ
Маълумотлар тўлиқлиги	0.8	40					
Чизиқли тасаввур этиш (иллюстрация)	0.6	30					
Гуруҳ фаолиги (талабалар сони)	0.3	15					
Саволни	0.3	15					

тушуниши							
Баллар йиғиндиси	2	100					

1-слайд Таянч иборатлар асосида визуал маълумотлар

Хулоса чиқариш – тафаккурнинг мантиқий шаклларида бўлиб, бир канча ҳукмлар асосида маълум хулоса чиқарилади. Х.ч. индуктив, дедуктив ва аналогик турларга ажратилади.

Умумлаштириш – воқеликдаги нарса ва ходисаларни умумий ва муҳим белгиларига қараб фикран бирлаштиришдан иборат тафаккур жараёни.

Тушунча – нарса ва ходисаларнинг муҳим белги ва хусусиятларини битта сўз ёки сўзлар гуруҳи билан ифодалашдан иборат тафаккурнинг мантиқий шакли.

Тушуниш – бирор нарсанинг маъноси ва аҳамиятини англаш қобилияти, асосий эришилган натижаси.

Таҳлил – тафаккур қилиш усули, бунда мураккаб объектлар қисмларга бўлиниб ўрганилади.

Таққослаш – нарса ва ходисалар ўртасидаги ўхшашлик ва тафовутларни аниқлашга асосланган фикрлаш операцияси.

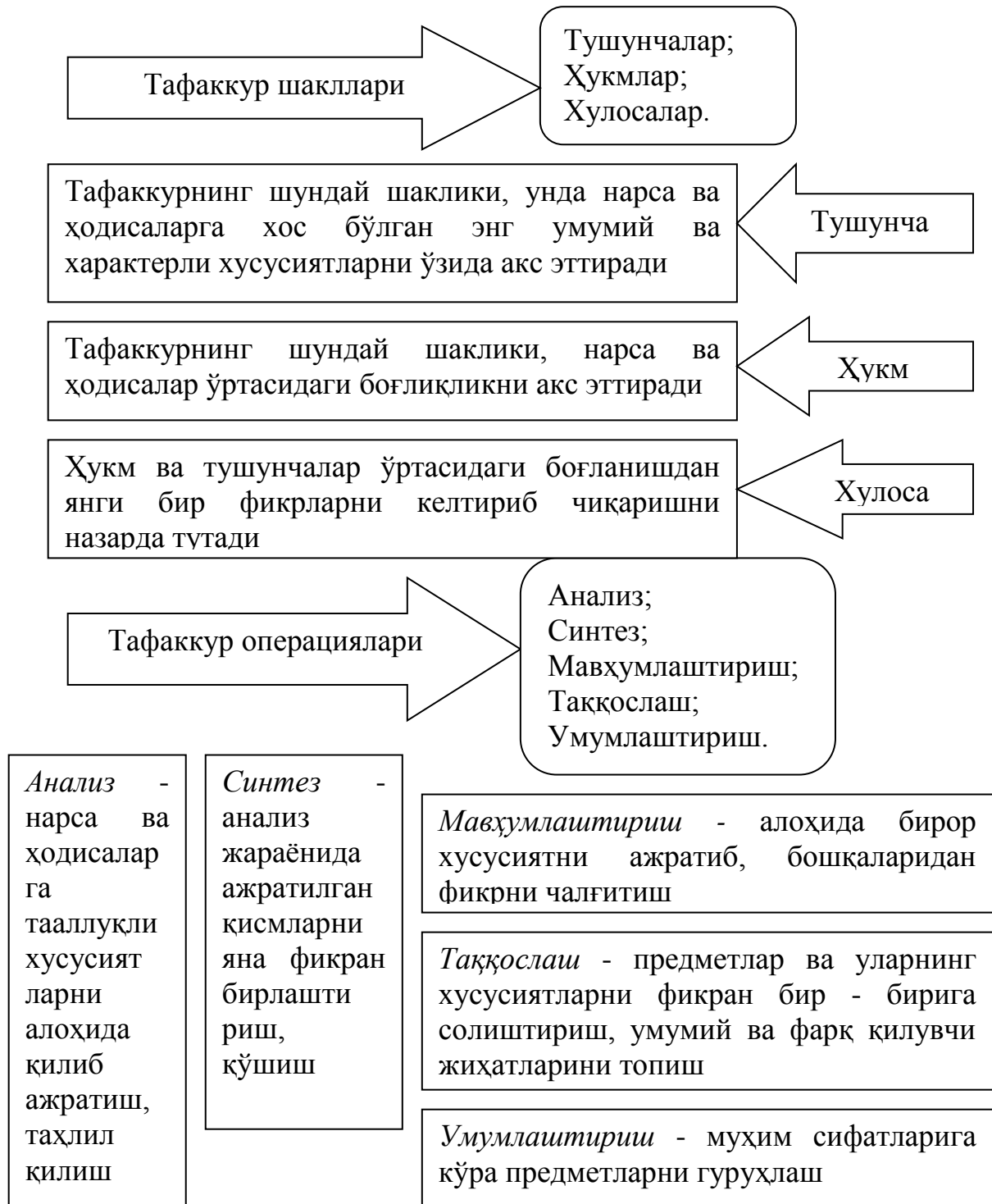
3–илова (6.1)

Мавзуни жонлантириш учун саволлар

4. Тафаккур - қандай билиш жараёни ҳисобланади?
5. Тафаккур қилишимизни таъминловчи орган қайси?
6. Ҳаёл - бу қандай жараён?
7. Фантазия деб қандай жараёнга аталади?
8. Инсайт - ойдинлашув ҳолати қандай юзага келади?
9. Тафаккурнинг қандай турлари мавжуд?
7. Интуитив ва фикрловчи типли кишиларнинг бир - биридан фарқи нимада?
10. Тафаккур қилиш шакллари қандай?
10. Тафаккур операцияларига нималар киради?
11. Тафаккурни қандай ривожлантириш мумкин?

2-слайд. Тафаккур шакллари ва операциялари

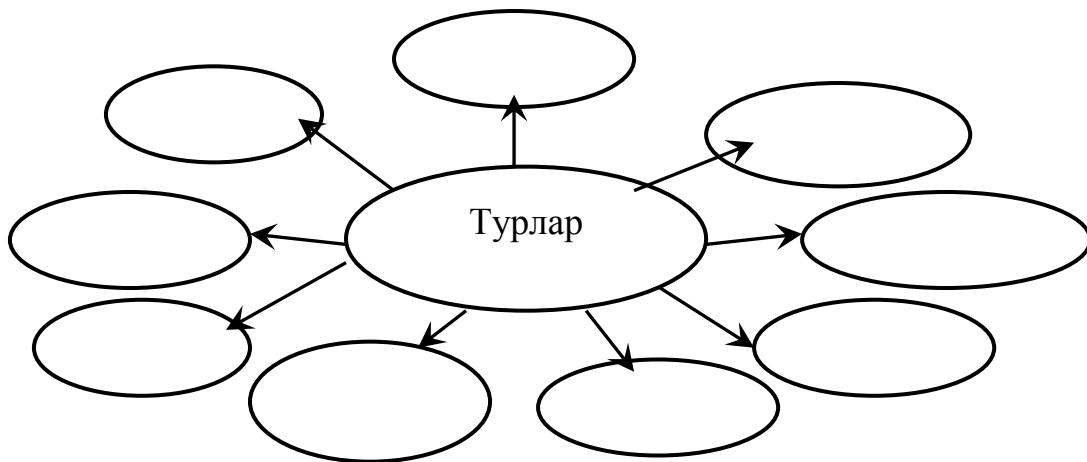

1. Шахснинг ўқиганлари асосида мушоҳада қилган билим ва ғоялари асосида юритадиган фикрлаш жараёни:

- а) амалий тафаккур;
- б) назарий тафаккур;
- в) мантиқий тафаккур;
- г) ижодий тафаккур.

2. Шахсинг ҳаракатлари ва ҳаёти давомида ҳосил бўладиган фикрларига асосланган тафаккури:
 - а) амалий тафаккур;
 - б) назарий тафаккур;
 - в) мантикий тафаккур;
 - г) ижодий тафаккур.
3. Шахсинг кўрган-билган нарсасини айнан қандай бўлса, шундайлигича, ўзгаришсиз қайтариш ва шундай фикрлаш:
 - а) амалий тафаккур;
 - б) продуктив тафаккур;
 - в) мантикий тафаккур;
 - г) репродуктив тафаккур.
4. Шахсдаги фикрлаш элементларига янгилик, ноёблик, қайтарилмаслик кўшилгандаги тафаккур:
 - а) амалий тафаккур;
 - б) назарий тафаккур;
 - в) репродуктив тафаккур;
 - г) ижодий тафаккур.
5. Тафаккурнинг шундай шаклики, унда нарса ва ҳодисаларга ҳосил энг умумий ва характерли хусусиятлар ақс этади:
 - а) ҳукм;
 - б) тушунча;
 - в) ҳулоса;
 - г) фикр.
6. Нарса ва ҳодисалар ўртасидаги боғлиқликни ақс эттирадиган тафаккур шакли:
 - а) ҳукм;
 - б) тушунча;
 - в) ҳулоса;
 - г) фикр.
7. Фикр, ҳукм, тушунчалар ўртасидаги боғланиш асосида янги бир фикрни келтириб чиқариш:
 - а) ҳукм;
 - б) тушунча;
 - в) ҳулоса;
 - г) фикр.

Тафаккур турлари

Мустақил ўрганиш учун мавзулар

5. Мустақил ва ижодий тафаккурга ўргатиш масаласи.
6. Интеллект психологияси ва шахс ақлий имкониятларини ўлчаш.
7. Ижодиёт психологияси ва шахснинг иқтидорини аниқлаш масаласи.

6.2. Амалий машғулотни ўқитиш технологияси

<i>Талабалар сони: 20-30</i>	<i>Вақти: 2 соат.</i>
<i>Ўқув машғулотининг шакли</i>	Билимларни чуқурлаштириш ва мустахкамлашга қаратилган амалий машғулот
<i>Амалий машғулот режаси</i>	1.Тушуниш ва тафаккур қилишнинг ижтимоий моҳияти. 2.Тафаккурнинг турлари. 3.Тафаккур шакллари. 4.Тафаккур операциялари. 5.Мустақил фикрлаш - соғлом маънавиятнинг мезони сифатида.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Шахснинг тафаккури, тушуниши, тафаккур шакллари, турлари, операциялари ҳақида умумий тасаввурни бериш, мустахкамлаш ва чуқурлаштириш.
<i>Педогогик вазифа:</i> 1.Тушуниш ва тафаккур қилишнинг ижтимоий моҳиятига оид билимлар ёритилади ва мустахкамланади; 2.Тафаккур ва унинг турларини ўрганишга доир топшириқ уюштиради; 3. Тафаккур ва унинг шаклларини ўрганишга оид билимларни беради; 4.Тафаккур ва унинг операцияларини шакллантиради.	<i>Ўқув фаолиятининг натижаси:</i> 18.Шахснинг тушуниши ва тафаккурига таъриф бера олади, унинг моҳиятини исботлайди. 19.Тафаккур ва унинг турларини таҳлил қилиб беради. 20.Тафаккур, унинг шаклларини тушунтириб беради ва тизимлаштиради. 21.Тафаккур операцияларини айта олади,

	таҳлили қила олади.
Ўқитиш усуллари ва техника	Амалий машғулот, бир-биридан ўрганиш усули; кластер, инсерт, БББ техникаси
Ўқитиш воситалари	Дарслик, компьютер технологияси, слайдлар, графикли органайзер
Ўқитиш шакли	«Такдимот», «Лойиха», «гурухларда жуфтлик ёки кичик гурухларга бўлиниб ишлаш».
Ўқитиш шарт-шароитлари	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари қўллаш мумкин бўлган ўқув хона.
Мониторинг ва баҳолаш	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, савол-жавобли сўров, ўқув топшириқ, тест.

Амалий машғулотнинг технологик картаси

Иш жараёнлар и Вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	ўқитувчи	Талаба
1 босқич. Кириш (10 дақиқа)	<p>1.1. Ўқув машғулотининг мавзусини, мақсадини, ўтказиш тартибини эълон қилади.</p> <p>1.2. “Шахс тафаккури, фикрлаш жараёнлари, уларнинг турлари, шакл ва операциялари” мавзуси бўйича талабаларнинг билимларини фаоллаштириш мақсадида блиц-сўров ўтказилади.</p> <p>(1). Шахснинг тафаккури деганда нимани назарда тутилади?</p> <p>(2). Тафаккурнинг асосий турларини биласизми?</p> <p>(3). Тафаккур шаклларини биласизми?</p> <p>(4). Тафаккур операцияларини қандай фарқлаш мумкин? Жавобларни аниқлаштиради, хатоларни тўғрилайди, хулоса-лайди.</p> <p>1.3. Мавзу бўйича таянч иборалар ва амалий машғулот мавзуси,</p>	<p>Тинглайди.</p> <p>Саволларга жавоб беради.</p>

	режасига изох берилади (1-Илова). 1.4. Машғулоти ўтказиш шакли ва баҳолаш мезонларини эълон қилади.	
2 босқич. Асосий жараён (60 дақиқа)	2.1 Шахс тафаккури, турлари, шакллари, операцияларини «лойиха» технологияси асосида органайзерларда ишлаб чиқишни ташкил этади (2-Илова). Ўқитувчи талабаларга мурожаат қилади ва энг тўғри жавоблар ҳамда фикрларни қайд қилади. 2.2 Талабаларни гуруҳларга бўлиш орқали амалий машғулоти ташкил этади. (3-Илова). Ўқитувчи талабаларга мурожаат қилади ва энг тўғри жавоблар ҳамда фикрларни қайд қилади.	Топширикни бажаришда “Лойиха” кетма-кетлигини тузади ва органайзерларни тўлдирди. Кичик гуруҳга бўлиниб биргаликда аниқ қўйилган масалани, маълум белгиланган вақт ичида ўзаро фикр алмашиш, мулоқот қилиш орқали ечишади
3 босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзуда қўйилган саволлар ва уларнинг ёритилганига ўқитувчи якун ясайди (хулоса қилади) айтилмаган томонлари устида ишлаш лозимлигини айтади. 3.2. Гуруҳларга ўзаро баҳолаш натижаларини эълон қилади. 3.4 Тавсия қилинган адабиётларни ўрганади. 3.5. Ўз-ўзини назорат қилиши учун саволлар берилади. Келгуси мавзу эълон қилинади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади (4-Илова).	Тинглайди, ёзади ва мустақил ишлаш учун топширикқа тайёрланади. ЎУМга қаранг

Ўқув топшириқлари:

1-топшириқ. Гуруҳни тўртта гуруҳчага бўлиб, кластер тузиш таклиф этилади. Кластерга ўрганилаётган “Тафаккур” мавзусига алоқадор термин ва тушунчалар киритилади.

Тафаккур турлари
Тафаккур шакллари
Тафаккур операциялари
Тафаккур имкониятлари

2-топшириқ. Тафаккурнинг шахсга таъсири ва ривожлантиришда нималарга эътибор бериш кераклигига кўра гуруҳни иккига ажратиб вазифа берилади. Категориялар жадвал асосида иш кўрилади.

Тафаккурнинг шахсга таъсири жихатлари	Тафаккурнинг ривожланишида нималарга эътибор бериш керак?

3-топшириқ. Бутун гуруҳ учун интеллект коэффициентини ўлчашнинг Айзенк тести, ақлий даражани ўлчашни Равен тести, мураккаб аналогиялар тестидан фойдаланиб, уларнинг тафаккур хусусиятлари аниқланади.

4-топшириқ. Билимларни синаш тести.

5-топшириқ. “БББ”, (Б – билардим; Б – билмоқчиман; Б – билиб олдим) жадвалини тўлдириш таклиф этилади.

Б – билардим	Б – билмоқчиман	Б – билиб олдим

(маъруза – 2 соат, амалий машғулот – 2 соат)

6.1. Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Машғулот шакли</i>	Маслаҳатли маъруза
<i>Маъруза режаси</i>	1.Хиссиёт тўғрисида умумий тушунча 2.Хиссиёт па эмоционал ҳолатларнинг физиологик асослари 3.Инсон ва ҳайвон эмоциялари 4.Хиссий кечинмаларнинг шакллари 5.Юксак ҳислар
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Хиссиёт, хиссий ҳолатларнинг турлари Юксак ҳислар ҳақида илмий тушунчаларни ҳосил қилиш.
<i>Таянч тушунча ва иборалар</i>	Хис-туйғулар, аффект, кайфият, стресс, эхтирос, Ҳиссий тон. Стеник ва астеник хиссиётлар, Аффект тушунчаси, Конструктив ва Деструктив стресс, Физиологик стресс Праксик ҳислар
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Хиссиёт эмоция тугрисида тушунча моҳиятини тушунтириш;	Хиссиёт эмоция тугрисида тушунча моҳиятини айтиб бера оладилар;
Хиссиёт шакллари таснифини бериш;	Хиссиёт шакллари таснифини бера оладилар;
Стресс турларини ва пайдо бўлишига оид тушунчаларни ёритиб бериш;	Стрессга таъриф бера оладилар; Стресс турларини айтиб бера оладилар.
Стресснинг олдини олиш чораларини тушунтириб бериш.	Стресснинг олдини олиш чораларини айтиб бера оладилар.
• Ўқитиш усуллари	Маъруза, намоиш, блиц-сўров, пинборд техникаси, ақлий хужум.
• Ўқитиш воситалари	Маъруза матни, компьютар технологияси («Психология» фанидан электрон ўқув-услугий мажмуа), слайдлар.
• Ўқитиш шакллари	Фронтал, коллектив иш
• Ўқитиш шароити	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари қўллаш мумкин

	бўлган ўқув хона.
• Мониторинг ва баҳолаш	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, ўқув топшириқ

Маърузанинг технологик картаси

Иш жараёни босқичлари вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	Ўқитувчи	Талаба
1 босқич. Кириш (15 дақиқа)	<p>1.1. Ўқув дарсининг мавзуси ва режасини айтади. Таянч ибора ва тушунчаларни, дарсдан кутиладиган натижаларни тушунтиради.</p> <p>1.2. Маъруза дарсининг мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Талабаларни ақлий хужумга тортиш учун жонлантирувчи саволлар беради.</p>	<p>Тинглайди ва ёзади</p> <p>Мавзу номини ёзиб оладилар</p> <p>Саволларга бирламчи жавоб берадилар.</p>
2 босқич. Асосий жараён (55 дақиқа)	<p>2.1. Маъруза режасининг барча саволлари бўйича визуал материални намойиш қилади. (4-илова)</p> <p>Мавзунинг асосий жойларини ёзиб олишларини сўрайди.</p> <p>Фаоллаштирувчи савол-жавоб ўтказади.</p> <p>1. Хис – туйгулар деб нимага айтилади?</p> <p>2.Хис – туйгулар инсон хаётида қандай ахамиятга эга?</p> <p>3.Инсон ва ҳайвон эмоцияларини таърифланг.</p> <p>5.Юксак ҳисларга қандай тушунчаларни киритасиз?</p> <p>Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди.</p> <p>2.2. Мавзунинг таянч ибораларини кластер усулида ўрганилади. Мавзуга оид бўлмаган иборалар олиб</p>	<p>Тинглайди, ўрганади, Ёзади, аниқлайди, саволлар беради.</p> <p>Асосий жойларини ёзади</p> <p>Саволларга жавоб беради</p> <p>Хар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қилади.</p>

	<p>ташланиб, керакли тушунча ва иборалар кўшилади. Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди. (5-илова)</p> <p>2.3. Талабаларга эркин фикр айтишга рухсат берилади ва уларни рағбатлантиради.</p>	<p>Ёзади.</p> <p>Жавоб беради</p>
<p>3 босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>3.9. Мавзу бўйича умумий хулоса қилади.</p> <p>3.10. Талабаларнинг билим ва кўникмаларини бахолайди.</p> <p>3.3. Навбатдаги машғулотда кўриладиган масалани эълон қилади, ва мустақил тайёргарлик кўришларини сўрайди.</p> <p>3.4. Талабаларга уйга вазифа қилиб:</p> <p>(1).“ Стресснинг олдини олиш чораларини учун коидалар” тузиб келиш;</p> <p>(2). Келгуси мавзу эълон қилинади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади.</p> <p>(3). Ўзини-ўзи назорат қилиш учун саволлар беради. (6- илова).</p> <p>(4). Тавсия этилган адабиётларни ўрганишга беради.</p>	<p>тинглайди</p> <p>Мустақил ишлаш учун топшириқни ёзиб олади</p> <p>Докладлар мавзусига тайёрланади.</p> <p>ЎУМга қаранг</p>

14 МАВЗУ	ИРОДА
---------------------------	--------------

(маъруза – 2 соат, амалий машғулот – 2 соат)

6.2. Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Машғулот шакли</i>	Маслахатли маъруза
<i>Маъруза режаси</i>	1.Ирода тугрисида тушунча. 2..Иродавий сифатлар, тузилиши. 3.Ироданинг физиологик асослари
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Иродавий сифатлар ҳақида умумий тасаввурни бериш.
<i>Таянч тушунча ва иборалар</i>	ирода, ихтиёрий, ихтиёрсиз ҳаракатлар, дадиллик ирода акти, иродавий сифатлар.
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Ирода тугрисида тушунча моҳиятини ёритиш;	Ирода тугрисида тушунча моҳиятини ёритиб бера оладилар;
Иродавий сифатлар, тузилишига оид тушунчаларни ёритиб бериш;	Иродавий сифатлар, тузилишига таъриф бера оладилар;
Ироданинг физиологик асослари тушунтириб бериш.	Ироданинг физиологик асослари тушунтириб бера оладилар.
• Ўқитиш усуллари	Маъруза, намоёиш, блиц-сўров, пинборд техникаси, ақлий хужум.
• Ўқитиш воситалари	Маъруза матни, компьютар технологияси («Психология» фанидан электрон ўқув-услугий мажмуа), слайдлар.
• Ўқитиш шакллари	Фронтал, коллектив иш
• Ўқитиш шароити	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари кўллаш мумкин бўлган ўқув хона.
• Мониторинг ва баҳолаш	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, ўқув топшириқ

Маърузанинг технологик картаси

Иш жараёни босқичлари вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	Ўқитувчи	Талаба
1 босқич. Кириш (15 дақиқа)	1.1. Ўқув дарсининг мавзуси ва режасини айтади. Таянч ибора ва тушунчаларни, дардан кутиладиган натижаларни	Тинглайди ва ёзади

	<p>тушунтиради.</p> <p>1.2. Маъруза дарсининг мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Талабаларни ақлий хужумга тортиш учун жонлантирувчи саволлар беради.</p>	<p>Мавзу номини ёзиб оладилар</p> <p>Саволларга бирламчи жавоб берадилар.</p>
<p>2 босқич. Асосий жараён (55 дақиқа)</p>	<p>2.1. Маъруза режасининг барча саволлари бўйича визуал материални намойиш қилади. (4-илова)</p> <p>Мавзунинг асосий жойларини ёзиб олишларини сўрайди. Фаоллаштирувчи савол-жавоб ўтказади.</p> <p>1. Хис – туйгулар деб нимага айтилади?</p> <p>2.Хис – туйгулар инсон хаётида қандай ахамиятга эга?</p> <p>3. Ирода деб нимага айтилади?</p> <p>4.Иродавий ҳаракат вақтида қандай тусикларни енгишга тугри келади? Уларнинг фарқи нимада? Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди.</p> <p>2.2. Мавзунинг таянч ибораларини кластер усулида ўрганилади. Мавзуга оид бўлмаган иборалар олиб ташланиб, керакли тушунча ва иборалар қўшилади. Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди. (5-илова)</p> <p>2.3. Талабаларга эркин фикр айтишга рухсат берилади ва уларни рағбатлантиради.</p>	<p>Тинглайди, ўрганади, Ёзади, аниқлайди, саволлар беради.</p> <p>Асосий жойларини ёзади</p> <p>Саволларга жавоб беради</p> <p>Хар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қилади. Ёзади.</p> <p>Жавоб беради</p>

<p>3 босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>3.11. Мавзу бўйича умумий хулоса қилади. 3.12. Талабаларнинг билим ва кўникмаларини баҳолайди. 3.3. Навбатдаги машғулотда кўриладиган масалани эълон қилади, ва мустақил тайёргарлик кўришларини сўрайди. 3.4. Талабаларга уйга вазифа қилиб: (1).“Иродани ривожлантириш учун қоидалар” тузиб келиш; (2). Келгуси мавзу эълон қилинади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади. (3). Ўзини-ўзи назорат қилиш учун саволлар беради. (6- илова). (4). Тавсия этилган адабиётларни ўрганишга беради.</p>	<p>тинглайди</p> <p>Мустақил ишлаш учун топшириқни ёзиб олади</p> <p>Докладлар мавзусига тайёрланади.</p> <p>ЎУМга қаранг</p>
--	---	---

15 МАВЗУ	ТЕМПЕРАМЕНТ
---------------------	--------------------

(маъруза – 2 соат, амалий машғулот – 2 соат)

7.1. Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Машғулот шакли</i>	Мавзу бўйича маъруза
<i>Маъруза режаси</i>	1.Индивидуал - типологик хусусиятлар классификацияси. 2.Темперамент ва фаолиятнинг индивидуал хусусиятлари.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Шахсдаги индивидуал-психологик хусусиятлар, уларнинг типологияси, темперамент ва унинг турлари.
<i>Таянч тушунча ва иборалар</i>	Индивидуаллик, темперамент, сангвиник, холерик, флегматик, меланхолик.
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Шахснинг индивидуал-типологик хусусиятлари классификациясини таништирилади;	Шахснинг индивидуал-типологик хусусиятлари классификациясини айтиб бера оладилар;
Темперамент ва унинг турлари ёритиб берилди;	Темперамент ва унинг турларига таъриф бера оладилар;
• Ўқитиш усуллари	Маъруза, намойиш, блиц-сўров, пинборд техникаси, ақлий хужум.
• Ўқитиш воситалари	Маъруза матни, компьютер технологияси («Психология» фанидан электрон ўқув-услубий мажмуа), слайдлар.
• Ўқитиш шакллари	Фронтал, коллектив иш
• Ўқитиш шароити	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари қўллаш мумкин бўлган ўқув хона.
• Мониторинг баҳолаш ва	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, ўқув топширик

Маърузанинг технологик картаси

Иш жараёни босқичлари вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	Ўқитувчи	Талаба
1 босқич. Кириш (15 дақиқа)	<p>1.1. Ўқув дарсининг мавзуси ва режасини айтади. Таянч ибора ва тушунчаларни, дарсдан кутиладиган натижаларни тушунтиради.</p> <p>1.2. Маъруза дарсининг мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Талабаларни ақлий хужумга тортиш учун жонлантирувчи саволлар беради.</p>	<p>Тинглайди ва ёзади</p> <p>Мавзу номини ёзиб оладилар</p> <p>Саволларга бирламчи жавоб берадилар.</p>
2 босқич. Асосий жараён (55 дақиқа)	<p>2.1. Маъруза режасининг барча саволлари бўйича визуал материални намойиш қилади. (4-илова)</p> <p>Мавзунинг асосий жойларини ёзиб олишларини сўрайди.</p> <p>Фаоллаштирувчи савол-жавоб ўтказади.</p> <p>1. Темперамент ва унинг турларини биласизми?</p> <p>Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди.</p> <p>2.2. Мавзунинг таянч ибораларини кластер усулида ўрганилади. Мавзуга оид бўлмаган иборалар олиб ташланиб, керакли тушунча ва иборалар кўшилади. Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди. (5-илова)</p> <p>2.3. Талабаларга эркин фикр айтишга рухсат берилади ва</p>	<p>Тинглайди, ўрганади, Ёзади, аниқлайди, саволлар беради.</p> <p>Асосий жойларини ёзади</p> <p>Саволларга жавоб беради</p> <p>Хар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қилади. Ёзади.</p>

	уларни рағбатлантиради.	Жавоб беради
3 босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	<p>е. Мавзу бўйича умумий хулоса қилади.</p> <p>f. Талабаларнинг билим ва кўникмаларини баҳолайди.</p> <p>3.3. Навбатдаги машғулотда кўриладиган масалани эълон қилади, ва мустақил тайёргарлик кўришларини сўрайди.</p> <p>3.4. Талабаларга уйга вазифа қилиб:</p> <p>(1).“Индивидуал-психологик хусусиятлар ва шахс” мавзусида эссе ёзиб келиш;</p> <p>(2). Келгуси мавзу эълон қилинади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади.</p> <p>(3). Ўзини-ўзи назорат қилиш учун саволлар беради. (6- илова).</p> <p>(4). Тавсия этилган адабиётларни ўрганишга беради.</p>	<p>тинглайди</p> <p>Мустақил ишлаш учун топшириқни ёзиб олади</p> <p>Докладлар мавзусига тайёрланади.</p> <p>ЎУМга қаранг</p>

1-илова

Талабалар билимини баҳолаш мезонлари

Маъруза дарсиннинг рейтинги

86-100% - 2 балл (аъло)

75-85% - 1,7 балл (яхши)

55-70% - 1,4 балл (қониқарли) 1-слайд. Таянч иборалар асосида визуал

маълумотлар

Индивидуаллик – индивиднинг бошқалардан фарқладиган ижтимоий хусусиятлари ва психикасининг ўзига хослиги, қайтарилмаслиги.

Темперамент – шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари мажмуи бўлиб, у кишида фаолият ва хулқ-атворнинг динамик ва эмоционал томонлари билан характерланади.

Эмоция – одам ва ҳайвонларнинг субъектив ифодаланган ички ва ташқи кўзғолувчилар таъсирига жавоб реакцияси.

Сангвиник – темперамент турларидан бўлиб, чакқон, ҳаракатчан, таассуротлари тез ўзгарадиган, бошқаларга нисбатан дилкашлик, меҳрибонлик хислатлари билан характерланади.

Холерик – темперамент тури бўлиб, хиссиёт жўшқинлиги, кайфиятнинг тезда ўзгариши, хиссиётнинг мувозанатсизлиги ва умуман ҳаракатчанлиги билан ажралиб туриши хосдир.

Флегматик – темперамент турларидан бири бўлиб, ҳаракатлар секинлиги, барқарорлиги, эмоционал ҳолатларнинг ташқи кўринишлари

1-слайд. Индивидуал-типологик хусусиятлар классификацияси

3-слайд. Темперамент ва унинг турлари.

Темперамент - шахс фаолияти ва хулқининг динамик (ўзгарувчан) ва эмоционал - ҳиссий томонларини характерловчи индивидуал хусусиятлар мажмуидир

Темперамент хусусиятларини белгилаб берувчи уч олий нерв тизими хоссалари: куч, мувозанатлашганлик, ҳаракатчанлик.

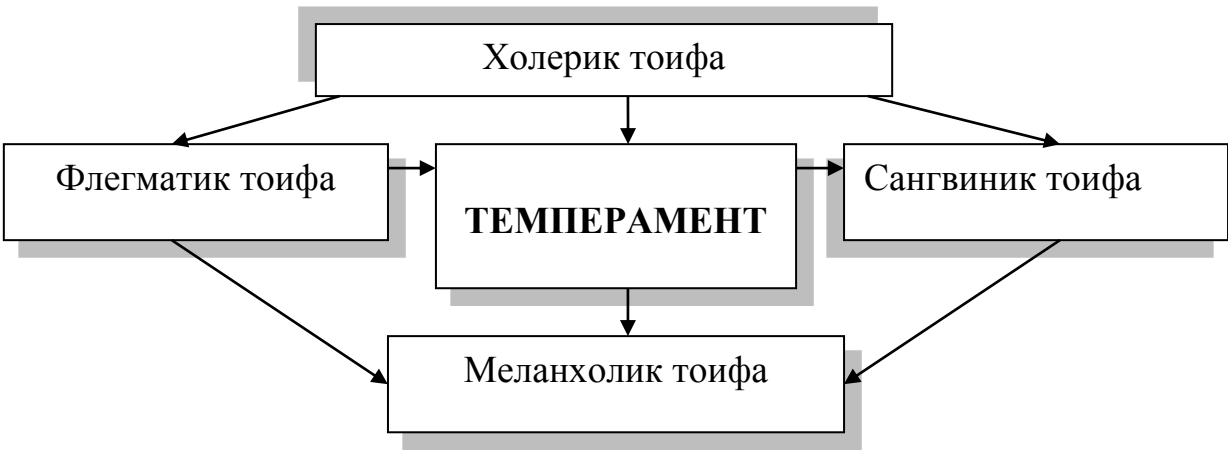
К у ч - нерв тизимининг кучли кўзгатувчилар таъсирига бардоши, шунга кўра инсонда меҳнатга яроклилик, чидам каби сифатларнинг намоён

Мувозанатлашганлик - асабдаги тормозланиш ва кўзгалиш жараёнларининг ўзаро мутаносиблиги, шунга кўра, ўзини тута олиш, босиқлик каби сифатлар ва уларга тескари сифатларнинг намоён бўлиши

Ҳаракатчанлик - кўзгалиш ва тормозланиш жараёнларидаги ўзаро алмашиниш жараёнининг тезлиги ва ҳаракатчанлиги

Шахс темпераменти
тоифалари

- 8. Холерик тоифа;
- 9. Сангвиник тоифа;
- 10. Флегматик тоифа;
- 11. Меланхолик тоифа.

1. Шахсдаги туғмалик аломатлари бор индивидуал сифатлар:
а) лаёқат; б) истеъдод; в) иқтидор; г) қобилият.

2. Шахсдаги ниҳоятда кучли ва такрорланмас қобилият:

а) лаёқат; б) истеъдод; в) иқтидор; г) қобилият.

3. Шахс фаолияти ва хулқининг ўзгарувчан ҳамда ҳиссий томонларини ифодаловчи индивидуал хусусиятлар мажмуи:

а) характер; б) темперамент; в) иродавий сифатлар; г) қобилият.

4. Шахснинг борлиқ, одамлар, фаолият ва ўз-ўзига муносабатини ифодалайдиган психологик, субъектив хислатлар мажмуи:

а) характер; б) темперамент; в) иродавий сифатлар; г) қобилият.

Ўқув топшириқ:

Кластер техникасининг қоидаси билан танишади ва берилган вазифани бажаради.

Кластер техникасининг қоидаси:

49.Кластер – парчаланиш, майдаланиш маъносини англатади.

50.Мавзудан чиққан ва чиқмаган ҳолда сўз ўзагини маъно мазмунини давом эттирамиз. Сўзлар тармоқланади.

51.Кластер услуби дарснинг бир қисмида (бошида, ўртасида, охирида) қўлланилади.

52.Гуруҳларга бир хил савол берилса, тармоқ бажарилгандан сўнг бир хил терминлар ўчирилади, кимда ўчирилмаган терминлар кўп қолса, ўша гуруҳ ғолиб ҳисобланади.

53.Ўқитувчи ўз вариантыга эга бўлиши керак.

54.Сўзларнинг классификацияси рўй бермаслиги керак.

Кластер учун вазифа: қобилият, характер, темперамент.

Гуруҳ натижаларини баҳолаш критериялари

Критериялар	Балларда	Ҳоизда	Натижалар баҳоси				
			1-гуруҳ	2-гуруҳ	3-гуруҳ	4-гуруҳ	5-гуруҳ
Маълумотлар тўлиқлиги	0.8	40					
Чизиқли тасаввур этиш (иллюстрация)	0.6	30					
Гуруҳ фаолиги (талабалар сони)	0.3	15					
Саволни тушуниши	0.3	15					
Баллар йиғиндиси	2	100					

3–илова (7.1)

Мавзунини жонлантириш учун саволлар

1. “Индивидуаллик” тушунчасининг маъноси нима?

2. “Индивид” тушунчаси қандай маънони англатади?

3. Шахснинг индивидуал хусусиятларини қандай омиллар таъсир қилдириши мумкин?

Мустақил ўрганиш учун мавзулар

1. Темперамент типлари ва уларнинг фаолиятда намоён бўлиши.

7.2. Амалий машғулотни ўқитиш технологияси

<i>Талабалар сони: 20-30</i>	<i>Вақти: 2 соат.</i>
<i>Ўқув машғулотининг шакли</i>	Билимларни чуқурлаштириш ва мустахкамлашга қаратилган амалий машғулот
<i>Амалий машғулот режаси</i>	1.Индивидуал - типологик хусусиятлар классификацияси. 2.Темперамент ва фаолиятнинг индивидуал хусусиятлари.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Шахсдаги индивидуал-психологик хусусиятлар, уларнинг типологияси, қобилият ва ундаги туғма ва ортирилган сифатлар, темперамент ва унинг турлари, характер ва шахс ҳақида умумий тасаввурни бериш, мустахкамлаш ва чуқурлаштириш.
<i>Педогогик вазифа:</i> 1.Шахсдаги	<i>Ўқув фаолиятининг натижаси:</i> Шахснинг индивидуал-психологик

индивидуал-психологик хусусиятларга оид билимлар ёритилади ва мустахкамланади;	хусусиятларига таъриф бера олади, унинг моҳиятини исботлайди.
3. Темперамент ва унинг турларини ўрганишга оид билимларни беради;	Темперамент, унинг турларини тушунтириб беради ва тизимлаштиради.
<i>Ўқитиш усуллари ва техника</i>	Амалий машғулот, бир-биридан ўрганиш усули; кластер, инсерт, БББ техникаси
<i>Ўқитиш воситалари</i>	Дарслик, компьютер технологияси, слайдлар, графикли органайзер
<i>Ўқитиш шакли</i>	«Такдимот», «Лойиха», «гурухларда жуфтлик ёки кичик гурухларга бўлиниб ишлаш».
<i>Ўқитиш шарт-шароитлари</i>	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари кўллаш мумкин бўлган ўқув хона.
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, савол-жавобли сўров, ўқув топшириқ, тест.

Амалий машғулотнинг технологик картаси

Иш жараёнлари Вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	ўқитувчи	талаба
1 босқич. Кириш (10 дақиқа)	<p>1.1. Ўқув машғулотининг мавзусини, мақсадини, ўтказиш тартибини эълон қилади.</p> <p>1.2. “Шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари” мавзуси бўйича талабаларнинг билимларини фаоллаштириш мақсадида блиц-сўров ўтказди.</p> <p>(1). Шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари деганда нимани назарда тутилади?</p> <p>(2). Темперамент тоифаларини биласизми?</p> <p>Жавобларни аниқлаштиради, хатоларни тўғрилайди, хулосалайди.</p> <p>1.3. Мавзу бўйича таянч иборалар</p>	<p>Тинглайди.</p> <p>Саволларга жавоб беради.</p>

	ва амалий машғулот мавзуси, режасига изох берилади (1-Илова). 1.4. Машғулотни ўтказиш шакли ва баҳолаш мезонларини эълон қилади.	
2 босқич. Асосий жараён (60 дақиқа)	2.1 Шахс индивидуал-психологик хусусиятларини «лойиха» технологияси асосида органайзерларда ишлаб чиқишни ташкил этади (2-Илова). Ўқитувчи талабаларга мурожаат қилади ва энг тўғри жавоблар ҳамда фикрларни қайд қилади. 2.2 Талабаларни гуруҳларга бўлиш орқали амалий машғулотни ташкил этади. (3-Илова). Ўқитувчи талабаларга мурожаат қилади ва энг тўғри жавоблар ҳамда фикрларни қайд қилади.	Топшириқни бажаришда “Лойиха” кетма-кетлигини тузади ва органайзерларни тўлдиради. Кичик гуруҳга бўлиниб биргаликда аниқ қўйилган масалани, маълум белгиланган вақт ичида ўзаро фикр алмашиш, мулоқот қилиш орқали ечишади
3 босқич. Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзуда қўйилган саволлар ва уларнинг ёритилганига ўқитувчи яқун ясайди (хулоса қилади) айтилмаган томонлари устида ишлаш лозимлигини айтади. 3.2. Гуруҳларга ўзаро баҳолаш натижаларини эълон қилади. 3.4 Тавсия қилинган адабиётларни ўрганади. 3.5. Ўз-ўзини назорат қилиши учун саволлар берилади. Келгуси мавзу эълон қилинади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади (4-Илова).	Тинглайди, ёзади ва мустақил ишлаш учун топшириққа тайёрланади. ЎУМга қаранг

1-топшириқ. Гуруҳни тўртта гуруҳчага бўлиб, кластер тузиш таклиф этилади. Кластерга ўрганилаётган “Шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари” мавзусига алоқадор термин ва тушунчалар киритилади.

Холерик
Сангвеник
Флегматик

меланхолик

2-топширик. “Ақлий хужум”, яъни “брейнштурминг” усулидан фойдаланиб, доскадаги жадвални тўлдилинг:

Шахс қобилияти нима? Унинг қандай тузилмаси мавжуд?	Шахс характери нима? Характер нималарда ифодаланади?	Шахс темпераменти нима? Унинг қандай тоифаларини биласиз?

3-топширик. Шахсни ривожланишида қобилият, характер ва темперамент таъсирини аниқлаш учун вазифа. Доскадаги ушбу жадвални тўлдилинг.

Шахс ривожланишида қобилият таъсири	Шахс ривожланишида характер таъсири	Шахс ривожланишида темперамент таъсири

4-топширик. Шахс темпераментни ўрганишга қаратилган.

5-топширик. Билимларни синаш тести.

6-топширик. “БББ”, (Б – билардим; Б – билмоқчиман; Б – билиб олдим) жадвалини тўлдириш таклиф этилади.

Б – билардим	Б – билмоқчиман	Б – билиб олдим

8 МАВЗУ	ХАРАКТЕР
--------------------------	-----------------

(маъруза – 2 соат, амалий машғулот – 2 соат)

7.1. Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Машғулот шакли</i>	Мавзу бўйича маъруза
-----------------------	----------------------

<i>Маъруза режаси</i>	1.Индивидуал - типологик хусусиятлар классификацияси. 2.Характер ва шахс. 3. Характер акцентуацияси
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Шахсдаги индивидуал-психологик хусусиятлар, уларнинг типологияси, характер ва шахс ҳақида умумий тасаввурни бериш.
<i>Таянч тушунча ва иборалар</i>	Характер, иродавий сифатлар, эмоциялар, иқтидор, истеъдод, сангвиник, холерик, флегматик, меланхолик.
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Шахснинг индивидуал-типологик хусусиятлари классификациясини таништирилади;	Шахснинг индивидуал-типологик хусусиятлари классификациясини айтиб бера оладилар;
Характер ва унинг таснифи берилди;	Характер ва унинг таснифини бера оладилар;
Характер акцентуацияси ҳақида маълумот беради.	Характер акцентуацияси ҳақида маълумот бера олади.
• Ўқитиш усуллари	Маъруза, намойиш, блиц-сўров, пинборд техникаси, ақлий хужум.
• Ўқитиш воситалари	Маъруза матни, компьютер технологияси («Психология» фанидан электрон ўқув-услубий мажмуа), слайдлар.
• Ўқитиш шакллари	Фронтал, коллектив иш
• Ўқитиш шароити	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари қўллаш мумкин бўлган ўқув хона.
• Мониторинг ва баҳолаш	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, ўқув топширик

Маърузанинг технологик картаси

Иш жараёни босқичлари вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	Ўқитувчи	Талаба
1 босқич. Кириш (15 дақиқа)	1.1. Ўқув дарсининг мавзуси ва режасини айтади. Таянч ибора ва тушунчаларни, дарсдан кутиладиган натижаларни тушунтиради.	Тинглайди ва ёзади

	<p>1.2. Маъруза дарсининг мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Талабаларни ақлий хужумга тортиш учун жонлантирувчи саволлар беради.</p>	<p>Мавзу номини ёзиб оладилар</p> <p>Саволларга бирламчи жавоб берадилар.</p>
<p>2 босқич. Асосий жараён (55 дақиқа)</p>	<p>2.1. Маъруза режасининг барча саволлари бўйича визуал материални намойиш қилади. (4-илова)</p> <p>Мавзунинг асосий жойларини ёзиб олишларини сўрайди.</p> <p>Фаоллаштирувчи савол-жавоб ўтказади.</p> <p>Характер шахсни тўлиқ ифодалайдими?</p> <p>Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди.</p> <p>Мавзунинг таянч ибораларини кластер усулида ўрганилади. Мавзуга оид бўлмаган иборалар олиб ташланиб, керакли тушунча ва иборалар кўшилади. Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди. (5-илова)</p> <p>Талабаларга эркин фикр айтишга рухсат берилади ва уларни рағбатлантиради.</p>	<p>Тинглайди, ўрганади, Ёзади, аниқлайди, саволлар беради.</p> <p>Асосий жойларини ёзади</p> <p>Саволларга жавоб беради</p> <p>Хар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қилади. Ёзади.</p> <p>Жавоб беради</p>
<p>3 босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>Мавзу бўйича умумий хулоса қилади.</p> <p>г. Талабаларнинг билим ва кўникмаларини баҳолайди.</p> <p>3.3. Навбатдаги машғулотда кўриладиган масалани эълон қилади, ва мустақил тайёргарлик кўришларини сўрайди.</p> <p>3.4. Талабаларга уйга вазифа қилиб: (1).“Индивидуал-психологик хусусиятлар ва шахс” мавзусида эссе ёзиб келиш;</p>	<p>тинглайди</p> <p>Мустақил ишлаш учун топшириқни ёзиб олади</p> <p>Докладлар мавзусига</p>

	<p>(2). Келгуси мавзу эълон қилинади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади.</p> <p>(3). Ўзини-ўзи назорат қилиш учун саволлар беради. (6- илова).</p> <p>(4). Тавсия этилган адабиётларни ўрганишга беради.</p>	<p>тайёрланади.</p> <p>ЎУМга қаранг</p>
--	--	---

1-илова

Талабалар билимини баҳолаш мезонлари

Маъруза дарсиннинг рейтинги

86-100% - 2 балл (аъло)

75-85% - 1,7 балл (яхши)

55-70% - 1,4 балл (қониқарли)

1-слайд. Таянч иборалар асосида визуал маълумотлар

Индивидуаллик – индивиднинг бошқалардан фарқланадиган ижтимоий хусусиятлари ва психикасининг ўзига хослиги, қайтарилмаслиги.

Характер – кишидаги барқарор психик хусусиятларининг индивидуал бирлиги бўлиб, шахсининг меҳнатга, нарса ва ходисаларга, ўзига ва бошқа кишиларга муносабатларида намоён бўлади.

Эмоция – одам ва ҳайвонларнинг субъектив ифодаланган ички ва ташқи кўзғолувчилар таъсирига жавоб реакцияси.

1-слайд. Индивидуал-типологик хусусиятлар классификацияси

2-слайд. Характер ва унинг тизими

Характер - шахсдаги шундай психологик, субъектив муносабатлар мажмуи, улар унинг борлиққа, одамларга, предметли фаолиятга ҳамда ўз-ўзига муносабатини ифодалайди

Характернинг намоён бўлиш тизими:

1. *Меҳнатдаги хусусиятлар* - меҳнатсеварлик, меҳнатқашлик, ташаббускорлик, ишга лаёқат, ишга қобиллик, масъулият, дангасалик, қўнимсизлик

2. *Инсонларга муносабатлардаги сифатлар* - одоблилик, меҳрибонлик, такт, жонсарақлик, дилгирлик, альтруизм, мулоқотга киришувчанлик, ғамхурлик, раҳм-шафқат

3. *Ўз-ўзига муносабатдаги сифатлар* - камтарлик, камсуқумлилик, мағрурлик, ўзига бино қўйиш, ўз-ўзини танқид, ибодат, шарму - ҳаё, манмансираш

4. *Нарсалар ва ҳодисаларга муносабатларда намоён бўладиган хусусиятлар* - тартиблилик, оқиллик, саронжом-саришталик, қўли очиклик, зикналик, тежамкорлик, покизалик

1. Шахсдаги туғмалик аломатлари бор индивидуал сифатлар:
а) лаёқат; б) истеъдод; в) иқтидор; г) қобилият.
2. Шахсдаги ниҳоятда кучли ва такрорланмас қобилият:
а) лаёқат; б) истеъдод; в) иқтидор; г) қобилият.
3. Шахс фаолияти ва хулқининг ўзгарувчан ҳамда хиссий томонларини ифодаловчи индивидуал хусусиятлар мажмуи:
а) характер; б) темперамент; в) иродавий сифатлар; г) қобилият.
4. Шахснинг борлиқ, одамлар, фаолият ва ўз-ўзига муносабатини ифодайдиган психологик, субъектив хислатлар мажмуи:
а) характер; б) темперамент; в) иродавий сифатлар; г) қобилият.

Ўқув топшириқ:

Кластер техникасининг қويدаси билан танишади ва берилган вазифани бажаради.

Кластер техникасининг қоидаси:

- 55.Кластер – парчаланиш, майдаланиш маъносини англатади.
- 56.Мавзудан чиққан ва чиқмаган ҳолда сўз ўзагини маъно мазмунини давом эттирамиз. Сўзлар тармоқланади.
- 57.Кластер услуби дарснинг бир қисмида (бошида, ўртасида, охирида) қўлланилади.
- 58.Гуруҳларга бир хил савол берилса, тармоқ бажарилгандан сўнг бир хил терминлар ўчирилади, кимда ўчирилмаган терминлар кўп қолса, ўша гуруҳ ғолиб ҳисобланади.
- 59.Ўқитувчи ўз вариантыга эга бўлиши керак.
- 60.Сўзларнинг классификацияси рўй бермаслиги керак.

Кластер учун вазифа: қобилият, характер, темперамент.

Гуруҳ натижаларини баҳолаш критериялари

Критериялар	Балларда	Ҳоизда	Натижалар баҳоси				
			1-гуруҳ	2-гуруҳ	3-гуруҳ	4-гуруҳ	5-гуруҳ
Маълумотлар тўлиқлиги	0.8	40					
Чизиқли тасаввур этиш (иллюстрация)	0.6	30					
Гуруҳ фаолиги (талабалар сони)	0.3	15					
Саволни тушуниши	0.3	15					
Баллар йиғиндиси	2	100					

3–илова (7.1)

Мавзунини жонлантириш учун саволлар

- 1.“Индивид” тушунчаси қандай маънони англатади?
- 2.Шахснинг индивидуал - типологик хусусиятларига нималар киради?
- 3.Инсон характерига таъсир қилувчи омиллар нима?

Мустақил ўрганиш учун мавзулар

- 1.Характер ва уни ўрганиш йўллари.
2. Темперамент типлари ва уларнинг фаолиятда намоён бўлиши.
3. Иқтидор ва талантни ўстириш омиллари

1)

7.2. Амалий машғулоти ўқитиш технологияси

<i>Талабалар сони: 20-30</i>	<i>Вақти: 2 соат.</i>
<i>Ўқув машғулотининг шакли</i>	Билимларни чуқурлаштириш ва мустахкамлашга қаратилган амалий машғулоти
<i>Амалий машғулоти режаси</i>	1.Индивидуал - типологик хусусиятлар классификацияси. 2.Характер ва шахс. 3.Характер акцентуацияси
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Шахсдаги индивидуал-психологик хусусиятлар, уларнинг типологияси, қобилият ва ундаги туғма ва орттирилган сифатлар, темперамент ва унинг турлари, характер ва шахс ҳақида умумий тасаввурни бериш, мустахкамлаш ва чуқурлаштириш.
<i>Педогогик вазифа:</i> 1.Шахсдаги индивидуал-психологик хусусиятларга оид билимлар ёритилади ва мустахкамланади; 2.Характер ва шахсга оид билимларни мустахкамлайди. 3.Характер акцентуацияси ҳақида маълумот беради	<i>Ўқув фаолиятининг натижаси:</i> 1.Шахснинг индивидуал-психологик хусусиятларига таъриф бера олади, унинг моҳиятини исботлайди. 2.Характер ва шахсга оид билимларни айта олади, таҳлилини қила олади. 3.Характер акцентуацияси ҳақида маълумот бера олади.
<i>Ўқитиш усуллари ва техника</i>	Амалий машғулоти, бир-биридан ўрганиш усули; кластер, инсерт, БББ техникаси
<i>Ўқитиш воситалари</i>	Дарслик, компьютер технологияси, слайдлар, графикли органайзер
<i>Ўқитиш шакли</i>	«Такдимот», «Лойиха», «гурухларда жуфтлик ёки кичик гурухларга бўлиниб ишлаш».
<i>Ўқитиш шарт-шароитлари</i>	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари қўллаш мумкин бўлган ўқув хона.
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, савол-жавобли сўров, ўқув топшириқ, тест.

Амалий машғулотнинг технологик картаси

Иш жараёнлари Вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	ўқитувчи	талаба
1 босқич.	1.1. Ўқув машғулотининг мавзу-	Тинглайди.

<p>Кириш (10 дақиқа)</p>	<p>сини, мақсадини, ўтказиш тартибини эълон қилади.</p> <p>1.2. “Шахсинг индивидуал-психологик хусусиятлари” мавзуси бўйича талабаларнинг билимларини фаоллаштириш мақсадида блиц-сўров ўтказди.</p> <p>(1). Шахсинг индивидуал-психологик хусусиятлари деганда нимани назарда тутилади?</p> <p>(4). Характер бўйича шахс қандай фарқлаш мумкин? Жавобларни аниқлаштиради, хатоларни тўғрилайди, хулоса-лайди.</p> <p>1.3. Мавзу бўйича таянч иборалар ва амалий машғулот мавзуси, режасига изох берилади (1-Илова).</p> <p>1.4. Машғулотни ўтказиш шакли ва баҳолаш мезонларини эълон қилади.</p>	<p>Саволларга жавоб беради.</p>
<p>2 босқич. Асосий жараён (60 дақиқа)</p>	<p>2.1 Шахс индивидуал-психологик хусусиятларини «лойиха» технологияси асосида органайзерларда ишлаб чиқишни ташкил этади (2-Илова).</p> <p>Ўқитувчи талабаларга мурожаат қилади ва энг тўғри жавоблар ҳамда фикрларни қайд қилади.</p> <p>2.2 Талабаларни гуруҳларга бўлиш орқали амалий машғулотни ташкил этади. (3-Илова).</p> <p>Ўқитувчи талабаларга мурожаат қилади ва энг тўғри жавоблар ҳамда фикрларни қайд қилади.</p>	<p>Топширикни бажаришда “Лойиха” кетма-кетлигини тузади ва органайзерларни тўлдиради.</p> <p>Кичик гуруҳга бўлиниб биргаликда аниқ қўйилган масалани, маълум белгиланган вақт ичида ўзаро фикр алмашиш, мулоқот қилиш орқали ечишади</p>

3 босқич. Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзуда қўйилган саволлар ва уларнинг ёритилганига ўқитувчи яқун ясайди (хулоса қилади) айтилмаган томонлари устида ишлаш лозимлигини айтади. 3.2. Гурухларга ўзаро баҳолаш натижаларини эълон қилади. 3.4 Тавсия қилинган адабиётларни ўрганади. 3.5. Ўз-ўзини назорат қилиши учун саволлар берилади. Келгуси мавзу эълон қилинади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади (4-Илова).	Тинглайди, ёзади ва мустақил ишлаш учун топшириққа тайёрланади. ЎУМга қаранг
--	---	---

1-топшириқ. Гурухни тўртта гурухчага бўлиб, кластер тузиш таклиф этилади. Кластерга ўрганилаётган “Шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари” мавзусига алоқадор термин ва тушунчалар киритилади.

Характер хусусиятлари
Характер типлари
Характер акцентуацияси

2-топшириқ. “Ақлий хужум”, яъни “брейнштурминг” усулидан фойдаланиб, доскадаги жадвални тўлдиринг:

Шахс қобилияти нима? Унинг қандай тузилмаси мавжуд?	Шахс характери нима? Характер нималарда ифодаланади?	Шахс темпераменти нима? Унинг қандай тоифаларини биласиз?

3-топшириқ. Шахсни ривожланишида қобилият, характер ва темперамент таъсирини аниқлаш учун вазифа. Доскадаги ушбу жадвални тўлдиринг.

Шахс ривожланишида қобилият таъсири	Шахс ривожланишида характер таъсири	Шахс ривожланишида темперамент таъсири

4-топшириқ. Шахс қобилияти, характери ва темпераментни ўрганишга қаратилган.

5-топшириқ. Билимларни синаш тести.

6-топшириқ. “БББ”, (Б – билардим; Б – билмоқчиман; Б – билиб олдим) жадвалини тўлдириш таклиф этилади.

Б – билардим	Б – билмоқчиман	Б – билиб олдим

8	ҚОБИЛИЯТ.
МАВЗУ	

(маъруза – 2 соат, амалий машғулот – 2 соат)

7.1. Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Машғулот шакли</i>	Мавзу бўйича маъруза
<i>Маъруза режаси</i>	1.Шахс иқтидори ва қобилиятлар диагностикаси. 2.Қобилиятлардаги туғма ва орттирилган сифатлар. 3.Қобилиятларнинг психологик структураси. 4.Қобилиятлар ва қизиқишлар диагностикаси.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Шахсдаги индивидуал-психологик хусусиятлар, уларнинг типологияси, қобилият ва ундаги туғма ва орттирилган сифатлар ҳақида умумий тасаввурни бериш.
<i>Таянч тушунча ва иборалар</i>	Лаёқат, қизиқиш, қобилият, истеъдод.
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Шахснинг индивидуал-типологик хусусиятлари классификациясини таништирилади;	Шахснинг индивидуал-типологик хусусиятлари классификациясини айтиб бера оладилар;
Шахс қобилияти ва унинг психологик структураси ҳақида маълумот берилади;	Шахс қобилияти ва унинг психологик структурасини айтиб бера оладилар;
Қобилият, ўзига хослик, уни диагностика қилишнинг моҳияти ёритилади	Қобилият, ўзига хослик, уни диагностика қилишнинг моҳиятини айтиб бера оладилар;
• Ўқитиш усуллари	Маъруза, намоёиш, блиц-сўров, пинборд техникаси, ақлий хужум.
• Ўқитиш воситалари	Маъруза матни, компьютер технологияси

	(«Психология» фанидан электрон ўқув-услубий мажмуа), слайдлар.
• Ўқитиш шакллари	Фронтал, коллектив иш
• Ўқитиш шароити	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари қўллаш мумкин бўлган ўқув хона.
• Мониторинг баҳолаш	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, ўқув топширик

Маърузанинг технологик картаси

Иш жараёни босқичлари вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	ўқитувчи	Талаба
1 босқич. Кириш (15 дақиқа)	<p>1.1. Ўқув дарсининг мавзуси ва режасини айтади. Таянч ибора ва тушунчаларни, дардан кутиладиган натижаларни тушунтиради.</p> <p>1.2. Маъруза дарсининг мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Талабаларни ақлий хужумга тортиш учун жонлантирувчи саволлар беради.</p>	<p>Тинглайди ва ёзади</p> <p>Мавзу номини ёзиб оладилар</p> <p>Саволларга бирламчи жавоб берадилар.</p>
2 босқич. Асосий жараён (55 дақиқа)	<p>2.1. Маъруза режасининг барча саволлари бўйича визуал материални намойиш қилади. (4- илова)</p> <p>Мавзунинг асосий жойларини ёзиб олишларини сўрайди.</p> <p>Фаоллаштирувчи савол-жавоб ўтказади.</p> <p>1. Қобилиятлар деб нимага айтилади?</p> <p>2. Қобилиятларнинг психологик структураси қандай, деб ўйлайсиз?</p>	<p>Тинглайди, ўрганади, Ёзади, аниқлайди, саволлар беради.</p> <p>Асосий жойларини ёзади</p> <p>Саволларга жавоб беради</p>

	<p>Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди.</p> <p>2.2. Мавзунинг таянч ибораларини кластер усулида ўрганилади. Мавзуга оид бўлмаган иборалар олиб ташланиб, керакли тушунча ва иборалар қўшилади. Жавобларни тўғрилайди ва хулосалайди. (5-илова)</p> <p>2.3. Талабаларга эркин фикр айтишга рухсат берилади ва уларни рағбатлантиради.</p>	<p>Хар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қилади. Ёзади.</p> <p>Жавоб беради</p>
<p>3 босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>h. Мавзу бўйича умумий хулоса қилади.</p> <p>i. Талабаларнинг билим ва кўникмаларини баҳолайди.</p> <p>3.3. Навбатдаги машғулотда кўриладиган масалани эълон қилади, ва мустақил тайёргарлик кўришларини сўрайди.</p> <p>3.4. Талабаларга уйга вазифа қилиб:</p> <p>(1).“Индивидуал-психологик хусусиятлар ва шахс” мавзусида эссе ёзиб келиш;</p> <p>(2). Келгуси мавзу эълон қили-нади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади.</p> <p>(3). Ўзини-ўзи назорат қилиш учун саволлар беради. (6-илова).</p> <p>(4)Тавсия этилган адабиётларни ўрганишга беради.</p>	<p>тинглайди</p> <p>Мустақил ишлаш учун топшириқни ёзиб олади</p> <p>Докладлар мавзусига тайёрланади.</p> <p>ЎУМга қаранг</p>

1-илова

Талабалар билимини баҳолаш мезонлари

Маъруза дарсиннинг рейтинги

86-100% - 2 балл (аъло)

75-85% - 1,7 балл (яхши)

55-70% - 1,4 балл (қониқарли)

1-слайд. Таянч иборалар асосида визуал маълумотлар

Индивидуаллик – индивиднинг бошқалардан фарқланадиган ижтимоий хусусиятлари ва психикасининг ўзига хослиги, қайтарилмаслиги.

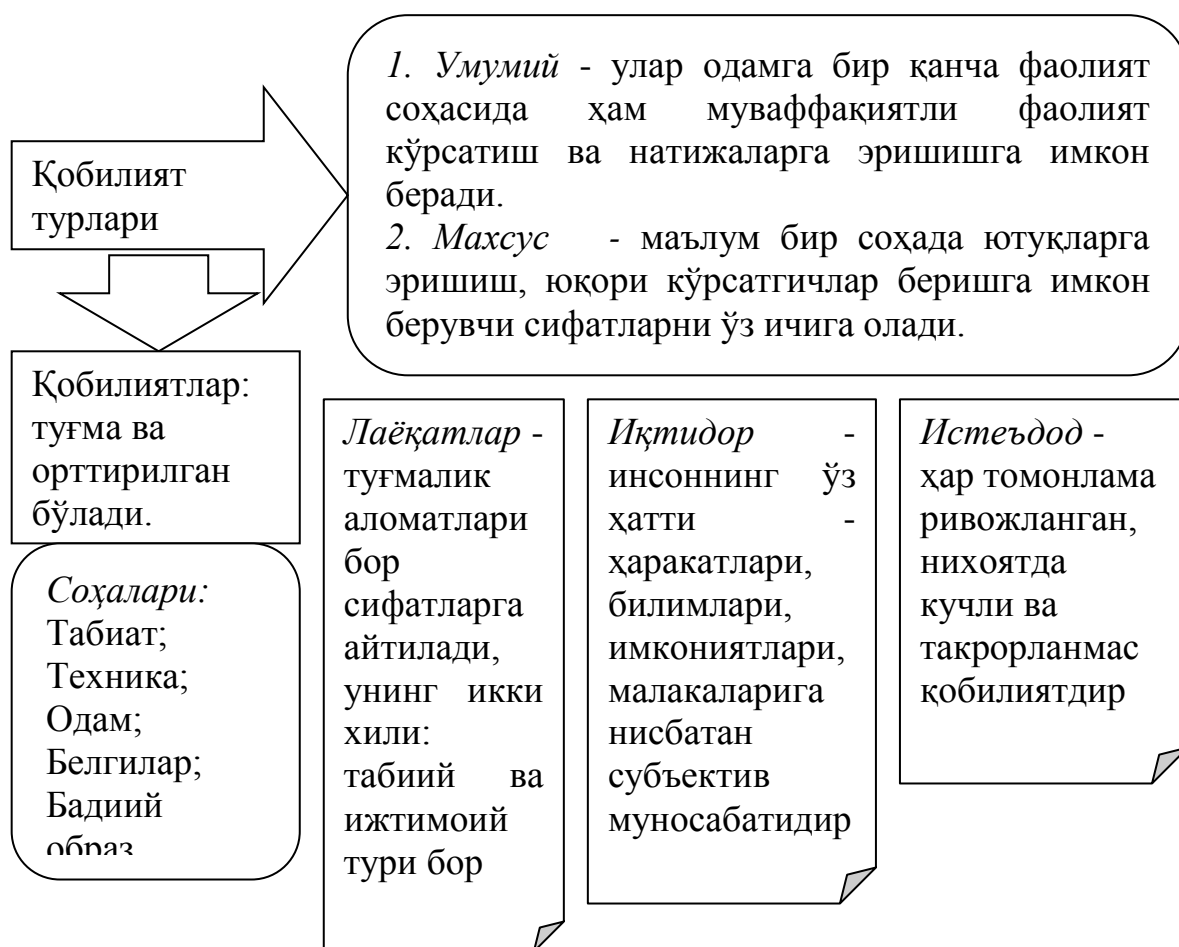
Қобилият – шахснинг маълум фаолиятидаги муваффақиятларини ва осонлик билан бирор фаолиятни эгаллай олишини таъминлайдиган индивидуал психологик хусусияти.

Истеъдод – шахснинг маълум фаолиятда ифодаланадиган қобилиятининг юқори даражаси.

1-слайд. Индивидуал-типологик хусусиятлар классификацияси

2-слайд. Қобилият ва унинг хусусиятлари

1. Шахсдаги туғмалик аломатлари бор индивидуал сифатлар:
а) лаёқат; б) истеъдод; в) иқтидор; г) қобилият.
2. Шахсдаги ниҳоятда кучли ва такрорланмас қобилият:
а) лаёқат; б) истеъдод; в) иқтидор; г) қобилият.
3. Шахс фаолияти ва хулқининг ўзгарувчан ҳамда ҳиссий томонларини ифодаловчи индивидуал хусусиятлар мажмуи:
а) характер; б) темперамент; в) иродавий сифатлар; г) қобилият.
4. Шахснинг борлиқ, одамлар, фаолият ва ўз-ўзига муносабатини ифодалайдиган психологик, субъектив хислатлар мажмуи:
а) характер; б) темперамент; в) иродавий сифатлар; г) қобилият.

Ўқув топширик:

Кластер техникасининг қоидаси билан танишади ва берилган вазифани бажаради.

Кластер техникасининг қоидаси:

- 61.Кластер – парчаланиш, майдаланиш маъносини англатади.
- 62.Мавзудан чиққан ва чиқмаган ҳолда сўз ўзагини маъно мазмунини давом эттирамиз. Сўзлар тармоқланади.
- 63.Кластер услуби дарснинг бир қисмида (бошида, ўртасида, охирида) қўлланилади.
- 64.Гуруҳларга бир хил савол берилса, тармоқ бажарилгандан сўнг бир хил терминлар ўчирилади, кимда ўчирилмаган терминлар кўп қолса, ўша гуруҳ ғолиб ҳисобланади.
- 65.Ўқитувчи ўз вариантыга эга бўлиши керак.
- 66.Сўзларнинг классификацияси рўй бермаслиги керак.

Кластер учун вазифа: қобилият, характер, темперамент.

Гуруҳ натижаларини баҳолаш критериялари

Критериялар	Балларда	Ҳоизда	Натижалар баҳоси				
			1-гуруҳ	2-гуруҳ	3-гуруҳ	4-гуруҳ	5-гуруҳ
Маълумотлар тўлиқлиги	0.8	40					
Чизиқли тасаввур этиш (иллюстрация)	0.6	30					
Гуруҳ фаолиги (талабалар сони)	0.3	15					
Саволни тушуниши	0.3	15					
Баллар йиғиндиси	2	100					

3–илова (7.1)

Мавзунини жонлантириш учун саволлар

- 1.Қобилият, иқтидор ва истеъдод бир - биридан қандай фарқланади?
2. Иқтидорли инсоннинг тафовутли томонлари нимада?
- 3.Қобилиятлардаги туғма ва орттирилган сифатлар нимаси билан фарқланади?

5-илова (7.1)

Мустақил ўрганиш учун мавзулар

1. Иқтидор ва талантни ўстириш омиллари

7.2. Амалий машғулотни ўқитиш технологияси

<i>Талабалар сони: 20-30</i>	<i>Вақти: 2 соат.</i>
<i>Ўқув машғулотининг шакли</i>	Билимларни чуқурлаштириш ва мустахкамлашга қаратилган амалий машғулот
<i>Амалий машғулот режаси</i>	1. Қобилиятлардаги туғма ва орттирилган сифатлар. 2. Қобилиятларнинг психологик структураси. 3. Қобилиятлар ва қизиқишлар диагностикаси.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади</i>	Шахсдаги индивидуал-психологик хусусиятлар, уларнинг типологияси, қобилият ва ундаги туғма ва орттирилган сифатлар, ҳақида умумий тасаввурни бериш, мустахкамлаш ва чуқурлаштириш.
<i>Педогогик вазифа:</i> 1. Шахсдаги индивидуал-психологик хусусиятларга оид билимлар ёритилади ва мустахкамланади; 2. Қобилият ва унинг турлари, хусусиятларини ўрганишга доир топшириқ уюштиради;	<i>Ўқув фаолиятининг натижаси:</i> 1. Шахснинг индивидуал-психологик хусусиятларига таъриф бера олади, унинг моҳиятини исботлайди. 2. Қобилият ва унинг турлари, хусусиятларини таҳлил қилиб беради.
<i>Ўқитиш усуллари ва техника</i>	Амалий машғулот, бир-биридан ўрганиш усули; кластер, инсерт, БББ техникаси
<i>Ўқитиш воситалари</i>	Дарслик, компьютер технологияси, слайдлар, графикли органайзер
<i>Ўқитиш шакли</i>	«Такдимот», «Лойиха», «гурухларда жуфтлик ёки кичик гурухларга бўлиниб ишлаш».
<i>Ўқитиш шарт-шароитлари</i>	Техник воситалар билан таъминланган, ўқитиш усуллари кўллаш мумкин бўлган ўқув хона.
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, савол-жавобли сўров, ўқув топшириқ, тест.

Амалий машғулотнинг технологик картаси

Иш жараёнлари Вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	ўқитувчи	талаба
1 босқич. Кириш (10 дақиқа)	<p>1.1. Ўқув машғулотининг мавзусини, мақсадини, ўтказиш тартибини эълон қилади.</p> <p>1.2. “Шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари” мавзуси бўйича талабаларнинг билимларини фаоллаштириш мақсадида блиц-сўров ўтказди.</p> <p>(1). Шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари деганда нимани назарда тутилади?</p> <p>(2). Қобилиятларнинг асосий турлари, даражаларини биласизми?</p> <p>Жавобларни аниқлаштиради, хатоларни тўғрилайди, хулоса-лайди.</p> <p>1.3. Мавзу бўйича таянч иборалар ва амалий машғулот мавзуси, режасига изох берилади (1-Илова).</p> <p>1.4. Машғулотни ўтказиш шакли ва баҳолаш мезонларини эълон қилади.</p>	<p>Тинглайди.</p> <p>Саволларга жавоб беради.</p>
2 босқич. Асосий жараён (60 дақиқа)	<p>2.1 Шахс индивидуал-психологик хусусиятларини «лойиха» технологияси асосида органайзерларда ишлаб чиқишни ташкил этади (2-Илова).</p> <p>Ўқитувчи талабаларга мурожаат қилади ва энг тўғри жавоблар хамда фикрларни қайд қилади.</p>	<p>Топширикни бажаришда “Лойиха” кетма-кетлигини тузади ва органайзерларни тўлдирди.</p> <p>Кичик гуруҳга бўлиниб биргаликда аниқ қўйилган масалани, маълум</p>

	<p>2.2 Талабаларни гуруҳларга бўлиш орқали амалий машғулоти ташкил этади. (3-Илова).</p> <p>Ўқитувчи талабаларга мурожаат қилади ва энг тўғри жавоблар ҳамда фикрларни қайд қилади.</p>	<p>белгиланган вақт ичида ўзаро фикр алмашиш, мулоқот қилиш орқали ечишади</p>
<p>3 босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)</p>	<p>3.1. Мавзуда қўйилган саволлар ва уларнинг ёритилганига ўқитувчи якун ясайди (хулоса қилади) айтилмаган томонлари устида ишлаш лозимлигини айтади.</p> <p>3.2. Гуруҳларга ўзаро баҳолаш натижаларини эълон қилади.</p> <p>3.4 Тавсия қилинган адабиётларни ўрганади.</p> <p>3.5. Ўз-ўзини назорат қилиши учун саволлар берилади. Келгуси мавзу эълон қилинади ва семинарга тайёрланиб келишни айтади (4-Илова).</p>	<p>Тинглайди, ёзади ва мустақил ишлаш учун топшириққа тайёрланади. ЎУМга қаранг</p>

1-топшириқ. Гуруҳни тўртта гуруҳчага бўлиб, кластер тузиш таклиф этилади. Кластерга ўрганилаётган “Шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари” мавзусига алоқадор термин ва тушунчалар киритилади.

Қобилият
Қобилият
Қобилият
Қобилият

2-топшириқ. “Ақлий хужум”, яъни “брейнштурминг” усулидан фойдаланиб, доскадаги жадвални тўлдириш:

Шахс қобилияти нима? Унинг қандай тузилмаси мавжуд?	Шахс характери нима? Характер нималарда ифодаланади?	Шахс темпераменти нима? Унинг қандай тоифаларини биласиз?

3-топшириқ. Шахсни ривожланишида қобилият, характер ва темперамент таъсирини аниқлаш учун вазифа. Доскадаги ушбу жадвални тўлдириш.

Шахс ривожланишида қобилият таъсири	Шахс ривожланишида характер таъсири	Шахс ривожланишида темперамент таъсири

4-топшириқ. Шахс қобилияти, характери ва темпераментни ўрганишга қаратилган.

5-топшириқ. Билимларни синаш тести.

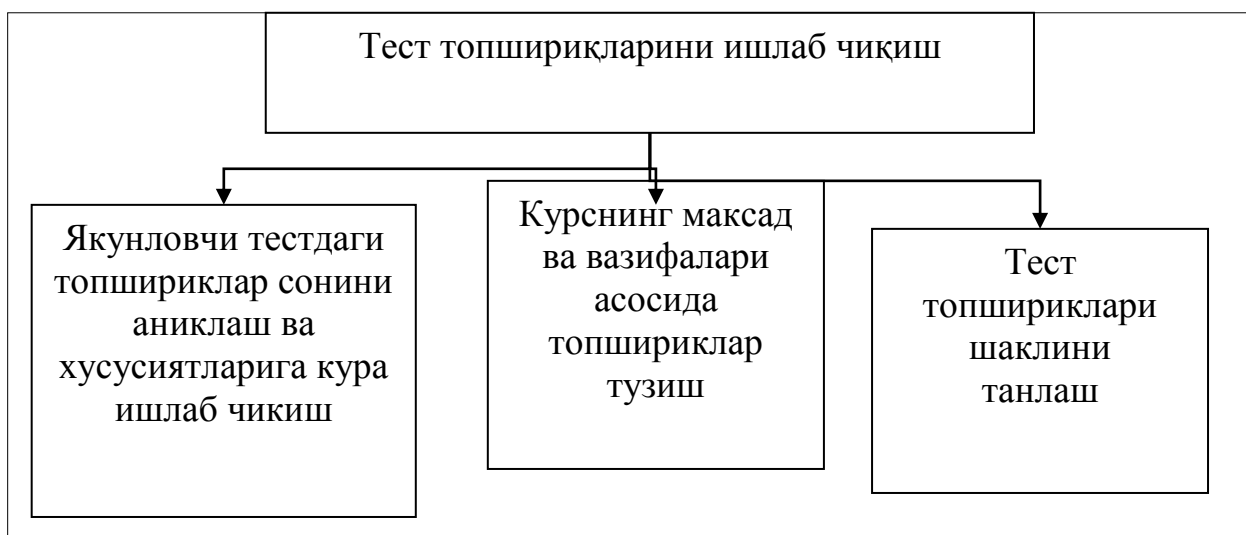
6-топшириқ. “БББ”, (Б – билардим; Б – билмоқчиман; Б – билиб олдим) жадвалини тўлдириш таклиф этилади.

Б – билардим	Б – билмоқчиман	Б – билиб олдим

КУРС БЎЙИЧА МОНИТОРИНГ ВА МУСТАҚИЛ ИШНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

1. БИЛИМЛАРНИ БАҲОЛАШ ВА УНИНГ МОНИТОРИНГИ

Талабаларнинг курс бўйича билимларини
баҳолашнинг тест топшириқларини тузиш
технологияси

2. АУДИТОРИЯДАН ТАШҚАРИ БАЖАРИЛАДИГАН ИНДИВИДУАЛ МУСТАҚИЛ ИШ

(мустақил иши –

муддат 3 ҳафта)

Мустақил ишларни бажарилиши ва маслаҳатларни
олиб борилиш технологияси

<i>Машиғулот шакли</i>	Аудиториядан ташқари бажариладиган мустақил ишларни бажариш бўйича маслаҳат
<i>Мустақил ишни бажарилиш режаси</i>	1. Мустақил ишда кўриладиган мавзунинг ўрганиш ва уни мақсад ва вазифаларини белгилаш. 2. Мавзунинг режасини тузиш. 3. Адабиётларни танлаш, улар устида ишлаш. 4. Натижаларни таҳлил қилиш ва улар асосида хулоса ва тавсиялар ишлаб чиқиш. 5. Мустақил ишни жиҳозлаш.
<i>Мустақил ишнинг мақсади</i>	Талабаларда мустақил равишда психологияга оид бирор мавзуда чиқишни амалга ошириш ҳамда хулоса ва тавсиялар ишлаб чиқишга ўргатишдир
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
мустақил равишда мавзунинг муаммо ва мақсадларини формаллаштириш ва режасини қуриш;	мустақил равишда мавзунинг муаммо ва мақсадларини формаллаштира оладилар;
мавзунинг ёритиш режасини тузиш;	Мавзунинг ёритиш режасини қура оладилар;
Адабиётлардан фойдаланган ҳолда мавзунинг ёритишни амалга ошириш;	Адабиётлардан фойдаланган ҳолда мавзунинг ечимини топа оладилар;
натижаларни таҳлил қилган ҳолда қарор қабул қилиш;	натижаларни таҳлил қилган ҳолда қарор қабул қила оладилар;
қилинган ишлар бўйича ёзма ҳисоботни тайёрлаб ва уни презентация қилиб ҳимоя қилиш.	қилинган ишлар бўйича ёзма ҳисоботни тайёрлаб ва уни презентация қилиб ҳимоя қила оладилар.
• Ўқитиш воситалари	• курс бўйича тарқатма материаллар, • адабиётлар, компьютер дастурлари
• Ўқитиш усуллари	мустақил иш
• Ўқитиш шакллари	лойиҳалар усули

• Ўқитиш шароити	• компьютер синфи, кутубхона
• Якунловчи босқичдаги шароит	• компьютер, мультимедиа проектор

Иш босқич-лари	Ўқитувчи фаолиятининг мазмуни	Изоҳ	Талаба фаолиятининг мазмуни
1-босқич Тайёрлов босқичи	1.1. Мустақил ишларнинг рўйхати билан таништиради. Танланган мавзулар бир-бирини такрорламасли шартлигини билдиради.	7.1.1-илова	Мавзулардан бирини танлайдилар.
	Мустақил иш мақсади, уни бажарилиш тартиби, тавсиялар билан таништиради.	7.1.2-илова	Бажариш бўйича тавсияларни ёзиб оладилар.
2 -босқич. Талабаларнинг мустақил ишни бажариш босқичи. (5 кун)	Талабаларнинг мустақил ишни бажаришлари жараёнида график асосида маслаҳатлар ва кўрсатмалар беришни ташкил қилади.	7.1.3-илова 7.1.8-илова	2.1. Мустақил ишда қўриладиган масалани ўрганадилар ва уни мақсад ва вазифаларини аниқлаб оладилар. 2.2. Мавзунини режасини тузадилар. 2.3. Адабиётларни ўрганадилар 2.4. Таҳлилий, қиёсий маълумотлар тўплайдилар.
			2.5. Натижаларни таҳлил қиладилар ва улар асосида хулоса ва тавсиялар ишлаб чиқадиладилар
3-босқич	3.1. Аудиториядан ташқари бажарилган мустақил иш бўйича презентация қилиш.	7.1.5-илова	Гуруҳда мустақил ишларини презентация ва ҳимоя қилади. Ўз хулосаларини аргументлайди.

Яқун-ловчи босқич	3.2. Гуруҳ аъзолари ва ўқитувчи иштирокида пресс-конференция ўтказилади.	7.1.6-илова	Савол-жавоблар амалга оширилади
	3.3. Мустақил ишни таҳлил қилиш варағи ёрдамида бажарилган иш баҳоланади.	7.1.7-илова	

7.1.1-илова

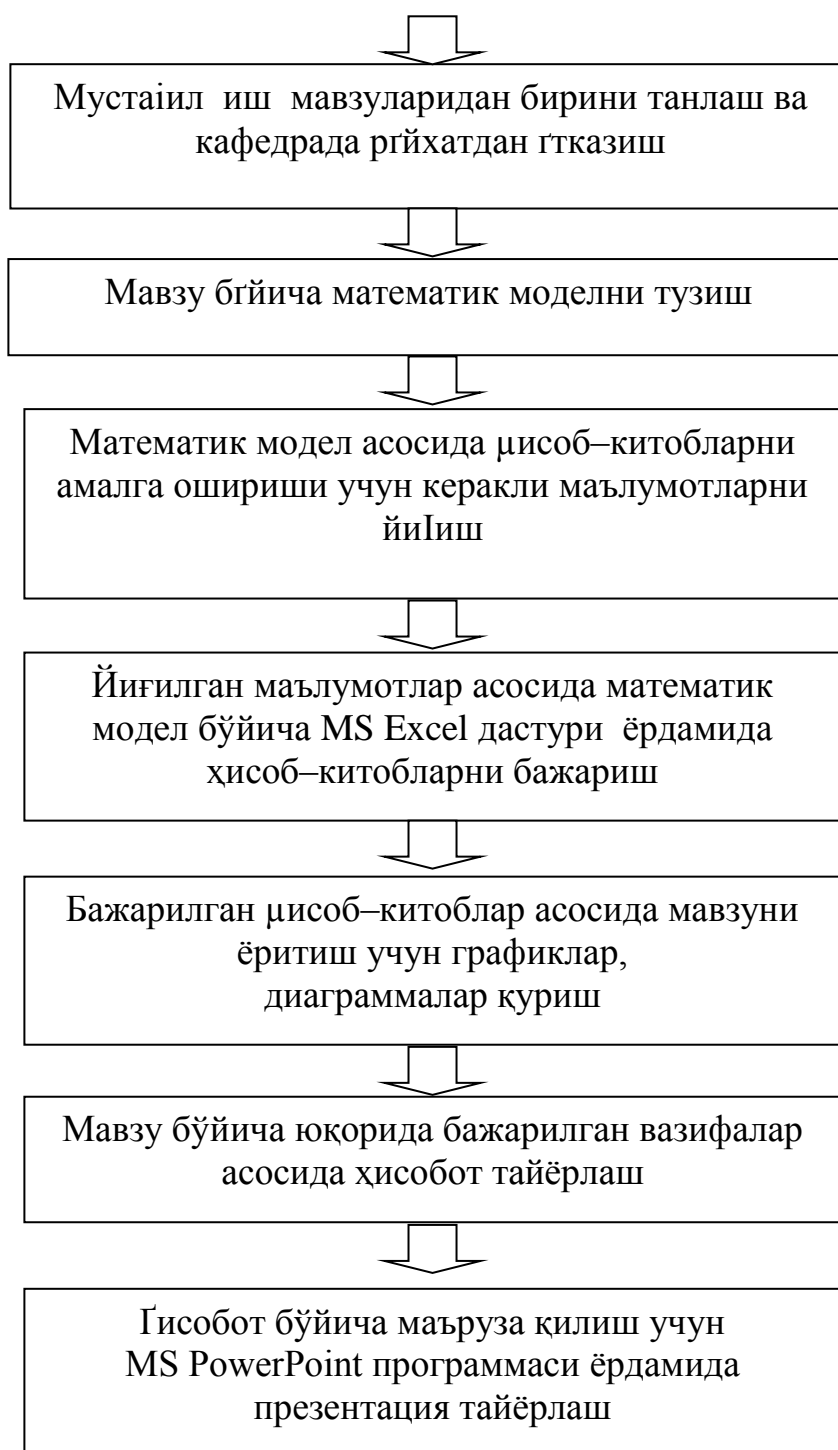
**«Умумий психология» курси бўйича
мустақил иш мавзулари**

№	Мавзу	Изоҳ	Талабанинг исми-шарифи
14.	Психология фанининг предмети ва долзарб масалалари.		
15.	Психологиянинг замонавий, қулай ва объектив методлари ва уларни амалиётда қўллаш йўллари		
16.	Ижодиёт психологияси ва шахсининг иктидорини аниқлаш масаласи.		
17.	Тадбикий психология ва унинг бозор муносабатларига утиш давридаги йуналишлари.		
18.	Катталарни ўқитиш ва уларда ижтимоий малакалар хосил қилиш йуллари.» Кадрлар тайерлашнинг Миллий дастури «ўқитишнинг янги технологиялари хақида.		
19.	Ижтимоий – психологик ходисалар ва уларнинг классификацияси.		
20.	Шахсдаги ижодий ва ташкилотчилик қобилиятларининг ривожланишида меҳнат жамоасининг урни ва роли		
21.	Меҳнатга ижтимоий мотивация муаммоси. Мотивация турлари.		
22.	Ижтимоий таъсир кўрсатиш тамойиллари ва воситалари. Ижтимоий таъсирнинг шахс рухий ҳолати ва фаолият мавзусига боғлиқлиги.		
23.	Шахсдаги эътиқодларга таъсир курсатувчи ижтимоий- психологик		

	омиллар.		
24.	Успиринлик ва етуклик еши даври психологияси. Акмеология.		
25.	Музокаралар утказиш технологияси ва шериклик (хамкорлик) психологияси.		
26.	Миллий психология ва унинг миллий мафкурада акс этиши муаммоси..		
27.	Шахс дунекараши ва эътикодини шакллантиришнинг психологик шарт-шароитлари.		
28.	Борликни билиш ва билиш жараенларини бошқариш муаммоси.		
29.	Хотира психологияси ва унинг конуниятлари..		
30.	Интеллект психологияси ва шахс аклий имкониятларини улчаш..		
31.	Идрок ва диққат жараенлари		
32.	Мустакил ва ижодий тафаккурга ургатиш масаласи..		
33.	Характер ва уни урганиш йуллари..		
34.	Темперамент типлари ва уларнинг фаолиятда намоен булиши.		
35.	Иктидор ва талантни устириш омиллари.		
36.	Психологияда шахслараро муносабатлар ва уларни урганиш методлари..		
37.	Шахслараро муносабатларда самарали таъсир курсатиш сирлари.		
38.	Гурухлар психологияси ва уларнинг классификацияси.		
39.	Кичик гурухлардаги узгарувчан, динаммик жараенлар,.		
40.	Конформизм ходисасини урганишнинг илмий- амалий ахамияти.		

7.1.2-илова

Мустақил ишни бажарилиш алгоритми

Мустақил ишни бажариш бўйича маслаҳат ва тавсиялар

2. Мустақил иш мавзулари сифатида талаба курсда ўрганилаётган мавзулардан фойдаланишни тавсия қилинади.
3. Мустақил иш сифатида олинган мавзуни ёритишда адабиётлар ва интернет тармоғидаги сайтлардан фойдаланиш мумкин. Бу ҳолда мустақил иш мавзусини ўқитувчи билан биргаликда шакллантириб олиши зарур.
4. Кутубхона фондидаги электрон дарсликлардан ҳам фойдаланиш мумкин.

7.1.4-илова

Талабаларнинг мустақил бажарган ишларига ўзларининг ҳам баҳоларини беришлари кўзда тутилган бўлиб, бунинг учун улар тайёрлаган ҳисоботларини титул varaғида айрим кўрсаткичлар бўйича ўз ишларини баҳолашлари керак.

№	Кўрсаткичлар	Тингловчининг ўз ишига баҳоси	Ўқитувчининг берган баҳоси
1.	Мустақил иш мавзуси мазмунининг очиқ берилиши тўлиқлиги <i>(максимум 10 % гача баҳоланади)</i> .		
2.	Мавзу режасининг тўғри, аниқ ва тўлиқ шакллантирилганлиги <i>(максимум 10 % гача баҳоланади)</i> .		
3.	Ёзилган маълумотларнинг адекватлик даражаси <i>(максимум 10 % гача баҳоланади)</i> .		
4.	Қилинган хулоса ва берилган тавсияларнинг асосланганлиги <i>(максимум 10 % гача баҳоланади)</i> .		
5.	Мустақил иш пунктларининг ўзаро манتيқий боғланганлиги <i>(максимум 10 % гача баҳоланади)</i> .		
6.	Ишни бажаришда: - фақат ўқитувчи берган материаллардан фойдаланиб <i>(максимум 5 % гача баҳоланади)</i> . - қўшимча адабиёт, интернет маълумотларидан ҳам фойдаланиб – <i>(максимум 5 % гача баҳоланади)</i> .		

Презентацияни ўтказиш бўйича айрим амалий маслаҳатлар

1. Презентация гуруҳ лидерининг чиқишидан бошланади: *Мен – Ф.И.Ш.* ...
2. Барча презентация қилувчиларнинг чиқишлари ўзларини таништиришдан бошлайдилар: *Мен – Ф.И.Ш. ...*
3. Маълумотлар: - математик моделлар;
ёки - график, диаграмма, схемалар кўринишида келтирилиши керак.
4. Статистик маълумотларнинг манбалари акс эттирилиши керак.
5. Хулосаларнинг адекватлиги кўрсатилиши лозим.

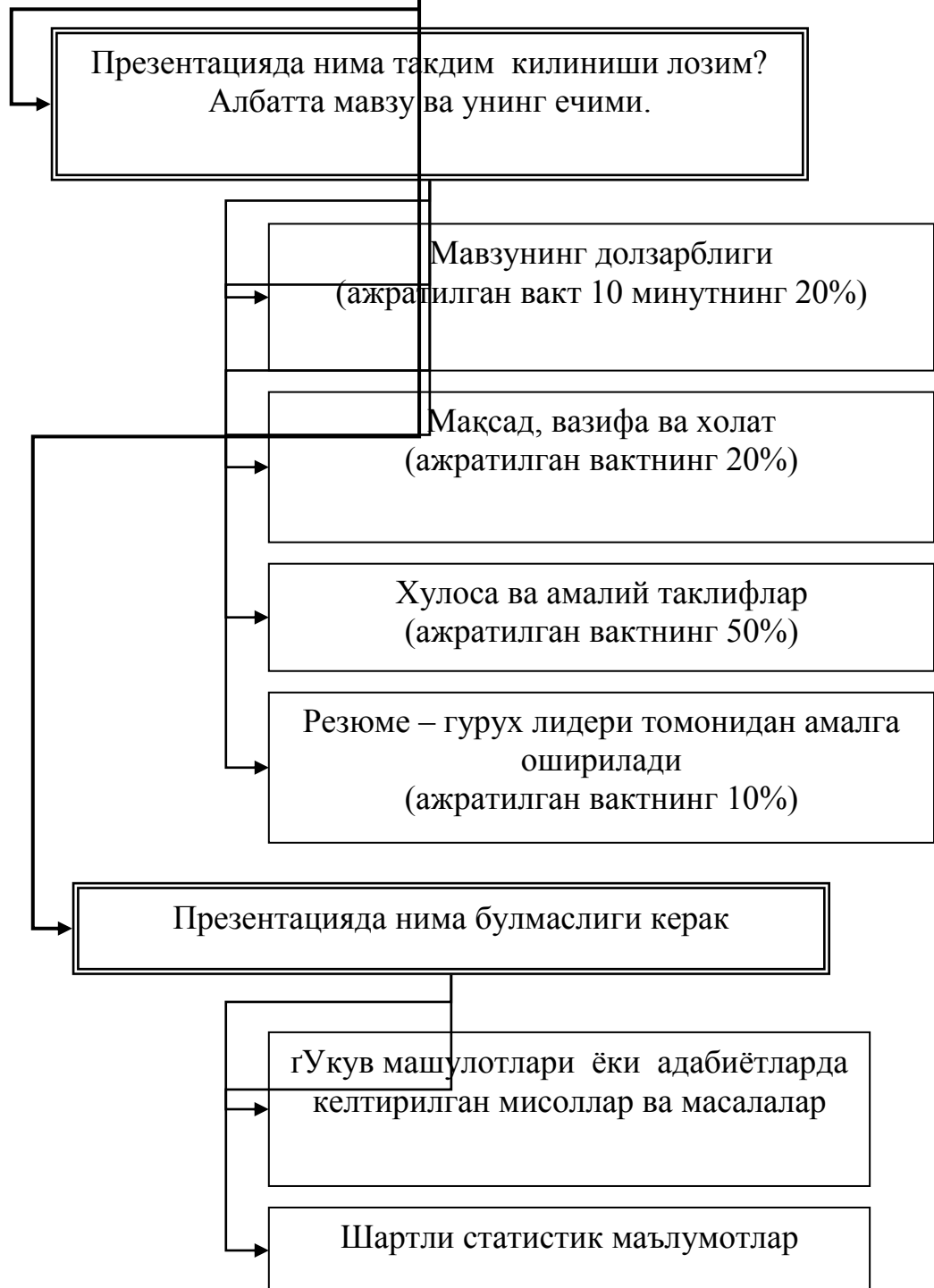
Презентацияни ташкиллаштириш

Презентацияни Ўтказиш шакли

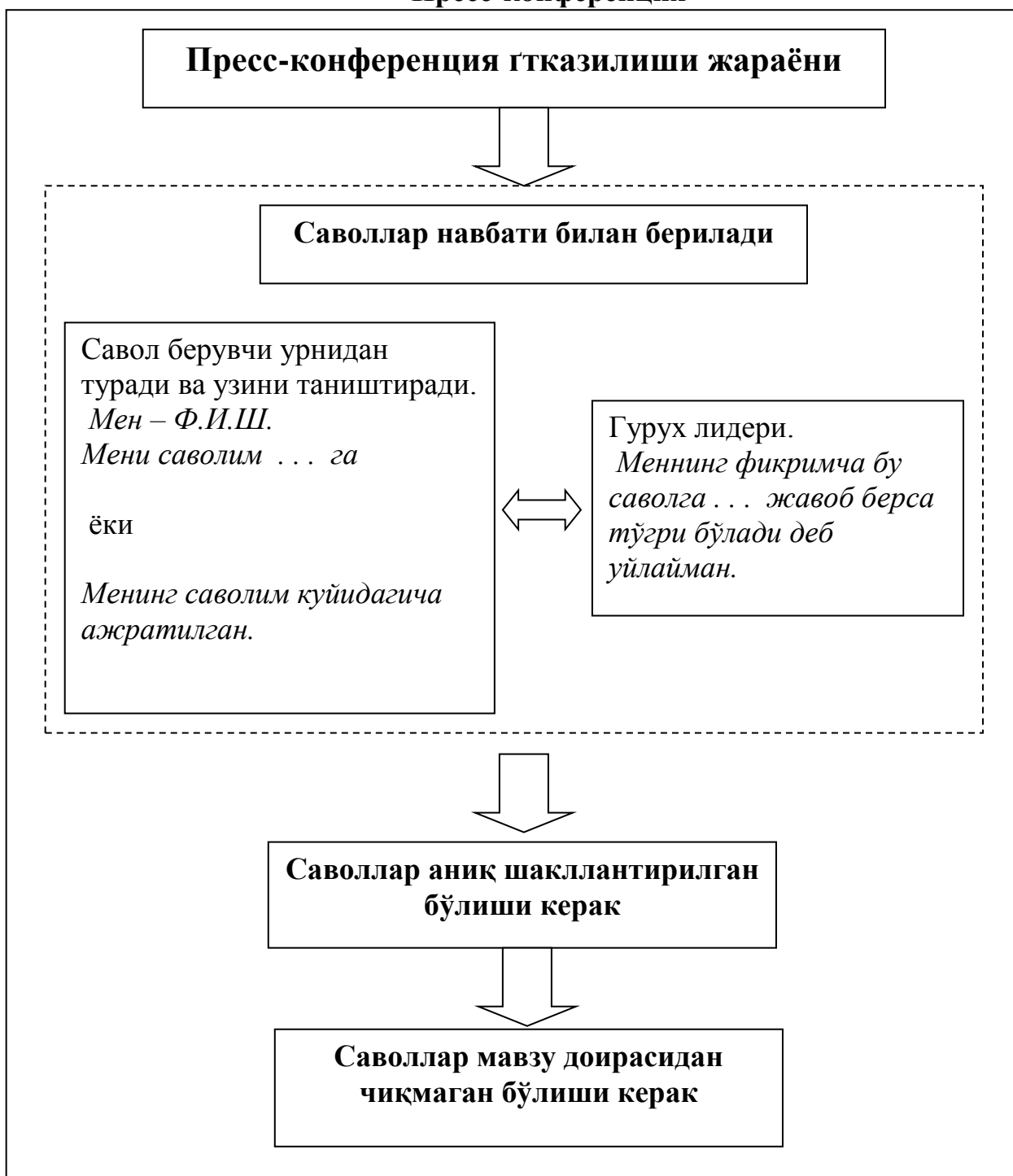
Интерактив диалог
тақдимот қилувчи талаба ↔ гуруҳдаги бошқа талабалар

Презентациянинг мазмуни

Пресс-конференция

Савол бериш қоидалари

Саволни қандай бермаслик керак:

1. Нега Сиз . . . деб ўйлайсиз?
2. Ишончингиз комилми эканлигига?
3. Қардан олдингиз эканлигини?
4. Нега деб айтдингиз?

Саволни қандай бериш керак:

1. Агар . . . бўлса нима қилишни маслаҳат берган бўлар эдингиз?
2. . . . масалада нима фикрдасиз?
3. . . . ни қандай амалга оширса бўлади деб ҳисоблайсиз?

Эсда тутинг:

Сизга берилган савол – нокомпетентликка ишора эмас!

Эслатма.

Пресс-конференция – бу

1. Муносабатларни ойдинлаштирадиган дискуссия эмас
2. Баҳс-мунозара ҳам эмас
3. «Мураккаб саволлар» учун ҳисоблашиш эмас

**Пресс-конференция – бу
СИЗНИНГ ГУРУҲДОШЛАРИНГИЗ
МАСЛАҲАТЛАРИ**

Мустақил ишни таҳлил қилиш варағи

Таҳлил босқичи номи	Таҳлил босқичи мазмуни	Таҳлил натижаси	Баҳолаш	
			мезони	%
1. Мавзунинг қўйилиши ва мақсади	Мавзуни атрофлича ёритиш учун тўғри режа тузиш ҳамда адабиётлар билан ишлаш усулини танлаш.		Аниқ ва тўғри	25%
2. Мавзуни атрофлича ёритиш	Илмий ва эмпирик маълумотлар ва адабиётлардан фойдаланган ҳолда амалга ошириш.		Тўғри ва аниқ	25%
3. Хулоса ва таҳлил	Маълумотларни таҳлил қилиш, шу асосда хулоса ва тавсиялар бериш.		Аниқлик, қарорни асосланганлиги	25%
4. Ҳисобот ва тақдимот	Қилинган ишлар бўйича ёзма ҳисоботни тайёрлаш ва уни презентация қилиб ҳимоя қилиш.		Лўндалик асосидаги презентация, саволларга аниқ ва лўнда жавоб.	25%

Мустақил ўрганиш учун тавсия этиладиган мавзулар рўйхати

Мустақил ишлар мавзулари мазмуни ва уларга ажратилган соатлар

Талаба мустақил ишни тайёрлашда муайян фаннинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда куйидаги шакллардан фойдаланиш тавсия этилади:

- дарслик ва ўқув қўлланмалар бўйича фан боблари ва мавзуларини ўрганиш;
- тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш;
- автоматлаштирилган ўргатувчи ва назорат қилувчи тизимлар билан ишлаш;
- махсус адабиётлар бўйича фанлар бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;

- янги техникаларни, аппаратураларни, жараёнлар ва технологияларни ўрганиш;
- фаол ва муаммоли ўқитиш услубидан фойдаланиладиган ўқув машғулоти;
- интернетдан фойдаланиш;
- масофавий (дистанцион) таълим.

6.1. Мустақил ишни бажариш бўйича маслаҳат ва тавсиялар

1. Мустақил иш мавзулари сифатида талаба курсда ўрганилаётган мавзулардан фойдаланишни тавсия қилинади.
2. Мустақил иш сифатида олинган мавзунинг ёритишда адабиётлар ва интернет тармоғидаги сайтлардан фойдаланиш мумкин. Бу ҳолда мустақил иш мавзусини ўқитувчи билан биргаликда шакллантириб олиши зарур.
3. Кутубхона фондидаги электрон дарсликлардан ҳам фойдаланиш мумкин.

«Психология» курси бўйича реферат мавзулари

№	Мавзу	Изоҳ	Талабанинг исми-шарифи
41.	Психология фанининг предмети ва долзарб масалалари.		
42.	Психологиянинг замонавий, қулай ва объектив методлари ва уларни амалиётда қўллаш йуллари		
43.	Ижодиёт психологияси ва шахснинг иқтидорини аниқлаш масаласи.		
44.	Тадбиқий психология ва унинг бозор муносабатларига утиш давридаги йуналишлари.		
45.	Қатталарни ўқитиш ва уларда ижтимоий малакалар ҳосил қилиш йуллари.» Кадрлар тайёрлашнинг Миллий дастури «ўқитишнинг янги технологиялари ҳақида.		
46.	Ижтимоий – психологик ходисалар ва уларнинг классификацияси.		
47.	Шахсдаги ижодий ва ташкилотчилик қобилиятларининг ривожланишида меҳнат жамоасининг урни ва роли		
48.	Меҳнатга ижтимоий мотивация		

	муаммоси. Мотивация турлари.		
49.	Ижтимоий таъсир курсатиш тамойиллари ва ва воситалари. Ижтимоий таъсирнинг шахс рухий ҳолати ва фаолият мавзусига боғлиқлиги.		
50.	Шахсдаги эътиқодларга таъсир курсатувчи ижтимоий- психологик омиллар.		
51.	Успиринлик ва етуклик еши даври психологияси. Акмеология.		
52.	Музокаралар утказиш технологияси ва шериклик (хамкорлик) психологияси.		
53.	Миллий психология ва унинг миллий мафкурада ақс этиши муаммоси..		
54.	Шахс дунекараши ва эътиқодини шакллантиришнинг психологик шарт-шароитлари.		
55.	Борликни билиш ва билиш жараенларини бошқариш муаммоси.		
56.	Хотира психологияси ва унинг қонуниятлари..		
57.	Интеллект психологияси ва шахс ақлий имқониятларини улчаш..		
58.	Идрок ва диққат жараенлари		
59.	Мустақил ва ижодий тафаккурга ўғатиш масаласи..		
60.	Характер ва уни ўрганиш йўллари..		
61.	Темперамент типлари ва уларнинг фаолиятда намоён бўлиши.		
62.	Иқтидор ва талантни устириш омиллари.		
63.	Психологияда шахслараро муносабатлар ва уларни урганиш методлари..		
64.	Шахслараро муносабатларда самарали таъсир курсатиш сирлари.		
65.	Гурухлар психологияси ва уларнинг классификацияси.		
66.	Кичик гурухлардаги узгарувчан, динамик жараёнлар..		
67.	Конформизм ҳодисасини ўрганишнинг илмий- амалий аҳамияти.		

Умумий саволлар

1. Психология фанининг предмети нима?
2. Психологияга асос солинган йил?
3. Психология сўзининг маъноси қандай?
4. Психология фани ўрганадиган жараёнлар?
5. Психиканинг намоён бўлиш шакллари қандай кўринишга эга?
6. Психология қайси фанлар билан ўзаро боғлиқ?
7. Психик жараёнлар деб нимага айтилади?
8. Психологик ҳолатлар қандай кўринишга эга?
9. Шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари нима?
10. Психологиянинг қандай тармоқлари мавжуд?
11. “Шахс” - тушунчасининг таърифи қандай?
12. Нативизм йўналишининг таърафдорлари қандай ғояни илгари суришган?
13. Эмпиризм таърафдорларининг фикри қандай?
14. Ижтимоий норма нима?
15. Ижтимоий санкция нима?
16. “Мен” образи деб нимага аталади?
17. Рефлексия - бу қандай жараён?
18. Ўз-ўзига нисбатан баҳо қандай кўринишларга эга?
19. Ижтимоийлашув қандай жараён?
20. Мулоқот қандай амалга оширилади?
21. Мулоқотга эҳтиёж қандай сабабларга асосан юзага келади?
22. Мулоқот қандай вазифаларни бажаради?
23. Психологик таъсир воситалари қандай?
24. Таъсирнинг адресати - ким ҳисобланади?
25. Профессонал тинглаш техникасига нималар киради?
26. Ижтимоий психологик тренинг нима?
27. Тренингга қўйиладиган талаблар қандай?
28. Ролли ўйинларнинг моҳияти нимада?
29. Гуруҳий мунозаралар қандай ўтказилади?
30. Профессонал билимдонлик нима?
31. Билиш жараёнларига нималар киради?
 32. Идрок деб нимага аталади?
 33. Идрок қандай қонуниятларга эга?
 34. Хотира деб нимага аталади?
 35. Хотиранинг мустаҳкам бўлиши қандай омилларга боғлиқ?
 36. Хотиранинг саккиз қонуни қандай мазмунга эга?
 37. Паришонхотирлик қандай жараён?
38. Тафаккур - қандай билиш жараёни ҳисобланади?
39. Тафаккур қилишимизни таъминловчи орган қайси?
40. Ҳаёл - бу қандай жараён?
41. Фантазия деб қандай жараёнга аталади?

42. Инсайт - ойдинлашув ҳолати қандай юзага келади?
43. Тафаккурнинг қандай турлари мавжуд?
44. Интуитив ва фикрловчи типли кишиларнинг бир – биридан фарқи нимада?
45. Тафаккур қилиш шакллари қандай?
46. Тафаккур операцияларига нималар киради?
47. Тафаккурни қандай ривожлантириш мумкин?
48. Фаоллик сўзининг маъноси қандай?
49. Инсон фаоллигининг турлари?
50. Ақлий ҳаракат кўринишлари қандай?
51. Интериоризация деб нимага аталади?
52. Экстериоризация қандай жараён?
53. Малака ва кўникмалар қандай ҳосил бўлади?
54. “Мотив” ва “мотивация” тушунчалари фарқи нимада?
55. Шахсий диспозициялар нима?
56. Мотивларнинг қандай турлари мавжуд?

Фан бўйича оралиқ ва якуний назорат саволномалари

1-Оралиқ назорат саволлари - 15 б.

1. Психология фанининг предмети нима?
2. Психологияга асос солинган йил?
3. Психология сўзининг маъноси қандай?
4. Психология фани ўрганадиган жараёнлар?
5. Психиканинг намоён бўлиш шакллари қандай кўринишга эга?
6. Психология қайси фанлар билан ўзаро боғлиқ?
7. Психик жараёнлар деб нимага айтилади?
8. Психологик ҳолатлар қандай кўринишга эга?
9. Шахсининг индивидуал психологик хусусиятлари нима?
10. Психологиянинг қандай тармоқлари мавжуд?
11. “Шахс” тушунчасининг таърифи қандай?
12. Нативизм йўналишининг таърафдорлари қандай ғояни илгари суришган?
13. Эмпиризм тарафдорларининг фикри қандай?
14. Ижтимоий норма нима?
15. Ижтимоий санкция нима?
16. “Мен” образи деб нимага аталади?
17. Рефлексия - бу қандай жараён?
18. Ўз-ўзига нисбатан баҳо қандай кўринишларга эга?
19. Ижтимоийлашув қандай жараён?
20. Мулоқот қандай амалга оширилади?
21. Мулоқотга эҳтиёж қандай сабабларга асосан юзага келади?

22. Мулоқот қандай вазифаларни бажаради?
23. Психологик таъсир воситалари қандай?
24. Таъсирнинг адресати - ким ҳисобланади?
25. Профессional тинглаш техникасига нималар киради?
26. Ижтимоий психологик тренинг нима?
27. Тренингга қўйиладиган талаблар қандай?
28. Ролли ўйинларнинг моҳияти нимада?
29. Гуруҳий мунозаралар қандай ўтказилади?

2-Оралик назорат саволлари – 15 б.

1. Профессional билимдонлик нима?
2. Билиш жараёнларига нималар киради?
3. Идрок деб нимага аталади?
4. Идрок қандай қонуниятларга эга?
5. Хотира деб нимага аталади?
6. Хотиранинг мустаҳкам бўлиши қандай омилларга боғлиқ?
7. Хотиранинг саккиз қонуни қандай мазмунга эга?
8. Паришонхотирлик қандай жараён?
9. Тафаккур - қандай билиш жараёни ҳисобланади?
10. Тафаккур қилишимизни таъминловчи орган қайси?
11. Ҳаёл - бу қандай жараён?
12. Фантазия деб қандай жараёнга аталади?
13. Инсайт - ойдинлашув ҳолати қандай юзага келади?
14. Тафаккурнинг қандай турлари мавжуд?
15. Интуитив ва фикрловчи типли кишиларнинг бир – бирдан фарқи нимада?
16. Тафаккур қилиш шакллари қандай?
17. Тафаккур операцияларига нималар киради?
18. Тафаккурни қандай ривожлантириш мумкин?
19. Фаоллик сўзининг маъноси қандай?
20. Инсон фаоллигининг турлари?
21. Аклий ҳаракат кўринишлари қандай?
22. Интериоризация деб нимага аталади?
23. Экстериоризация қандай жараён?
24. Малака ва кўникмалар қандай ҳосил бўлади?
25. “Мотив” ва “мотивация” тушунчалари фарқи нимада?
26. Шахсий диспозициялар нима?
27. Мотивларнинг қандай турлари мавжуд?

Психология фанидан якуний назорат топшириқлари

1. Фаоллик сўзининг маъноси қандай?
2. Инсон фаоллигининг турлари?
3. Ақлий ҳаракат кўринишлари қандай?
4. Интериоризация деб нимага аталади?
5. Экстериоризация қандай жараён?
6. Малака ва кўникмалар қандай ҳосил бўлади?
7. “Мотив” ва “мотивация” тушунчалари фарқи нимада?
8. Шахсий диспозициялар нима?
9. Мотивларнинг қандай турлари мавжуд?
10. Тафаккур - қандай билиш жараёни ҳисобланади?
11. Тафаккур қилишимизни таъминловчи орган қайси?
12. Ҳаёл - бу қандай жараён?
- 14.1 Фантазия деб қандай жараёнга аталади?
15. Инсайт - ойдинлашув ҳолати қандай юзага келади?
16. Тафаккурнинг қандай турлари мавжуд?
17. Интуитив ва фикрловчи типли кишиларнинг бир - биридан фарқи нимада?
18. Тафаккур қилиш шакллари қандай?
19. Тафаккур операцияларига нималар киради?
20. Тафаккурни қандай ривожлантириш мумкин?
21. “Индивидуаллик” тушунчасининг маъноси нима?
22. “Индивид” тушунчаси қандай маънони англатади?
23. Шахснинг индивидуал - типологик хусусиятларига нималар киради?
24. Қобилият, иқтидор ва истеъдод бир - биридан қандай фарқланади?
25. Иқтидорли инсоннинг тафовутли томонлари нимада?
26. Қобилиятлардаги туғма ва орттирилган сифатлар нимаси билан фарқланади?
26. Темпераментнинг қандай турлари мавжуд?
27. Инсон характерига таъсир қилувчи омиллар нима?
28. Иродавий сифатлар қандай кўринишга эга?

Тестлар

Билимни текшириш учун тест саволлари:

1-топширик

Психика ва унинг намоён бўлиш шакллари:

- А) психик жараёнлар, психологик ҳолатлар, шахснинг темпераменти;
- Б) психик жараёнлар, психологик ҳолатлар, шахс характери;
- В) психик жараёнлар, психологик ҳолатлар, қобилият;
- Г) психик жараёнлар, психологик ҳолатлар, шахс хусусиятлари.

Психик жараёнларга нималар киради?

- А) сезгилар, идрок, эмоциялар, характер, иқтидор;
- Б) сезгилар, идрок, хотира, тафаккур, хаёл, нутқ, диққат;
- В) сезгилар, идрок, тафаккур, эмоциялар, темперамент, диққат, нутқ;
- Г) сезгилар, идрок, хотира, тафаккур, диққат, нутқ, қобилият.

Шахс психологик ҳолати нималарда ифодаланади?

- А) эмоциялар, эътиқод, ирода, қизиқувчанлик, тетиклик, апатия, бардамлик, ишончлилиқ;
- Б) эмоциялар, эътиқод, ирода, масъулият, тетиклик, апатия, бардамлик, ишончлилиқ;
- В) эмоциялар, эътиқод, ирода, қизиқувчанлик, иқтидор, апатия, бардамлик, ишончлилиқ;
- Г) эмоциялар, эътиқод, ирода, қизиқувчанлик, тетиклик, ақлий салоҳият, бардамлик, ишончлилиқ.

Шахс индивидуал хусусиятлари ташкил этувчиларига нималар киради?

- А) йўналишлар, темперамент, қобилият, мотивлар, масъулият;
- Б) йўналишлар, темперамент, характер, қобилият, мотивлар, масъулият, иш услуби, иқтидор;
- В) йўналишлар, темперамент, қобилият, мотивлар, масъулият; иш услуби, иқтидор, ақлий салоҳият;
- Г) йўналишлар, темперамент, характер, мотивлар, масъулият; иш услуби, иқтидор, ақлий салоҳият.

2-топширик

4. Шахс билан жамият муносабатларини ифодаловчи йўналишлар:

- А) нэтивизм, эмпиризм; Б) негэтивизм, эмпиризм;
- В) эмпиризм, конформизм; Г) негэтивизм, конформизм.

5. Шахс билан жамият муносабатларининг ифодаланмаслиги:

- А) нэтивизм, эмпиризм; Б) негэтивизм, эмпиризм;
- В) эмпиризм, конформизм; Г) негэтивизм, конформизм.

6. Жамият ўз аъзолари хулқ-атворига нисбатан ишлаб чиққан ва кўпчилиқ томонидан эътироф этилган ҳаракатлар талаблари нимадир?

- А) ижтимоий санкция; Б) ижтимоий рол;
- В) ижтимоий норма; Г) ижтимоий установка.

7. Жамият ўз аъзолари хулқ-атворига нисбатан ишлаб чиққан ва кўпчилиқ томонидан эътироф этилган ҳаракатларини назорат қилувчи жазо ва рағбатлантириш тизими нимадир?

- А) ижтимоий санкция; Б) ижтимоий рол;
- В) ижтимоий норма; Г) ижтимоий установка.

8. Шахсинг конкрет ҳаётӣ вазиятлардаги ҳуқуқ ва бурчларидан иборат ҳаракатлар мажмуи:
- А) ижтимоӣ санкция; Б) ижтимоӣ рол;
 В) ижтимоӣ норма; Г) ижтимоӣ установка.
9. Шахсинг айнан ўзига ўхшаш одамлар образи орқали ўзи тўғрисидаги образни шакллантириш, жонлантириш нимадир:
- А) рефлексия; Б) перцепция; В) апатия; Г) эмоция.
10. Шахс томонидан ижтимоӣ тажрибани эгаллаш ва ҳаёт-фаолият жараёнида уни ўзлаштириш жараёни:
- А) рефлексия; Б) социализация; В) апатия; Г) эмоция.
11. Шахс ижтимоӣлашуви институтлари:
- А) оила, боғча, мактаб, ташкилотлар, маҳалла;
 Б) оила, боғча, мактаб, меҳнат жамоалари, маҳалла;
 В) оила, боғча, мактаб, нодавлат ташкилотлар, маҳалла;
 Г) олийгоҳ, боғча, мактаб, маҳалла.
12. Шахсинг ижтимоӣ ходисаларни идрок этиш, қабул қилиш ва бошқалар билан муносабатлар ўрнатишга қаратилган руҳий ички ҳозирлиги:
- А) маънавият, маърифат; Б) мафкура;
 В) дунёқараш; Г) ижтимоӣ установка.
13. Оддий эҳтиёжлар асосида онгсиз тарзда ҳосил бўладиган установкалар:
- А) ижтимоӣ установкалар; Б) базавий ижтимоӣ установкалар;
 В) элементар установкалар; Г) кадриятлар тизими.
14. Вазиятлар таъсирида ижтимоӣ объектларга нисбатан шаклланадиган установкалар:
- А) ижтимоӣ установкалар; Б) базавий ижтимоӣ установкалар;
 В) элементар установкалар; Г) кадриятлар тизими.
15. Шахсинг умумий йўналишини белгилайдиган установкалар:
- А) ижтимоӣ установкалар; Б) базавий ижтимоӣ установкалар;
 В) элементар установкалар; Г) кадриятлар тизими.

3-топширик

1. Мулоқотнинг шахслараро муносабатларда ҳуқ-атворга таъсир этувчи томони:
- а) интерактив; б) коммуникатив; в) перцептив; г) рефлексив.
2. Мулоқотнинг шахслараро муносабатларда ахборот, маълумот, фикр алмашинуви томони:
- а) интерактив; б) коммуникатив; в) перцептив; г) рефлексив.
3. Мулоқотнинг шахслараро муносабатларда бир-бирларини идрок этишлари ва тушунишлари:
- а) интерактив; б) коммуникатив; в) перцептив; г) рефлексив.
4. Одам ўз ҳис-кечинмаларини нутқсиз изҳор қилмоқчи бўлса, қандай намоён этади:
- а) мимика, пантомимика;
 б) нутқ; в) диалог; г) монолог.

5. Ўзидаги билим, тасавурлар орқали бошқаларнинг ҳис-кечинмаларини тўғри тушуниш қобилияти:

а) интеракция; б) идентификация; в) рефлексия; г) стереотипизация.

2. Бошқаларнинг ҳис-кечинмаларини тушунишга мойиллик ва тайёрлик холати:

а) эгоизм; б) альтруизм; в) эмпатия; Г) симпатия.

7. Мулоқот жараёнининг кўп қиррали эканлигини қайси жиҳатлар ифодалайди:

а) шахсларнинг ўзаро таъсири; б) шахслар ўртасида ахборот алмашинуви;

в) бир шахснинг бошқасига муносабати; г) бир кишининг бошқасига таъсир кўрсатиши;

д) барча жавоблар тўғри.

8. Биринчи марта кўришиб турган суҳбатдошларнинг таассуротлари ижобий бўлиши қайси омилга боғлиқ:

а) вербал воситалар (нутқи, гапирган гаплари);

б) новербал воситалар (мимика, қараш, пантомимика, нутқсиз);

в) паралингвистик воситалар (йўтал, товуш, артикуляция, тўхташ).

5-топширик

1. Хилма-хил предмет ва ходисалар орасида керак бўлган объектни хосса ва хусусиятлари билан акс этишни таъминлайдиган психик жараён:

а) диққат; б) идрок; в) тафаккур; г) хотира.

2. Шахс тажрибасига алоқадор ҳар қандай маълумотни эслаб қолиш, эсда сақлаш, эсга тушириш ва унутиш билан боғлиқ психик жараён:

а) сезгилар; б) идрок; в) тафаккур; г) хотира.

3. Шахс онгининг нарса ва ходисаларга йўналганлигини акс эттирадиган психик жараён:

а) диққат; б) идрок; в) тафаккур; г) хотира.

4. Инсон онгининг билиш объектлари ҳисобланмиш нарса ва ходисалар ўртасида мураккаб, ҳар томонлама алоқаларнинг бўлишини таъминловчи акс эттириш шакли:

а) сезгилар; б) идрок; в) тафаккур; г) хотира

1. Шахснинг ўқиганлари асосида мушоҳада қилган билим ва ғоялари асосида юритадиган фикрлаш жараёни:

а) амалий тафаккур; б) назарий тафаккур;

в) мантиқий тафаккур; г) ижодий тафаккур.

2. Шахснинг ҳаракатлари ва ҳаёти давомида ҳосил бўладиган фикрларига асосланган тафаккури:

а) амалий тафаккур; б) назарий тафаккур;

в) мантиқий тафаккур; г) ижодий тафаккур.

3. Шахснинг кўрган-билган нарсасини айнан қандай бўлса, шундайлигича, ўзгаришсиз қайтариш ва шундай фикрлаш:

а) амалий тафаккур; б) продуктив тафаккур;

- в) мантикий тафаккур; г) репродуктив тафаккур.
4. Шахсдаги фикрлаш элементларига янгилик, ноёблик, қайтарилмаслик кўшилгандаги тафаккур:
- а) амалий тафаккур; б) назарий тафаккур;
в) репродуктив тафаккур; г) ижодий тафаккур.
5. Тафаккурнинг шундай шаклики, унда нарса ва ҳодисаларга хос энг умумий ва характерли хусусиятлар акс этади:
- а) ҳукм; б) тушунча; в) хулоса; г) фикр.
6. Нарса ва ҳодисалар ўртасидаги боғлиқликни акс эттирадиган тафаккур шакли:
- а) ҳукм; б) тушунча; в) хулоса; г) фикр.
7. Фикр, ҳукм, тушунчалар ўртасидаги боғланиш асосида янги бир фикрни келтириб чиқариш:
- а) ҳукм; б) тушунча; в) хулоса; г) фикр.

1-топширик

1. Шахсга хос бўлган, жамият билан доимий муносабатни ушлаб турувчи, ўз-ўзини англаб, ҳар бир ҳаракатини мувофиқлаштирувчи энг муҳим ва умумий хусусият:
- а) фаолият; б) фаоллик; в) ҳулқ; г) ҳаракат.
2. Инсон фаоллигини мужассамлаштирувчи ҳаракатлар жараёни:
- а) фаолият; б) фаоллик; в) ҳулқ; г) ҳаракат.
3. Ташқи фаолият асосида психик жараёнларга ўтиш ҳодисаси:
- а) экстериоризация; б) интериоризация; в) рефлексия; г) перцепция.
4. Ақлда шаклланган ғояларни бевосита ташқи ҳаракатларда ёки ташқи фаолиятга кўчирилиши:
- а) экстериоризация; б) интериоризация; в) рефлексия; г) перцепция.
5. Предмет ва ҳодисалар тўғрисида яхлит образнинг шаклланишига асосланган ҳаракатлар:
- а) мнемик; б) имажитив; в) фикрлаш фаолияти; г) перцептив.
6. Ақл воситасида турли муаммоларни ечишга қаратилган фаолият:
- а) мнемик; б) имажитив; в) фикрлаш фаолияти; г) перцептив.
7. Нарса ва ҳодисаларнинг мазмун-моҳиятига алоқадор материалнинг эслаб қилиниши, эсга туширилиши ва эсда сақлаб турилиши билан боғлиқ фаолият:
- а) мнемик; б) имажитив; в) фикрлаш фаолияти; г) перцептив.
8. Ижодий жараёнларда хаёл ва фантазия воситасида онгда берилмаган нарса хусусиятларини англаш ва хаёлда тиклаш фаолияти:
- а) мнемик; б) имажитив; в) фикрлаш фаолияти; г) перцептив.
9. Қайси фаолият турида билимлар, малака, турли кўникмалар ўзлаштирилади?
- а) мулоқот; б) меҳнат; в) ўқиш; г) ўйин.
10. Қайси фаолият турида моддий ва маънавий неъматларни яратиш ва жамият тараққиётига ҳисса қўшиш мумкин?

а) мулоқот; б) меҳнат; в) ўқиш; г) ўйин.

11. Инсон хулқ-атвори, йўналиши ва фаоллигини тушунтириб берувчи психологик сабаблар мажмуи:

а) мотивация; б) мотив; в) шахсий диспозициялар; г) эҳтиёж.

12. Шахсдаги у ёки бу хулқ-атворга нисбатан турган мойиллик, ҳозирликни тушунтириб берувчи сабаб:

а) мотивация; б) мотив; в) шахсий диспозициялар; г) эҳтиёж.

1-топширик

1. Шахсдаги туғмалик аломатлари бор индивидуал сифатлар:

а) лаёқат; б) истеъдод; в) иқтидор; г) қобилият.

2. Шахсдаги ниҳоятда кучли ва такрорланмас қобилият:

а) лаёқат; б) истеъдод; в) иқтидор; г) қобилият.

3. Шахс фаолияти ва хулқининг ўзгарувчан ҳамда хиссий томонларини ифодаловчи индивидуал хусусиятлар мажмуи:

а) характер; б) темперамент; в) иродавий сифатлар; г) қобилият.

4. Шахснинг борлиқ, одамлар, фаолият ва ўз-ўзига муносабатини ифодаладиган психологик, субъектив хислатлар мажмуи:

а) характер; б) темперамент; в) иродавий сифатлар; г) қобилият.

1. Икки ёки ундан ортиқ кишилар ўртасидаги ахборот айрибошлаш ўзаро таъсир ва бир-бирини тушунишдан иборат жараён бу

афазия

* мулоқот

рефлексия

коммуникация

2. Эшитиш сезгиси қандай вужудга келади.

Кўриш орқали.

Бош миядан чиқувчи сегментар қисми орқали.

Орқа миядан чиқувчи сегментлар қисмида.

*Эшитиш ва товуш аппаратлари таркибларининг яқин иштирокига кўра.

3. Экстрорецептив сезгилар модалликдан ташқари яна қандай туркумларга ажратилади.

Интерорецептив.

Вестибулятор.

*Интермодаль носпецифик.

Пропрорецептив, интерорецептив.

4. Шахслараро шахсий гуруҳий оммавий коммуникациялар мулоқотнинг қайси жараёнини ифодалайди

функциялари

*турлари

операциялари

томонлари

5. Шахс ва жамият муносабатларини ўрганувчи психология соҳалари қайси қаторда тўғри кўрсатилган.

Суд психология, ижтимоий психология, шахс психологияси, дин психологияси

Ҳарбий психология, ижтимоий психология, шахс психологияси, дин психологияси

*Ижтимоий психология, шахс психологияси, дин психологияси, инстинктив психология

Ижтимоий психология, авиация психология, дин психологияси

6. Шаклига кўра тафаккур қандай турларга ажратилади.

*Кўрғазмали-ҳаракатли, кўрғазмали-образли

Амалий, назарий, ихтиёрий-ихтиёрсиз

Конкрет, абстракт, реалистик, аутистик, интуитив, дискурсив

Репродуктив, продуктив, визуал, фазовий

7. Хулқ-атвор шаклларини таснифлаш ва уларни ҳозиргача маълум ва машҳур деб саналган яъни ижтимоий қолипларга мос келадиган ходисалар жумласига киритиш йўли билан уларнинг сабабларини изоҳлаш деб аталади

мулоқот

идентификация

рефлексия

*стереотиплаштириш

8. Ҳозирги замон психологиясининг асосий тамойиллари қайси қаторда тўғри кўрсатилган.

Детерминизм

Онг ва фаолиятда бирлиги

Психиканинг фаолиятда ривожланиши

*Барча жавоблар тўғри

9 Ҳайвонларнинг ўз эҳтиёжларини қондириш учун қиладиган туғма мураккаб ҳаракатлари деб аталади

сесканувчанлик

перцептив

тропизм

*инстинкт

10. Ҳайвонларнинг биологик эҳтиёжларига қараб инстинктив ҳаракатлари қандай турларга бўлинади

овқатланиш сақланиш

насл қолдириш
пода-пода бўлиб яшаш
*барча жавоблар тўғри

11. Ҳаёт ва севгини англатувчи рангни топинг

*қизил
пушти
оқ
сарик

12. Фрейдизм йўналишига ким асос солган.

*З.Фрейд
К.Н Корнилов
Э.Торндайк
Дж.Уотсон

13. Фикр ёйиклигига кўра тафаккур турлари қайси қаторда кўрсатилган.

Кўрғазмали-ҳаракатли, кўрғазмали-образли
Амалий, назарий, ихтиёрий-ихтиёрсиз
*Конкрет, абстракт, реалистик, аутистик, интуитив, дискурсив
Репродуктив, продуктив, визуал, фазовий

14. Фаолият жараёнида диққатнинг онгли равишда бир объектдан иккинчи объектга кўчирилишига айтилади.

Диққатнинг кўлами
Диққатнинг бўлинувчанлиги
Диққатнинг концентрацияси
*Диққатнинг кучи ва барқарорлиги

15. Фақат биргина нарсага қаратилган диққат хусусияти нима деб аталади.

Концентрациялашган.
Тўпланган.
Тақсимланганлиги
* Концентрациялашган тўпланган.

16. Ўқувчиларда эшитиш ва кўриш диққатини ўрганиб, эшитиш диққатининг кўлами кўриш диққатидан бир неча бор кичиклигини таъкидлаган олим қайси қаторда кўрсатилган.

П.Я.Гальперин
Н.Н.Ланге
*Е.Б. Пирогов
А.Р.Лурия

17. Ўзини бошқа киши ўрнига қўйиш орқали унга ўзини тенглаштириш бу.....

коммуникация

мулоқот

*идентификация

рефлексия

18. Ўзаро биргаликдаги ҳаракатнинг турлари қайси қаторда тўғри кўрсатилган

конкуренция низо

фаолиятга киришиш ва ундан чиқиш

рефлексия ва стереотипизация

* кооперация ва конкуренция

19. Уюшган ва уюшмаган ижтимоий гуруҳлардаги шахслараро ўзаро таъсир жараёнида пайдо бўладиган психологик ходисаларни ўрганадиган психология соҳаси бу.....

Дин психологияси

Шахс психологияси

Инстинктив психологияси

*Ижтимоий психология

20. Туйиш сезгилар физиологик асоси бош миянинг қайси қисмида жойлашган.

Чап пўстлоқ қисмида.

Бош мия катта ярим шарларида.

Онг остида.

*Бош мия пўстининг орқадаги марказий пуштасида.

21. Топширик характериға кўра тафаккур турлари қайси қаторда кўрсатилган.

Кўрғазмали-ҳаракатли, кўрғазмали-образли

*Амалий, назарий, ихтиёрий-ихтиёрсиз

Конкрет, абстракт, реалистик, аутистик, интуитив, дискурсив

Репродуктив, продуктив, визуал, фазовий

22. Тинчлик ва хотиржамлик рамзи бўлган ранг

пушти

оқ

сарик

* яшил

23. Тингловчининг нутқи эса ҳисобланади

фаол
* пассив
МОНОЛОГ
ички

24. Тил ёки бошқа белгилар воситасида ахборот бериш бу

*коммуникация
идентификация
мулоқот
рефлексия

25. Тахистоскоп бу-

Дикқат кўламини ўлчайдиган асбоб.

* Дикқат барқарорлигини ўлчайдиган асбоб.

Дикқат кучувчанлигини ўлчайдиган асбоб.

Дикқат бўлинишини ўлчайдиган асбоб.

26. Сўзловчининг нутқи қандай нутқ ҳисобланади

*фаол нутқ
пассив нутқ
монологик нутқ
ички нутқ

27. Субъектнинг у билан муносабатга киришган шериги томонидан қай тарзда идрок этишини англаб этиши деб аталади

коммуникация
мулоқот
идентификация
* рефлексия

28. Сизги жараёнини фаол (актив) лигини тан олувчи назария қандай ном билан аталади.

Субъектив назария.

*Рефлектор назария.

Эволюцион назария.

Гетрозия назария.

29. Сизги бу ...

Энг оддий психик жараён бўлиб, нарса ва ходисалар ўзига хос хусусиятларини онгимизда акс этишидир

Ўтмишдаги воқеа-ҳодисаларга муносабат

Сизги органларимизга таъсир этиб онгимизда тўлиқ акс этиши

Эсга тушириш, эсда сақлаш

30. Сизги аъзоларимизга бевосита таъсир этиб туриб, онгимизда бир бутун ҳолда акс этишига ... дейилади

Сизги

*Идрок

Хотира

Хаёл

31. Психологияда нарса ва ҳодисалардаги хосса белги хусусият аломатларини топиш ва шу умумийлик асосида бирлаштириш тушунилади. Мазкур фикр қайси фикрлаш операциясига тегишли.

Абстракциялаш

*Умумлаштириш

Классификациялаш

Конкретлаштириш

32. Психология фанини фанлар тизимидаги ўрни қайси қаторда кўрсатилган.

Табиий фанлар таркибида.

Гуманитар фанлар таркибида

Фалсафий фанлар таркибида

*Оралик фанлар

33. Психология фани нимани ўрганади

идрок қилиш шакллари

жон ва рух ҳақидаги таълимот

рухий жараёнлар билиш фаолиятлари, индивидуал психологик хусусиятларни

*психик фактлар ва унинг механизмлари қонуниятлари ҳақидаги фан

34. Психологик назарияга кўра апперцепция ҳодисаси қандай турларга ажратилади.

Суст ва мустаҳкам.

Мувозанатлашган ва мувозанатлашмаган.

*Суст ва мустаҳкам мувозанатлашган ва мувозанатлашмаган

Барқарор ва вақтинча.

35. Психологик маълумотларга кўра гавданинг фазодаги ҳолати, қайси сезгилар орқали сезилади.

*Статик сезгилар.

Экстрорецептив сезгилар.

Интероцептив.

Носпецифик.

36. Психик фактлар қайси қаторда тўғри кўрсатилган

билиш фаолиятлари диққат нутқ фаолият, билиш жараёнлари сезги, идрок хотира, тафаккур ва хаёл
руҳий ҳолатлар ёки шахснинг хиссий иродавий соҳаси ҳиссиёт ирода
руҳий хусусиятлар ёки индивидуал психологик хусусиятлар темперамент
характер қобилият
*барча жавоблар тўғри

37. Проприорецептив сезгилар танани қандай сигналлар билан таъминлаб туради.

*Гавданинг фазодаги ҳолатини.
Гавданинг психосоматик ҳолатини.
Гавданинг бўшашган ҳолатини.
Гавданинг эмоционал ҳолатини.

38. Периферик рецепторларда жойлашган махсус таначалар нима деб номланади.

*Пуччини.
Афферент.
Эшитиш нерви.
Тери юзасида эшитиш нерви

39. Периферик рецепторлар тананинг қайси қисмида жойлашган.

Тери юзасида.
*Мускул, пай, бўғимларда.
Орқа миядан чикувчи сигментлар қисмида.
Тери юзасида.

40. Педагогик фаолиятда мулоқот қандай функцияни бошқаради

ўқув вазифаларини бажариш воситаси
тарбиявий жараёнини таъминлашнинг ижтимоий психологик ва ижтимоий тизимини
таълим ва тарбия жараёни муваффақиятларини таъминловчи ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро муносабатларини ташкил қилиш усули
*барча жавоблар тўғри

41. Педагогик психология бўлимлари қайси қаторда тўғри кўрсатилган.

Таълим психологияси
Тарбия психологияси
Ўқитувчи психологияси
*Барча жавоблар тўғри

42. Педагог ва ўқувчиларнинг ўзаро таъсир этиш усуллари йиғиндиси

.....
ҳамкорлик
фаолликка киришиш

*педагогик мулоқот
ўзаро тушуниш

43. Паришонхотирлик бу-

Онгли фаолиятнинг сусайиши.

Одамнинг ҳеч нарсага диққатини қарата олмаслиги.

Диққат барқарорлигининг сусайиши.

*Одамнинг ҳеч нарсага диққатини қарата олмаслиги диққат барқарорлигининг сусайиши

44. Нарсаларнинг шароити ўзгарсада образининг ўзгармаслиги бу...

Идрок

Хотира

Галлюцинация

*Идрок константалиги

45. Мулоқотнинг мақсади бу

шахслараро ўзаро таъсир сифатида намоён бўлади

биргаликдаги ижтимоий шароитда юзага чиқади

жамиятнинг ижтимоий формуласини акс эттиради

*кишиларнинг биргаликдаги фаолиятига эҳтиёжини акс эттиради

46. Мулоқотнинг мақсади бу

шахслараро ўзаро таъсир сифатида намоён бўлади

биргаликдаги ижтимоий шароитда юзага чиқади

жамиятнинг ижтимоий формуласини акс эттиради

*кишиларнинг биргаликдаги фаолиятига эҳтиёжини акс эттиради

47. Метод сўзининг маъноси қайси қаторда тўғри кўрсатилган.

Услуб

Бирор нарсага бориш йўли

Кўлланилиш услуби

*Услуб, бирор бир фаолиятни амалга ошириш

48. Кўриш сезгисининг маркази қаерда жойлашган.

* Бош мия пўстлоқ қисмида.

Мия катта ярим шарининг энса қисми.

Орқа мияда.

Орқа миядан чикувчи сегментлар қисмда.

49. Кўзнинг қандай ҳаракатлари сезги механизмини ролини бажаради.

Вистебуляр.

* Макро ҳаракат.

Микро ҳаракат.

Торсион ҳаракат.

50. Кузатувчанлик бу ...

Шахснинг вақтни идрок қилиши

*Идрокнинг шахсга боғлиқлиги

Шахснинг идрок қилиш қобилияти

Қўзғатувчилар кўплиги

51. Қандай сезгилар инсонда эрта уйғонади.

Ихтиёрий.

Тана сезгилари.

Эшитиш сезгилари.

*Ихтиёрсиз сезгилар.

52. Қандай жараён ўрин алмашиш ва балансини таъминлаб турувчи жараён ҳисобланади.

Весперал жараёнлар.

Соматик ва висперал жараёнлар.

*Интрорецептив сезгиларнинг ички жараёни.

Интрорецептив сезгиларнинг ташқи жараёни.

53. Қайси сезгининг таъсири тўхтаса ҳам таъсири йўқолиб кетмайди.

Эшитиш сезгиси.

Ҳид билиш сезгиси.

*Кўриш сезгиси.

Таъм билиш сезгиси.

54. Қайси қаторда умумлаштиришнинг турлари тўғри кўрсатилган.

Назарий ва амалий

*Тушунчали ва ҳиссий-конкрет

Ўхшашлик ва умумийлик

Объектив ва субъектив

55. Қайси қаторда тафаккур тушунчасига тўғри таъриф берилган

Инсоннинг фикрлаш фаолияти бўлиб атроф-ҳодисаларни тўла англашга ёрдам беради.

Муаммоли вазиятни ҳал қилишга қаратилган фикрлаш фаолияти.

*Нарса ва ҳодисалар ўртасидаги боғлиқлик муносабат ва фарқли жиҳатларини онгда акс эттирилиши.

Барча жавоблар тўғри

56. Қайси қаторда диққат тушунчасига тўғри таъриф берилган.

*Онгимизнинг муайян объектга йўналтирилиши ва унда тўпланишидан иборат психик ҳолат

Инсоннинг амалий фаолиятига киритилган бўлиб, уларнинг муваффақиятини таъминлайди

Маълум объектга узоқ вақт давомида мутассил қаратилиши

Бир вақтда бир неча объектга ёки фаолиятга тақсимланиши

57. Қайси қаторда дастлабки психология тўғрисидаги илк тасаввур кўрсатилган

дуализм

*анимизм

афазия

идеялар туғма бўлади

58. Йўқ нарсаларни идрок қилиш бу ...

Идрок

Хаёл

*Галлюцинация

Иллюзия

59. Ишонч ва вафо рамзи бўлган ранг тқайси қаторда кўрсатилган

пушти

оқ

сарик

*кўк

60. Ихтиёрсиз диққатнинг нерв физиологик асосини нима ташкил қилади.

Ориентировка рефлекси

Текшириш рефлекси

Бу нима рефлекси

*Ориентировка ёки текшириш рефлекси

61. Ихтиёрий диққатнинг нерв физиологик асосини нима ташкил қилади.

Мия ярим шарларининг пўстида вужудга келадиган оптимал қўзғалиши

Иккинчи сигналлар системаси

Шартсиз ва шартли рефлекслар

Мия ярим шарларининг пўстида вужудга келадиган оптимал қўзғалиши ва иккинчи сигналлар системаси

62. Ихтиёрий диққатнинг асосий тавсифномаси қайси қаторда кўрсатилган.

*Максадга йўналганлигига.

Вазифага асосан йўналганлигига.

Шахсни фаолиятида намоён бўлиши.

Тўғри жавоб йўқ.

63. Ихтиёрий диққат қайси жараён билан боғлиқ.

*Идрок.

Ирода.

Тафаккур.

Хаёл.

64. Ихтиёрий диққат асосини нима ташкил қилади.

Фаолият.

* Иккинчи сигнал системаси

Биринчи сигнал системаси

Шахсни қизиқишни намоён қилувчи доминантаси.

65. Инстинктлар қайси йўл билан ҳосил қилинади

машқ қилиш

ўрганиш

*биологик ирсият

шартсиз рефлекслар асосида

66. Инсонни бошқа томонидан тушунилишининг ўзига хос хусусияти бу

.....

идентификация

стереотипизация

рефлексия

*эмпатия

67. Инсон ўз диққатини бирон нарса ёки ходисага узоқ муддат давомида мутассил қаратиб тура олиши нима деб аталади.

Диққатнинг кўлами.

*Диққатнинг кучи ва барқарорлиги.

Ихтиёрий диққат.

Иродавий диққат.

68. Инсон қайси сезги туридан маҳрум бўлса, у уйқу ҳолатига шунғийди.

Тери туюш сезгиларидан.

*Ахборотлар шохобчасидан.

Кўриш, эшитишдан.

Ҳид билишдан.

69. Иллюзия бу...

Бир нимани ҳис қилиб англаш

Шахснинг идрок қилиш қобилияти

Идрокнинг шахсга боғлиқлиги

*Бор нарсани нотўғри, янглишиб идрок қилиш

70. Илк бора тест тушунчаси ким томонидан ишлатилган.

Бине
Симон
*Кэттел
Штерн

71. Икки ёки ундан ортиқ кишилар ўртасидаги ахборот айрибошлаш ўзаро таъсир ва бир-бирини тушунишдан иборат жараён бу

афазия
*мулоқот
рефлексия
коммуникация

72. Идрок константалиги бу...

Нарсалар шароити ўзгарсада образи ўзгармаслиги
Шахснинг идрок қилиш қобилияти
*Идрокнинг шахс ва унинг тажрибасига боғлиқлиги
Вақтни идрок қилиш

73. Идрок жараёнида муайян ҳодисаларни акс эттириш турлича аниқликда намоён бўлиши жаҳон психологиясида нима деб аталади.

Галлюцинация.
Иллюзия.
Аттракция.
*Барча жавоблар тўғри.

74. Идрок бу ...

*Сезги аъзоларига бевосита таъсир этиб турган нарса ва ҳодисаларнинг образларининг киши онгида бир бутун ҳолда акс эттирилишидир
Шахс теварак-атрофидаги воқеаларни акс этиши
Бор нарсани нотўғри англаш
Йўқ нарсани ҳис қилиш

75. И.П.Павловнинг таъкидлашича диққатнинг нерв физиологик асосини нима ташкил қилади.

Шартли рефлекслар
Шартсиз рефлекслар
Рефлексия
*Нерв жараёнларининг индукцияси

76. Диққатнинг юзага келишида қайси жараён муҳим роль ўйнайди.

Сезги
*Идрок
Хотира
Нутқ

77. Диққатнинг нерв физиологик асоси қайси олимлар томонидан ўрганилган.

*И.П.Павлов, А.А.Ухтомский
А.А.Ухтомский, И.М.Сеченов
И.П.Павлов, И.М.Сеченов
И.П.Павлов, А.Р.Лурия

78. Диққатнинг кўлами қайси асбоб ёрдамида ўлчанади.

Барометр
Манометр
Секундамер
*Тахистоскоп

79. Диққатнинг кучли ва барқарор бўлиши нимага боғлиқ.

Фаолиятга қизиқишга.
Иш бажараётган вазиятга.
Одамнинг руҳий ҳолатига, иродасига.
*Барча жавоблар тўғри.

80. Диққатнинг кучли ва барқарор бўлиши кўпроқ нималарга боғлиқ.

Диққатимиз қаратилган нарсанинг хусусиятлари ва аҳамиятига
Диққатимиз қаратилган нарса билан амалга ошириладиган фаолиятимизга
*Нерв системасининг айрим хусусиятларига ва одамнинг айни чоғдаги ҳолатига
Диққатимиз қаратилган нарсанинг хусусиятлари, аҳамиятига ва диққатимиз қаратилган нарса билан амалга ошириладиган фаолиятимизга боғлиқ

81. Диққатнинг кенглиги нима билан боғлиқ.

Барқарорлигига.
Тақсимланишига.
Интенсивлигига.
*Хажмига тақсимланишига.

82. Диққатнинг барқарорлиги ва интенсивлигининг шартлари нимадан иборат.

Нерв тизимининг ҳолатига.
Объектнинг мазмунига.
Ҳис- туйғуни намоён бўлиши.
*Барча жавоблар тўғри.

83. Диққатни ривожланиши шахсда қандай хусусиятларни шакллантиради.

Иродавий зўр бериш хусусиятини.
Қизиқувчанлик.
*Эътиборлилик.
Вазифани қабул қилиш хусусияти.

84. Диққатда қандай психологик жараёнлар иштирок этади.

Хаёл, идрок қилиш, нутқ.

*Сезги, идрок қилиш, хотира, хаёл.

Тафаккур, хиссиёт, ирода.

Барча психологик жараёнларда иштирок этади.

85. Диққат бу –

Онгни бир нуқтага тўплаб, бир объектга қаратилиши.

Онг бир нуқтага тўпланиши онг доирасининг торайишидан иборат жараён.

Диққат ҳар қандай фаолиятни зарурий шартидир.

*Барча жавоблар тўғри.

86. Дастлабки психологик тадқиқотлар лабораторияси қачон ва ким томонидан очилди.

*1879 йил В.Вундт

1875 йил З.Фрейд

1889 йил В.Вундт

1880 йил В.М.Бехтерев

87. Дастлабки психологик тадқиқот лабараторияси қайси университет қошида ташкил қилинди.

Оксфорд

Париж

Ломоносов

*Лейпциг

88. Галлюцинация – бу ...

*Бор нарсани нотўғри идрок қилиш

Шахснинг идрок қилиш қобилияти

Йўқ нарсаларни идрок қилиш

Идрокнинг шахс ва унинг тажрибасига боғлиқлиги

89. Бу операция ёрдами билан моддий дунёдаги нарса ва ходисаларнинг муҳим хусусиятларини фарқлаб олиб, ана шу хусусиятлардан нарса ва ходисаларнинг муҳим бўлмаган иккинчи даражали хусусиятларини фикран ажратиб ташланади. Мазкур фикр қайси фикрлаш операциясига тегишли.

Анализ

*Абстракциялаш

Таққослаш

Классификация

90. Бу босқич учун характерли хусусияти шундан иборатки бу босқичда организм нарсаларнинг ўзини эмас балки алоҳида хусусиятларини акс эттиради

сесканувчанлик
тропизм
инстинкт
*сенсор босқич

91. Бошқа кишига ахборот берувчи киши бу

рецепент
ахборот узатувчи
* коммуникато
афферент

92. Болаларнинг рухий жиҳатдан ривожланиши қонуниятларини психология фанининг қайси тармоғи ўрганади.

Педагогик психология
Меҳнат психологияси
Ижтимоий психология
*Ёш психологияси

93. Болалар уйқуга ётган жим-жит хонага қамалиб қолган арининг ғинғиллаб учиши ва дераза ойнасига урилиши ҳали ухлаётган болаларнинг диққатини..... равишда ўзига жалб этади.

Ихтиёрий
Ихтиёридан сўнгги диққат
Ихтиёрсиз
*Бўлинувчанлик

94. Биринчи туркум сезгиларига нималар киради.

*Кўриш, эшитиш, ҳид билиш, таъм билиш, тери туюш.
Нерв системаси, кўриш,
Таъм билиш, ҳаракат сезгилари.
Тери орқали сезиш.

95. Биологик омилларга махсус ҳаракатлар билан реакция қилиш усулларига деб аталади.

сесканувчанлик
сезувчанлик
*тропизм
инстинкт

96. Биологик омилларга махсус ҳаракатлар билан реакция қилиш усулларига деб аталади.

сесканувчанлик
сезувчанлик
*тропизм

ИНСТИНКТ

97. Берилган ахборотни қабул қилувчи инсон

*рецепиент

ахборот узатувчи

коммуникатор

афферент

98. Аттракция бу....

*Инсонни инсон томонидан идрок қилиш ҳодисаси.

Идрокнинг ҳаракатчан ва бошқарувчанлик хусусияти.

Идрок хусусиятларининг турли вазиятларда, шароитларда намоён бўлиши.

Фаол равишда бевосита акс эттириш имкониятининг мавжудлиги.

99. Агар диққатимиз фақат битта нарсага қаратилган бўлса буни.....

Диққатнинг кўлами

Диққатнинг бўлинувчанлиги

Диққатнинг концентрацияси

*Диққатнинг кучи ва барқарорлиги

100.ижтимоий мавқеини эгаллаб турувчи ҳар бир кишидан атрофдагилар кутадиган норматив томонидан маъқулланган ҳуқ- атвор намунаси тушунилади

индентификация

*роль

рефлексия

стереотипизация

101.инсон меҳнат фаолиятининг психологик хусусиятларини, меҳнатни илмий асосда ташкил қилинишининг психологик тамойилларини ўрганади.

*Меҳнат психологияси

Муҳандислик

Авиация

Космик психология

102.ижтимоий психология методи бўлиб қўйилган саволларга жавоб олишга ва бунинг натижасида маълумот олишга мўлжалланган методдир.

Сухбат

*Сўровнома

Интервью

Контент анализ

103. деб олдиндан белгиланган қатъий бир мақсад асосида ва онгли равишда диққатимизни маълум нарса ҳамда ҳодисаларга қаратилишига айтилади.

*Ихтиёрий

Ихтиёрсиз

Ихтиёрийдан кейинги диққат

Бўлинувчанлик

104. биз айни бир вақтда диққатимизнинг икки уч нарсага қаратилишига айтилади.

Диққатнинг кўлами

*Диққатнинг бўлинувчанлиги

Диққатнинг концентрацияси

Диққатнинг кучи ва барқарорлиги

105. тирик организмларнинг биологик аҳамиятга эга бўлган таъсирларга жавоб қайтариши қобилиятидир.

*сесканувчанлик
сезувчанлик
тропизм
инстинкт

106. бу мулоқотдаги индивидларни ўзаро маълумот алмашинишидир

*коммуникатив
интрактив
перцептив
рефлексия

107. бу индивидлар мулоқотда нафақат билиш ва ғоялар балки ҳаракатлар бўйича ҳам ўзаро таъсирини ташкил этишдан иборат

коммуникатив
*интрактив
перцептив
рефлексия

Глоссарий

Нативизм - инсонлардаги барча хусусиятлар туғма характерга эга, деб тан олади

Эмпиризм - янги туғилган бола гўёки «топ - тоза тахта»(tabula rasa), унга ҳаёт ва ундаги талаблар ўзининг қонуниятларини ёзади ва бола уларга сўзсиз бўйсунушга мажбур. Бунда туғма фикрлар ёки ғоялар бўлиши мумкин эмас, улар хошиш - тилак ва оғриқ каби элементар сезгиларнинг қайта ишланиши натижаларидир.

Адекватлик – тенг, ўхшаш, мувофиқ келмоқ.

Дунёқараиш – одамнинг теварак-атрофдаги оамга ва унда ўзининг тутган ўрнига қарашларидан келибчиққан тизим. Унинг фалсафий, сиёсий, илмий, диний, ақлий ва эстетик қарашлари йиғиндиси.

Йўналиш – шахснинг хатти-ҳаракати ва фаолиятини аниқ шароитлардан қатъи назар маълум йўлга йўналтирувчи барқарор мотивлар йиғиндиси.

Установка – йўналиш, кишининг теварак-атрофдаги одамларга ва объектларга нисбатан қандай муносабатда бўлиш, уларни идрок қилиш, уларга баҳо бериш ва уларга нисбатан ҳаракатининг тайёрлик ҳолати.

Диалог – икки ва ундан ортиқ кишиларнинг ўзаро оғзаки гаплашиши.

Диалогик нутқ – нутқ турларидан бўлиб, бунда сўзловчилар баробар тенг, биргаликда фаоллик кўрсатади.

Монологик нутқ – бир одамнинг ўз фикрларини оғзаки ёки ёзма равишда ифодалаш нутқи.

Мулоқот – икки ёки ундан ортиқ одамларнинг ўзаро бир-бирига таъсир этиши.

Вербал – оғзаки ифодаланган нутқ.

Новербал - нутқсиз ифодаланган ҳаракат, мимика, ҳолатларнинг бошқа шахсга йўналтирилиши.

Коммуникатив – шахслараро муносабатларда бирор маълумотнинг етказилишига қаратилган томони.

Перцептив – шахслараро муносабатларда бирор вазиятни, ҳолатни тушуниш, ҳис этишга қаратилган томони.

Интерактив – шахслараро муносабатларда бир-бирига таъсир этишга қаратилган томони бўлиб, бунда шахснинг ижтимоий мавқеи, роли муҳим омил сифатида кузатилади.

Босқичлар – мулоқотда мавжуд бўлган шахснинг ўзи билан, бошқалар билан ва авлодлар орасида кечадиган жараёни.

Аналогия – психик ходисалар ва хулқ-атвор хусусиятларининг ўхшашлиги.

Ассоциация – психик ходисалар орасидаги ўзаро боғланиш, у маълум қонунлар бўйича таркиб топади.

Диққатнинг барқарорлиги – диққатнинг маълум объектга узоқ вақтдавомида муттасил қаратилиши.

Диққатнинг кўлами – бир вақтнинг ўзида диққатнинг бир қанча объектга қаратилиши имконияти.

Диққатнинг тақсимланиши – диққатнинг бир вақтда бир неча объектга тақсимланиш хусусияти.

Диққатнинг кўчиши – диққатни ихтиёрий равишда бир объектдан иккинчисига кўчириш.

Идрокнинг константлиги – идрок шароити ўзгарса-да, идрок қилишдан ҳосил бўлган нарса образларнинг нисбатан ўзгармаслиги.

Идрокнинг предметлилиги – жамики оламдан олинган маълумотларни ички олам объектига киритиш хусусияти.

Идрокнинг бутунлилиги – сезги аъзларига бевосита таъсир этиб турган объектларни, уларнинг белги ва хусусиятлари билан биргаликда кўшиб идрок этиш.

Хулоса чиқариши – тафаккурнинг мантиқий шаклларидадан бўлиб, бир қанча ҳукмлар асосида маълум хулоса чиқарилади. Х.ч. индуктив, дедуктив ва аналогик турларга ажратилади.

Умумлаштириши – воқеликдаги нарса ва ходисаларни умумий ва муҳим белгиларига қараб фикран бирлаштиришдан иборат тафаккур жараёни.

Тушунча – нарса ва ходисаларнинг муҳим белги ва хусусиятларини битта сўз ёки сўзлар гуруҳи билан ифодалашдан иборат тафаккурнинг мантиқий шакли.

Тушуниши – бирор нарсанинг маъноси ва аҳамиятини англаш қобилияти, асосий эришилган натижаси.

Тахлил – тафаккур қилиш усули, бунда мураккаб объектлар қисмларга бўлиниб ўрганилади.

Таққослаш – нарса ва ходисалар ўртасидаги ўхшашлик ва тафовутларни аниқлашга асосланган фикрлаш операцияси.

Фаолият – инсонгагина хос, онг билан бошқариладиган эҳтиёжлар туфайли пайдо бўладиган ва ташқи олам билан кишининг ўз-ўзини билишга, уни қайта қуришга йўналтирилган фаоллиги.

Фаоллик – тирик материянинг умумий хусусияти, теварак муҳит билан ўзаро таъсирда бўлишида намоён бўлади.

Мотив – маълум эҳтиёжларни қондириш билан боғлиқ фаолиятга ундовчи сабаб.

Мотивация – одамни фаол фаолиятга ундовчи сабаблар мажмуи.

Установка - йўналиш, кишининг теварак-атрофдаги одамларга ва объектларга нисбатан қандай муносабатда бўлиш, уларни идрок қилиш, уларга баҳо бериш ва уларга нисбатан ҳаракатининг тайёрлик ҳолати.

Кўникма – одамнинг маълум ишни бажаришга тайёрлигида кўринадиган қобилияти. К. маҳоратнинг асосини ташкил этади.

Малака – машқ қилиш жараёнида иш ҳаракатлар бажарилишининг автоматлашган усуллари.

Ҳаракат – мақсадга мувофиқ йўналтирилиб, онгли равишда амалга ошириладиган ҳаракатлар йиғиндиси. Ҳ. Онгли фаолиятнинг таркибий қисмлари ва мотивларидан биридир.

Ўқиш – шахснинг билим ва фаолият усуллари эгаллашга ҳамда уни мустаҳкам эсда сақлаб қолиш жараёни.

Ўйин – фаолият турларидан бири бўлиб, болаларнинг катталар фаолиятини, иш ҳаракатларини акс эттиришда ифодаланадиган ва атрофни билишга қаратилган фаолиятдир.

Ўз-ўзига баҳо бериш – шахснинг ўз-ўзига баҳо бериши.

Индивидуаллик – индивиднинг бошқалардан фарқланадиган ижтимоий хусусиятлари ва психикасининг ўзига хослиги, қайтарилмаслиги.

Қобилият – шахснинг маълум фаолиятидаги муваффақиятларини ва осонлик билан бирор фаолиятни эгаллай олишини таъминлайдиган индивидуал психологик хусусияти.

Темперамент – шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари мажмуи бўлиб, у кишида фаолият ва хулқ-атворнинг динамик ва эмоционал томонлари билан характерланади.

Характер – кишидаги барқарор психик хусусиятларининг индивидуал бирлиги бўлиб, шахснинг меҳнатга, нарса ва ходисаларга, ўзига ва бошқа кишиларга муносабатларида намоён бўлади.

Эмоция – одам ва ҳайвонларнинг субъектив ифодаланган ички ва ташқи кўзғолувчилар таъсирига жавоб реакцияси.

Истеъдод – шахснинг маълум фаолиятда ифодаланадиган қобилиятининг юқори даражаси.

Сангвиник – темперамент турларидан бўлиб, чаққон, ҳаракатчан, таассуротлари тез ўзгарадиган, бошқаларга нисбатан дилкашлик, меҳрибонлик хислатлари билан характерланади.

Холерик – темперамент тури бўлиб, ҳиссиёт жўшқинлиги, кайфиятнинг тезда ўзгариши, ҳиссиётнинг мувозанатсизлиги ва умуман ҳаракатчанлиги билан ажралиб туриши хосдир.

Флегматик – темперамент турларидан бири бўлиб, ҳаракатлар секинлиги, барқарорлиги, эмоционал ҳолатларнинг ташқи кўринишлари кучли эмаслигида намоён бўлади.

Меланхолик - темперамент турларидан бири бўлиб, психик фаолликнинг суст, тез таъсирланувчанлик, хатто арзимаган нарсалар учун ҳам жуда чуқур таъсиротга берилиши билан характерланади.

Кўргазмали тақдимот слайдлари

Визуал материаллар

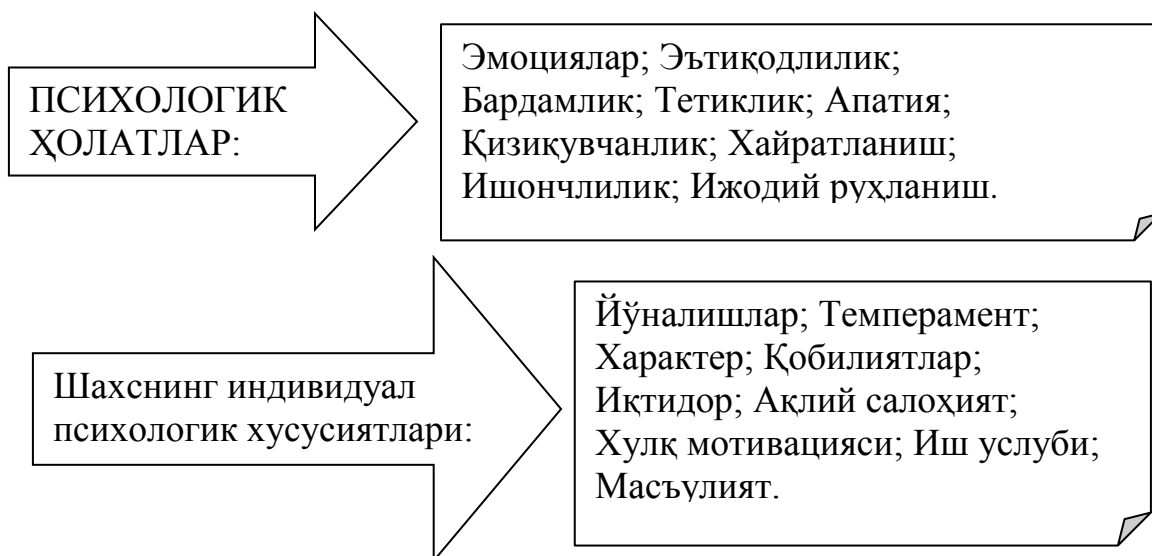
1-Слайд: Психиканинг намоён бўлиш шакллари

Психиканинг намоён
бўлиш шакллари:

12. Психик жараёнлар;
13. Психологик ҳолатлар;
14. Шахснинг индивидуал-
психологик хусусиятлари.

ПСИХИК
ЖАРАЁНЛАР:

Сезгилар; Идрок; Диққат;
Хотира; Тафаккур; Хотира, Нутқ;
Ҳаёл.

2-слайд. Таянч иборалар асосида визуал маълумотлар

Психика – юксак даражада ташкил топган материя, мианинг функцияси. Унинг моҳияти туйғулар, идрок, тасаввур, фикрлар, ирода ва бошқалар кўринишида акс эттиришдан иборат.

Психик жараёнлар – у ёки бу психик маҳсулт ва натижаларни (психик образлар, ҳолатлар, тушунчалар, ҳиссиёт ва х.к.) ҳосил қилувчи, шакллантирувчи ва ривожлантирувчи жараён.

Психология – одамнинг объектив борлиқни сезги, идрок, тафаккур, туйғу-ҳиссиёт ва бошқа психик ҳолатлар орқали акс эттириш жараёнини ўрганадиган фан.

Психик ҳолатлар – психик ҳаёт шакллари, диққат, ҳиссиёт, ирода жараёнларига айтилади. П.Ҳ. (хушчақчақлик, руҳланиш, сиқилиш, зийраклик, қатъийлик, тиришоқлик в.б.) шахсларда маълум даражада барқарор бўлиб, уларнинг муайян хусусиятига ҳам айланиб қолади.

ПСИХОЛОГИЯ ВА ИҚТИСОДИЁТ

Иқтисодиёт билан психологиянинг ўзаро алоқаси ва ҳамкорлиги ҳам янгилик бўлиб, айниқса, бозор муносабатларига босқичма - босқич ўтиш шароитида иқтисодий онг ҳамда иқтисодий хулқнинг ўзига хос намоён бўлиш қонуниятларини ўрганишда иккала фан тенг хизмат қилади. Янги давр шахсини тарбиялаш ва унинг жамиятга мослашуви масаласида психология иқтисодиёт фанида қўлга киритган ютуқлар, янгиликлар ва иқтисодий самарага эришиш омилларини ҳисобга олса, иқтисодиёт ўз навбатида иқтисодий ислохотларнинг объекти ҳамда субъекти бўлмиш инсон омилидаги барча психологик ўзгаришларни аниқлаш, таҳлил қилиш ва шу аснода башорат қилиш вазифасини ечиши керак.

Психология ва фалсафа

Фалсафа билан бўлган алоқа бу иккала фаннинг инсон ва унинг ҳаёти моҳиятини тўла англаш ва унинг ривожланиб бориш тенденцияларини белгилашдаги ўрни ва аҳамиятидан келиб чиқади. Табиат, жамият ва инсон тафаккурининг ривожланишига оид бўлган умумий қонуниятлар ва тамойилларни психология фалсафанинг базасидан олади ва шу билан бирга ўзи ҳам инсон онги ва тафаккури қонуниятлари соҳасидаги ютуқлари билан фалсафани бой маълумотларга эга бўлишига ёрлам берали.

**ПСИХОЛОГИЯ
ВА
СОЦИОЛОГИЯ**

Социология фанининг эришган ютуқларидан психология фани ҳам фойдаланади, чунки бу фанларнинг кўлами кенгайди. Айниқса, ижтимоий психологиянинг социология билан алоқаси узвий бўлиб, улар жамиятда ижтимоий тараққиёт ва ривожланишни таъминлаш ишига хизмат қиладилар. “Ижтимоий фикр” маркази томонидан олиб бориладиган ижтимоий сўровлари аҳолининг кайфияти, қизиқиши, хохиши, эҳтиёжи, ниятини ифодалаш билан бирга, ҳукумат ва давлат томонидан қандай истиқболли незаран

ПСИХОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА

Педагогика билан психологиянинг ўзаро ҳамкорлиги ва алоқаси ёш авлод тарбиясини замон талаблари руҳида амалга оширишда кўринади. Шахсни камол топтириш, унинг чуқур билимлар соҳиби бўлиб етишиши, баркамоллигини кафолатловчи шарт - шароитлар орасида педагогиканинг ўз услуб ва қоидалари етарли бўлмайди. Шунинг учун ҳам психология у билан ҳамкорликда ёш авлод онгининг таълим олиш даврларидаги ривожланиш тенденцияларидан тортиб, токи янгича ўқитиш технологияларини бола томонидан ўзлаштирилиши ва ундаги ақлий ҳамда интеллектуал қобилиятларга нечоғлик таъсир кўрсатаётганлигини ўрганиш, шахсга таълим ва тарбия беришнинг алоҳида эмас, биргаликда қаралишида педагогика ва психология фанларининг ўзаро узвийлиги муҳимдир.

ПСИХОЛОГИЯ ВА ТАБIIЙ ФАНЛАР

Табиий фанлар: биология, физиология, химия, физика ва б.к. психик ҳодисалар ва жараёнларнинг табиий физиологик механизмларини тушуниш ва шу орқали уларнинг кечиши қонуниятларини объектив ўрганиш учун материал беради. Айниқса, бош миянинг ҳамда марказий асаб системасининг психик фаолиятларини бошқаришда ва уларни мувофиқлаштиришдаги ролини эътироф этган ҳолда психология фани табиий фанлар эришган ютуқлар ва улардаги тадқиқот услубларидан омилқорона фойдаланади. Шахс қобилиятларини диагностика қилиш унинг туғма лаёқатлари ҳамда орттирилган сифатларини бир вақтда билишда психофизиологиянинг қатор усулларидан (мия ассиметрияси қонунлари, мия биоритмларини ёзиб олиш, нейродинамик ҳодисаларни аниқлаш, қон айланиш ва тана ҳароратини ўлчаш методлари) ўз ўрнида фойдаланади

Психология ва кибернетика

Кибернетика фани соҳасидаги эришилган ютуқлар психология учун ҳам аҳамиятли ва зарур бўлиб, у инсон шахсининг ўз-ўзини бошқариш ва психик жараёнларни такомиллаштириш борасида ахборотлар технологияси ва кибернетика томонидан қўлга киритилган ютуқлар ва тадқиқот методлари, махсус дастурдан ўз ўрнида фойдаланади. Масалан, оддий мулоқот жараёнини янада такомиллаштириш, ҳар бир сўзнинг шахслараро муносабатлардаги таъсирчанлигини ошириш мақсадида ҳамда ана шундай ижтимоий фаолият жараёнида шахс тизимини такомиллаштиришда турли кибернетик моделларидан ўринли фойдаланиш замонавий психологиянинг жамиятдаги ўрни ва ролини оширади, махсус компьютер дастурларининг кенг қўлланилиши инсон мияси ва руҳий олами сирларини тез ва аниқ ўрганишни кафолатлайди.

ПСИХ
ОЛОГ
ИЯ ВА
ТЕХН
ИКА
ФАНЛ
АРИ

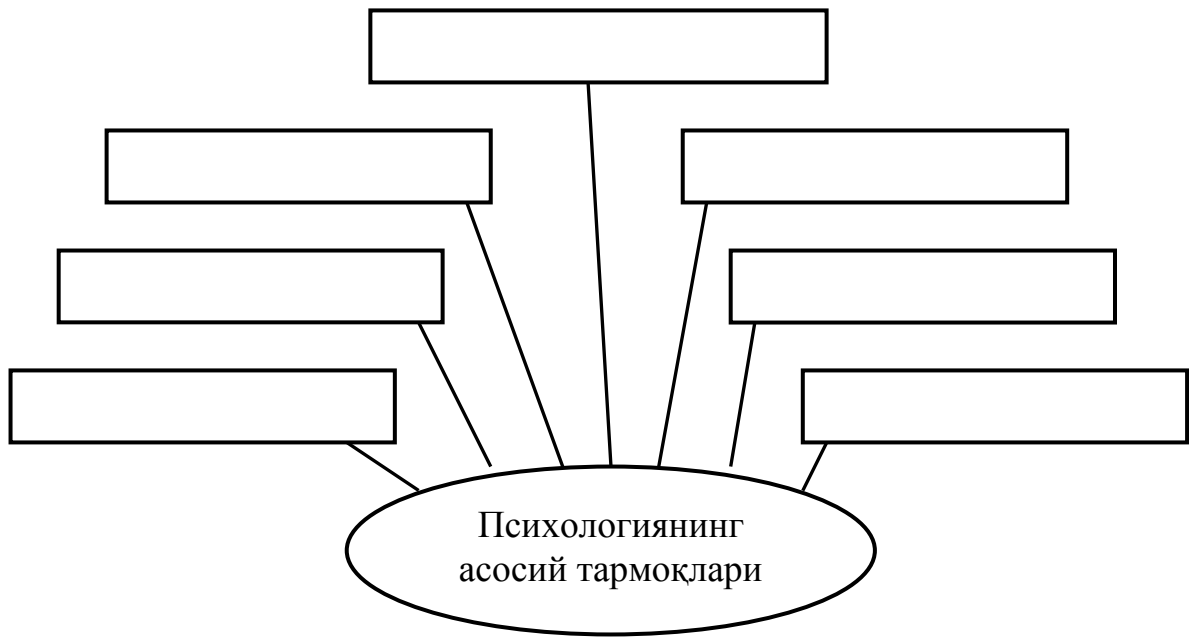
Техника фанлари билан психологиянинг ўзаро алоқаси ва ҳамкорлиги яққол сезилмоқда. Бир томондан мураккаб техникани бошқарувчи инсон онги муаммосини ечишда, иккинчи томондан, психик ҳаётнинг мураккаб қирраларини очишда махсус техник воситалардан фойдаланиш зарурати бу икки йўналишнинг эришган ютуқларини бирлаштиришни назарда тутди. Мураккаб замонавий техника сир - асрорларини билладиган, унинг жамият ва фан равнақига хизматини таъминлаш қанчалик долзарб бўлса, ана шу техникага ҳар бир оддий фуқаро онги, тафаккури ва қобилиятларини мослаштириш ва «одам - машина» диалогининг энг самарали йўллариини излаб топиши жуда муҳим. Техника билан бемалол «тиллашадиган» малакали мутахассислар тайёрлаш борасида ҳам техника фанлари педагогика ва психология фанлари методларидан фойдалана

3-Слайд: Психологиянинг асосий тармоқлари.

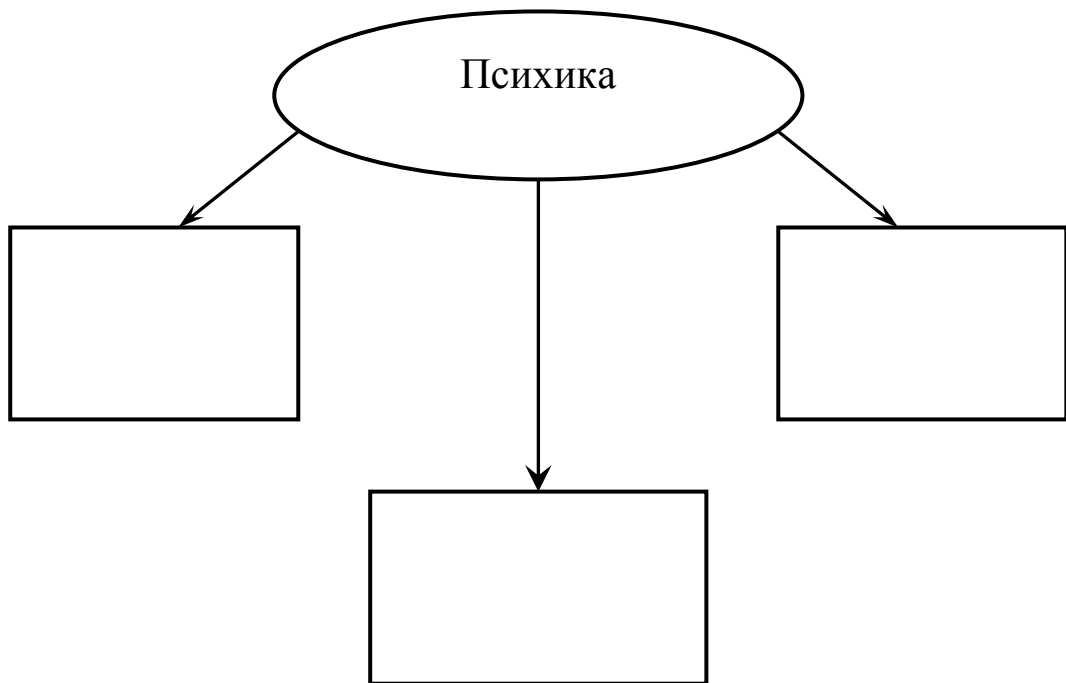

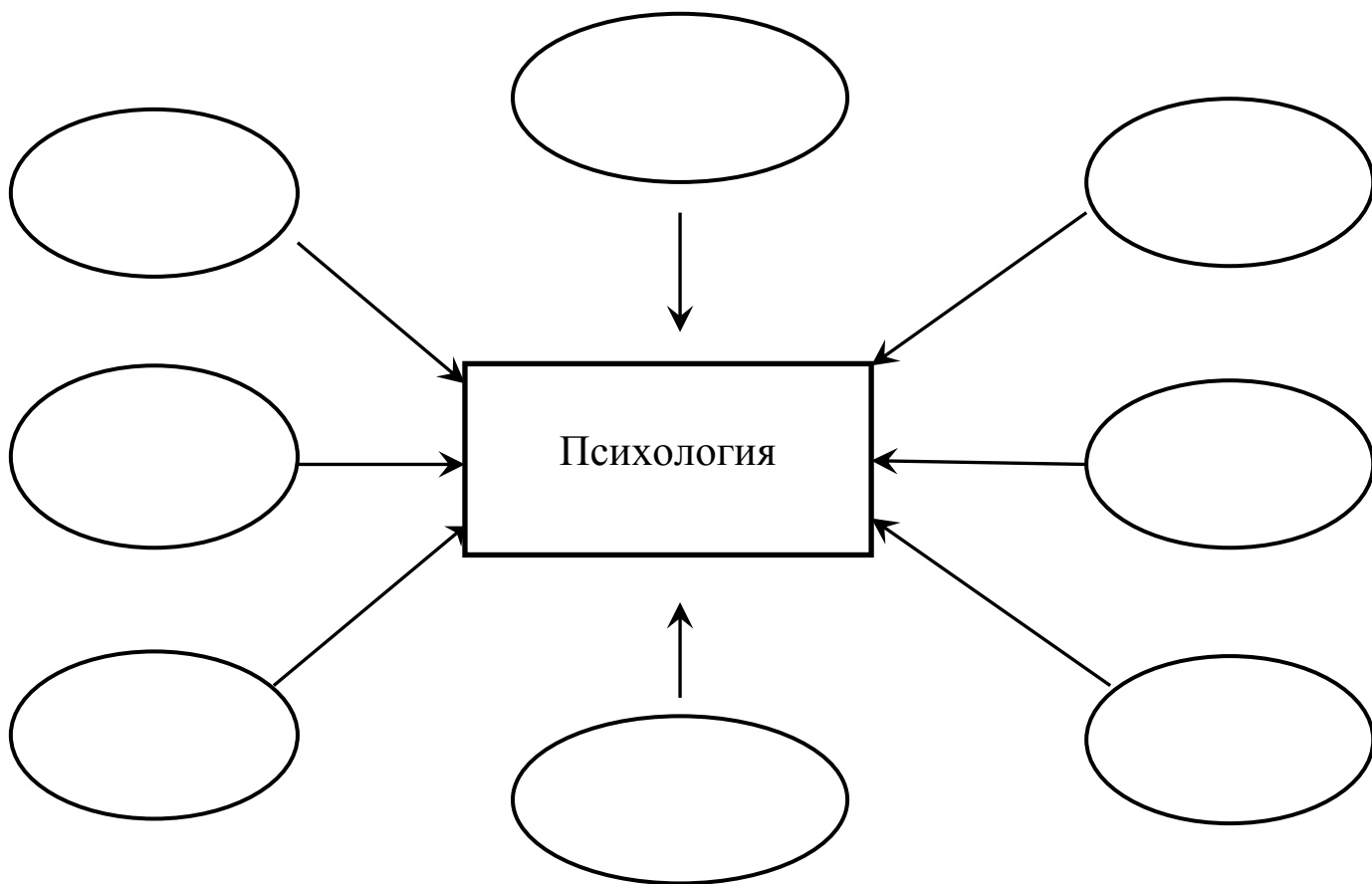
2-ўқув топшириқ. Психологиянинг асосий тармоқларини ёзинг

3-ўқув топшириқ. Психиканинг намоён бўлиш шаклларини ёзинг

4-ўқув топшириқ. Психология ва фанларнинг ўзаро боғлиқлигини ёзинг

Мавзунинг ўрганишга қаратилган визуал материаллар (1-6-слайдлар)

Шахс ва жамият
муаммосидаги икки
поляри нуктаи назар:

1. *Нативизм* - инсонлардаги барча хусусиятлар туғма характерга эга, деб тан олади
2. *Эмпиризм* - янги туғилган бола гўёки «топ - тоза тахта» (tabula rasa), унга ҳаёт ва ундаги талаблар ўзининг қонуниятларини ёзади ва бола уларга сўзсиз бўйсунушга мажбур. Бунда туғма фикрлар ёки ғоялар бўлиши мумкин эмас, улар хоҳиш - тилак ва оғриқ каби элементар сезгиларнинг қайта ишланиши натижаларидир.

Жамият

Ижтимоий интизом ва тартибнинг, маданиятнинг муфассал кўринишидир

Шахс

Ижтимоий ва шахслараро муносабатларнинг маҳсули, онгли фаолиятнинг субъекти бўлмиш индивиддир.

Ижтимоий норма

Шахс ҳаётида шундай категорияки, у жамиятнинг ўз аъзолари хулқ - атворига нисбатан ишлаб чиққан ва кўпчилик томонидан эътироф этилган ҳаракатлар талабларидир

Ижтимоий санкциялар

Нормаларнинг шахс хулқида намоён бўлишини назорат қилувчи жазо ва рағбатлантириш механизмлари бўлиб, уларнинг борлиги туфайли шахс ҳар бир алоҳида вазиятларда ижтимоий хулқ нормаларини бузмасликка, жамоатчиликнинг салбий фикри объектига айланиб қолмасликка ҳаракат қилали

Ижтимоий рол

Шахсга нисбатан шундай тушунчаки, унинг конкрет ҳаётини вазиятлардаги ҳуқуқ ва бурчларидан иборат ҳаракатлари мажмуини билдиради.

4-слайд. Ижтимоийлашув ва масканлар.

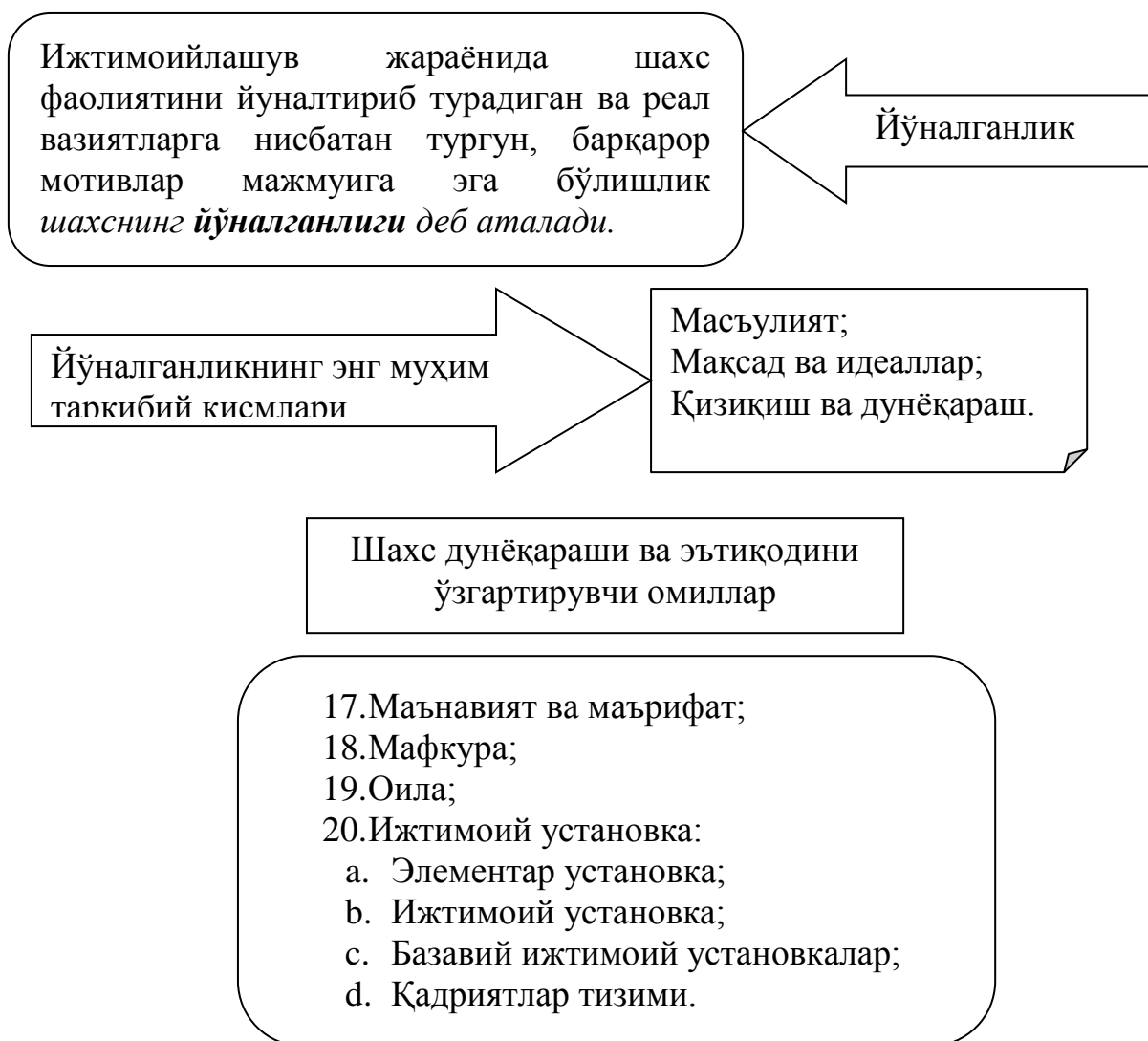
Социализация ёки
ижтимоийлашув

Инсон томонидан ижтимоий тажрибани эгаллаш ва ҳаёт - фаолият жараёнида уни фаол тарзда ўзлаштириш жараёнидир. Ижтимоийлашув - ҳар бир шахснинг жамиятга қўшилиши, унинг нормалари, талаблари, қутишлари ва таъсирини қабул қилган ҳолда, ҳар бир ҳаракати ва муомаласида уни кўрсатиши, шу ижтимоий тажрибаси билан ўз навбатида ўзгаларга таъсирини ўткази олиши жараёнидир

*Ижтимоий
институтлар*

Ижтимоийлашув жараёнларининг рўй берадиган шарт-шароитларини *ижтимоий институтлар* деб аталади. Оила, маҳалла, расмий давлат муассасалари (боғча, мактаб, махсус таълим ўчоқлари, олийгоҳлар, меҳнат жамоалари) ҳамда норасмий уюшмалар, нодавлат ташкилотлари уларга киради

5-слайд. Шахс йўналганлиги, дунёқараш ва эътиқодни ўзгартириш омиллари

6-Слайд. Мавзу бўйича таянч тушунча ва иборалар.

Таянч иборалар ва тушунчалар бўйича визуал маълумотлар

Адекватлик – тенг, ўхшаш, мувофиқ келмоқ.

Дунёқараши – одамнинг теварак-атрофдаги оамга ва унда ўзининг тутган ўрнига қарашларидан келиб чиққан тизим. Унинг фалсафий, сиёсий, илмий, диний, ақлий ва эстетик қарашлари йиғиндиси.

Йўналиши – шахснинг хатти-ҳаракати ва фаолиятини аниқ шароитлардан қатъи назар маълум йўлга йўналтирувчи барқарор мотивлар йиғиндиси.

Установка – йўналиш, кишининг теварак-атрофдаги одамларга ва объектларга нисбатан қандай муносабатда бўлиш, уларни идрок қилиш, уларга баҳо бериш ва уларга нисбатан ҳаракатининг тайёрлик ҳолати.

3–илова (3.1)

Мавзунини жонлантириш учун саволлар

1. “Шахс” - тушунчасининг таърифи қандай?
2. Нativизм йўналишининг таърафдорлари қандай ғояни илгари суришган?
3. Эмпиризм тарафдорларининг фикри қандай?
4. Ижтимоий норма нима?
5. Ижтимоий санкция нима?
6. “Мен” образи деб нимага аталади?
7. Рефлексия - бу қандай жараён?
8. Ўз-ўзига нисбатан баҳо қандай кўринишларга эга?
9. Ижтимоийлашув қандай жараён?
10. Шахс дунёқараши ва эътиқодини ўзгаришига сабаб бўлувчи омиллар қайси?

7-Слайд

)

Мавзунини жонлантириш учун саволлар

- 27.Профессионал билимдонлик нима?
28. Билиш жараёнларига нималар киради?
29. Идрок деб нимага аталади?
- 30.Идрок қандай қонуниятларга эга?
31. Хотира деб нимага аталади?
32. Хотиранинг мустақкам бўлиши қандай омилларга боғлиқ?
33. Хотиранинг сакқиз қонуни қандай мазмунга эга?
2. Диққат деб нимага аталади?
34. Паришонхотирлик қандай жараён?
- 35.Мантикий ва механик хотиранинг бир - биридан фарқи

34. Инсон фаоллигининг турлари?
35. Ақлий ҳаракат кўринишлари қандай?
36. Интериоризация деб нимага аталади?
37. Экстериоризация қандай жараён?
38. Малака ва кўникмалар қандай ҳосил бўлади?
39. “Мотив” ва “мотивация” тушунчалари қандай маънога эга?
40. Шахсий диспозициялар нима?
41. Мотивларнинг қандай турлари мавжуд?

ХОТИРА

- бу тажрибамизга алоқадор ҳар қандай маълумотни эслаб қолиш, эсда сақлаш, эсга тушириш ва унутиш билан боғлиқ мураккаб жараёндир. Хотира ҳар қандай тажрибамизга алоқадор маълумотларнинг онгимиздаги аксидир.

Хотира
мустаҳкам
лиги
омиллари:

- эсда сақлаб қолиш билан боғлиқ ҳаракатларнинг яқунланганлик даражасига;
- шахснинг ўзи шуғулланаётган ишга нечоғлиқ қизиқиш билдираётганлиги ва шу ишга мойиллигига;
- шахснинг бевосита фаолият мазмуни ва аҳамиятига муносабатининг қандайлигига;
- шахснинг айна пайтдаги кайфиятига;

Хотира
самарадорлигига
кўра шахс

21. материални тезда эслаб қоладиганлар;
22. материални узоқ вақт эсда сақлайдиганлар;
23. истаган пайтда осонлик билан эсга туширадиганлар

Кўрғазмали образли;
Мантиқий;
Эмоционал;
Феноминал

Хотира турлари

Хотирани
мустаҳкамлашнинг
саккизта қонуни

1. Англоланганлик қонуни;
2. Қизиқиш қонуни;
3. Илгариги билимлар қонуни;
4. Эслаб қолишга тайёрлик қонуни;
5. Ассоциациялар қонуни;
6. Бирин-кетинлик қонуни;
7. Кучли таассуротлар қонуни;
8. Тормозланиш қонуни.

8-слайд. Таянч иборатлар асосида визуал маънумотлар

Хулоса чиқариш – тафаккурнинг мантикий шаклларида бўлиб, бир қанча хукмлар асосида маълум хулоса чиқарилади. Х.ч. индуктив, дедуктив ва аналогик турларга ажратилади.

Умумлаштириш – воқеликдаги нарса ва ходисларни умумий ва муҳим белгиларига қараб фикран бирлаштиришдан иборат тафаккур жараёни.

Тушунча – нарса ва ходисаларнинг муҳим белги ва хусусиятларини битта сўз ёки сўзлар гуруҳи билан ифодалашдан иборат тафаккурнинг мантикий шакли.

Тушуниш – бирор нарсанинг маъноси ва аҳамиятини англаш қобилияти, асосий эришилган натижаси.

Тахлил – тафаккур қилиш усули, бунда мураккаб объектлар қисмларга бўлиниб ўрганилади.

Таққослаш – нарса ва ходисалар ўртасидаги ўхшашлик ва тафовутларни аниқлашга асосланган фикрлаш операцияси.

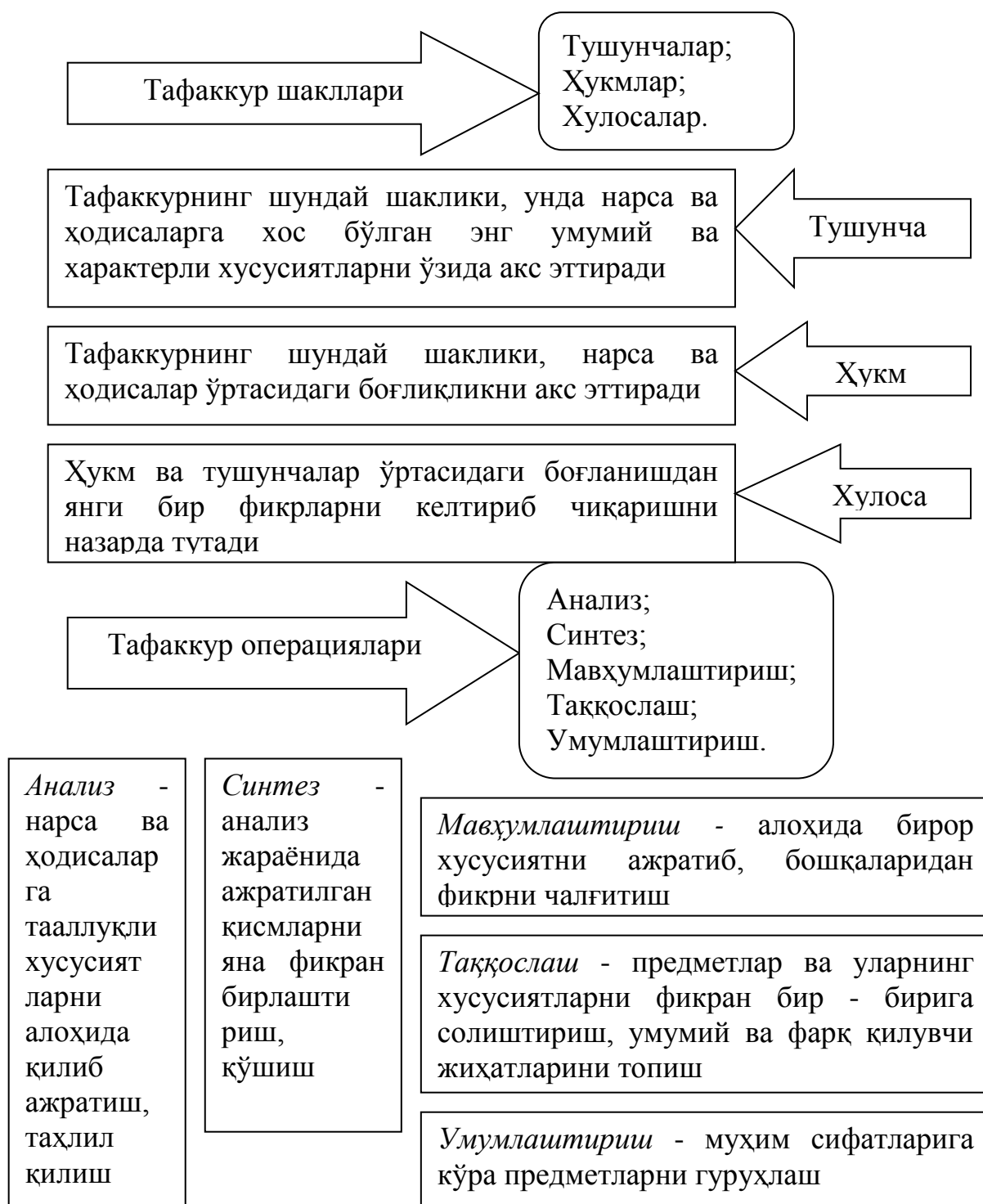
3–илова (6.1)

Мавзунини жонлантириш учун саволлар

10. Тафаккур - қандай билиш жараёни ҳисобланади?
11. Тафаккур қилишимизни таъминловчи орган қайси?
12. Ҳаёл - бу қандай жараён?
13. Фантазия деб қандай жараёнга аталади?
14. Инсайт - ойдинлашув ҳолати қандай юзага келади?
15. Тафаккурнинг қандай турлари мавжуд?
7. Интуитив ва фикрловчи типли кишиларнинг бир - биридан фарқи нимада?
 11. Тафаккур қилиш шакллари қандай?
 12. Тафаккур операцияларига нималар киради?
 13. Тафаккурни қандай ривожлантириш мумкин?

9-слайд. Тафаккур шакллари ва операциялари

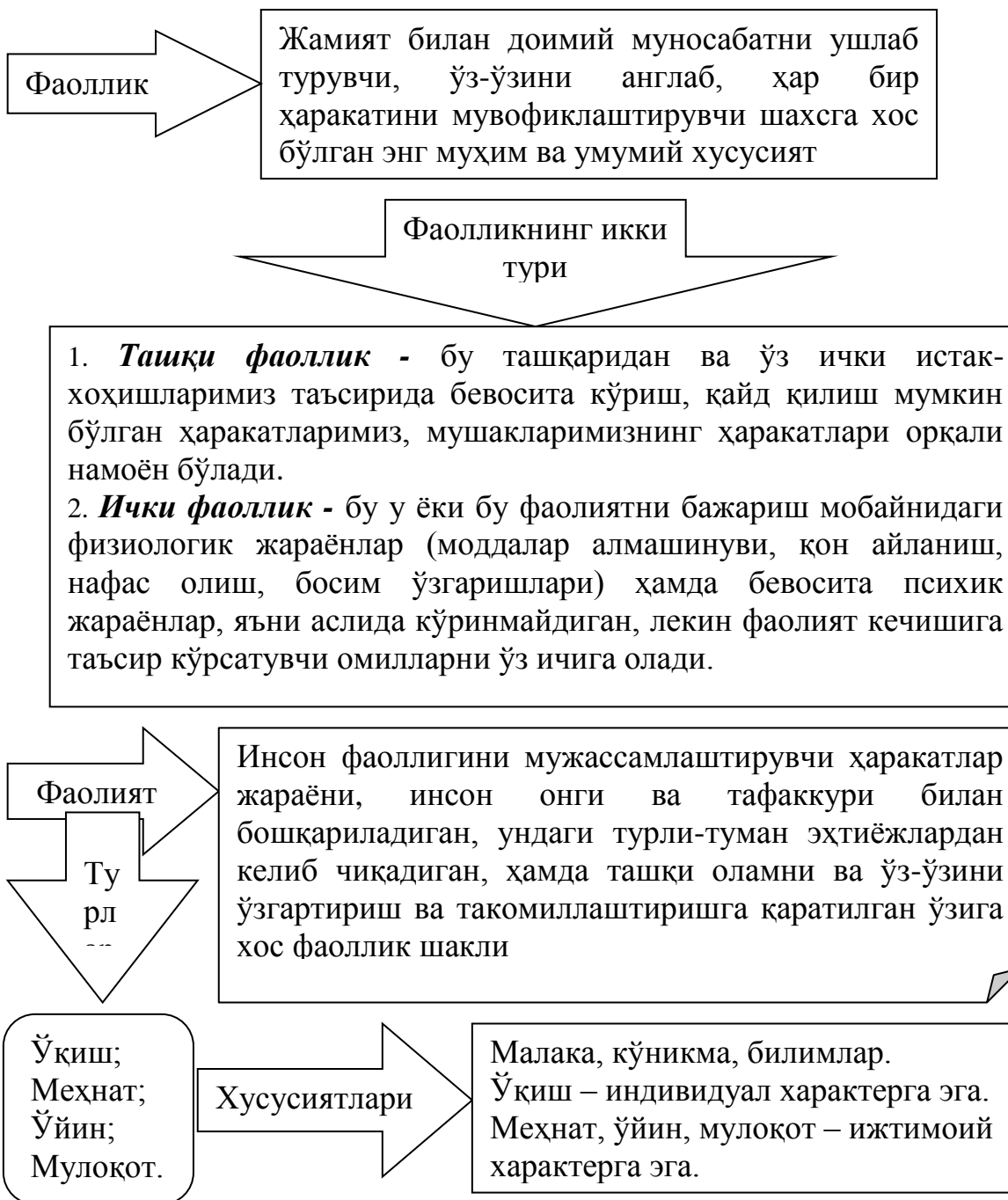

Мавзу бўйича визуал материаллар: 1-илова (3.1)

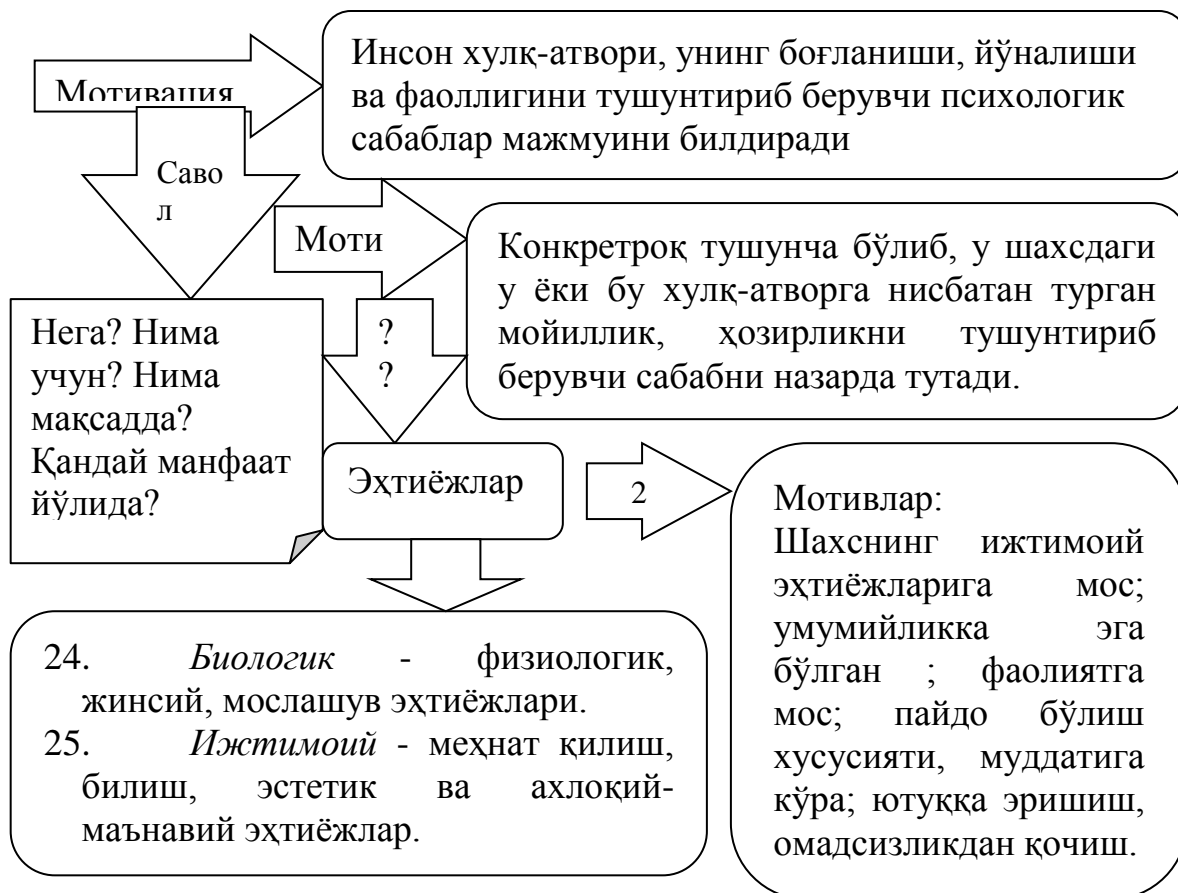
Мавзунини жонлантириш учун саволлар

1. Фаоллик сўзининг маъноси қандай?
36. Инсон фаоллигининг турлари?
37. Ақлий ҳаракат кўринишлари қандай?
38. Интериоризация деб нимага аталади?
39. Экстериоризация қандай жараён?
40. Малака ва кўникмалар қандай ҳосил бўлади?
41. “Мотив” ва “мотивация” тушунчалари фарқи нимада?
42. Шахсий диспозициялар нима?
43. Мотивларнинг қандай турлари мавжуд?
10. Ижтимоий установка қандай аҳамиятга эга?

1. Фаоллик сўзининг маъноси қандай?

2-слайд. Мотивлар ва эҳтиёжлар моҳияти

3-слайд. Мавзу бўйича таянч ибора ва тушунчалар.

Таянч иборалар ва тушунчалар бўйича визуал маълумотлар

Фаолият – инсонгагина хос, онг билан бошқариладиган эҳтиёжлар туфайли пайдо бўладиган ва ташқи олам билан кишининг ўз-ўзини билишга, уни қайта қуришга йўналтирилган фаоллиги.

Фаоллик – тирик материянинг умумий хусусияти, теварак муҳит билан ўзаро таъсирда бўлишида намоён бўлади.

Мотив – маълум эҳтиёжларни қондириш билан боғлиқ фаолиятга ундовчи сабаб.

Мотивация – одамни фаол фаолиятга ундовчи сабаблар мажмуи.

Установка - йўналиш, кишининг теварак-атрофдаги одамларга ва объектларга нисбатан қандай муносабатда бўлиш, уларни идрок қилиш, уларга баҳо бериш ва уларга нисбатан харакатининг тайёрлик холати.

Кўникма – одаменинг маълум ишни бажаришга тайёрлигида кўринадиган қобилияти. К. маҳоратнинг асосини ташкил этади.

Малака – машқ қилиш жараёнида иш харакатлар бажарилишининг автоматлашган усуллари.

Харакат – мақсадга мувофиқ йўналтирилиб, онгли равишда амалга ошириладиган харакатлар йиғиндиси. Х. Онгли фаолиятнинг таркибий қисмлари ва мотивларидан биридир.

Ўқиш – шахснинг билим ва фаолият усулларини эгаллашга ҳамда уни мустаҳкам эсда сақлаб қолиш жараёни.

Ўйин – фаолият турларидан бири бўлиб, болаларнинг катталар фаолиятини, иш харакатларини акс эттиришда ифодаланадиган ва атрофни билишга қаратилган фаолиятдир.

Ўз-ўзига баҳо бериш – шахснинг ўз-ўзига баҳо бериши.

1-слайд. Таянч иборалар асосида визуал маълумотлар

Индивидуаллик – индивиднинг бошқалардан фарқланадиган ижтимоий хусусиятлари ва психикасининг ўзига хослиги, қайтарилмаслиги.

Қобилият – шахснинг маълум фаолиятидаги муваффақиятларини ва осонлик билан бирор фаолиятни эгаллай олишини таъминлайдиган индивидуал психологик хусусияти.

Темперамент – шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари мажмуи бўлиб, у кишида фаолият ва хулқ-атворнинг динамик ва эмоционал томонлари билан характерланади.

Характер – кишидаги барқарор психик хусусиятларининг индивидуал бирлиги бўлиб, шахснинг меҳнатга, нарса ва ходисаларга, ўзига ва бошқа кишиларга муносабатларида намоён бўлади.

Эмоция – одам ва ҳайвонларнинг субъектив ифодаланган ички ва ташқи кўзғолувчилар таъсирига жавоб реакцияси.

Истеъдод – шахснинг маълум фаолиятда ифодаланадиган қобилиятининг юқори даражаси.

Сангвиник – темперамент турларидан бўлиб, чакқон, ҳаракатчан, таассуротлари тез ўзгарадиган, бошқаларга нисбатан дилкашлик, меҳрибонлик хислатлари билан характерланади.

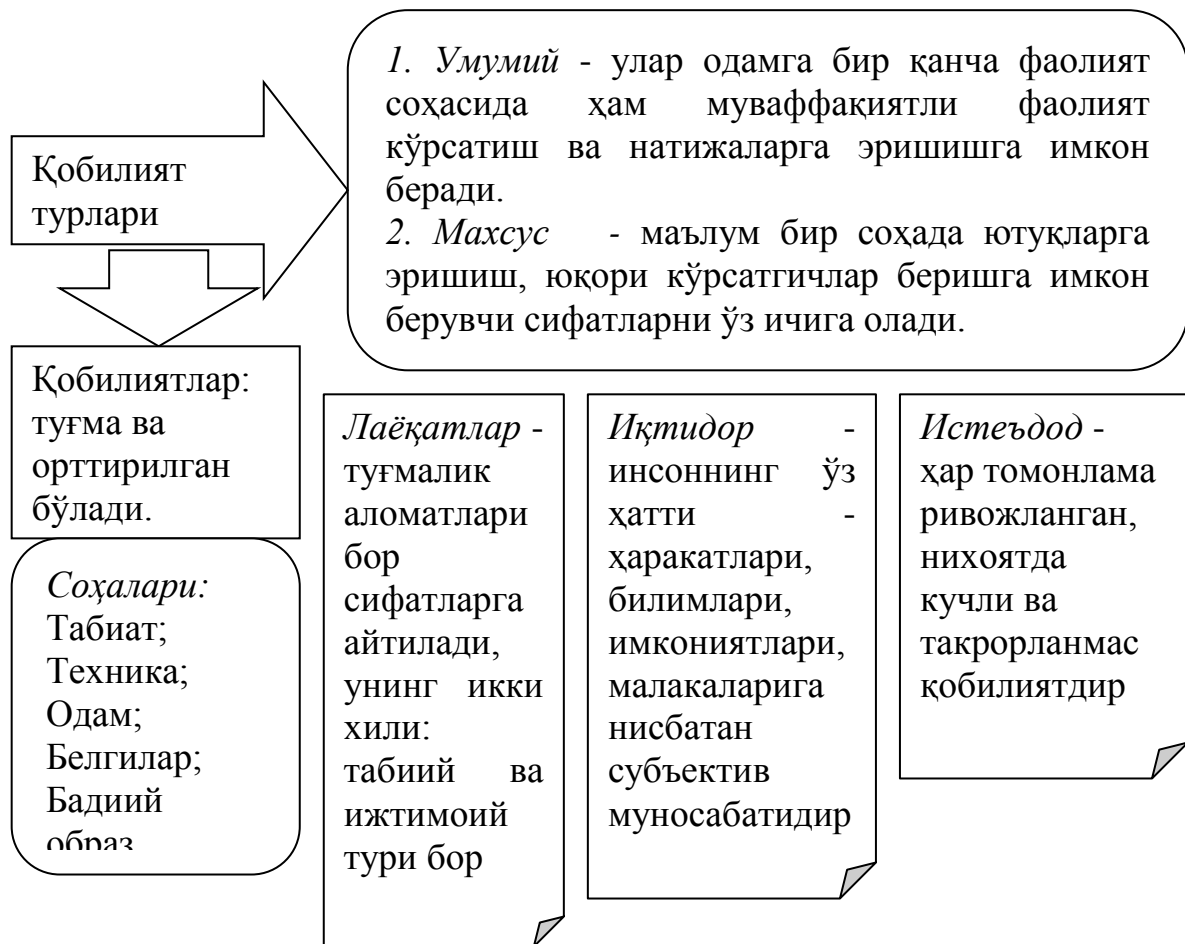
Холерик – темперамент тури бўлиб, ҳиссиёт жўшқинлиги, кайфиятнинг тезда ўзгариши, ҳиссиётнинг мувозанатсизлиги ва умуман ҳаракатчанлиги билан ажралиб туриши хосдир.

Флегматик – темперамент турларидан бири бўлиб, ҳаракатлар секинлиги, барқарорлиги, эмоционал ҳолатларнинг ташқи кўринишлари кучли эмаслигида намоён бўлади.

Меланхолик - темперамент турларидан бири бўлиб, психик фаолликнинг суст, тез таъсирланувчанлик, хатто арзимаган нарсалар учун ҳам жуда чуқур таъсиротга берилиши билан характерланади.

2-слайд. Қобилият ва унинг хусусиятлари

3-слайд. Темперамент ва унинг турлари.

Темперамент - шахс фаолияти ва хулқининг динамик (ўзгарувчан) ва эмоционал - ҳиссий томонларини характерловчи индивидуал хусусиятлар мажмуидир

Темперамент хусусиятларини белгилаб берувчи уч олий нерв тизими хоссалари: куч, мувозанатлашганлик, ҳаракатчанлик.

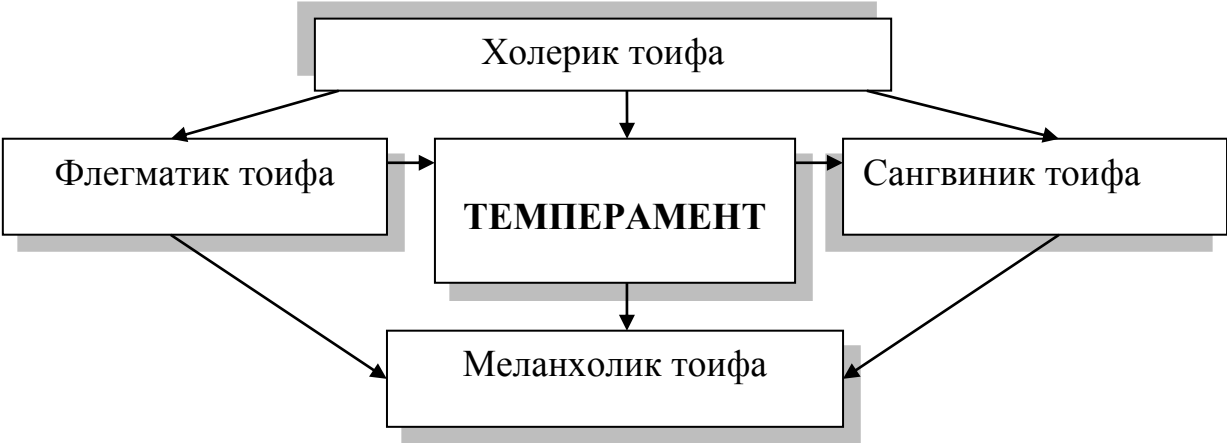
К у ч - нерв тизимининг кучли кўзгатувчилар таъсирига бардоши, шунга кўра инсонда меҳнатга яроқлилиқ, чидам каби сифатларнинг намоён

Мувозанатлашганлик - асабдаги тормозланиш ва кўзгалиш жараёнларининг ўзаро мутаносиблиги, шунга кўра, ўзини тута олиш, босиқлик каби сифатлар ва уларга тескари сифатларнинг намоён бўлиши

Ҳаракатчанлик - кўзгалиш ва тормозланиш жараёнларидаги ўзаро алмашиниш жараёнининг тезлиги ва ҳаракатчанлиги

Шахс темпераменти тоифалари

- 26. Холерик тоифа;
- 27. Сангвиник тоифа;
- 28. Флегматик тоифа;
- 29. Меланхолик тоифа.

4-слайд. Характер ва унинг тизими

Характер - шахсдаги шундай психологик, субъектив муносабатлар мажмуи, улар унинг борликка, одамларга, предметли фаолиятга ҳамда ўз- ўзига муносабатини ифодалайди

Характернинг намоён бўлиш тизими:

1. *Меҳнатдаги хусусиятлар* - меҳнатсеварлик, меҳнаткашлик, ташаббускорлик, ишга лаёқат, ишга қобиллик, масъулият, дангасалик, қўнимсизлик

2. *Инсонларга муносабатлардаги сифатлар* - одоблилиқ, меҳрибонлик, такт, жонсарақлик, дилгирлик, альтруизм, мулоқотга киришувчанлик, ғамхурлик, раҳм-шафқат

3. *Ўз-ўзига муносабатдаги сифатлар* - камтарлик, камсуқумлилиқ, мағрурлик, ўзига бино қўйиш, ўз-ўзини танқид, ибо, шарму - ҳаё, манмансираш

4. *Нарсалар ва ҳодисаларга муносабатларда намоён бўладиган хусусиятлар* - тартиблилиқ, оқиллик, саронжом-саришталик, қўли очиклик, зикналиқ, тежамкорлик, покизалиқ

9. Ўқув-методик адабиётлар ва электрон таълим ресурслари рўйхати

Асосий адабиётлар:

1. Давлетшин М.Г., Тўйчиева С.М. Умумий психология Т.:ТДПУ,2012.-202б.
2. Каримова В.М. Психология. Т.: Шарқ, 2000.-256б.
3. Иванов П.И.,Зуфарова М.Е. “Умумий психология” Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2008.-480б.
4. Боймуродов Н. Раҳбар психологияси.-Т.:-Янги аср авлоди. 2007.-327б.
5. Жалилова С.Х. , Хайдаров Ф.И., Халилова Н.И. касб психологияси. –Т.:-ТДПУ.2010.-127б
6. Умаров Б.М. Психология.-Т.:-2012 й.

КУШИМЧА АДАБИЁТЛАР:

1. Буюк ва муқаддасан, мустақил ватан: Ўзбекистоннинг 20 йиллик мустақил тараққиёт йўлида қўлга киритган ютуқ ва натижалари, мамлакатимиз салоҳияти ва аҳамиятини аҳолининг кенг қатламларига етказиш, жойларда ташкилий-амалий, маъданий-маърифий тадбирлар, тарғибот ва ташвиқот ишларини амалга ошириш учун мўлжалланган илмий-оммабоп рисола / ЎЗР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Ўзр Маҳалла жамғармаси; маъул ижодий гуруҳ А.Ш.Бекмуродов ва бошқ. –Т.: Ўқитувчи. НМИУ, 2011.-200б.
2. Абрамова М. Практическая психология. М.:Мысль. 2003.-480б.
3. Маклаков А.Г. общая психология. – СПб.:Питер. 2003.-583с.
4. Махсудова М.А. мулоқот психологияси. –Т. Янги аср авлоди. 2006.- 204.
5. Немов Р.С. Психология. М.: Владос, 2003.1-т.-240б.
6. Психология. Под ред. Е.И.Рогова.-М.: Владос, 2005. 584с.
7. Рубинштейн С.Л. основы общей психологии. – СПб.:Питер. 2007.-848с.
8. Гозиев Э.Г. Умумий психология. -Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2010.-488б.
9. Хайдаров Ф.И., Халилова Н.И. Умумий психология. Т.: ТДПУ. 2010.-400б.

10. Психология: маъруза матнлари. Каримова В.М., Акрамова Ф.А. - Т.: ЎАЖБНТ маркази, 2000. 5-14-бетлар
11. Психология. Укув кулланма. Каримова В.М., Акрамова Ф.А. - Т.: ТДИУ, 2006. 9-18-бетлар.
12. Гамильтон. Я.С. "Что такое психология". "Питер"; 2002. 6-16 бетлар.
13. Тихомиров О.К. ПСИХОЛОГИЯ: Учебник. М.: Высшее образование, 2006. 3- 35-бетлар.
14. Каримова В.М., Суннатова Р. «Мустакил фикрлаш» укув кулланмаси буйича машгулотларни ташкил этиш услубиёти.-Т.: Шарк, 2000.- 16 б.
15. Немов Р.С. Практическая Психология Познание себя: Влияниена людей: Пособие для уч-ся-М: Гуманит. Изд.Центр ВЛАДОС, 2003.320 с.
16. Айзенк М. Психология для начинающих. "Питер", 2000.
17. Болотова А.К, Макарова И.В. Прикладная Психология: Учебник для вузов.- М.Аспект Пресс, 2002 - 383 с.
18. Веденская Л.В, Павлова Л.А. Деловая реторика: учебное пособие для вузов.- М.:ИКЦ "МарТ", 2004-512 с.
19. Немов Р.С. Практическая Психология Познание себя: Влияние на людей: Пособие для уч-ся-М: Гуманит. Изд.Центр ВЛАДОС, 2003.320 с.

Электрон таълим ресурслари

4. [www. Ziyonet. uz](http://www.Ziyonet.uz)
5. www.tdpu.uz
6. [www. pedagog. uz](http://www.pedagog.uz)
8. [www. edu. uz](http://www.edu.uz)
9. [tdpu-INTRANET. Ped](http://tdpu-INTRANET.Ped)
10. [www. nutq. intal. uz](http://www.nutq.intal.uz)
11. www.psychology.uz
12. www.psychology.net.ru

10. Дидактик воситалар.

- **жихозлар ва ускуналар, мосламалар:** электрон доска-Hitachi, LCD-монитор, электрон кўрсатгич (указка).
- **видео-аудио ускуналар:** видео ва аудиоманитофон, микрофон, колонкалар.
- **компьютер ва мультимедиа воситалар:** компьютер, Dell типдаги проектор, DVD-дискковод, Web-камера, видео-кўз (глазок).

Ўзбекистон Республикасининг Қонуни «Таълим тўғрисида». — Т., 1997.

Ўзбекистон Республикасининг Қонуни «Кадралар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида». — Т., 1997.

Каримов И. А. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг XIV сессияси материалларини таълим муассасаларининг ўқув дастурларига киритиш тўғрисида. — Т., 1999.

Зокирова М.Ш., Абдугафаров А. Иқтисодий моделлаштириш амалиёти. — Т.: «Ўзбекистон», -1999. -72 б.

Назарова Ф.М. Образовательная технология по учебному предмету «Лизинговые операции»: Технологии обучения в экономическом образовании. Кн. 4. — Ташкент. — ТГЭУ. — 2005. — 174 с.

Пойа Д. Математика и правдоподобные рассуждения. — М., Наука. — 1075. — 464 с.

Саидов М.Х. К вопросу управления качеством высшего образования. «Таълим муаммолари», №2, 2000.

Фарберман Б.Л. Илғор педагогик технологиялар. — Тошкент. — 1999. — 84 б.

Ходиев Б.Ю. Олий иқтисодий таълим тизими учун замонавий ўқув адабиётлар яратиш: Янги стандарт талаблари, тузилиши, мазмуни. — Т.: ТДИУ. -2005. -168 б.

11. Дьюи Дж. «Психология и педагогика мышления». М.Прогресс, 1998.

12. Оила психологияси . Проф.Г.Б. Шоумаров тахр.остида.-Шарк,2001.

Хорижий манбалар

1. Дьюи Дж. «Психология и педагогика мышления». М.Прогресс, 1998.
2. Абрамова М. Практическая психология. М.:Мысль. 2003.-480б.
3. Маклаков А.Г. общая психология. — СПб.:Питер. 2003.-583с.
4. Немов Р.С. Психология. М.: Владос, 2003.1-т.-240б.
5. Психология. Под ред. Е.И.Рогова.-М.: Владос, 2005. 584с.
6. Рубинштейн С.Л. основы общей психологии. — СПб.:Питер. 2007.-848с.
7. Гамильтон. Я.С. "Что такое психология". "Питер"; 2002. 6-16 бетлар.
8. Тихомиров О.К. ПСИХОЛОГИЯ: Учебник. М.: Высшее образование, 2006. 3- 35-бетлар.
9. Немов Р.С. Практическая Психология Познание себя: Влияниена людей: Пособие для уч-ся-М: Гуманит. Изд.Центр ВЛАДОС, 2003.320 с.
22. Айзенк М. Психология для начинающих. "Питер", 2000.
11. Болотова А.К, Макарова И.В. Прикладная Психология: Учебник для вузов.- М.Аспект Пресс, 2002 - 383 с.
12. Веденская Л.В, Павлова Л.А. Деловая реторика: учебное пособие для вузов.- М.:ИКЦ "МарТ", 2004-512 с.

УНИВЕРСИТЕТИ

ПСИХОЛОГИЯ

МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

Бакалавриятнинг 5120100 – филология ва тилларни ўқитиш
(хитой ва япон тили) таълим йўналиши учун

Тошкент – 2015
К И Р И Ш

Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А.Каримов миллий истиқлол мафкурасини шакллантириш ишининг ҳаётий зарурати ва долзарблиги ҳақида гапирар эканлар, «Инсон шахсини, унинг юксак маънавий фазилатларини камол топтириш, миллий истиқлол мафкурасини шакллантириш, ёш авлодни бой маданий меросимиз ҳамда тарихий кадриятларимизга хурмат-эътибор, мустақил Ватанимизга меҳр-муҳаббат руҳида тарбиялаш талаблари олдимизга муҳим вазифаларни қўймоқда» деб алоҳида таъкидлайдилар. Бу вазифалар, биринчи навбатда келажакнинг бунёдкорлари бўлмиш ёш авлоднинг билим олиш, юқори малакали кадрлар бўлиб ўз юрти ва ҳалкига ситқидилдан меҳнат қилиш, озод юрт равнақи ва бахт-саодати учун ҳалол меҳнат қилишга ўргатишни назарда тутди. Зеро, мустақиллик айнан фидоий, ўз Ватани манфаатларига ғоят садоқатли, юқори малакали кадрларнинг жамиятни бошқаришини тақозо этади.

Ўқувчилар ҳукмига ҳавола этилаётган ушбу китоб ҳам мустақилликнинг бизга яратган чексиз имкониятлари, ижодий ва мустақил тафаккур қилишнинг дастлабки меваларидандир. Чунки замонавий кадрлар олдига қўйилаётган энг муҳим вазифалардан бири - малакали мутахассислар сифатида ўзлигини, ўз қобилиятлари, индивидуаллиги, шахсий фазилат ҳамда хислатларини билган тарзда атрофидагилар меҳнатини оқилона ташкил этиш ва ижтимоий фойдали меҳнатнинг барча соҳаларида иқтидорли касб соҳиби сифатида фаолият кўрсатишдир. Бу ўринда инсон руҳияти қонуниятларини ўрганувчи психология фанининг ўрни ва роли бениҳоя каттадир. Ёш авлодни янгича таълим стандартлари асосида, жаҳон талабларига жавоб берувчи мутахассислар қилиб тарбиялаш иши олий ўқув юртларида таҳсил олаётган ёшлар учун янги дарсликлар, ўқув қўлланмалари, рисоалар тайёрлашнинг ҳам янгича услубларини талаб этмоқда. Ушбу дарслик ёшларга айнан психологик билимлар асосларини берса-да, умид қиламизки, уларни ўз атрофида рўй бераётган ислохотларга ҳолис баҳо бериш, ўзи ва ўзгалар руҳияти сир-асрорларини бефарқ бўлмаслик, ўз лаёқатларини ўстиришнинг элементар воситаларидан боҳабар бўлишга ёрдам беради.

Дарслик психология асослари бўйича мухтасар билимларни бергани билан унинг ҳар боби якунида тавсия этилган топшириқлар, машқлар, тестлар ва мустақил бажариш учун берилган мавзулар талабаларни ўз устида ишлашга ўргатади ва психологиянинг бошқа масалаларини ҳам мустақил ўрганиш ва руҳий ҳодисаларни таҳлил этишга кўмаклашади.

Муаллифлар ҳар бир ўқувчи китобни мутоала қилиш жараёнида унда кўтарилган муаммоларга бефарқ қолмайди, жаҳонда ва мустақил юртимизда рўй бераётган оламшумул воқеалар моҳиятини англашда ва уларга нисбатан фаол ҳаётий мавқенинг шаклланишида кўмакдош бўлади, деб умид қиладилар.

УМУМИЙ ПСИХОЛОГИЯ-ФАН СИФАТИДА.

РЕЖА:

- 1.1. Янги давр ва психология.
- 1.2. Психология фан сифатида.
- 1.3. Психологиянинг предмети.
- 1.4. Психика ва унинг намоён бўлиш шакллари.
- 1.5. Психологиянинг фанлар тизимида тутган ўрни.
 - 1.5.1. Психология ва фалсафа.
 - 1.5.2. Психология ва социология.
 - 1.5.3. Психология ва педагогика.
 - 1.5.4. Психология ва табиий фанлар.
 - 1.5.5. Психология ва кибернетика.
 - 1.5.6. Психология ва техника фанлари.
 - 1.5.7. Психология ва иқтисодиёт.
- 1.6. Психологиянинг тармоқлари.
- 1.7. Психологиянинг методлари.

1.1. Янги давр ва психология

Психология соҳасида мукамал дарсликлар ёзила бошлаган даврга деярли 160 йил бўлди. Шу давр ичида жуда кўплаб илмий тадқиқот натижаларини ўз ичига олган монографиялар, дарсликлар, қўлланмалар ёзилди. Лекин, бу билан фаннинг жамият ҳаётида тутган ўрни жуда ошиб кетди, деб бўлмайди. Сабаби, психология соҳасида фаолият кўрсатган барча олимлар кўпроқ диққатларини мавхум шахс ва индивидуал психологияга қаратдилар. Ваҳоланки, инсон, унинг баркамоллиги, жамият тараққиётига бевосита таъсири масаласи ҳозирги даврга келиб, ўта долзарб ва муҳим муаммолар қаторидан жой олди.

XX асрда инсоният техника, электроника ва бошқа шунга ўхшаш мураккаб технологияларни яратгангани билан характерланса-да, вақти келганда, шундай ҳолатга дуч келамизки, мураккаб электрон техникани яратган ўта ақлли инсон ўзи ва ўзи атрофидагиларнинг руҳий кечинмаларини тўғри баҳолай олмаслиги сабабли, ўзини ночор ва кучсиз сезиши мумкинлигини ҳаёт исботлади. XXI асрда жуда кўплаб давлатларда бўлгани каби дунё харитасида муносиб ўрин олган мустақил Ўзбекистонда ҳам барча соҳаларда туб ислохотлар бошланди. Бу ислохотларнинг барчаси **инсон омилини** ҳар қачонгидан ҳам юқори савияга кўтариб, унинг кучи, идроки, салоҳияти, руҳий ҳамда маънавий баркамоллигини бевосита тараққиёт, ривожланиш ва цивилизация билан узвий боғлади. Бундан инсон ва унинг мукамаллиги, ўз устида ишлаши, ўз мукамаллиги хусусида қайғуриши муаммоси ҳар қачонгидан ҳам долзарб масалага айланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг иккинчи чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг тўққизинчи сессиясидаги “Ўзбекистондаги демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари” мавзусида маърузасида **еттинчи устувор йўналиш** деб, барча ислохотларнинг пировард натижасини белгилаб берадиган **инсон омили** ва мезони эканлиги бесабаб кўрсатиб берилмагандир. (Каримов И. А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари.- “Туркистон,” 2002 йил 31 август).

Инсон психологиясини билиш, ўз тараққиётини ва иқтидорини ташкил этишни билиш, ҳар қандай ёш даврида ҳам оптимал равишда ишга яроқлилиқни, турли ўзгаришларга психологик жиҳатдан тайёрликни таъминлаш, янгича фикрлаш ва тафаккур қилиш, рўй бераётган жараёнларни объектив ва тўғри идрок қилиш қобилиятини ривожлантириш муаммосини илгари сурди.

Шундай қилиб, янги давр ҳар бир инсондан ўз ички имкониятларини адекват билиш, шу билимлар заҳираси билан яқинлари ва ҳамкасблари психик дунёсини билишни талаб қилмоқда. Буюк Сукрот ўз даврида «Ўз - ўзингни бил!» деган шиорни ўртача ташлаган бўлса, янги давр «ўз ёнингдагиларни ва уларнинг қилаётган ишларини ҳам бил», деган шиорни ҳар қачонгидан ҳам долзарб қилиб қўйди. Айни шу муаммони ечишда ҳозирги замон психология илми ва амалиётининг роли бениҳоя каттадир.

Анъанага айланиб қолган ҳодисалардан бири шуки, психология ва у ўрганадиган ҳодисаларни фақатгина ушбу фан билан бевосита шуғулланадиган кимсалар ўрганиб келишган, зеро, психологик ҳодисалар билан ҳар қандай инсон ҳам таниш бўлиши ва у инсон ҳаётининг асосини ташкил этиши керак. Янги давр ва унинг ўзгаришларга бой ҳаёти энди ҳар бир кишининг психик ҳодисалар қонуниятларини билиш ва шунга мос тарзда оқилона ва омилкорона иш юритиш заруратини талаб қилмоқда.

16. Психология фан сифатида

Психологиянинг Фан сифатида дунёга келиши ва ривожланиши кўплаб олимларнинг илмий адабиёт ва дарсликларидан баён этилган. Франциялик олим Ж.Годфруанинг “Что такое психология” номли 2-жилддан иборат китобида антик дунёдан бошлаб инсон психикаси, унинг қалби, ҳислари, хулқи масалалари диққат марказда бўлган эканлиги, психологиянинг фан сифатида ривожланишида файласуфларнинг қарашлари, табиий фанлар ривожини, 17-асрдан бошлаб фалсафа фанидан турли фанларнинг ажралиб чиқиши, 18 ва 19-асрларда Кондильяк, Локк, Юм ёндашувлари асослаб берилган. Психологиянинг Фан сифатида ривожланишида немис психологи ва физиолог Вильгельм Вундт (1832-1920)нинг хизмати, унинг томонидан махсус тажрибавий синов лабораторияларининг ташкил этилиши ва моҳияти очиқ берилгандир. Психологиянинг пайдо бўлиши ва Фан сифатида эътироф этилишида биологик, ижтимоий, бихевиор (хулқга кўра), когнитив,

психоаналитик, гуманистик, социал-психологик йўналишлар ва уларнинг асосчилари баён этилган. (Годфруа Ж. Что такое психология: В 2-х т. Т.1. Пер. с франц. М., Мир, 1992. -496 с. 57-80-б.)

Россиялик психолог олим Р.С.Немов уч жилддан иборат “Психология” китобида психология атамаси 16-асрда биринчи марта қўлланилганлигини, онг ва ўзини кузатиш туфайли инсон ўзидаги психик ҳолатларни ўргана борганлигини, кейинчалик инсоннинг фаолияти соҳасида шу психик жараёнларни ўрганиш зарурати этилганлигини изоҳлаб берган. (Немов Р.С. Психология: Учебник для студ. Вузов., Кн. 1.: 688 с. 8-12 б.)

Ўзбек психолог олимлари Э.Ғозиев, М.Холмухамедов, Х.Иброҳимовларнинг “Психология методологияси” ўқув қўлланмасида психология фанининг фалсафа ва табиатшунослик фанлари негизида пайдо бўлганлиги етарлича далиллар воситасида кўрсатиб берилган.

Демак, психология 1879-йилда Лейпциг Университетида немис физиолог ва психолог Вильгельм Вундт томонидан биринчи психологик лаборатория ташкил этилиб, унда илмий асосда турли тажрибалар ўтказиш бошлангандан кейин мустақил фан сифатида тан олинган.

17. Психологиянинг предмети

«Психология» сўзи иккита грек сўзларидан - «*psyche*» - жон, руҳ ва «*logos*»- таълимот, илм сўзларидан иборат бўлиб, анъанавий маънода инсон руҳий дунёсига алоқадор барча ҳодисалар ва жараёнлар унинг предмети ташкил этади. Бошқача қилиб айтганда, психологиянинг предмети ҳар биримизнинг ташқи олами ва ўз-ўзимизни билишимизнинг асосида ётган жараёнлар, ҳодисалар, ҳолатлар ва шаклланган хислатлар ташкил этади. Психология бўйича адабиётларда унинг предмети қисқача қилиб, **психикадир**, деб таъриф беришади. Психика - бу инсон руҳиятининг шундай ҳолати, у ташқи олами (ички руҳий олами ҳам) онгли тарзда акс эттиришимизни, яъни билишимиз, англашимизни таъминлайди. Лекин бу қисқа таърифлардан психикага алоқадор жараёнлар онгнинг акс эттириш шакллари экан, деган юзаки хулосага келиш нотўғри бўлади. Чунки инсон психикаси ва унинг руҳий оламига алоқадор ҳодисалар ва жараёнлар шу қадар мураккаб ва хилма - хилки, биз баъзан ўз-ўзимизни ҳам тушунмай қоламиз. Шунинг учун ҳам одамларнинг билимдонлиги нафақат ташқи оламда рўй бераётган объектив ҳодисалар моҳиятига алоқадор билимлар мажмуига эга бўлиш билан, балки ҳаётда муносиб ўрин эгаллаш, ўз ички имкониятлари ва салоҳиятидан самарали фойдаланган ҳолда фаолиятини оқилона ташкил этишнинг барча сирларидан бохабар бўлиш, ўзига ва ўзгаларга таъсир кўрсатишнинг усуллари билиш ва улардан ўз ўрнида унумли фойдаланишни назарда тутати. Психологик билимдонликнинг мураккаблиги айнан шундаки, атрофимиздаги нарсалар ва ҳодисаларнинг моҳиятини бевосита ҳис қилиб билишимиз мумкин, лекин психикага алоқадор бўлган жараёнларни, ўзимизда, миямиз, онгимизда рўй бераётган

нарсаларнинг моҳиятини билвосита биламиз. Масалан, ўртоқларимиздан бири бизга ёқади, доимо бизда яхши, ижобий таассурот қолдира олади, лекин унинг у ёки бу ҳатти - ҳаракатларини бевосита кўриб, баҳолаб, таҳлил қилолсак-да, унга нисбатан ҳис қилаётган меҳримизни, узоқ кўришмай қолганимизда уни соғинаётганлигимиз билан боғлиқ ҳисни бевосита кўриб, идрок қилиш имкониятига эга эмасмиз. Айнан шунга ўхшаш ҳолатлар психология ўрганадиган ҳодисалар ва ҳолатларнинг ўзига хос табиати ва мураккаблигидан дарак беради ва улар бошқа турли ҳодисалардан фарқ қилади.

Шундай қилиб, психология фани ўрганадиган жараёнлар ва ҳодисалар мураккаб ва хилма-хил. Уларни ўрганишнинг икки жиҳати бор: бир томондан, уларни ўрганиш қийин, иккинчи томондан осон ҳам. Охирги жиҳати хусусида шуни айтиш мумкинки, бу ҳодисалар бевосита бизнинг ўзимизда берилган, уларни узоқдан қидириш, мавҳум аналогиялар қилиш шарт эмас, бошқа томондан, улар ўзаро бир - бирлари билан боғлиқ бўлган умумий қонуниятлар ва тамойилларга бўйсунди.

Демак, *психологиянинг предмети конкрет шахс, унинг жамиятдаги ҳулқ - авори ва турли фаолиятларининг ўзига хос томонларидир*, деб таърифлаш мумкин.

1.5. Психологиянинг фанлар тизимида тутган ўрни

Психология яхлит ва мустақил фан сифатида одамларда гуманистик менталитетнинг шаклланишига хизмат қилиб, инсон омилига алоқадорлиги унинг шу йўналишдаги муаммоларни маълум маънода ўрганадиган барча фанлар билан бевосита алоқасини тақозо этади. Булар биринчи навбатда ижтимоий-гуманитар фан соҳалари бўлиб, психологиянинг улар орасидаги мавқеи ўзига хос ва етакчидир.

1.5.1. Психология ва фалсафа

Фалсафа ва унинг охирги пайтларда шаклланиб, ривожланиб бораётган ижтимоий фалсафа қисми билан бўлган алоқа бу иккала фаннинг инсон ва унинг ҳаёти моҳиятини тўла англаш ва унинг ривожланиб бориш тенденцияларини белгилашдаги ўрни ва аҳамиятидан келиб чиқади. Табиат, жамият ва инсон тафаккурининг ривожланишига оид бўлган умумий қонуниятлар ва тамойилларни психология фалсафанинг базасидан олади ва шу билан бирга ўзи ҳам инсон онги ва тафаккури қонуниятлари соҳасидаги ютуқлари билан фалсафани бой маълумотларга эга бўлишига ёрдам беради. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, мустақиллик мафкураси ва миллий онгнинг шаклланишига тааллуқли умумий илмий қонуниятларни излашда ҳам юртимиз шароитида бу иккала фан - фалсафа ва психологиянинг ҳамкорлиги бевосита сезилмоқда. Бу боғлиқлик аввало янги тафаккур ва дунёқарашни шакллантириш муаммоси кўндаланг турган

тарихий даврда миллий мафкура ва миллий ғояни шакллантириш каби долзарб вазифани бажаришга хизмат қилмоқда.

1.5.2. Психология ва социология

Социология фани ҳам янгича ижтимоий муносабатлар шароитида ўз тараққиётининг муҳим босқичига ўтган экан, психология ушбу фан эришган ютуқлардан ҳам фойдаланади, ҳам уларнинг кўлами кенгайишига баҳоли қудрат хизмат қилади. Айниқса, психологиядан мустақил равишда ажралиб чиққан, бугунги тараққиёт давримизда алоҳида аҳамият касб этган ижтимоий психологиянинг социология билан алоқаси узвий бўлиб, улар жамиятда ижтимоий тараққиёт ва ривожланишни таъминлаш ишига хизмат қиладилар. Қолаверса, ҳуқуқий, демократик давлат куриш ишини собитқадамлик билан амалга ошираётган Ўзбекистон аҳолисининг ҳуқуқий маданиятини ва демократик ўзгаришларга психологик жиҳатдан тайёрлигини амалда таъминлаш, бу соҳада мунтазам тарзда ижтимоий фикр ва инсонлар фикр ва қарашларидаги ўзгаришларни ўз вақтида ўрганиш, башорат қилиш ва тараққиёт мезонларини ишлаб чиқишда иккала фанлар методологияси ва методларини бирлаштириш тадбиқий аҳамият касб этади. Шунинг учун жойларда ташкил этилган ижтимоий-психологик хизмат марказлари айти шу вазифани бажаришга қаратилгандир. Республикамиз миқёсида эса “Ижтимоий фикр” марказининг турли мавзулар бўйича олиб борадиган ижтимоий сўровлари аҳолининг кайфияти, қизиқиши, хохиши, эҳтиёжи, ниятини ифодалаш билан бирга, ҳукумат ва давлат томонидан қандай истиқболли режалар тузиш лозимлигига олиб келади. Ижтимоий-психологик сўровларнинг олийгоҳларда ўтказилиши устоз-шогирд, талаба-ўқитувчи муносабатларини, иш жойларида ўтказиш ходим-раҳбар, ходим-ходим муносабатларини билиб олиш имконини яратади. Бу орқали нафақат социологик сўров, балки инсон шахсига алоқадор психологик хусусиятларни аниқлаш мумкин бўлади.

1.5.3. Психология ва педагогика

Педагогика билан психологиянинг ўзаро ҳамкорлиги ва алоқаси анъанавий ва азалий бўлиб, уларнинг ёш авлод тарбиясини замон талаблари руҳида амалга оширишдаги роли ва нуфузи ўзига хосдир. Республикамизда амалга оширилаётган «Таълим тўғрисидаги Қонун» ҳамда «Кадрлар тайёрлашнинг Миллий Дастури»ни амалга ошириш ҳам икки фан ҳамкорлиги ва ўзаро алоқасини ҳар қачонгидан ҳам долзарб қилиб қўйди. Миллий дастурда эътироф этилган янгича моделдаги **шахсни** камол топтириш, унинг чуқур билимлар соҳиби бўлиб етишиши, баркамоллигини кафолатловчи шарт - шароитлар орасида янги педагогик технологияларини таълим ва тарбия жараёнларига тадбиқ этишда педагогиканинг ўз услуб ва қоидалари етарли бўлмайди. Шунинг учун ҳам психология у билан ҳамкорликда ёш авлод онгининг таълим олиш даврларидаги ривожланиш тенденцияларидан тортиб, токи янгича ўқитиш технологияларини бола

томонидан ўзлаштирилиши ва ундаги ақлий ҳамда интеллектуал қобилиятларга нечоғлик таъсир кўрсатаётганлигини ўрганиш ва шу асосда ишни ташкил этиш психологиядаги методларни дидактик методлар билан уйғунлаштиришни тақозо этади. Айниқса, маънавий баркамоллик тамойилларини мактабда ва янги типдаги таълим муассасаларида жорий этиш ҳам шахс психологиясини теран билган холда ўқитишнинг энг илғор ва замонавий шакллари амалиётга тадбиқ этишни назарда тутди. Шахсга таълим ва тарбия беришнинг алоҳида эмас, биргаликда қаралишида педагогика ва психология фанларининг ўзаро узвийлиги муҳимдир. Ҳозирги кунларда таълим сифати ва самарадорлигини ошириш учун таълим олувчининг психологик хусусиятларини билган холда, унга педагогик таъсир этиш ва уни янги билимларга йўналтириш технологияси жорий этилганлиги ҳам бу икки фан бир-бирига чамбарчас боғлиқ эканлигини кўрсатади.

1.5.4. Психология ва табиий фанлар

Табиий фанлар: биология, физиология, химия, физика ва б.к. психик ҳодисалар ва жараёнларнинг табиий физиологик механизмларини тушуниш ва шу орқали уларнинг кечиши қонуниятларини объектив ўрганиш учун материал беради. Айниқса, бош миянинг ҳамда марказий асаб системасининг психик фаолиятларини бошқаришда ва уларни мувофиқлаштиришдаги ролини эътироф этган холда психология фани табиий фанлар эришган ютуқлар ва улардаги тадқиқот услубларидан омилқорона фойдаланади. Масалан, шахс қобилиятларини диагностика қилиш унинг туғма лаёқатлари ҳамда орттирилган сифатларини бир вақтда билишни тақозо этгани сабабли, ўша табиий лаёқатнинг хусусиятларини аниқлашда психофизиологиянинг қатор усулларидан (мия ассиметрияси қонунлари, мия биоритмларини ёзиб олиш, нейродинамик ҳодисаларни аниқлаш, қон айланиш ва тана ҳароратини ўлчаш методлари) ўз ўрнида фойдаланади ва биология, анатомия, физиология, нейрофизиология каби фанларнинг шу кунгача эришган ютуқларидан фойдаланади. Шунинг учун табиий фанлар соҳасида эришилган барча ютуқлар психологиянинг предметини мукамалроқ ёритишга ўз хиссасини қўшган холда уни бойитади.

а. Психологиянинг тармоқлари

Психологиянинг алоҳида тармоқларини дифференциация қилиш энг аввало ишлаб чиқаришдаги инсон фаолияти кечадиган соҳалар ва уларнинг вазифаларидан келиб чиқади. Ҳозирги даврга келиб психологияни инсон шахси ҳақидаги энг муҳим фанлардан бири сифатидаги аҳамиятини ҳамма тан олмоқда. Инсон шахсининг эса бевосита кириб бормаган соҳасини топиш қийин. Психология иқтисод, педагогика, фалсафа, мантиқ, социология ва бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар билан алоқадор фан ҳисобланади. Чунки ҳамма соҳада инсон шахси фаолият кўрсатар экан, ҳар бир соҳада ишни самарали ташкил этиш, олиб бориш учун кишилар психологиясини,

шахслараро муносабатлар психологиясини, одамларнинг турли вазиятлардаги хулқ-атвор нормаларини билиш ва шунга кўра иш олиб бориш муҳимдир. Шунинг учун ҳозирги давр мутахассислари психологик билимлардан бохабар бўлишлари лозимдир.

Психологиянинг 300дан ортик тармоқлари фан сифатида ривожланаётганлиги ҳозирги кунда психологиянинг фанлар тизимида янада мустақамланаётганлигидан далолат беради:

- умумий психология - психологиянинг барча масалаларининг ўзига хос жиҳатларини ўрганадиган махсус соҳаси;

- педагогик психология - кишига таълим ва тарбия беришни психологик қонуниятларини ўрганишни ўз предмети деб билади;

- ёш давр психологияси - турли ёшдаги одамларнинг туғилгандан то умрининг охиригача психик ривожланиш жараёнини, шахснинг шаклланиши ва ўзаро муносабатлари қонуниятларини ўрганади;

- ижтимоий психология - одамларнинг жамиятдаги биргаликдаги иш фаолиятлари натижасида уларда ҳосил бўладиган тасаввурлар, фикрлар, эътиқодлар, ҳиссий кечинмалар ва хулқ-атворларини ўрганади;

- меҳнат психологияси - киши меҳнат фаолияти психологик хусусиятларини, меҳнатни илмий асосда ташкил этишнинг психологик жиҳатларини ўрганади;

- инженерлик психологияси - автоматлаштирилган бошқарув системалари операторнинг фаолиятини, одам-техника ўртасида функцияларни тақсимлаш ва мувофиқлаштиришнинг хусусиятларини ўрганади;

- юримдик психология - ҳуқуқ системасининг амал қилиши билан боғлиқ масалаларнинг психологик асосларини ўрганади;

- ҳарбий психология - кишининг ҳарбий ҳаракатлар шароитида намоён бўладиган хулқ-атворини, бошлиқлар билан ижро этувчилар ўртасидаги муносабатларнинг психологик жиҳатларини ўрганади;

- савдо психологияси - жамиятда тижоратнинг психологик шароитлари, эҳтиёжнинг индивидуал, ёшга оид, жинсга оид хусусиятларини, харидорга хизмат кўрсатишнинг психологик омилларини аниқлайди, модалар психологияси каби масалаларини кўради;

- тиббий психологияси - шифокор фаолияти психологиясини, бемор хулқ-атворининг психологик жиҳатларини ўрганади.

Шунингдек психологияда этнопсихология, оилавий ҳаёт психологияси, бошқарув психологияси, иқтисодий психология, шахс психологияси, раҳбар психологияси, мулоқот психологияси, педагогик психология, интеллект психологияси, психодиагностика ва бошқа кўплаб соҳалари мавжуд.

Биз мазкур мавзуга доир маъруза матнини тузишда интернет тармоғида келтирилган маълумотларга ҳам эътиборимизни қаратдик. Бу маълумотлар асосан психика ва унинг намоён бўлиш шакллари, психология фанининг алоҳида фан сифатида ажралиб чиққан соҳалари ва улардаги феноменларни чуқурроқ кўриб чиқишга имкон беради, қаранг (www.psychology.net.ru).

Психологиянинг асосий методлари

АСОСИЙ МЕТОДЛАР	Асосий методларнинг вариантлари
КУЗАТИШ МЕТОДИ	Ташқи (объектив кузатиш) Ички (субъектив, ўз-ўзини кузатиш) Эркин кузатув Стандартлаштирилган Гуруҳ ичида кузатиш Гуруҳ ташқарисида кузатиш
СЎРОҚ МЕТОДЛАРИ	Оғзаки сўроқ Ёзма сўроқ Эркин сўроқ (сухбат) Стандартлаштирилган сўроқ
ТЕСТЛАР МЕТОДИ	Тест – сўров Тест - топшириқ Проектив тест Социометрик тест
ЭКСПЕРИМЕНТ	Табиий эксперимент Лаборатория эксперименти
МОДЕЛЛАШТИРИШ	Математик моделлаштириш Мантикий моделлаштириш Техник моделлаштириш Кибернетик моделлаштириш

2-жадвалда келтирилган методлар ёрдамида тадқиқотчи ёки қизиққан шахс у ёки бу психик жараён, ҳолат ёки шахс хусусиятлари тўғрисида бирламчи маълумотлар тўплайди, тўпланган маълумот яна таҳлил қилинади ва махсус тарзда ишлатилиши мумкин.

1.7.1. Кузатиш методи

Кузатиш методи табиий методлар жумласига киради. Ташқи кузатув моҳиятан кузатиловчи хулқ - атворини бевосита ташқаридан туриб, кузатиш орқали маълумотлар тўплаш усулидир. Ўз - ўзини кузатиш эса одам ўзида кечаётган бирор ўзгариш ёки ҳодисани ўзи ўрганиш мақсадида маълумотлар тўплаш ва қайд этиш усулидир.

Эркин кузатув кўпинча бирор ижтимоий ҳодиса ёки жараённи ўрганиш мақсад қилиб қўйилганда қўлланилади. Масалан, байрам арафасида аҳолининг қайфиятини билиш мақсадида кузатув ташкил қилинса, олдиндан махсус режа ёки дастур бўлмайди, кузатув объекти ҳам қатъий бўлиши шарт эмас. Ёки дарс жараёнида болаларнинг у ёки бу мавзу юзасидан умумий муносабатларини билиш учун ҳам баъзан эркин кузатиш ташкил этилиши мумкин. Стандартлаштирилган кузатув эса, бунинг акси бўлиб, нимани, қачон, ким ва кимни кузатиш қатъий белгилаб олинади ва махсус дастур доирасидан чиқмасдан, кузатув олиб борилади.

Ижтимоий ҳамда педагогик психологияда гуруҳий жараёнларнинг шахс хулқ - атворига таъсирини ўрганиш мақсадида бевосита ичкаридан кузатув ташкил қилинади, бунда кузатувчи шахс ўша гуруҳ ёки оила ҳаётига табиий равишда қўшилади ва зимдан кузатиш ишларини олиб боради. Бу бир қарашда контрразведкачиларнинг фаолиятини ҳам эслатади. Шу йўл билан олинган маълумотлар бир томондан табиийлиги ва муфассаллиги билан қимматли бўлса, иккинчи томондан, агар кузатувчида конформизм хислати кучли бўлса, ўзи ҳам гуруҳ ҳаётига жуда киришиб кетиб, ундаги айрим ҳодисаларни субъектив равишда қайд этадиган бўлиб қолиши ҳам мумкин. Гуруҳий феноменларни ташқаридан кузатиш бунинг акси - яъни кузатувчи гуруҳга ёки кузатилаётган жараёнга нисбатан четда бўлади ва фақат бевосита кўзи билан кўрган ва эшитганлари асосида хулосалар чиқаради.

Умуман, кузатиш методининг ижтимоий ҳаёт, профессионал кўрсаткичларни қайд қилишда сўзсиз афзалликлари бор, лекин шу билан бирга кузатувчининг профессионал маҳорати, кузатувчанлиги, сабр - қаноатига боғлиқ бўлган жиҳатлар, яна тўпланган маълумотларни субъектив равишда таҳлил қилиш хавфи бўлгани учун ҳам бироз ноқулайликлари ҳам бор, шунинг учун ҳам у бошқа методлар билан биргаликда ишлатилади.

1.7.2. Сўров методи

Сўров методи ҳам психологиянинг барча тармоқларида бирламчи маълумотлар тўплашнинг анъанавий усулларида хисобланади. Унда текширилувчи текширувчи томонидан қўйилган қатор саволларга мухтасар жавоб қайтариши керак бўлади.

Оғзаки сўроқни ёки баъзан уни оддийгина қилиб, суҳбат методи деб аталади, ўтказадиган шахс унга маълум даражада тайёргарлик кўргач сўроқ ўтказди. Агар мабодо унинг профессионал маҳорати ёки тажрибаси бунга етарли бўлмаса, сўров ўз натижаларини бермаслиги мумкин. Лекин маҳоратли сўровчи ушбу метод ёрдамида инсон руҳий кечинмаларига алоқадор бўлган ноёб маълумотларни тўплаш имконига эга бўлади.

Ёзма сўроқ ёки анкетанинг афзаллиги шундаки, унинг ёрдамида бир вақтнинг ўзида кўпгина одамлар фикрини ўрганиш мумкин бўлади. Унга киритилган саволлар, улардан кутиладиган жавоблар (ёпик анкета), ёки эркин ўз фикрини баён этиш имкониятини берувчи (очиқ анкета) сўровномалар аниқ ва раво тилда жавоб берувчилар тушуниш даражасига монанд тузилган бўлса, шубҳасиз, қимматли бирламчи материаллар тўпланади.

Сўроқнинг ҳам эркин ва стандартлаштирилган шакллари мавжуд бўлиб, биринчисида олдиндан нималар сўралиши қатъий белгилаб олинмайди, иккинчи шаклида эса, ҳаттоки, компьютерда дастури ишлаб чиқилиб, минглаб одамларда бир хил талаблар доирасида сўроқ ўтказилиши назарда тутилади.

1.7.3. Тест методи

Тестлар охириги пайтда ҳаётимизга дадил кириб келган текширув усуллари сирасига киради. Улар ёрдамида бирор ўрганилаётган ҳодиса хусусида ҳам сифат, ҳам миқдор характеристикаларини олиш, уларни кўпчиликда қайта - қайта синаш ва маълумотларни корреляцион анализ орқали ишончилиikka текшириш мумкин бўлади. Аини тестга қўйилган талаб ҳеч қачон ўзгармайди, ҳаттоки, шундай тестлар борки, улар турли миллат ва элат вакилларида, турли даврларда ҳам ўзгармаган ҳолда ишлатилаверади. Масалан, Равеннинг ақлий интеллектни улчаш, Кэттелнинг ва Айзенкнинг шахс тестлари шулар жумласидандир.

Тест - сўров олдиндан қатъий тарзда қабул қилинган саволларга бериладиган жавобларни тақозо этади. Масалан, Айзенкнинг 57 та саволдан иборат тести шахсдаги интроверсия - экстровеерсияни ўлчайди, саволларга «ҳа» ёки «йўқ» тарзида жавоб бериш сўралади.

Тест - топшириқ одам хулқи ва ҳолатини амалга оширган ишлари асосида баҳолашни назарда тутлади. Масалан, шахс тафаккуридаги креактивлиликни аниқлаш учун кўпинча бир қарашда оддийгина топшириқ берилади: берилган 20 та доира шаклидаги шакллардан ўзи хоҳлаганча расмлар чизиш имконияти берилади. Маълум вақт ва тезликда бажарилиш суръати, расмларнинг ўзига хос ва бетакрорлигига қарабшахс фикрлаши жараёнининг нақадар ностандарт, ижодий ва креактивлигига баҳо берилиб, миқдорий кўрсаткич аниқланади. Бу методларнинг умумий афзаллиги уларни турли ёш, жинс ва касб эгаларига нисбатан қўллашнинг қулайлиги, бир гуруҳда натижа бермаса, бошқа гуруҳда яна қайта текширув ўтказиш имкониятининг борлиги бўлса, камчилиги - баъзан текширилувчи агар тестнинг моҳиятини ёки калитини билиб қолса, сунъий тарзда унинг кечишига таъсир кўрсатиши, фактларни фалсификация қилиши мумкинлигидир.

Тестлар ичида **проектив тестлар** деб номланувчи тестлар ҳам борки, тестнинг асл мақсади текширилувчига сир бўлади. Яъни шундай топшириқ бериладикки, текширилувчи топшириқни бажараётиб, нимани аниқлаши мумкинлигини билмайди. Масалан, машхур Роршахнинг «сиёҳ доғлари» тести, ёки ТАТ (тематик апперцепцион тест), тугалланмаган ҳикоялар каби тестларда бир нарсанинг проекциясидан гуёки иккинчи бир нарсанинг моҳияти аниқланади. Ўша 1921 йилда кашф этилган «сиёҳ доғлари» ва уларга қараб текширилувчининг нималарни эслаётганлиги, доғлар нималарга ўхшаётганлигига қараб, унинг шахс сифатидаги йўналишлари, ҳаётий тамойиллари, қадриятларига муносабати, ишни бажариш пайтидаги эмоционал ҳолатлари аниқланади. Бу тестлар жуда ноёб, қимматли, лекин уни фақат профессионал психологгина қўллаши ва натижаларни моҳирона таҳлил қилиши талаб қилинади.

1.7.4. Психологик тажриба ёки эксперимент методи

Психологик экспериментнинг моҳияти шундаки, унда атайлаб шундай сунъий бир вазият шакллантирилади ва ташкил этиладикки, айнан шу

вазиятда қизиқтираётган психик жараён ёки ҳодиса ажратилади, ўрганилади, таъсир кўрсатилади ва баҳоланади. Агар табиий эксперимент ўша қизиқтираётган феномен текширилувчи учун табиий ҳисобланган шароитларда (масалан, меҳнат жараёнида, каникулда ёзги лагерда, лицей аудиториясида ва шунга ўхшаш) мақсадли ташкил этилиб, ўрганилса, лаборатория эксперименти махсус жойларда, махсус асбоб - ускуналар воситасида атайлаб ўрганилади. Масалан, диққатингизнинг хусусиятларини билиш керак бўлса, психология лабораториясида махсус тахистоскоп деб аталган мослама ёрдамида ёки «Ландольт ҳалқачалари» деб номланган жадваллар ёрдамида ўрганиш мумкин бўлади. Ҳаттоки, ижтимоий муносабатлар борасида ҳам ўзаро ҳамжиҳатлик, лидерлик ва конформлилик ҳодисаларини текшириш учун *группавий интеграторлар ва гомеостат* деб номланувчи мосламалар яратилган ва улар ёрдамида гуруҳдаги турли хил ҳодисалар ўлчанган.

Мавзу юзасидан қисқача хулосалар:

Ушбу мавзунини ўрганиш натижасида талабалар психология фани тўғрисида умумий тасаввурга эга бўлишади. Шу билан бирга инсон психикасининг намоён бўлиш шакллари батафсил баён этиб берилганлиги ҳар бир талаба шахсининг ўзини ва ўзгаларни тўғри тушуниб англашига ёрдам беради.

Психология фанининг энг муҳим методлари, тадбиқий ва амалий соҳалари ҳамда амалий психологиянинг йўналишлари батафсил баён этилган. Психологиянинг махсус тармоқларидан - ёш ва педагогик психология, ижтимоий психология, иқтисодий психология, юридик психология, саноат ва ишлаб чиқариш психологияси, бошқарув психологияси, тиббиёт психологияси, психодиагностика ва дифференциал психологиялар кенг тарзда ёритиб берилган. Асосий психологик методлар ва уларни қўллаш шакллари келтирилган. Талабалар келгуси фаолиятлари мобайнида амалиётда қўллаши мумкин бўлган усуллар тавсия этилган.

Мавзу юзасидан таянч сўзлар:

Психология, психик жараёнлар, психологик ҳолатлар, шахс хусусиятлари, махсус тармоқлар.

Глоссарий:

Психика – юксак даражада ташкил топган материя, мианинг функцияси. Унинг моҳияти туйғулар, идрок, тасаввур, фикрлар, ирода ва бошқалар кўринишида акс эттиришдан иборат.

Психик жараёнлар – у ёки бу психик маҳсулт ва натижаларни (психик образлар, ҳолатлар, тушунчалар, ҳиссиёт ва х.к.) ҳосил қилувчи, шакллантирувчи ва ривожлантирувчи жараён.

Психология – одамнинг объектив борлиқни сезги, идрок, тафаккур, туйғу-ҳиссиёт ва бошқа психик ҳолатлар орқали акс эттириш жараёнини ўрганадиган фан.

Психик ҳолатлар – психик ҳаёт шакллари, диққат, ҳиссиёт, ирода жараёнларига айтилади. П.Ҳ. (хушчақчақлик, руҳланиш, сиқилиш, зийраклик, қатъийлик, тиришоқлик в.б.) шахсларда маълум даражада барқарор бўлиб, уларнинг муайян хусусиятига ҳам айланиб қолади.

Лонгитюд тадқиқот – синалувчини узоқ муддат ва доимий равишда ўрганш.

Метод – билишнинг назарий ва амалий ўзлаштириш усуллари йиғиндиси.

Пилотаж тадқиқот – тадқиқотнинг муаммоли изловчи тури, асосий тадқиқотгача ўтказиладиган ва соддалаштирилган шакли.

Психодиагностика – шахснинг ин.дивидуал-психологик хусусиятларини аниқловчи ва ўлчашни ишлаб чиқувчи психология усули.

Психология методлари – психик ходисаларни ва уларнинг қонуниятларини илмий томондан ўрганишнинг асосий йўл-йўриқ ва усуллари.

Психокоррекция – шахснинг психик ривожланишидаги камчиликларни тuzатиш усуллари қўллаш жараёни.

Психологик хизмат – психологияни амалиётда қўллаш тизими. У турли соҳаларда диагностика, консультация, экспертиза вазифаларини бажаради.

Мавзу юзасидан топшириқлар:

Семинар машғулотларида муҳокама қилинадиган саволлар:

1. Психология фанининг предмети нима?
2. Психологияга асос солинган йил?
3. Психология сўзининг маъноси қандай?
4. Психология фани ўрганадиган жараёнлар?
5. Психиканинг намоён бўлиш шакллари қандай кўринишга эга?
6. Психология қайси фанлар билан ўзаро боғлиқ?
7. Психик жараёнлар деб нимага айтилади?
8. Психологик ҳолатлар қандай кўринишга эга?
9. Шахснинг индивидуал хусусиятлари нима?
10. Психологиянинг қандай тармоқлари мавжуд?
11. Психологик билимларнинг ҳар бир инсон учун аҳамияти.
12. Психология фан сифатида, у ўрганадиган ҳодисалар ва қонуниятлар.
13. Психологиянинг алоҳида тармоқлари ва уларнинг вазифалари.
14. Психология ривожланаётган фанлар тизимида.
15. Методлар деб нимага айтилади?
16. Психологиянинг асосий методлари қайсилар?
17. Кузатиш методига қўйиладиган талаблар қандай?
18. Сўроқ методи қандай ўтказилади?
19. Тест методининг бошқа методлардан фарқи нимада?

20. Эксперимент методининг ўтказилиш тартиби қандай?
21. Моделлаштириш методи қачон қўлланилади?
22. Психологияни амалиётда қайси соҳаларда кўриш мумкин?
23. Сиёсат соҳасидаги психология қандай кўринишга эга?
24. Маориф соҳасидаги амалий ишларда психологиянинг ўрни қандай?
25. Психологиянинг тадқиқот методлари ва уларнинг ишончилиги нимада?
26. Психологик тестлар ва уларнинг имкониятлари қандай?
27. Амалий психологиянинг асосий йўналишлари нима?

Мустақил ишлар мавзулари:

1. Психологияда ёшлар тарбияси муаммолари.
2. Психологиянинг ёшлар маънавиятининг шаклланишидаги роли.
3. Кадрлар тайёрлашнинг Миллий дастурда қўйилган вазифаларни амалга оширишда психология фанининг ўрни ва аҳамияти.
4. Халқ таълимини юксалтиришда психологик билимларнинг аҳамияти.
5. Психологик тестлар ва уларнинг имкониятлари.

Мавзу юзасидан адабиётлар рўйхати:

18. Каримов И.А. «Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори». Т., 1997, 64 б.
19. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисидаги Қонуни», Т., 1997.
20. Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. - «Туркистон», 2002 йил 31 август
21. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. Т.: «Ўзбекистон», 2005.-96 б.
22. Годфруа Ж. Что такое психология: В 2-х т. Т.1. Пер. с франц. М., Мир, 1992. -496 с.
23. Ғозиев Э.Г. Умумий психология. Тошкент. 2002.1-2 китоб.
24. Ғозиев Э.Г. Тошимов Р. Менежмент психологияси. Т-2001
25. Ғозиев Э.Г. Муомала психологияси. Т-2001.
26. Немов Р.С. «Психология». Кн.1. - М., 2003
27. «Психология» Уч. Т-2. «Проспект». Москва - 2004.
28. Психология и педагогика. Под редакцией А.А.Радугина. Изд. «Центр» 2003
29. Гамильтон. Я.С. «Что такое психология». «Питер», 2002.
30. Ананьев Б.Г. «Человек как предмет познания». «Питер», 2001.
31. Дружинина В. «Психология». Учебник. «Питер», 2003.
32. Бурлачук Ф. Психодиагностика. «Питер», 2002.
33. Айзенк М. Психология для начинающих. «Питер», 2000.
34. Болотова А.К, Макарова И.В. Прикладная Психология: Учебник для вузов.- М.Аспект Пресс, 2002 – 383 с.

18. Веденская Л.В, Павлова Л.А. Деловая риторика: учебное пособие для вузов.- М.:ИКЦ “МарТ”, 2004-512 с.
19. Воспитай своего лидера, как находить, развивать и удерживать в организации талантливых руководителей. \ Пер. с англ.-М.: Издательский дом “Вильямс”, 2002.- 416 с.
20. Ложкин .Г.В. Повякель Н.И Практическая психология в системах “человек техника”: Учеб.пособие.- К.: МАУП, 2003 – 296 с.
21. Немов Р.С. Практическая Психология Познание себя: Влияние на людей:Пособие для уч-ся-М:Гуманит. Изд.Центр ВЛАДОС, 2003.320 с.
22. Справочник по решению кроссвордов и сканвордов .- Ростов н\Д: Владис, 2002. – 640 с.

Мавзу юзасидан интернет тармоғи бўйича веб-сайтлар рўйхати:

1. www.expert.psychology.ru
2. www.psychology.all.ru
3. www.psychology.net.ru
4. www.psy.piter.com

Гуруҳда мустақил равишда бажариш ва муҳокама қилиш учун:

Шахсий тажриба тизимида психологик тасаввурлар: мен уларни қай даражада тасаввур қилардим?

Психология хусусидаги илмий ва ҳаётий кузатувларнинг фарқи?

Моделлаштириш ва психологик ҳодисалар.

Бир аллома: «Менинг китоб жавонимда физикага оид китоблар бисёр ва улар мендаги физикага оид билимлардан анча ортиқ. Лекин, улар менга ўхшаш физик эмас» деганда нималарни назарда тутган. Ушбу иборанинг маъзани чақинг. Иложи бўлса, шу сўзнинг муаллифи - буюк физик олимнинг номини топинг.

ПСИХИКА ВА ОНГНИНГ ТАРАҚҚИЁТИ.

РЕЖА:

- 2.1. Психика ҳақида тушунча.
- 2.2. Психиканинг тараққиёти.
- 2.3. Онг ҳақида тушунча.
- 2.4. Психика ва онг.
- 2.5. Онгнинг шаклланиши.
- 2.6. Онгли ва онгсиз ҳатти- ҳаракатлар.

2.1. Психика ҳақида тушунча.

Психика –бу юксак даражада ривожланган, алоҳида ташкил топган материянинг хусусиятидир. Психика- бу объектив олам тасирларини субъектив тарзда инсон миёсида акс эттирилиши ҳамдир.

Ҳар қандай тирик организм уни ўраб турган муҳитга ўзаро муносабати билан характерланади. Ўзаро муносабатнинг бўзилиши муҳит ва шахс ўртасида номутаносибликни келтириб чиқаради.

Организмлар ва муҳит ўртасидаги ўзаро муносабит фақат ҳар қандай организм сесканувчанлик қобилиятига, яъни, муҳит таъсирида актив ҳолатига ўтиш ва модда алмашиш қобилиятига эга бўлгандагина амалга ошиши мумкин.

Сесканувчанлик-акс эттиришнинг анча умумий, ҳамма йирик организмлар учун хос бўлган биологик формасидир. Материалистик йўналишдаги олимлар психиканинг пайдо бўлишини материянинг узок муддат давом этган тараққиёти билан тушунтирадилар. Олимлар материянинг табиатини текшириб, материя ҳаракатининг турли шаклларини аниқладилар. Ҳаракат эса материянинг яшаш усули. Унинг моҳиятини ташкил қилувчи ажралмас хусусиятидир.

Жами материя, жонсиз аорганик материядан тортиб, то материянинг юксак ҳамда мураккаб формаси-инсон миёсигача моддий оламнинг умумий хусусияти бўлмиш акс эттириш хусусиятига, яъни таъсирларга жавоб қайтариш қобилиятларига эгадир. Акс эттириш формалари материянинг яшаш формаларига боғлиқдир. Акс эттириш материянинг яшаш тарзи ва таъсир характерига мувофиқ равишда ташқи таъсирларга жавоб қайтариш қобилиятидан намоён бўлади.

Тирик материяга ўтишда материя ҳаракатининг йўналишлари ҳам сифат жиҳатидан ўзгаради. Тирик материяга акс эттиришнинг биологик кўриниши хосдир. Тирик материя тараққиётининг маълум босқичида эса

акс эттиришнинг сифат жиҳатидан янги кўриниши ҳисобланган психика юзага келади.

2.2 Психиканинг тараққиёти

Психологияда психиканинг тараққиётини икки босқич орқали тушунтирилади. Биринчи босқич психиканинг филогинетик тараққиёт босқичи бўлиб, унда оддий организмдан бошлаб мураккаб организмгача бўлган тараққиёт йўли босиб ўтилади. Иккинчи босқич психиканинг онтогенетик тараққиёт босқичи бўлиб, бунда организм тўғилгандан бошлаб умрининг охиригача бўлган тараққиёт йўли ўрганилади.

Психика ва унинг намоён бўлиш шакллари

ПСИХИКАНИНГ НАМОЁН БЎЛИШ ШАКЛЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЎЗARO БОҒЛИҚЛИГИ

ПСИХИК ЖАРАЁНЛАР	ПСИХОЛОГИК ҲОЛАТЛАР	ШАХСНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ
---------------------	------------------------	--------------------------

<i>БИЛИШ ЖАРАЁНИ</i>	<i>ҲИССИЙ – ИРОДАВИЙ</i>	<i>ИНДИВИДУАЛЛИК</i>
<i>Сезгилар</i>	<i>Эмоциялар</i>	<i>Йўналишлар</i>
<i>Идрок</i>	<i>эътиқодлилиқ</i>	<i>Темперамент</i>
<i>Хотира</i>	<i>бардамлик</i>	<i>Характер</i>
<i>Тафаккур</i>	<i>Тетиклик</i>	<i>Қобилиятлар</i>
<i>Ҳаёл</i>	<i>Апатия</i>	<i>Иқтидор</i>
<i>Нутқ</i>	<i>қизиқувчанлик</i>	<i>ақлий салоҳият</i>
<i>Диққат</i>	<i>ҳайратланиш</i>	<i>хулқ мотивацияси</i>
	<i>ишончлилиқ</i>	<i>иш услуби</i>
	<i>Ижодий руҳланиш</i>	<i>Масъулият</i>

1 - расмда психик жараёнларнинг намоён бўлиш шакллари, улар ўртасидаги ўзаро боғлиқликлар акс эттирилган.

Психиканинг турли шаклларда кўринишлари: психик жараёнлар, психологик ҳолатлар, хусусиятлар мавжуд бўлиб, психик акс эттириш бир қатор хусусиятлари билан ажралиб туради, яъни шахс индивидуаллиги орқали намоён бўлади; шахснинг фаолияти жараёнида юзага келади; атрофдаги воқеликни тўғри акс эттириш имкониятини беради.

Психология фанининг предмети масаласида психика ва унинг намоён бўлиш шакллари замонавий психологиянинг умумий психология соҳасига

алоқадор бўлиб, кўплаб олимлар ўз илмий адабиётларида бу жиҳатни муҳим сифатида қарайдилар. Психиканинг намоён бўлиш шаклларини биз (муаллифлар) томонидан таснифи 1-расмда

а. Онг ва унинг тараққиёти

Онг психиканинг энг юксак даражаси бўлиб, у фақат инсонгагина хосдир. Онг инсон психикасининг энг юксак формаси ҳамдир. Онг ижтимоий тарихий шароитда одам меҳнат фаолиятининг таркиб топиши ҳамда тил ёрдамида бошқа одамлар билан доимий муносабатда бўлиши натижасида пайдо бўлади. Онг ижтимоий муносабатлар маҳсулидир.

Онгнинг бир қатор характеристикаси бўлиб, улар қўйдагилардир:

1. Онгнинг биринчи характеристикаси- атроф-муҳит воқеа ҳодисаларини англаш бўлиб ҳисобланади. Онгнинг структурасига инсоннинг билиш жараёнлари киради. Инсон ана шу билиш жараёнлари ёрдамида ўз билимларини доимо бойитиб боради.

2. Онгнинг иккинчи характеристикаси- субъект билан объект ўртасидаги фарқлиқлиқни англаш, яъни одам “мен” деган тушунча билан “мендан бошқа” деган тушунчани англаб етишдир.

3. Онгнинг учинчи характеристикаси- онг ёрдами билан одамнинг мақсад кўзлаш фаолияти таъмин этилади. Фаолият мақсадларини яратиш онгнинг функциясига киради.

4. Онгнинг туртинчи характеристикаси- одамнинг муаян муносабатлари онгнинг таркибий қисмига киришидир.

Онг жамият маҳсули бўлиб, фақат инсонгагина хосдир. Ҳайвонларда онг бўлмайди. Психиканинг қуйи даражаси онгсизлик ҳолатини ташкил этади. Онгсизлик ҳам психик ҳодиса бўлиб, воқелиқни шундай акс эттириш формасидирки, бунда қилинаётган ишларга ҳисобот берилмайди, иш ҳаракатлар қаерда ва қанча бажарилаётганини англаш хусусияти йўқолади, хулқ атворни нутқ орқали бошқариш бўзилади. Онгсизлик ҳолатига қуйидаги психик ҳодисаларни киритиш мумкин: уйқу ҳолатидаги ҳодисалар, яъни туш кўриш; сезилмайдиган лекин ҳақиқатдан ҳам таъсир қиладиган жавоб реакциялари; касал одам психикасида юзага келадиган патологик ўзгаришлар ва бошқалар.

Мавзу юзасидан қисқача хулосалар:

Ушбу мавзуда психиканинг пайдо бўлиши, психиканинг тузилиши, ҳамда тараққиёти, хусусан психиканинг филлогенетик тараққиёти, онтогенетик тараққиёти батафсил баён этилади.

Шунингдек, психика онгнинг ўзаро боғлиқлиги, бир –бирига таъсири масалалари ҳақида фикр юритилади. Нерв системаси ва ҳайвонлар психикасининг эволюцияси, психика ҳақида. Сизирлик ва сезилувчанлик ҳақида, инсон психикасининг пайдо бўлиши шарт шароитлари ва ўзига хос хусусиятлари, бола психикаси ривожланишининг қонқниятлари ҳақидаги маълумотлар ушбу мавзуда берилди.

Мавзу юзасидан таянч сўзлар:

Психика, онг филогенез, онтогенез, нерв системаси, сесканувчанлик, акс эттириш, ўз-ўзини англаш, эволюция.

Глоссарий:

Психика- объектив оламни инсон миясида сукбъектив тарзда акс эттириши, бош мия фаолиятidir.

Ривожланиш- илгарилаб борадиган, оддийдан мураккабга, пастдан юқоригақараб борадиган ўзгаришдир,бу инкирозга, регрессга, деградацияга карама- қарши бўлган процессдир.

Филогенез- оддийдан мураккаб организмгача бўлган психик тараққиёт йўли.

Онтогенез-туғилгандан умриниг охиригача бўлган психик тараққиёт йўли.

Онг- борлиқни инсон ўз миясида акс эттиришдир.

3-МАЪРУЗА.ШАХС ВА ФАОЛИЯТ

РЕЖА:

3.1. Шахс ижтимоий таъсирлар маҳсули сифатида.

3.2.Ижтимоий нормалар, санкциялар ва шахс.

3.3.Ижтимоий таъсирларнинг шахс томонидан англаниши.

38. «Мен» - образи ва ўз-ўзига баҳо.

Ўспиринлик даврида шахс ижтимоийлашуви.

Шахс дунёқараши ва эътиқодини ўзгартирувчи омиллар.

Фаолият ҳақида тушунча.

Фаолият турлари.

3.1.Шахс ижтимоий таъсирлар маҳсули сифатида

«Шахс» тушунчаси психологияда энг кўп қўлланиладиган тушунчалар сирасига киради. Психология ўрганадиган барча феноменлар айнан шу тушунча атрофида қайд этилади. Инсон руҳий олами қонуниятлари билан қизиққан ҳар қандай олим ёки тадқиқотчи ҳам шахснинг ижтимоийлиги ва айнан жамият билан бўлган алоқаси масаласини четлаб ўтолмаган.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, «Homo sapiens» - «ақлли зот» тушунчасини ўзида ифода этувчи жонзотнинг пайдо бўлганига тахминан 40 минг йилдан ошибди. Бу даврда олимларнинг эътироф этишларича, 16 минг авлод алмашган эмиш. Дарвин таъбири билан айтганда, табиий танланиш жараёнида ер юзида сақланиб қолган минглаб миллат ва элатларнинг кейинги даврдаги тараққиёти кўпроқ биологик омиллардан кўра, ижтимоий - социал омиллар таъсирида рўй бермоқда. Шунинг учун ҳам ҳар бир индивидни ёки шахсни ўрганиш масаласи унинг бевосита ижтимоий муҳити ва унинг ижтимоий нормалари доирасида ўрганишни тақозо этади.

Социал ёки ижтимоий муҳит - бу инсоннинг аниқ мақсадлар ва режалар асосида фаолият кўрсатадиган дунёсидир. Мазмунан ҳар бир инсоннинг шу ижтимоий олам билан алоқаси унинг инсоният тажрибаси, маданияти ва қабул қилинган, тан олинган ижтимоий хулқ нормалари доирасидаги ҳаракатларида намоён бўлади. Психология илмининг намоёндалари бўлмиш олимларнинг бутун бир авлоди ана шу шахс ва жамият алоқалари тизимида инсоннинг туб моҳиятини англаш, унинг ривожланиши ва камол топиши қонуниятларини излаганлар. Абу Наср Фаробий, А.Навоий, Ибн Сино, Беруний каби юзлаб Шарқ алломалари ҳам бу ўзаро боғлиқликнинг фалсафий ва ижтимоий сирларини очишга ўзларининг энг дурдона асарларини бағишлаганлар. Барча қарашларга умумий бўлган нарса шу бўлганки, одамни, унинг моҳиятини англаш учун аввало унинг шу жамиятда тўтган ўрни ва мавқеини билиш зарур. Шахсни ўрганишнинг бирламчи мезони ҳам шундан келиб чиққан ҳолда, унинг ижтимоий мавқеи, ижтимоий муносабатлар тизимидаги ўрни билан белгиланиши керак.

Лекин, шахс билан жамият ўртасидаги ўзаро алоқалар масаласи бирданига, бир хил ечимга келинмаган. Бу ўзаро муносабатлар асосан икки поляр нуқтаи назардан келиб чиқади.

Нативизм йўналишининг тарафдорлари инсонлардаги барча хусусиятларни туғма характерга эга, деб эътироф этадилар. (Ленц, Грубер ва бошқалар).

Эмпиризм тарафдорларининг фикрича, янги туғилган бола гўёки «топ - тоза тахта»(tabula rasa), унга ҳаёт ва ундаги талаблар ўзининг қонуниятларини ёзади ва бола уларга сўзсиз бўйсунушга мажбур. Бу йўналишнинг асосчиларидан бири Дж. Локк бўлиб (1632 - 1704) унинг фикрича, туғма фикрлар ёки ғоялар бўлиши мумкин эмас, улар хохиш - тилак ва оғриқ каби элементар сезгиларнинг қайта ишланиши натижаларидир. Ҳаётда ана шунга ўхшаш турли хил сезгилар ва ғояларнинг ассоциацияси рўй беради.

Г. Лейбниц (1646-1716) Локка эътироз билдириб, ҳаётда умуман тоза, соф досканинг ўзи бўлмайди, ҳаттоки энг яхши силлиқланган мармар юзасида ҳам сезиларли тешиқлар, дўнгликлар ёки туғма асоратлар бўладики, улар лаёқатлардек инсон тақдирида маълум рол ўйнайди. Бу иккала йирик йўналиш ўртасидаги тортишувларга чек қўйиш мақсадида **Ф. Гальтон** катор экспериментал тадқиқотлар ўтказиб, ҳар бир индивидга хос дифференциал хусусиятлар мавжудлигини «эгизаклар методи» ёрдамида асослашга ҳаракат қилди. 3 - жадвалда Гальтон томонидан ирсий ва орттирилган сифатлар муносабати юзасидан аниқланган натижалардан келтирилган.

Муסיқий қобилиятлардаги ирсий хусусиятлар

Ота - оналар Болалар	муסיқага мойил	муסיқага мойил эмас
Муסיқага мойил	85 %	7 %
Муסיқага мойил эмас	25 %	58 %

Эгизаклардаги мусиқага мойилликнинг корреляцион кўрсаткичи ҳам юқори бўлиб ($p < 0.7$), эгизак бўлмаганлардан анча фарқ қилади ($p < 0.3 - 0.4$).

Гальтондан кейинги тадқиқотларда мусиқага бўлган қобилиятга она тилининг хусусияти таъсир қилиши аниқланди: юмшоқ - тонал ёки кескир - тонал бўлмаган тиллар. Масалан, кескинроқ ҳисобланган рус тилида гапирувчи болалардаги мусиқани идрок қилиш юмшоқ, тонал тилларда сўзлашувчи вьетнамликларнинг идрокдан анча паст чиққан.

Лекин юқоридаги фикрлар ва тортишувларнинг келиб чиқиш сабаби тушунарли бўлиши керак: улар инсоннинг асл моҳиятини тушуниш ва унинг хулқини бошқариш эҳтиёжларидан келиб чиқади. Демак, инсон жамият аъзоси сифатида унинг нормаларига бўйсунди, унинг кутишларига жавоб беришга ҳаракат қилади ва ўз хулқини унинг талабларига монанд қилишга интилади. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, шахс феноменига таъриф бериш мумкин.

Ш а х с - *ижтимоий ва шахслараро муносабатларнинг маҳсули, онгли фаолиятнинг субъекти бўлмиш индивиддир.* Шахсга таалукли бўлган энг муҳим тасниф ҳам унинг жамиятдаги мураккаб ижтимоий муносабатларга бевосита алоқадорлик, ижтимоий фаолиятга нисбатан ҳам объект, ҳам субъект бўлишлиқдир.

Шахсга таалукли бўлган фазилатлардан энг муҳими шуки, у шу ташқи, ижтимоий таъсирларни ўз онги ва идроки билан қабул қилиб (объектни), сўнгра шу таъсирларнинг субъекти сифатида фаолият кўрсатади. Оддий қилиб айтганда, инсон боласи илк ёшлиқданок «менинг ҳаётим», «бизнинг дунё» деган ижтимоий муҳитга тушади. Бу муҳит ўша биз билган ва ҳар куни ҳис қиладиган сиёсат, ҳуқуқ, ахлоқ оламидир. Бу муҳит - келишувлар, тортишувлар, ҳамкорликлар, анъаналар, удумлар, турли хил тиллар олами бўлиб, ундаги кўплаб қоидаларга кўпчилик мутлоқ қўшилади, баъзилар қисман қўшилади. Бу шундай қоидалар ва нормалар оламики, уларга бўйсунмаслик жамият томонидан қораланади, таъқибланади. Шулардан келиб чиқадиган хулоса шуки, шахс жамиятга нисбатан барча тартиб - қоидаларни қабул қилувчи субъект бўлса, *жамият - ижтимоий интизом ва тартибнинг, маданиятнинг муфассал кўринишидир.*

Шахс ижтимоий хулқига турли ташқи кучлар таъсир қилади: сиёсий, мафкуравий, иқтисодий, маънавий, ахлоқий ва бошқалар. Бу таъсиротлар моҳиятан аслида жамият аъзолари бўлмиш шахслар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг айрим алоҳида йўналишларини белгилаб беради.

Шундай қилиб, шахс турли ижтимоий муносабатлар тизими таъсирида бўлади ва кўплаб ижтимоий институтлар (оила, маҳалла, ўқув масканлари, меҳнат коллективлари, норасмий ташкилотлар, дин, санъат, маданият ва бошқ.) билан боғлиқ бўлади. Масалан, шахсдаги турли ғоялар, фикрлар ва мафкура мафкуравий муносабатлар тизими таъсирида шаклланиб, улар бевосита оила, боғча, мактаб, бошқа ўқув ва тарбия муассасалари орқали онгга сингдирилади. Агар бу таъсир унинг эътиқоди даражасида кўтарилса, ва унда яна янгидан - янги фикрлар ва ғояларнинг пайдо бўлиши, ўсишига

олиб келса, шахс тараққиёти жараёнида шундай фаолият соҳасини танлайдики, ўз қобилиятлари, малака ва кўникмаларини ривожлантира бориб, зиёли сифатида ё ўқитувчи, ёки врач, ёки олим, кашфиётчи, муҳандис бўлиб, элу - юртига хизмат қилади.

Иқтисодий муносабатлар ҳам шахс онги ва унинг инсоний хусусиятлари шаклланишида катта роль ўйнайди. Масалан, босқичма - босқич бозор муносабатларига ўтаётган Ўзбекистон шароитини оладиган бўлсак, янгича иқтисодий ўзгаришлар, бозор, рақобат, легализация ва шунга ўхшаш янгиликлар ҳар бир шахснинг моддий бойликлар ва уларга бўлган шахсий муносабатларида акс этиб, унинг иқтисодий онги, тафаккури ва иқтисодий хулқи нормаларини белгилайди.

3.2. Ижтимоий нормалар, санкциялар ва шахс

Ижтимоий норма - шахс ҳаётида шундай категорияки, у жамиятнинг ўз аъзолари хулқ - атворига нисбатан ишлаб чиққан ва кўпчилик томонидан эътироф этилган ҳаракатлар талабларидир. Масалан, ўзбеклар учун бирор хонага кириб келган инсоннинг ким бўлишидан қатъий назар, «Ассалому алайкум» деб келиши - норма; ўқувчининг ўқитувчи берган топшириқларни бажариши лозимлиги - норма; хотиннинг эр ҳурматини ўрнига қўйиши, қайнонага гап қайтармаслик - норма; автобусда ёки бошқа жамоат транспортида кичикнинг катталарга, ногиронларга ўрин бўшатиши – норма, ва ҳақозо. Бу нормаларни айрим - алоҳида одам ишлаб чиқмайди, улар бир кун ёки бир вазиятда ҳам ишлаб чиқилмайди. Уларнинг пайдо бўлиши ижтимоий тажриба, ҳаётий вазиятларда кўпчилик томонидан эътироф этилганлиги факти билан характерланади, ҳар бир жамият, давр, миллат ва ижтимоий гуруҳ психологияда муҳрланади.

Ижтимоий нормаларнинг у ёки бу даврда, у ёки бу тоифа вакили бўлмиш шахс томонидан қай даражада бажарилиши ёки унга амал қилинаётганлиги ижтимоий санкциялар орқали назорат қилинади. *Ижтимоий санкциялар* - нормаларнинг шахс хулқида намоён бўлишини назорат қилувчи жазо ва рағбатлантириш механизмлари бўлиб, уларнинг борлиги туфайли биз ҳар бир алоҳида вазиятларда ижтимоий хулқ нормаларини бузмасликка, жамоатчиликнинг салбий фикри объектига айланиб қолмасликка ҳаракат қиламиз. Масалан, юқоридаги мисолда, агар жамоат транспортида катта муйсафид кишига ўрин бўшатишни норма деб қабул қилмаган ўсмирга нисбатан кўпчиликнинг айблов кўзи билан қараши, ёки оғзаки танбех бериши, жуда кам ҳолларда ўзини бебош тутаётган ўсмирнинг қўлидан тутиб, нима қилиш кераклигини ўргатиб, «кўзини мошдай қилиб очиб қўйиш» ижтимоий санкциянинг ҳаётдаги бир кўринишидир.

Ҳар бир алоҳида шахс жамият томонидан ишлаб чиқилган ва қабул қилинган ижтимоий нормалар ва санкцияларни у ёки бу ижтимоий ролларни бажариши мобайнида хулқида намоён этади. *Рол* - шахсга нисбатан шундай

тушунчаки, унинг конкрет ҳаётий вазиятлардаги ҳуқуқ ва бурчларидан иборат ҳаракатлари мажмуини билдиради. Масалан, талаба ролини оладиган бўлсак, уни бажариш - у ёки бу олий ўқув юртида таҳсил олиш, унинг моддий базасидан фойдаланиш, кутубхонасига аъзо бўлиш, стипендия олиб, маъмуриятнинг ижтимоий ҳимоясида бўлиш каби қатор ҳуқуқлар билан биргаликда ўша олийгоҳ ички тартиб - интизоми нормаларига сўзсиз бўйсунуш, дарсларга ўз вақтида келиш, рейтинг баҳолов талаблари доирасида кундалик ўзлаштиришни бажариш, амалиётда бўлиш, деканатнинг берган жамоатчилик топшириқларини ҳам бажариш каби қатор бурчларни ҳам ўз ичига олади. Бу рол унинг уйга боргач бажарадиган «фарзандлик» роли (ота-она, яқин қариндошлар олдида) талаб ва имтиёзларидан фарқ қилади. Яъни, конкрет шахснинг ўзига хослиги ва қайтарилмаслиги у бажарадиган турли-туман ижтимоий ролларнинг характеридан келиб чиқади. Шунга кўра, кимдир «тартибли, баъмани, фозил, ахлоқли ва одобли» дейилса, кимдир - беъмани, бебош, ўзгарувчан, икки юзламачи (яъни, бир шароитда жуда қобил, бошқа ерда - бетартиб) деган ҳаётий мавқега эга бўлиб қолади.

Ҳаётда шахс бажарадиган ижтимоий роллар кўплиги сабабли ҳам, турли вазиятлардаги унинг мавқеи - статуси ҳам турлича бўлиб қолади. Агар бирор рол шахс ижтимоий тасаввурлари тизимида унинг ўзи учун ўта аҳамиятли бўлса (масалан, талаба роли), у бошқа ролларни унчалик кадрламаслиги ва оқибатда, ўша вазиятда бошқачарок, ноқулай ва нобпроқ мавқеи эгаллаб қолиши мумкин. Қолаверса, ролларнинг кўплиги баъзан роллар зиддиятини ҳам келтириб чиқариши мумкинки, оқибатда - шахс ички руҳий қийинчиликларни ҳам бошдан кечириши мумкин. Масалан, сиртдан таҳсил олаётган талаба сессия пайтида ишлаб турган корхонасига комиссия келиши ва унинг фаолиятини текшираётганлигини билиб, руҳий азобга тушади - бир томондан, талабачилик ва унинг талаблари, иккинчи томондан - касбдошлар олдида уялиб қолмаслик учун ҳар куни ишхонага ҳам бориб келиш.

Ҳозирги ижтимоий-иқтисодий вазият ва бозор муносабатлари шароитидаги рақобат муҳити шахсдан бир вақтнинг ўзида қатор қобилиятлар ва малакаларни талаб қилмоқдаки, айниқса, ёшлар ўзгарувчан шароитларга тезроқ мослашиш учун баъзан бир-бирига зид хислатларни ҳам хулқда намоён қилишга мажбур бўлишмоқда. Масалан, ёш оила бошлиги, талаба, ота - оналарга моддий жиҳатдан қарам бўлмаслик учун, бир вақтнинг ўзида ҳам итоаткор, интизомли талаба ва ишдан кейин эса - чакқон ва уддабурон, тадбиркор, тижоратчилик билан шуғулланишга мажбур бўлиши мумкин. Бу ҳолат табиий, шахсдан кучли ирода, доимий интилувчанлик ва ўз устида муттасил ишлашни талаб қилади.

3.3. Ижтимоий таъсирларнинг шахс томонидан англаниши

Ижтимоий нормалар, санкциялар, роллар ижтимоий механизмлар сифатида шахс хулқ-атворини маълум маънода бошқариб, мувофиқлаштириб туришга ёрдам беради. Лекин инсоннинг комиллиги, унинг ахлоқ - ижтимоий нормалар доирасидаги мақбул ҳаракати унинг ўзига ҳам боғлиқдир. Одамнинг ўз - ўзини англаши, билиши ва ўз устида ишлаши аввало унинг диққати, онги бевосита ўзига, ўз ички имкониятлари, қобилиятлари, ҳиссий кечинмаларига қаратилишини тақозо этади. Яъни, ижтимоий хулқ - шахс томонидан уни ўраб турган одамлар, уларнинг хулқ-атворларига эътибор беришдан ташқари, ўзининг шахсий ҳаракатлари, уларнинг оқибатларини мунтазам тарзда таҳлил қилиб бориш орқали, ролларни мувофиқлаштиришни ҳам тақозо этади.

Шахснинг ўзи, ўз хулқ-атвори хусусиятлари, жамиятдаги мавқеини тасаввур қилишидан ҳосил бўлган образ - «Мен» - образи деб аталиб, унинг қанчалик адекватлиги ва реалликка яқинлиги шахс баркамоллигининг мезонларидан ҳисобланади.

«Мен» - образининг ижтимоий психологик аҳамияти шундаки, у шахс тарбиясининг ва тарбияланганлигининг муҳим омилларидан ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан олиб қаралганда, тарбия шахснинг ўзи ва ўз сифатлари тўғрисидаги тасаввурларининг шаклланиши жараёнидир, деб таъриф бериш мумкин. Демак, ҳар бир инсон ўзини, ўзлигини қанчалик аниқ ва тўғри билса, тасаввур қилолса, унинг жамият нормаларига зид ҳаракат қилиш эҳтимоли ҳам шунчалик кам бўлади, яъни у тарбияланган бўлади.

Ўз-ўзини англаш, ўзидаги мавжуд сифатларни баҳолаш жараёни кўпинча конкрет шахс томонидан оғир кечади, яъни инсон табиати шундайки, у ўзидаги ўша жамият нормаларига тўғри келмайдиган, ноъмақул сифатларни англамасликка, уларни «яширишга» ҳаракат қилади, ҳаттоки, бундай тасаввур ва билимлар онгсизлик соҳасига сиқиб чиқарилади (австриялик олим З. Фрейд назариясига кўра). Бу атайлаб қилинадиган иш бўлмай, у ҳар бир шахсдаги ўз шахсиятини ўзига хос ҳимоя қилиш механизмидир. Бундай ҳимоя механизми шахсни кўпинча турли хил ёмон асоратлардан, ҳиссий кечинмалардан асрайди. Лекин шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, «Мен» - образининг ижобий ёки салбийлигида яна ўша шахсни ўраб турган ташқи муҳит, ўзгалар ва уларнинг муносабати катта рол ўйнайди. Одам ўзгаларга қараб, гуёки ойнада ўзини кўргандай тасаввур қилади. Бу жараён психологияда **рефлексия** деб аталади. *Унинг моҳияти* - айнан ўзига ўхшаш одамлар образи орқали ўзи тўғрисидаги образни шакллантириш, жонлантиришдир. Рефлексия «Мен» - образи эгасининг онгига тааллуқли жараёндир. Масалан, кўчада бир танишингини учратиб қолдингиз. Сиз тинмай унга ўз ютуқларингиз ва машғулотларингиз ҳақида гапирмоқдасиз. Лекин гап билан бўлиб, унинг қаергадир шошаётганлигига эътибор бермадингиз. Шу нарсани сиз унинг бетоқатлик билан сизни тинглаётганлигидан, ҳаёли бошқа ерда турганлигидан билиб қоласиз ва шу орқали айна шу пайтда «махмадона, лақмароқ» бўлиб қолганингизни сезасиз. Кейинги сафар шу ўртоғингиз билан учрашганда, олдинги хатога йўл

қўймаслик учун «Ўртоқ, шошмаяпсанми?» деб сўраб ҳам қўясиз. Ана шу илгариги рефлексиянинг натижасидир. Яъни, суҳбатдош ўрнига туриб, ўзингизга ташланган назар («мен унга қандай кўриняпман?») - рефлексиядир.

Шахснинг ўзи ҳақидаги образи ва ўз-ўзини англаши ёш ва жинсий ўзига хосликка эга. Масалан, ўзига нисбатан ўта қизиқувчанлик, ким эканлигини билиш ва англашга интилиш айниқса, ўсмирлик даврида ривожланади. Бу даврда пайдо бўладиган «катталиқ» ҳисси қизларда ҳам, ўсмир йигитчаларда ҳам нафақат ўзига, балки ўзгалар билан бўладиган муносабатларини ҳам белгилайди. Қизлардаги «Мен» - образининг яхши ва ижобий бўлиши кўпроқ бу образнинг аёллик сифатларини ўзида мужассам эта олиши, аёллик хислатларининг ўзида айна пайтда мавжудлигига боғлиқ бўлса, йигитлардаги образ кўпроқ жисмонан баркамоллик мезонлари билан нечоғли уйғун эканлигига боғлиқ бўлади. Шунинг учун ҳам ўсмирликда ўғил болалардаги бўйнинг пастлиги, мускулларнинг заифлиги ва шу асосда қурилган «Мен» - образи қатор салбий таассуротларни келтириб чиқаради. Қизларда эса ташқи тарафдан гўзалликка, келишганлик, одоб ва аёлларга хос қатор бошқа сифатларнинг бор - йўқлигига боғлиқ ҳолда «Мен» образи мазмунан идрок қилинади. Қизларда ҳам ортиқча вазн ёки терисида пайдо бўлган айрим тошмалар ёки шунга ўхшаш физиологик нуқсонлар кучли салбий эмоцияларга сабаб бўлса-да, барибир, чиройли кийимлар, тақинчоқлар ёки сочларнинг ўзига хос турмаги бу нуқсонларни босиб кетадиган омиллар сифатида қаралади.

3.4. «Мен» - образи ва ўз-ўзига баҳо

«Мен» - образи асосида ҳам бир шахсда ўз-ўзига нисбатан баҳолар тизими шаклланадики, бу тизим ҳам образга мос тарзда ҳар хил бўлиши мумкин. **Ўз-ўзига нисбатан баҳо** турли сифатлар ва шахснинг орттирилган тажрибаси, шу тажриба асосида ётган ютуқларига боғлиқ ҳолда турлича бўлиши мумкин. Яъни, айна бирор иш, ютуқ юзасидан ортиб кетса, бошқаси таъсирида - аксинча, пастлаб кетиши мумкин. Бу баҳо аслида шахсга бошқаларнинг реал муносабатларига боғлиқ бўлса-да, аслида у шахс онги тизимидаги мезонларга, яъни, унинг ўзи субъектив тарзда шу муносабатларни қанчалик қадрлашига боғлиқ тарзда шаклланади. Масалан, мактабда бир фан ўқитувчисининг болага нисбатан ижобий муносабати, доимий мактовлари унинг ўз-ўзига баҳосини оширса, бошқа бир ўқитувчининг салбий муносабати ҳам бу баҳони пастлатмаслиги мумкин. Яъни, бу баҳо кўпроқ шахснинг ўзига боғлиқ бўлиб, у субъектив характерга эгадир.

Ўз-ўзига баҳо нафақат ҳақиқатга яқин (адекват), тўғри бўлиши, балки у ўта паст ёки юқори ҳам бўлиши мумкин.

Ўз-ўзига баҳонинг паст бўлиши кўпинча атрофдагиларнинг шахсга нисбатан қўяётган талабларининг ўта ортиқлиги, уларни уддалай олмаслик, турли хил эътирозларнинг доимий тарзда билдирилиши, ишда, ўқишда ва

муомала жараёнидаги муваффақиятсизликлар оқибатида ҳосил бўлиши мумкин. Бундай ўсмир ёки катта одам ҳам, доимо тушкунлик ҳолатига тушиб қолиши, атрофдагилардан четрокда юришга ҳаракат қилиши, ўзининг кучи ва қобилиятларига ишончсизлик қайфиятида бўлиши билан ажралиб туради ва бора-бора шахсда катор салбий сифатлар ва ҳатти-ҳаракатларнинг пайдо бўлишига олиб келади. Ҳаттоки, бундай ҳолат суицидал ҳаракатлар, яъни ўз жонига қасд қилиш, реал борлигидан «қочишга» интилиш психологиясини ҳам келтириб чиқариши мумкин.

Ўз-ўзига баҳо ўта юқори ҳам шахс хулқ-атворида яхши таъсир кўрсатмайди. Чунки, у ҳам шахс ютуқлари ёки ундаги сифатларнинг бошқалар томонидан сунъий тарзда бўрттирилиши, ноўрин мақтовлар, турли қийинчиликларни четлаб ўтишга интилиш туфайли шаклланади. Ана шундай шароитда пайдо бўладиган психологик ҳолат «ноадекватлилик эффекти» деб аталиб, унинг оқибатида шахс ҳаттоки, мағлубиятга учраганда ёки ўзида ночорлик, ўқувсизликларни сезганда ҳам бунинг сабабини ўзгаларда деб билади ва шунга ўзини ишонттиради ҳам (масалан, «ҳалақит берди-да», «фалончи бўлмаганида» каби баҳоналар кўпаяди). Яъни, нимаики бўлмасин, айбдор ўзи эмас, атрофдагилар, шароит, тақдир айбдор. Бундайлар ҳақида бора-бора одамлар «оёғи ердан ўзилган», «манмансираган», «димоғдор» каби сифатлар билан гапира бошлайдилар. Демак, ўз-ўзига баҳо реалистик, адекват, тўғри бўлиши керак.

Реалистик баҳо шахсни ўраб турганлар - ота-она, яқин қариндошлар, педагог ва мураббийлар, кўни-кўшни ва яқинларнинг ўринли ва асосли баҳолари, реал самимий муносабатлари маҳсули бўлиб, шахс ушбу муносабатларни илк ёшлигиданоқ холис қабул қилишга, ўз вақтида керак бўлса тўғрилашга ўргатилган бўлади. Бунда шахс учун эталон, ибратли ҳисобланган инсонлар гуруҳи - **референт** гуруҳнинг роли катта бўлади. Чунки биз кундалик ҳаётда ҳамманинг фикри ва баҳосига кулоқ солавермаймиз, биз учун шундай инсонлар мавжудки, уларнинг ҳаттоки, оддийгина танбеҳлари, маслаҳатлари, ҳаттоки, мактаб туриб берган танбеҳлари ҳам катта аҳамиятга эга. Бундай референт гуруҳ реал мавжуд бўлиши (масалан, ота-она, ўқитувчи, устоз, яқин дўстлар), ёки нореал, ҳаёлий (китоб кахрамонлари, севимли актёрлар, идеал) бўлиши мумкин. Шунинг учун ёшлар тарбиясида ёки реал жамоадаги одамларга мақсадга мувофиқ таъсир ёки тазъийқ кўрсатиш керак бўлса, уларнинг эталон, референт гуруҳини аниқлаш катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлади.

Шундай қилиб, ўз-ўзига баҳо соф ижтимоий ҳодиса бўлиб, унинг мазмуни ва моҳияти шахсни ўраб турган жамият нормаларига, шу жамиятда қабул қилинган ва эъзозланадиган қадриятларга боғлиқ бўлади. Кенг маънодаги йирик ижтимоий жамоалар эталон ролини ўйнаши оқибатида шаклланадиган ўз-ўзига баҳо - ўз-ўзини баҳоланишнинг юксак даражаси ҳисобланади. Масалан, мустақиллик шароитида мамлакатимиз ёшлари онгига миллий қадриятларимиз, ватанпарварлик, адолат ва мустақиллик мафкурасига садоқат ҳисларининг тарбияланиши, табиий, ҳар бир ёш авлодда ўзлигини

англаш, ўзи мансуб бўлган халқ ва миллат маънавиятини кадрлаш ҳисларини тарбияламоқда. Бу эса, ўша юксак ўз-ўзини англашнинг пойдевори ва муҳим шакллантирувчи механизмидир. Демак, ўз-ўзини баҳолаш - ўз-ўзини тарбиялашнинг муҳим мезонидир. Ўз-ўзини тарбиялаш омиллари ва механизмларига эса, қуйидагилар киради:

ўз-ўзи билан мулоқот (ўзини конкрет тарбия объекти сифатида идрок этиш ва ўзи билан мулоқотни ташкил этиш сифатида);

ўз-ўзини ишонтириш (ўз имкониятлари, кучи ва иродасига ишониш орқали, ижобий хулқ нормаларига бўйсундириш);

ўз-ўзига буйруқ бериш (тиғиз ва экстремал ҳолатларда ўзини қўлга олиш ва мақбул йўлга ўзини чорлай олиш сифати);

ўз-ўзига таъсир ёки аутосуггестия (ижтимоий нормалардан келиб чиққан ҳолда ўзида маъқул установакаларни шакллантириш);

ички интизом - ўз-ўзини бошқаришнинг муҳим мезони, ҳар доим ҳар ерда ўзининг барча ҳаракатларини мунтазам равишда коррекция қилиш ва бошқариш учун зарур сифат.

Юқоридаги ўз-ўзини бошқариш механизмлари орасида психологик нуқтаи назардан ўз- ўзи билан амалга ошириладиган **ички диалог** алоҳида ўрин тутди. *Ўз-ўзи билан диалог* - оддий тил билан айтганда, ўзи билан ўзи гаплашишдир. Аслида бу қобилият бизнинг бошқалар билан амалга оширадиган ташқи диалогларимиз асосида ривожланади, лекин айнан ички диалог муҳим регулятив роль ўйнайди. Е. Климов бундай диалогнинг уч босқичини кўрсатиб ўтади.

Шахс аутодиалогининг муҳим белгилари

Ички диалогнинг шаклланганлик даражаси	Босқичлари	Ички диалогнинг даражавий белгилари (аутокоммуникация)
<i>Олий</i>	6 - <i>босқич</i>	Шахсий мазмундаги диалог (ўзидаги шахсий сифатларни муҳокама қилиш, шахсий мулоҳаза)
<i>даража</i>	5 - <i>босқич</i>	Ҳодиса ва нарсаларга боғлиқ бўлган сифатлар хусусидаги ички диалог
<i>Ўрта</i>	4 - <i>босқич</i>	Шахсий сифатлар муҳокамасига қаратилган саволлар ўзига талаблар
<i>даража</i>	3 - <i>босқич</i>	Бошқаларнинг баҳолари таъсиридаги ички мулоҳазалар, шахсий аҳамият касб этган ўзгалар фикрлари асосида ички диалог
<i>Қуйи</i>	2 - <i>босқич</i>	Шахсий сифатларга алоқадор бўлмаган ўзгалар фикрлари асосидаги диалог (ҳодиса ва нарсаларга алоқадор фикрлар)

<i>даража</i>	<i>I - босқич</i>	Кимдир нима ҳақидадир гапириш мумкин бўлган ҳолатлар юзасидан тасаввурлар, лекин аниқ фикр ёки муносабат йўқ. Аутокоммуникацияга хожат йўқ.
---------------	-------------------	---

4 - жадвалда шахс ички диалогининг босқичлари ва ҳар бир босқичга хос бўлган белгилар келтирилган.

Демак, шахснинг қандай сифатларга эга эканлиги, ундаги баҳоларнинг объективлигига боғлиқ тарзда ўз-ўзи билан мулоқотга киришиб, жадвалдагига мувофиқ шахс ўзини назорат қила олади. Шунинг учун ҳам ҳаётда шундай кишилар учрайдики, катта мажлисда иши танқидга учраса ҳам, ўзига холис баҳо бериб, керакли тўғри хулосалар чиқара олади, шундай одамлар ҳам борки, арзимаган ҳатолик учун ўз «ич-этини еб ташлайди». Бу ўша ички диалогнинг ҳар кимда ҳар хил эканлигидан дарак берувчи фактлардир.

3.5. Ўспиринлик даврида шахс ижтимоийлашуви

Шахс, унинг дунёни билиш, ўзини ва атрофидаги инсоний муносабатларни билиш, тушуниши ва ўзаро муносабатлар жараёнида ўзидаги такрорланмас индивидуаллиликни намоён қилиши ҳамда ушбу жараёнларнинг ёшга ва жинсга боғлиқ айрим жиҳатларини таҳлил қилиш бизга умумий равишда шахс - жамиятда яшайдиган ижтимоий мавжудотдир, деган хулосани қайтаришга имкон беради. Яъни, у туғилган онидан бошлаб ўзига ўхшаш инсонлар қуршовида бўлади ва унинг бутун руҳий потенциали ана шу ижтимоий муҳитда намоён бўлади. Чунки агар инсоннинг онтогенетик тараққиёти тарихига эътибор берадиган бўлсак, ҳали гапирмай туриб, одам боласи ўзига ўхшаш мавжудотлар даврасига тушади ва кейингина ижтимоий мулоқотнинг барча кўринишларининг фаол объекти ва субъектига айланади. Шу нуқтаи назардан, ҳар биримизнинг жамиятдаги ўрнимиз, унинг қачон ва қандай шароитларда пайдо бўлгани, жамиятга қўшилиб яшашимизнинг психологик механизмлари фаннинг муҳим вазифаларидан биридир. Бу жараён психологияда *ижтимоийлашув ёки социализация* деб юритилади.

Демак, социализация ёки *ижтимоийлашув* - инсон томонидан ижтимоий тажрибани эгаллаш ва ҳаёт - фаолият жараёнида уни фаол тарзда ўзлаштириш жараёнидир. Содда тил билан айтганда, ижтимоийлашув - ҳар бир шахснинг жамиятга қўшилиши, унинг нормалари, талаблари, кутишлари ва таъсирини қабул қилган ҳолда, ҳар бир ҳаракати ва муомаласида уни кўрсатиши, шу ижтимоий тажрибаси билан ўз навбатида ўзгаларга таъсирини ўтказа олиши жараёнидир.

Ижтимоийлашув энг аввало одамлар ўртасидаги мулоқот ва ҳамкорликда турли фаолиятни амалга ошириш жараёнини назарда тутаяди. Ташқаридан шахсга кўрсатилаётган таъсир оддий, механик тарзда ўзлаштирилмай, у ҳар бир шахснинг ички руҳияти, дунёни акс эттириш

хусусиятлари нуктаи назаридан турлича субъектив тарзда идрок этилади. Шунинг учун ҳам бир хил ижтимоий муҳит ва бир хил таъсирлар одамлар томонидан турлича ҳаракатларни келтириб чиқаради. Масалан, 10-15-та ўқувчидан иборат академик лицей ўқувчиларини олайлик. Уларнинг билимни, илмни идрок қилишлари, улардан ота - оналарининг кутишлари, ўқитувчиларнинг бераётган дарслари ва унда етказилаётган маълумотлар, манбалар ва бошқа қатор омиллар бир хилдай. Лекин барибир ана шу 15 ўқувчининг ҳар бири шу таъсирларни ўзича, ўзига хос тарзда қабул қилади ва бу уларнинг ишдаги ютуқлари, ўқув кўрсаткичлари ва иқтидориди акс этади. Бу ўша биз юқорида таъкидлаган ижтимоийлашув ва индивидуализация жараёнларининг ўзаро боғлиқ ва ўзаро қарама-қарши жараёнлар эканлигидан дарак беради.

Ижтимоийлашув жараёнларининг рўй берадиган шарт-шароитларини *ижтимоий институтлар* деб атаймиз. Бундай институтларга оиладан бошлаб, маҳалла, расмий давлат муассасалари (боғча, мактаб, махсус таълим ўчоқлари, олийгоҳлар, меҳнат жамоалари) ҳамда норасмий уюшмалар, нодавлат ташкилотлари киради.

Бу институтлар орасида бизнинг шароитимизда *оила ва маҳалланинг* роли ўзига хосдир. Инсондаги дастлабки ижтимоий тажриба ва ижтимоий хулқ элементлари айнан оилада, *оилавий муносабатлар* тизимида шаклланади. Шунинг учун ҳам ҳалқимизда «Қуш уясида кўрганини қилади» деган мақол бор. Яъни, шахс сифатларининг дастлабки қолиплари оилада олинади ва бу қолип жамиятдаги бошқа гуруҳлар таъсирида сайқал топиб, такомиллашиб боради. Бизнинг ўзбекчилик шароитимизда оила билан бир қаторда *маҳалла* ҳам муҳим тарбияловчи - ижтимоийлаштирувчи рол ўйнайди. Шунинг учун бўлса керак, баъзан одамнинг қайси маҳалладан эканлигини суриштириб, кейин хулоса чиқаришади, яъни маҳалла билан маҳалланинг ҳам фарқи бўлиб, бу фарқ одамлар психологиясида ўз аксини топади. Масалан, битта маҳалладан яхши келин чиқса, айнан шу маҳалладан киз қидириб қолишади. Яъни, шу маҳалладаги ижтимоий муҳит кизларнинг иболи, ақлли, сариштали бўлиб етишишларига кўмаклашган. Масалан, айрим маҳаллаларда сахар туриб кўча - эшикларни супуриш одатга айланган ва барча оилалар шу удумни бузмайдилар. Шунга ўхшаш нормалар тизими ҳар бир кўча-маҳалланинг бир-биридан фарқи, афзаллик ва камчилик томонларини белгилайди, охиригилар эса шу маҳаллага катта бўлаётган ёшлар ижтимоийлашувида бевосита таъсирини кўрсатади.

Яна бир муҳим ижтимоийлашув ўчоқларига *мактаб ва бошқа таълим масканлари* киради. Айнан шу ерда ижтимоийлашув ва тарбия жараёнлари махсус тарзда уйғунлаштирилади. Бизнинг ижтимоий тасаввурларимиз шундайки, мактабни биз таълим оладиган, бола билимлар тизимини ўзлаштирадиган маскан сифатида қабул қиламиз. Лекин аслида бу ер ижтимоийлашув тарбиявий воситаларда юз берадиган маскандир. Бу ерда биз атайлаб ташкил этилган, охириги йилларда жорий этилган «Маънавият дарслари», «Этика ва психология» каби тарбияловчи фанларни назарда

тутмаяпмиз. Гап ҳар бир дарсинг, умуман мактабдаги шарт-шароитлар, умумий муҳитнинг тарбияловчи роли ҳақида. Масалан, дарс пайтида ўқитувчи бутун диққати билан янги дарсни тушунтириш билан овора дейлик. Унинг назарида фақат дарс, мавзунинг мазмуни ва ундан кузланган мақсад асосийдай. Лекин аслида ана шу жараёндаги ўқитувчининг ўзини қандай тутаётганлиги, кийим - боши, мавзуга субъектив муносабати ва қолаверса, бутун синфдаги ўқувчиларга муносабати ҳамма нарсани белгиловчи, ижтимоий тажриба учун муҳим аҳамиятга эга бўлган омилдир. Шу нуқтаи назардан ўқувчилар диди, кутишлари ва талабларига жавоб берган ўқитувчи болалар томонидан тан олинади, акс холда эса ўқитувчининг таъсири фақат салбий резонанс беради. Худди шундай ҳар бир синфда шаклланган муҳит ҳам катта роль ўйнайди. Баъзи синфларда ўзаро ҳамкорлик, ўртоқчилик муносабатлари яхши йўлга қўйилган, гуруҳда ижодий мунозаралар ва баҳслар учун қулай шароит бор. Бу муҳит табиий ўз аъзолари ижтимоий хулқини фақат ижобий томонга йуналтириб туради.

Яна бир муҳим ижтимоийлашув муҳити - бу *меҳнат жамоаларидир*. Бу муҳитнинг аҳамияти ва ўзига хослиги шундаки, бу ерга шахс одатда анча ақли пишиб қолган, маълум тажрибага эга бўлган, ҳаёт ҳақидаги тасаввурлари шаклланган пайтда келади. Қолаверса, эгалланган мутахассислик, орттирилган меҳнат малакалари ва билимлар ҳам жуда муҳим бўлиб, шу муҳитдаги ижтимоий нормалар характериға таъсир қилади. Лекин барибир шахснинг кимлар билан, қандай ўзаро муносабатлар муҳити таъсирида эканлиги унинг етуклик давридаги ижтимоийлашувининг муҳим мезонларидандир. Шунинг учун ишга киришдаги асосий мотивлардан бири - ўша жамоанинг қандай эканлиги, бу ердаги ўзаро муносабатлар, раҳбарнинг кимлиги ва унинг жамоага муносабати бўлиб, кўпинча ойлик - маош масаласи ана шулардан кейин ўрганилади. Шунинг учун меҳнат жамоаларида яхши, соғлом маънавий муҳит, адолат ва самимиятга асосланган муносабатлар ҳар бир инсон тақдирида катта рол ўйнайди.

Катта ёшдаги ижтимоийлашувнинг ўзига хослиги шундаки, унда индивидуализация жараёни аниқроқ, сезиларлироқ кечади. Чунки катта одам нафақат ташқи таъсирларни ўзлаштиради, балки ўзидаги иқтидор, малакалар билан бошқаларга ҳам тарбиявий таъсир, шахсий ўртак кўрсатиш имконияга эга бўлади. Шу нуқтаи назардан, қариликнинг ижтимоий моҳияти шундаки, ота - боболармиз, онахонларимиз асосан ўзларидаги мавжуд ижтимоий тажрибани бошқаларга (фарзандлар, набиралар, маҳалладаги ёшлар ва х-зо) узатиш билан шуғулланидилар ва бу нарса айниқса, Шарқ ҳалқларида жуда эъзозланади. Шу сабабли ҳам мустақил юртимизда қариялар эъзозланади, маҳалланинг бошқарув роли кун сайин оширилмоқда, оила - тарбиянинг бош ўчоғи сифатида давлат ҳимоясида бўлиб келмоқда. Бу мустақил давлат ёшларида янгича тафаккур ва онгнинг шаклланишига, юртга садоқат, ватанпарварликнинг ривожига ўз ҳиссасини қўшади.

Шахс дунёқараши ва эътиқодини ўзгартирувчи омиллар

Ижтимоийлашувнинг институтларидан ташқари унинг оқибати масаласи ҳам психологияда муҳим амалий аҳамиятга эга. Шахс ижтимоийлашувининг энг асосий маҳсули - бу унинг ҳаётда ўз ўрнини топиб, жамиятга манфаат келтирувчи фаолиятларда иштирок этишидир. Шу нуқтаи назардан олиб қаралганда, шахснинг йўналганлиги масаласига ҳам фанда катта эътибор берилади. *Ижтимоийлашув жараёнида шахс фаолиятини йуналтириб турадиган ва реал вазиятларга нисбатан тургун, барқарор мотивлар мажмуига эга бўлишлик шахснинг йўналганлиги деб аталади.*

Йўналганликнинг энг муҳим таркибий қисмларини қуйидагилар ташкил этади:

Масъулият. Бу ижтимоийлашув жараёнида шахснинг етуқлигини белгиловчи муҳим кўрсаткичлардан саналади. Охириги йилларда психологияда *назорат локуси назарияси (теория локуса контроля)* кенг тарқалдики, унга кўра, ҳар бир инсонда икки типли масъулият кузатилади. Биринчи типли масъулият шундайки, шахс ўзининг ҳаётида рўй бераётган барча ҳодисаларнинг сабабчиси, масъули сифатида фақат ўзини тан олади. («Мен ўзим барча нарсаларга масъулман. Менинг ҳаётим ва ютуқларим фақат ўзимга боғлиқ, шунинг учун ўзим учун ҳам, оилам учун ҳам ўзим жавоб бераман»). Масъулиятлиликнинг иккинчи тури ундан фарқли, барча рўй берган ва берадиган воқеа, ҳодисаларнинг сабабчиси ташқи омиллар, бошқа одамлар (ота - она, ўқитувчилар, ҳамкасблар, бошлиқлар, танишлар ва бошқ.).

Хориж мамлакатларда ўтказилган тадқиқотларнинг кўрсатишича, иккинчи турли масъулият кўпроқ ўсмирларга хос бўлиб, улардан 84% масъулиятни фақат бошқаларга юклашга мойил эканлар. Бу маълум маънода ёшлар ўртасида масъулиятсизликнинг авж олганлигидандир. Шунинг учун ҳам «назорат локуси» тушунчасини фанга киритган америкалик олим Дж. Роттер (J. Rotter)нинг фикрича, масъулиятни ўз бўйнига олишга ўргатилган болаларда ҳавотирлик, нейротизм, конформизм ҳолатлари кам учраркан. Улар ҳаётга тайёр, фаол, мустақил фикр юритувчилардир. Уларда ўз-ўзини ҳурмат ҳисси ҳам юқори бўлиб, бу бошқалар билан ҳам ҳисоблашиш яшашга сира ҳалакит бермайди. Шунинг учун ижтимоийлашувнинг муҳим босқичи кечадиган таълим муассасаларида ёшларга кўпроқ ташаббус кўрсатиш, мустақил фикрлаш ва эркинликни ҳис қилишга шароит яратиш керак ва бу ҳозирги кунда Президентимиз И. Каримов сиёсатининг асосини ташкил этади.

Мақсадлар ва идеаллар. Ижтимоийлашувнинг масъулият ҳиссига боғлиқ йўналишларидан яна бири шахсда шаклландиган мақсадлар ва идеаллардир. Улар шахсни келажакни башорат қилиш, эртанги кунини тасаввур қилиш, узоқ ва яқинга мулжалланган режаларни амалга оширишга тайёрлигини таъминлайди. Мақсад ва режасиз инсон - маънавиятсиз пессимистдир. Бу мақсадлар доимо ўзининг англандлиги ва шахс реал имкониятларига боғлиқлиги билан характерланади. Уларнинг шаклланиши

ва онгда ўрнашишида маълум маънода идеаллар ҳам рол ўйнайди. Идеаллар - шахснинг ҳозирги реал имкониятлари чегарасидан ташқаридаги орзу-умидлари, улар онгда бор, лекин ҳар доим ҳам амалга ошмайди. Чунки уларнинг пайдо бўлишига сабаб бевосита ташқи муҳит бўлиб, ўша идеаллар объекти билан шахс имкониятлари ўртасида тафовут бўлиши мумкин. Масалан, ўсмирнинг идеали отаси, у отасидай машхур ва эл суйган ёзувчи бўлмоқчи. Бу орзуга яқин келажакда эришиб бўлмайди, лекин айнан ана шундай идеаллар одамга мақсадлар қўйиб, унга эришиш йўлидаги қийинчиликларни енгишга иродани сафарбар қилишга ёрдам беради.

Қизиқишлар ва дунёқараш. Қизиқишлар ҳам анланган мотивлардан бўлиб, улар шахсни атрофида рўй бераётган барча ҳодисалар, оламлар, уларнинг ўзаро муносабатлари, янгиликлар борасида фактлар тўплаш, уларни ўрганишга имкон берувчи омилдир. Қизиқишлар мазмунан кенг ёки тор, мақсад жиҳатидан профессионал, бевосита ёки билвосита бўлиши, вақт томондан барқарор, доимий ёки вақтинчалик бўлиши мумкин. Қизиқишларнинг энг муҳим томони шундаки, улар шахс дунёқарашини ва эътиқодини шакллантиришга асос бўлади. Чунки *эътиқод* шахснинг шундай онгли йўналишики, унга ўз қарашлари, принциплари ва дунёқарашига мос тарзда яшашга имкон беради. Ҳалқ доимо эътиқодли инсонларни ҳурмат қилади. Эътиқоднинг предмети турлича бўлиши мумкин - Ватанга эътиқод, динга, фанга, касбга, ахлоқий нормаларга, оилага, гўзалликка ва шунга ўхшаш.

Эътиқод ва қизиқишлар ҳар биримиздаги дунёқарашини шакллантиради. *Дунёқараш* - тартибга солинган, яхлит онгли тизимга айлантирилган билим, тасаввурлар ва ғоялар мажмуи бўлиб, у шахсни маълум бир қолипда, ўз шахсий қиёфасига эга тарзда жамиятда муносиб ўрин эгаллашга чорлайди. Мустақиллик даврида шаклланаётган янгича дунёқараш ёшларда Ватанга садоқатни, миллий қадриятлар, анъаналарни эъзозлашни, ўз яқинларига меҳрибон ва танлаган йўлига - касби, маслаги ва эътиқодига содиқликни назарда тутди. Янгича фикрлаш ва янгича тафаккур айнан мустақиллик мафкураси руҳида тарбия топиб, сайқал топган миллий онг, дунёқараш ва эътиқоддир.

Мавзу юзасидан қисқача хулосалар:

Ушбу мавзуда шахс тўғрисидаги қарашлар батафсил таҳлил этилган. Инсон фаолиятининг ўзига хослиги ва шахс хусусиятлари ҳамда ижтимоий фаолиятнинг жамият иқтисодиёти ўсишидаги ўрни ва сифатларининг чуқур тарзда ёритилганлиги талабаларнинг келгуси фаолиятларида фаол ишлашга ундайди. Ижтимоий нормалар ва санкциялар, уларнинг шахс ҳаётидаги ўрни таҳлил қилинган. Шахс дунёқарашини ва эътиқодини ўзгартирувчи психологик омиллар келтирилган.

Мавзу юзасидан таянч сўзлар:

Ижтимоийлашув, шахс йуналганлиги, мақсад, идеал, қизиқиш, эътиқод, дунёқараш.

Глоссарий:

Адекватлик – тенг, ўхшаш, мувофиқ келмоқ.

Дунёқараш – одамнинг теварак-атрофдаги оамга ва унда ўзининг тутган ўрнига қарашларидан келибчиққан тизим. Унинг фалсафий, сиёсий, илмий, диний, ақлий ва эстетик қарашлари йиғиндиси.

Йўналиш – шахснинг хатти-ҳаракати ва фаолиятини аниқ шароитлардан қатъи назар маълум йўлга йўналтирувчи барқарор мотивлар йиғиндиси.

Установа – йўналиш, кишининг теварак-атрофдаги одамларга ва объектларга нисбатан қандай муносабатда бўлиш, уларни идрок қилиш, уларга баҳо бериш ва уларга нисбатан ҳаракатининг тайёрлик ҳолати.

Мавзу юзасидан топшириқлар:

Кўрилган саволлар:

Шахс ва ижтимоий муҳит масаласи. Хулқ нормалари.

Ижтимоий санкциялар ва шахс хулқининг мувофиқлиги.

Шахснинг ўз-ўзини англаши. «Мен» образи.

Шахс, унинг ижтимоийлашуви омиллари (масканлари).

Ижтимоийлашув ўчоқлари ва шароитлар.

Ижтимоийлашув босқичлари. Шахс ва жамият.

Шахс йўналишининг психологик тизими.

Шахс дунёқарашининг объектив шарт - шароитлари.

Янги тафаккур ва соғлом эътиқод тарбияси.

Семинар машғулотида муҳокама қилинадиган саволлар:

1. “Шахс” - тушунчасининг таърифи қандай?
2. Нативизм йўналишининг таърафдорлари қандай ғояни илгари суришган?
3. Эмпиризм таърафдорларининг фикри қандай?
4. Ижтимоий норма нима?
5. Ижтимоий санкция нима?
6. “Мен” образи деб нимага аталади?
7. Рефлексия - бу қандай жараён?
8. Ўз-ўзига нисбатан баҳо қандай кўринишларга эга?
9. Ижтимоийлашув қандай жараён?
10. Шахс дунёқарашининг эътиқодини ўзгаришига сабаб бўлувчи омиллар қайси?

Мустақил ишлар мавзулари:

Шахс нормал тараққиётининг омиллари.

Ўз- ўзини тарбиялаш концепцияси.

Ўз-ўзини баҳолаш мезонлари ва уларнинг муҳитга боғлиқлиги.

Шахс хусусиятларининг барқарорлиги муаммоси.
Шахснинг ижтимоийлашуви жараёнида оиланинг роли.
Шахс ижтимоийлашувида мактабнинг ўрни.
Расмий ва норасмий ижтимоийлашув институтлари.
Шахс йўналишининг шаклланишида масъулиятнинг аҳамияти.
Шахс хусусиятларининг барқарорлиги ва ўзгарувчанлиги муаммоси.
Эътикод ва дунёқарашнинг шаклланишида профессионал йўналишнинг роли.
*Шунингдек, ТДИУ ва МДХ мамлакатлари иқтисодиёт мутахассисликлари бўйича бакалаврият битирув-малакавий ишлари, магистрлик, номзодлик ва докторлик диссертацияларининг намунавий мавзулари тавсия этилади.

Мустақил бажариладиган машқлар:

Ўзингизга ўзингиз савол - жавоблар тарзида ҳат ёзишга ҳаракат қилинг.
Ёзганда кўп ўйланмай, каллага келган саволга, мос тарзда жавоб ёзинг.
Жавобларни шарҳлаш ўзингизга ҳавола. Ўзингиз холис ҳулоса чиқаринг.
«Яқингача менинг психикам тўғрисида нималарни билмас эдим-у, энди нималарни биламан?» деган саволга ёзма жавоб ёзинг.
Иловада келтирилган методикалар орасида ўз-ўзини баҳолаш методикасини топинг ва ўзингизни аввал ўзингиз текширинг, сўнгра ўртоғингиздан илтимос қилинг.

Тавсия этиладиган адабиётлар:

Каримов И. А. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. - Т., 1997
Андреева Г.М. Социальная психология. Учебник - М., 1998
Ғозиев Э.Г. Умумий психология. Тошкент. 2002.1-2 китоб.
Ғозиев Э.Г. Тошимов Р. Менежмент психологияси. Т-2001
Ғозиев Э.Г. Муомала психологияси. Т-2001.
Каримова В. ва б.к. Мустақил фикрлаш.- Т.: Шарк, 2000
Кон И. С. Психология ранней юности. - М., 1989
Майерс Д. Социальная психология. - СПб., 1997
“Психология” Уч.Т-2. “Прспект”. Москва - 2004.
Психология и педагогика. Под редакцией А.А.Радугина. Изд. “Центр” 2003
Гамильтон. Я.С. “Что такое психология”. “Питер”, 2002.
Ананьев Б.Г. “Человек как предмет познания”. “Питер”, 2001.
Дружинина В. “Психология “. Учебник. “Питер”, 2003.
Бурлачук Ф. Психодиагностика. “Питер”, 2002.
Айзенк М. Психология для начинающих. “Питер”, 2000.
Болотова А.К, Макарова И.В. Прикладная Психология: Учебник для вузов.- М.Аспект Пресс, 2002 – 383 с.

17. Веденская Л.В, Павлова Л.А. Деловая риторика: учебное пособие для вузов.- М.:ИКЦ “МарТ”, 2004-512 с.
18. Воспитай своего лидера, как находить, развивать и удерживать в организации талантливых руководителей. \ Пер. с англ.-М.: Издательский дом “Вильямс”, 2002.- 416 с.
19. Ложкин .Г.В. Повякель Н.И Практическая психология в системах “человек техника”: Учеб.пособие.- К.: МАУП, 2003 – 296 с.
20. Немов Р.С. Практическая Психология Познание себя: Влияние на людей:Пособие для уч-ся-М:Гуманит. Изд.Центр ВЛАДОС, 2003.320 с.
21. Справочник по решению кроссвордов и сканвордов .- Ростов н\Д: Владис, 2002. – 640 с.

Мавзу юзасидан интернет тармоғи бўйича веб-сайтлар рўйхати:

1. www.expert.psychology.ru
2. www.psychology.all.ru
3. www.psychology.net.ru

МУЛОҚОТ ВА ШАХС.

РЕЖА:

- 9.1. Инсоний муносабатлар психологияси.
- 9.2. Шахслараро муомаланинг шахс тараққиётидаги ўрни.
- 9.3. Инсоний муомала ва мулоқотнинг психологик воситалари.
- 9.4. Мулоқот ва уни ўрганиш муаммолари.
- 9.5. Самарали таъсир психологияси.

9.1. Инсоний муносабатлар психологияси

Шахс - ижтимоий муносабатлар маҳсули дейилишининг энг асосий сабаби - унинг доимо инсонлар даврасида, улар билан ўзаро таъсир доирасида бўлишини англатади. Бу шахснинг энг етакчи ва нуфузли фаолиятларидан бири мулоқот эканлигига ишора қилади.

Мулоқотнинг тури ва шакллари турличадир. Масалан, бу фаолият бевосита «юзма-юз» бўлиши ёки у ёки бу техник воситалар (телефон, телеграф ва шунга ўхшаш) орқали амалга ошириладиган; бирор профессионал фаолият жараёнидаги амалий ёки дўстона бўлиши; субъект-субъект типли (диалогик, шериклик) ёки субъект-объектли (монологик) бўлиши мумкин.

Инсоний муносабатлар шундай ўзаро таъсир жараёнларики, унда шахсларо муносабатлар шаклланади ва намоён бўлади. Бундай жараён дастлаб одамлар ўртасида рўй берадиган фикрлар, ҳис-кечинмалар, ташвишу - қувончлар алмашинувини назарда тутлади. Одамлар мулоқотда бўлишгани сари, улар ўртасидаги муносабатлар тажрибаси ортган сари улар ўртасида умумийлик, ўхшашлик ва уйғунлик каби сифатлар пайдо бўладики, улар бир - бирларини бир қарашда тушунадиган ёки «яримта жумладан» ҳам фикр аён бўладиган бўлиб қолади, айрим ҳолларда эса ана шундай мулоқотнинг тиғизлиги тесқари реакцияларни - бир-биридан чарчаш, гапирадиган гапнинг қолмаслиги каби вазиятни келтириб чиқаради. Масалан, оила муҳити ва ундаги муносабатлар ана шундай тиғиз муносабатларга киради. Фақат бундай тиғизлик оиланинг барча аъзолари ўртасида эмас, унинг айрим аъзолари ўртасида бўлиши мумкин (она - бола, қайнона - келин ва х-зо).

Ўзаро муносабатларга киришаётган томонлар муносабатдан кўзлайдиган асосий мақсадлари - ўзаро тил топишиш, бир-бирини тушунишдир. Бу жараённинг мураккаблиги, керак бўлса, «жозибаси», бетакрорлиги шундаки, ўзаро бир хил тил топишиш ёки томонларнинг айнан бир хил ўйлашлари ва гапиришлари мумкин эмас. Агар ана шундай вазиятни тасаввур қиладиган бўлсак, бундай мулоқот энг самарасиз, энг бетаъсир бўлган бўлар эди. Масалан, тасаввур қилинг, узоқ вақт кўришмай қолган дўстингизни кўриб қолдингиз. Сиз ундан хол-аҳвол сўрадингиз, лекин у ташаббусни сизга бериб, нимаики деманг, сизни маъқуллаб, гапингизни қайтариб турибди. Бундай мулоқот жуда бемаза бўлган ва сиз иккинчи марта ўша одам билан иложи борича расман салом - аликни бажо келтириб ўтиб кетаверган бўлардингиз. Яъни, мулоқот фаолияти шундай шарт-шароитки, унда ҳар бир шахснинг индивидуаллиги, бетакрорлиги, билимлар ва тасаввурларнинг хилма-хиллиги намоён бўлади ва шуниси билан у инсониятни асрлар давомида ўзига жалб этади.

Ҳар қандай фаолиятдан зерикиш, чарчаш мумкин, фақат одам мулоқотдан, айниқса, унинг норасмий самимий, бевосита шаклидан чарчамайди, яхши суҳбатдошлар доимо маънавий жиҳатдан рағбатлантириладилар.

XXI асрда яшар эканмиз, одамнинг энг табиий бўлган мулоқотга эҳтиёжи, унинг сирларидан ҳабардор бўлиш ва ўзгаларга самарали таъсир эта олишга бўлган интилиши янада ошди ва бунинг қатор сабаблари бор.

Биринчидан, индустриал жамиятдан ахборотлар жамиятига ўтиб бормоқдамиз. Ахборотларнинг кўплиги айнан инсон манфаатига алоқадор маълумотларни саралаш, у билан тўғри муносабатда бўлишни тақозо этди. Ахборот XXI асрда энг нодир капиталга айланди ва бу ўз навбатида инсонларга зарур ахборотлар узатилиши тезлиги ва темпини ўзгартиради.

Иккинчидан, турли касб-фаолият соҳасида ишлаётган одамлар гуруҳининг кўпайиши, улар ўртасида муносабатлар ва алоқанинг долзарблиги ахборотлар тиғиз шароитда оддийгина мулоқотни эмас, балки профессионал, билимдонлик асосидаги мулоқотни талаб қиладди. Умуман,

XXI асрнинг корпорациялар асри деб, башорат қилаётган иқтисодчилар ҳам бу корпорация инсонларнинг ўзаро тил топишларига қаратилган малакаларнинг ривожланган, мукамал бўлиши ҳақида гапирмоқдалар. Ундан ташқари, бу каби корпоратив алоқа кўп ҳолларда бевосита юзма-юз эмас, балки замонавий техник воситалар - уяли алоқа, факслар, электрон почта, Интернет кабилар ёрдамида аниқ ва лунда фикрларни узатишни назарда тутди. Бу ҳам ўзига хос мулоқот малакаларининг атайлаб шакллантирилишини тақозо этади.

Учинчидан, охириги пайтларда шундай касб-ҳунарлар сони ортдики, улар социономик гуруҳ касблар деб аталиб, уларда «одам-одам» диалоги фаолиятнинг самарасини белгилайди. Масалан, педагогик фаолият, бошқарув тизими, турли хил хизматлар (сервис), маркетинг ва бошқалар шулар жумласидандир. Бундай шароитларда одамларнинг атайлаб мулоқот билимдонлигининг оширилиши меҳнат маҳсулиини белгилайди.

Шунинг учун ҳам мулоқот, унинг табиати, техникаси ва стратегияси, мулоқотга ўргатиш (социал психологик тренинг) масалалари билан шуғулланувчи фанларнинг ҳам жамиятдаги ўрни ва салоҳияти кескин ошди.

9.2. Шахслараро муомаланинг шахс тараққиётидаги ўрни

Аслида ҳар бир инсоннинг ижтимоий тажрибаси, унинг инсоний кифоаси, фазилатлари, ҳаттоки, нуксонлари ҳам мулоқот жараёнларининг маҳсулидир. Жамиятдан ажралган, мулоқотда бўлиш имкониятидан маҳрум бўлган одам ўзида индивид сифатларини сақлаб қолиши мумкин, лекин у шахс бўлолмайди. Шунинг учун мулоқотнинг шахс тараққиётидаги аҳамиятини тасаввур қилиш учун унинг функцияларини таҳлил қиламиз.

Ҳар қандай мулоқотнинг энг элементар функцияси - суҳбатдошларнинг ўзаро *бир-бирини тушунишларини* таъминлашдир. Бу ўзбекларда самимий салом-алиқ, очик юз билан кутиб олишдан бошланади. Ўзбек халқининг энг нодир ва буюк хислатларидан бири ҳам шуки, уйига биров кириб келса, албатта очик юз билан кутиб олади, кўришади, сўрашади, хол-ахвол сўрайди. Шуниси характерлики, таъзияга борган чоғда ҳам ана шундай самимиятли қабулни ҳис қиламиз. Бу каби бирламчи контакт усуллари бошқа миллат ва халкларда ҳам бор, яъни бу жиҳат миллий ўзига хосликка эга.

Унинг **иккинчи** муҳим функцияси ижтимоий тажрибага асос солишдир. Одам боласи фақат одамлар даврасида ижтимоийлашади, ўзига зарур инсоний хусусиятларни шакллантиради. Одам боласининг йиртқич хайвонлар томонидан ўғриланиб кетилиши, сўнг маълум муддатдан кейин яна одамлар орасида пайдо бўлиши фактлари шуни кўрсатганки, «мауглилар» биологик мавжудот сифатида ривожланаверади, лекин ижтимоийлашувда ортда қолиб кетади. Бундан ташқари, бундай ҳолат боладаги билиш қобилиятларини ҳам чеклаши кўплаб психологик экспериментларда ўз исботини топди.

Мулоқотнинг яна бир муҳим вазифаси - у одамни у ёки бу фаолиятга ҳозирлайди, руҳлантиради. Одамлар гуруҳидан узоқлашган, улар назаридан қолган одамнинг қўли ишга ҳам бормайди, борса ҳам жамиятга эмас, балки фақат ўзигагина манфаат келтирадиган ишларни қилиши мумкин. Масалан, кўплаб тадқиқотларда изоляция, яъни одамни ёлғизлатиб қўйишнинг унинг руҳиятига таъсири ўрганилган. Масалан, узоқ вақт термокамерада бўлган одамда идрок, тафаккур, хотира, ҳиссий ҳолатларнинг бузилиши қайд этилган. Лекин атайлаб эмас, тақдир тақозоси билан ёлғизликка маҳкум этилган одамларнинг мақсадли фаолиятлар билан ўзларини банд этишлари у қадар катта салбий ўзгаришларга олиб келмаслигини ҳам олимлар ўрганишган. Лекин барибир ҳар қандай ёлғизлик ва мулоқотнинг етишмаслиги одамда мувозанатсизлик, ҳиссиётга берилувчанлик, ҳадиксираш, ҳавотирланиш, ўзига ишончсизлик, қайғу, ташвиш ҳисларини келтириб чиқаради. Шуниси қизиқки, ёлғизликка маҳкум бўлганлар маълум вақт ўтгач овоз чиқариб, гапира бошлашаркан. Бу аввал бирор кўрган ёки ҳис қилаётган нарсаси хусусидаги гаплар бўлса, кейинчалик нимагадир қараб гапиравериш эҳтиёжи пайдо бўлар экан. Масалан, бир М.Сифр деган олим илмий мақсадларини амалга ошириш учун 63 кун ғор ичида яшаган экан. Унинг кейинчалик ёзишича, бир неча кун ўтгач, у турган ерда бир ўргимчакни ушлаб олади ва у билан диалог бошланади. «Биз, деб ёзади у, шу ҳаётсиз ғор ичидаги танҳо тирик мавжудотлар эдик. Мен ўргимчак билан гаплаша бошладим, унинг тақдири учун қайғура бошладим...»

Шахснинг мулоқотга бўлган эҳтиёжининг тўла қондирилиши унинг иш фаолиятига ҳам таъсир кўрсатади. Одамлар, уларнинг борлиги, шу муҳитда ўзаро гаплашиш имкониятининг мавжудлиги факти кўпинча одамни ишлаш қобилиятини ҳам ошираркан, айниқса, гаплашиб ўтириб қилинадиган ишлар, биргаликда ёнма-ён туриб бажариладиган операцияларда одамлар ўз олдига турган ҳамкасбига қараб кўпроқ, тезроқ ишлашга куч ва қўшимча ирода топади. Тўғри, бу ҳамкорликда ўша ёнидаги одам унга ёқса, улар ўртасида ўзаро симпатия ҳисси бўлса, унда одам ишга «байрамга келгандай» келадиган бўлиб қолади. Шунинг учун ҳам америкалик социолог ҳамда психолог Жон Морено асримиз бошидаёқ ана шу омилнинг унумдорликка бевосита таъсирини ўрганиб, социометрик технологияни, яъни сўровнома асосида бир-бирини ёқтирган ва бир-бирини инкор қилувчиларни аниқлаган ва социометрия методикасига асос солган эди.

Шундай қилиб, мулоқот одамларнинг жамиятда ўзаро ҳамкорликдаги фаолиятларининг ички психологик механизмини ташкил этади. Қолаверса, ҳозирги янги демократик муносабатлар шароитида турли ишлаб чиқариш қарорларини яқка тартибда эмас, балки коллегиял - биргаликда чиқариш эҳтиёжи пайдо бўлганлигини ҳисобга олсак, одамларнинг муомала маданияти ва мулоқот техникаси меҳнат унумдорлиги ва самарадорликнинг муҳим омилларидандир.

9.3. Инсоний муомала ва мулоқотнинг психологик воситалари

Одамлар бир - бирлари билан муомалага киришар экан, уларнинг асосий кўзлаган мақсадларидан бири - ўзаро бир-бирларига таъсир кўрсатиш, яъни фикр-ғояларига кўндириш, ҳаракатга чорлаш, установакаларни ўзгартириш ва яхши таассурот қолдиришдир. *Психологик таъсир* - бу турли воситалар ёрдамида инсонларнинг фикрлари, ҳиссиётлари ва ҳатти-ҳаракатларига таъсир кўрсата олишдир.

Ижтимоий психологияда психологик таъсирнинг асосан уч воситаси фарқланади.

Вербал таъсир - бу сўз ва нутқимиз орқали кўрсатадиган таъсиримиздир. Бундаги асосий воситалар сўзлардир. Маълумки, нутқ - бу сўзлашув, ўзаро муомала жараёни бўлиб, унинг воситаси - сўзлар ҳисобланади. Монологик нутқда ҳам, диалогик нутқда ҳам одам ўзидаги барча сўзлар захирасидан фойдаланиб, энг таъсирчан сўзларни топиб, шериғига таъсир кўрсатишни хоҳлайди.

Паралингвистик таъсир - бу нутқнинг атрофидаги нутқни безовчи, уни кучайтирувчи ёки сусайтирувчи омиллар. Бунга нутқнинг баланд ёки паст товушда ифодаланаётганлиги, артикуляция, товушлар, тўхташлар, дудуқланиш, йўтал, тил билан амалга ошириладиган ҳаракатлар, нидолар киради. Шунга қараб, масалан, дўстимиз бизга бирор нарсани ваъда бераётган бўлса, биз унинг қай даражада самимийлигини билиб оламиз. Куйиб - пишиб, очиқ юз ва дадил овоз билан «Албатта бажараман!», деса ишонамиз, албатта.

Новербал таъсирнинг маъноси «нутқсиз» дир. Бунга суҳбатдошларнинг фазода бир-бирларига нисбатан тутган ўринлари, ҳолатлари (яқин, узоқ, интим), қилиқлари, мимика, пантомимика, қарашлар, бир-бирини бевосита ҳис қилишлар, ташқи қиёфа, ундан чиқаётган турли сигналлар (шовқин, хидлар) киради. Уларнинг барчаси мулоқот жараёнини янада кучайтириб, суҳбатдошларнинг бир-бирларини яхшироқ билиб олишларига ёрдам беради. Масалан, агар учрашувнинг дастлабки дақиқаларида ўртоғингиз сизга қарамай, атрофга аланглаб, «Кўрганимдан бирам хурсандман», деса, ишонасизми?

Мулоқот жараёнидаги характерли нарса шундаки, суҳбатдошлар бир - бирларига таъсир кўрсатмоқчи бўлишганда, даставвал нима дейиш, қандай сўзлар воситасида таъсир этишни ўйлар экан. Аслида эса, ўша сўзлар ва улар атрофидаги ҳаракатлар муҳим рол ўйнарган. Масалан, машҳур америкалик олим Меграбян формуласига кўра, биринчи марта кўришиб турган суҳбатдошлардаги таассуротларнинг ижобий бўлишига гапирган гаплари 7%, паралингвистик омиллар 38%, ва новербал ҳаракатлар 58% гача таъсир қиларкан. Кейинчалик бу муносабат ўзгариши мумкин албатта, лекин ҳалқ ичида юрган бир мақол тўғри: «Уст-бошга қараб кутиб олишади, ақлга қараб кузатишади».

Мулоқотнинг қандай кечиши ва кимнинг кўпроқ таъсирга эга бўлиши шерикларнинг ролларига ҳам боғлиқ. *Таъсирнинг ташаббускори* - бу шундай

шерикки, унда атайлаб таъсир кўрсатиш мақсади бўлади ва у бу мақсадни амалга ошириш учун барча юқорида таъкидланган воситалардан фойдалади. Агар бошлиқ иши тушиб, бирор ходимни хонасига таклиф этса, у ўрнидан туриб кутиб олади, илтифот кўрсатади, хол-аҳволни ҳам қуюқроқ сўрайди ва сўнгра гапнинг асосий қисмига ўтади.

Таъсирнинг адресати - таъсир йўналтирилган шахс. Лекин ташаббускорнинг суҳбатга тайёргарлиги яхши бўлмаса, ёки адресат тажрибалироқ шерик бўлса, у ташаббусни ўз қўлига олиши ва таъсир кучини қайта эгасига қайтариши мумкин бўлади.

9.4. Мулоқот ва ўрганиш муаммолари

Охирги йилларда «профессионализм» тушунчаси тез-тез ишлатиладиган бўлиб қолди. Чунки жамиятда туб ислохотларни амалга ошириш, меҳнат унумдорлигини «инсон омили» ни такомиллаштириш ҳисобига ошириш давр талаби бўлиб қолди. Айниқса, одамларни бошқариш соҳасидаги профессионализмга катта эътибор қаратилмоқда. Жуда кўпчилик мутахассислар барча бажарадиган функциялари орасида одамлар билан тил топишиш, уларга таъсир кўрсатиш, улар фаолиятини тўғри ташкил қилиш ва бошқариш энг мураккабларидан эканлигини эътироф этмоқдалар. Одамлар билан нормал муносабатларни ўрната олмаслик, айниқса, бизнес соҳасида амалий шерикларнинг ҳолатлари, кутишларини аниқлай олмаслик, ўз нуқтаи назарига ўзгаларни профессионал тарзда кўндира олмаслик, «бирова» ни, унинг ички кечинмалари ва ўзига бўлган муносабатини аниқ тасаввур қила олмаслик амалий психологияда *коммуникатив уқувсизлик*, ёки *дискоммуникация* ҳолатини келтириб чиқаради. Бунда одамлар оддий тил билан айтганда, бир - бирларини тушунолмай қоладилар, шунинг оқибатида пишиб турган лойиҳа ёки яхши режа амалга ошмаслиги, бир неча ойларга чўзилиб кетиши мумкин.

Шунинг учун ҳам ҳозирги замон ижтимоий психологиясининг тадбиқий йўналишида, бошқарув психологиясида катта ёшли одамларни коммуникатив билимдонликка ўргатиш, уларда зарур коммуникатив малакаларни ҳосил қилишга катта аҳамият берилмоқда. Ҳар бир корхона, хусусий фирма ёки давлат муассасасини бошқарувчи менежер, раҳбар тайёрлаш муаммоси ана шу раҳбарларни, бошқарувчиларни психологик жиҳатдан одамлар билан ишлашга ўргатиш муаммосини четлаб ўтолмайди. Умуман, ҳозирги даврда ҳар қандай мутахассис - врач, муҳандис, ўқитувчи, иқтисодчи, агроном, қурувчи, журналист, маданиятшунос ёки бошқалар ҳам коммуникатив малакаларга эга бўлмагунча, бозор муносабатлари шароитида тезда жамоага киришиб, кўпчилик билан тил топишиб, ўз профессионал маҳоратини кўрсата олмайди. Ҳар бир зиёли инсон бошқалар билан ҳамкорлик қилиш маҳорати ва санъатига эга бўлиши керак.

Бу вазифа одамларни муомала ва мулоқот этикасига ўргатишни ҳар қачонгидан ҳам долзарб қилиб қўймоқда. Тўғри, мулоқотга киришиш -

ижтимоийлашув жараёнида барча сифатлардан олдинроқ шаклланадиган қобилиятлардан, у табиий ва ҳаётӣ нарса. Бола тили жуда яхши чиқиб улгурмай, атрофидагилар билан актив мулоқотга кириша бошлайди. Лекин масаланинг парадоксал томони ҳам шундаки, йиллар ўтган сари онгли, ақлли одам ҳар бир гапини уйлаб гапирадиган, ҳар бир қадамини уйлаб босадиган бўлиб қолади, бу унинг жамиятдаги мавқесини белгилловчи воситадир. Бу мулоқотга киришишга руҳан тайёрланишнинг аҳамиятини ҳам одам англашини тақозо этади. Шундай қилиб, ана шу энг табиий ва бир қарашда оддий инсон фаолияти шу қадар мураккаб ва серқирраки, унинг механизмларини ўрганиш, гуруҳларда тўғри муносабатларни ташкил этиш ва одамларни самарали мулоқотга ўргатиш муаммоси бугунги ижтимоий психологиянинг муҳим масалаларидандир.

Маълумки, гаплашаётган одамлар бири гапиради, иккинчиси тинглайди, эшитади. Мулоқотнинг самарадорлиги ана шу икки қирранинг қанчалик ўзаро мослиги, бир-бирини тўлдиришига боғлиқ экан. Нотўғри тасаввурлардан бири шуки, одамни муомала ёки мулоқотга ўргатганда, уни фақат гапиришга, мантиқан асосланган сўзлардан фойдаланиб, таъсирчан гапиришга ўргатишади. Унинг иккинчи томони - тинглаш қобилиятига деярли эътибор берилмайди. Машхур америкалик нотик, психолог Дейл Карнеги «Яхши суҳбатдош - яхши гапиришни биладиган эмас, балки яхши тинглашни биладиган суҳбатдошдир» деганда айнан шу қобилиятларнинг инсонларда ривожланган бўлишини назарда тутган эди.

Мутахассисларнинг аниқлашларича, ишлаётган одамлар вақтининг 45%и тинглаш жараёнига кетар экан, одамлар билан доимий мулоқотда бўладиганлар 35 - 40 % ойлик маошларини одамларни «тинглаганлари» учун оларканлар. Бундан шундай хулоса келиб чиқадики, коммуникациянинг энг қийин соҳаларидан ҳисобланган тинглаш қобилияти одамга кўпроқ фойда келтираркан.

Шунинг учун бўлса керак, немис файласуфи А. Шопенгауэр «Одамларни ўзингиз тўғрингизда яхши фикрга эга бўлишларини хоҳласангиз, уларни тингланг» деб ёзган экан. Дарҳақиқат, агар сиз куюниб гапирсангизу, суҳбатдошингиз сизни тингламас, бошқа нарса билан овора бўлаверса, ундан ранжийсиз, нафақат ранжийсиз, балки у билан алоқани ҳам узасиз. Ўқитувчи гапираётган пайтда уни тингламаслик одобсизликнинг энг кенг тарқалган кўриниши деб баҳоланишини биласизми?

Нима учун биз кўпинча яхши гапирувчи, сўзловчи бўла оламиз-у, яхши тингловчи бўла олмаймиз? Психологларнинг фикрича, асосий ҳалақит берувчи нарса - бу бизнинг ўз фикр-ўйларимиз ва хоҳишларимиз оғушида бўлиб қолишимиздир. Шунинг учун ҳам баъзан расман шеригимизни тинглаётгандай бўламиз, лекин аслида ҳаёлимиз бошқа ерда бўлади. Тинглашнинг ҳам худди гапиришга ўхшаш техникаси, усуллари мавжуд. Уларнинг тури ҳам кўп, лекин асосан биз кундалик ҳаётда унинг икки усулини қўллаймиз: *сўзма - сўз қайтариш* ва *бошқача талқин этиш*. Биринчиси, суҳбатдош сўзларининг бир қисмини ёки яхлитича қайтариш

орқали, шерикни қўллаб-қувватлашни билдиради. Иккинчи усул эса - шеригимиз сўзларини тинглаб, ундаги асосий ғояни мухтасар, ўзимизнинг талқинимизда ифода этиш. Иккала усул ҳам шерик учун муҳим, чунки у сизнинг тинглаётганингизни, ҳаттоки, ундаги ғояларга қарши эмаслигингизни билдиради. Бундай ташқари, биз яхши тинглаётган бўлиб, «Йўғ-э?», «Нахотки?», «Қара-я?», «Яша!» луқмалари билан ҳам суҳбатдошимизни гапиришга, янаям ўз фикрларини ойдинлаштиришга чакириб турамыз.

Демак, аслида биздаги гапираётган шахс етакчи, у суҳбатнинг мутлоқ хокими, деган тасаввур унчалик тўғри эмас. Яхши тинглашда ҳам шундай куч борки, у суҳбатдошни Сизга жуда яқинлаштиради, ишончни туғдиради. Чунки мулоқот жараёнидаги энг қимматли нарса - бу ахборотнинг ўзи. Тинглаётган одам маънили, яхши диалогдан фақат яхши, фойдали маълумот олади. Гапирган эса аксинча, ўзидаги борини бериб, гапирмайдиган суҳбатдошдан «тесқари алоқани» олиб улгурмай, ҳеч нарса сиз қолиши ҳам мумкин. Шунинг учун мулоқотга ўргатишнинг муҳим йўналишларидан бири - одамларни фаол тинглашга, бунда барча паралингвистик ва новербал омиллардан ўринли фойдаланишга ўргатишдир.

Профессионал тинглаш техникасига қуйидагилар қиради:

актив ҳолат. Бу - агар кресло ёки диван каби мебель бўлса, унга бемалол ястаниб ёки ётиб олмаслик, суҳбатдошнинг юзидан ташқари жойларига қарамаслик, мимика, бош чайқаш каби ҳаракатлар билан унинг ҳар бир сўзига қизиқаётганлигингизни билдиришни назарда тутати;

суҳбатдошга самимий қизиқиши билдириши. Бу нафақат суҳбатдошни ўзига жалб қилиб, балки кейин навбат келганда ўзининг ҳар бир сўзига уни ҳам кўндиришнинг самарали йўлидир.

ўйчан жимлик. Бу суҳбатдош гапираётган пайтда юзда масъулият билан тинглаётгандай тасаввур қолдириш орқали ўзингизнинг суҳбатдан манфаатдорлигингизни билдириш йўли.

Агар биз суҳбатдошимизни яхши, диққат билан тингласак, бу билан биз унда ўз-ўзига ҳурматни ҳам тарбиялаймиз. Демак, тинглаш жараёни кўпчилик тасаввур қилгани каби унчалик пассив жараён эмас экан. Унинг мулоқотнинг самарали бўлишидаги аҳамияти ниҳоятда катта. Чунки тинглаш қобилияти гапирувчини илҳомлантиради, уни руҳлантиради, янги фикрлар, ғояларнинг шаклланишига шароит яратади. Шунинг учун маърузачи профессорнинг ҳар бир чиқиши ва маърузаси агар талабалар томонидан диққат билан тингланса, бу педагогик мулоқотдан иккала томон ҳам тенг ютади.

Агар мулоқот жараёнида иштирок этувчи икки жараён - гапириш ва тинглашнинг фаол ўзаро таъсир учун тенг аҳамиятини назарда тутсак, бу жараён катнашчиларининг психологик саводхонлиги ва мулоқот техникасини эгаллашининг аҳамиятини англаш қийин бўлмайди. Шунинг учун ҳам ижтимоий психологияда одамларни самарали мулоқотга атайлаб ўргатишга жуда катта эътибор берилади. Бу борадаги фаннинг ўз услуби

бўлиб, унинг номи *ижтимоий психологик тренинг* (ИПТ) деб аталади. ИПТ - мулоқот жараёнига одамларни психологик жиҳатдан ҳозирлаш, уларда зарур коммуникатив малакаларни махсус дастурлар доирасида қисқа фурсатда шакллантиришдир. Энг муҳими ИПТ мобайнида одамларнинг мулоқот борасидаги билимдонлиги ортади.

Амалий мулоқот тренинги - ИПТнинг бир кўриниши бўлиб, у ёки бу профессионал фаолиятни амалга ошириш жараёнида зарур бўладиган коммуникатив малака, кўникма ва билимларни ҳосил қилишга қаратилган тадбирдир. Гуруҳ ва жамоаларда мулоқот тренинги воситасида музокаралар олиб бориш, иш юзасидан ҳамкорлик қилиш йўл-йўриқларини биргаликда топиш, катта аудитория олдида сўзлашга ўргатиш, мажлислар ўтказиш, жанжалли, низоли ҳолатларда ўзини тўғри тутиш малакалари ҳосил қилинади. Бундаги асосий нарса - тренинг катнашчилари онгига бировларни тушуниш, ўзини ўзга ўрнига қўя олиш, бошқалар манфаатлари билан ўзиникини уйғунлаштира олиш ғоясини сингдиришдир. Тренинглар мобайнида *гуруҳий мунозаралар, ролли ўйинларнинг* энг оптимал вариантлари синаб, машқ қилинади.

Шахс ва гуруҳ. Референт гуруҳ

Шахслараро муносабатлар асосан гуруҳ шароитида, шахс маълум инсонлар даврасида, гуруҳида, жамоада бўлган тақдирда рўй беради. Шунинг учун ҳам мутахассислар жамоаларда рўй берадиган шахслараро таъсирнинг қонуниятлари ва механизмларини билишлари ва уларни гуруҳда одамлар меҳнатини ташкил этишда албатта инобатга олишлари керак.

Ҳар бир шахснинг феъл-атворида, ҳатти-ҳаракатларида у мансуб бўлган миллат, халқ, худуд, профессоинал тоифа, меҳнат қиладиган жамоаси, яқин атрофдаги муқим гуруҳи, оиласининг таъсиридан пайдо бўлган сифатлари ва хусусиятлари бўлади. Тарихий шарт-шароит, давр, давлат тузими ва ўша жамиятдаги сиёсий, иқтисодий ва мафкуравий таъсирлар ҳақида юқорида гапирган эдик. Бу таъсир *макро босқичдаги таъсирлар* деб аталиб, яқин муҳитнинг таъсири - *микро босқичдаги таъсирлар* деб юритилади. Иккала босқичдаги таъсирлар ҳам ижтимоий психологик нуқтаи назардан аҳамиятли ва тарбиявий моҳиятга эгадир. Чунки ҳар бир шароитда шахс ўзига хос ижтимоий ролларни бажаради ва ўзининг «қиёфасини» намоён этади. Меҳнат жамоасида профессоинал ролларни бажариш жараёнидаги хулқ-атвори шахснинг маънавий ва психологик кўринишидаги асосий омил бўлиб, катта ёшдаги одам психологиясини тубдан ўзгартириш учун унинг профессионал фаолиятини ҳам ўзгартириш керак, дейилади.

Шундай қилиб, шахсга бир вақтнинг ўзида турли ижтимоий гуруҳларнинг таъсири бўлиб туради. Тўғри, маълум даврда бир ижтимоий гуруҳнинг шахсга таъсири сезиларлироқ ва аҳамиятлироқ, иккинчисиники эса сал камроқ бўлади. Масалан, ўқувчилик йилларида мактабдаги ўқувчилар гуруҳининг таъсири маҳалладаги ўртоқлар даврасиникидан кучлироқ бўлиши, янги хонадонга келин бўлиб тушган қиз учун янги оила муҳитининг

таъсири талабалик гуруҳиникидан кучлироқ бўлиши табиий. Лекин ҳар бир алоҳида дақиқада биз доимо маълум гуруҳлар таъсирида бўламиз. Хўш, гуруҳнинг ўзи нима? *Гуруҳ - маълум ижтимоий фаолият мақсадлари асосида тўпланган, мулоқот эҳтиёжлари қондириладиган инсонлар уюшмасидир.* Демак, гуруҳ учун иккита асосий мезон мавжуд: бирор фаолиятнинг бўлишлиги (меҳнат, ўқиш, ўйин, мулоқот, маиший манфаатлар) ҳамда у ерда одамларнинг ўзаро мулоқоти учун имкониятнинг мавжудлиги.

Ҳар бир шахс учун тараққиётнинг ҳар бир алоҳида босқичида шундай одамлар гуруҳи бўладики, у уларнинг ниятлари, қизиқишлари, ҳаракат нормалари, ғоя ва фикрларига эргашишга тайёр бўлади, ҳаракатларидан андоза олади, уларга тақлид қилади. Бундай гуруҳ психологияда **референт гуруҳ** деб аталади. Америкалик социологлар референт гуруҳларнинг бир неча турларини фарқлайдилар.

Норматив гуруҳлар - бу шахс учун шундай инсонлар гуруҳики, уларнинг нормаларини у маъқуллайди, уларга амал қилишга ҳамиша тайёр бўлади. Бундай гуруҳларга биринчи навбатда оилани, диний ёки миллий уюшмаларни, профессионал гуруҳларни киритиш мумкин. Масалан, ўзбек халқи учун дастурхон атрофига ўтирган захоти юзга фотиҳа тортиш, мезбонларнинг меҳмонларга «Хуш келибсизлар» дейишлари норма ҳисобланади ва ҳар бир оилада шундай ҳаракатларга нисбатан ижобий установка шаклланади. Бунда бола учун референт ролини ота-онаси, катталар, маҳалладаги ҳурматли инсонлар ўйнайди.

Қиёслаш гуруҳлари - бу шундай гуруҳки, шахс ўша гуруҳга киришни, унинг маъқуллашига мухтож бўлмайди, лекин ўз ҳаракатларини йўлга солишда унга асосланади ва коррекция қилади. Масалан, талабалар гуруҳида шундай ёшлар бўлиши мумкинки, шахс улар билан умуман мулоқотда бўлмайди, уларнинг фикрлари ёки қарашларини ёқламайди, лекин бу гуруҳ айнан ўшаларга ўхшамаслик ва ўз устида кўпроқ ишлашга ўзини сафарбар қилиш учун керак. Ёки талаба ёшлар сессия яқунларига кўра дифференциал стипендия оладилар. Ўртача ўзлаштирувчи талаба учун «ҳамма талабалар» оладиган стипендия микдорини назарда тутиб, ўзини тинчлантиради, аълочи эса, ўзиникини нафақат оддий, ўртачалар билан балки, давлат стипендиялари оладиганлар билан ҳам солиштиради. Кўрсаткичлар қанчалик юқори бўлса, шунга мос даъвогарлик даражаси ҳам юқори бўлади, шахснинг қиёслаш гуруҳлари ҳам ортиқроқ бўлади.

Негатив гуруҳлар - шундайки, шахс уларнинг ҳатти-ҳаракатларидан атайлаб воз кечади, чунки улар шахсий қарашлардан мутлоқ фарқ қилади. Масалан, икки қўшни бир-бири билан муросалари келишмаса, ҳаттоки, деворларини оқлашда ҳам бири танлаган рангни иккинчиси танламайди. Бири «оқ» деса, иккинчиси - аксинча, «қора» деб тураверади.

Гуруҳларнинг турлари

Кундалик ҳаётда шахс мулоқотда бўладиган, вақтини биргаликда ўтказадилар кишилар гуруҳи ҳам турли хил бўлади. Масалан, агар одамлар кўчада тасодифий ҳодисани томошабини бўлиб туришган бўлса, уларни психология тилида гуруҳ эмас, **агрегация(оломон)** деб аташади. ҳақиқий гуруҳ учун ўша одамларнинг барчасига алоқадор умумий фаолият ва ҳамкорлик қилиш, бир-бирларига таъсир кўрсатиш имконияти бўлиши керак. Америкалик психолог Ч. Кули ҳамкорликнинг даражаси мезонига кўра гуруҳларни бирламчи ва иккиламчи турларга бўлиб ўрганишни таклиф этган эди. *Бирламчи гуруҳда* шахслараро ўзаро таъсир «юзма-юз, бевосита» рўй беради. Масалан, оила даврасидаги, синфдаги, ҳисобчилар хонасида ўтирганлар бирламчи гуруҳга мисолдир.

Иккиламчи гуруҳларда ҳар доим ҳам одамларнинг бевосита мулоқотда бўлиш имкониятлари бўлмайди. Улар ўртасидаги муносабат ва ўзаро таъсир билвосита бўлади. Масалан, йирик бир ташкилотдаги тизимлар орқали мулоқот, касаба уюшмасига бирлашган одамлар, «Ватан» тараққиёти партияси аъзоларининг боғлиқлиги иккиламчи гуруҳга мисол. Уларда ҳам умумийлик бўлади, масалан, ўша партияни оладиган бўлсак, улар Қашқадарёда бўладими, Фарғонадами, барибир умумий ғоя атрофида бирлашишади, аъзолик бадалларини вақтида тўлаб туришади, сайлов олди компанияларида бир - бирларини қўллаб-қувватлаб турадилар.

Кўпинча гуруҳларни расмий ва норасмий турларга ҳам бўлиб ўрганишади. *Расмий гуруҳдаги* муносабатлар расмий нормалар ва ҳуқуқ бурчлар тизими билан белгиланган бўлади. Масалан, гуруҳда бошлиқ билан ходимлар ўртасидаги муносабатларни таъминловчи гуруҳ расмий бўлса, *норасмий* - ички, бевосита психологик муносабатларни таъминловчи гуруҳ ҳисобланади. Масалан, дўстлар гуруҳи, ёки талабалар гуруҳидаги барча кизларнинг танаффус пайтидаги мулоқоти гуруҳи.

Турли гуруҳлар инсон ҳаётида бир неча функцияларни бажарадилар:

- а) ижтимоийлаштирувчи функция;
- б) инструментал, яъни, аниқ меҳнат функцияларни амалга оширишга имкон берувчи муҳит;
- в) экспрессив - одамларнинг ўзгаларнинг тан олишлари, ҳурматга сазовор бўлиш, ишонч қозонишини таъминлаш;
- г) қўллаб-қувватлаш, яъни, қийин пайтларда, муаммолар пайдо бўлганда одамларни бирлаштириш функцияси.

Р.С.Немов кичик ижтимоий гуруҳларнинг куйидаги классификациясини таклиф этган. (7 - расм)

7-расм.

КИЧИК	ГУРУҲЛАРНИНГ
ТУРЛАРИ	

Шартли (номинал)	реал (ҳақиқий)
------------------	----------------

Табиий	лаборатория типли
--------	-------------------

<i>Формал (расмий)</i>	<i>Ноформал (норасмий)</i>
<i>кучсиз ривожланган</i>	<i>Кучли ривожланган</i>
<i>Корпорация</i>	<i>Жамоалар</i>
<i>Референт</i>	<i>Нореферент</i>

Гуруҳ ўлчамлари ва унинг тизими

Гуруҳлар улардаги одамлар сонига кўра *катта ва кичик гуруҳларга* бўлинади. Психологияда кўпроқ кичик гуруҳлар ўрганилади. Уни неча киши ташкил этиши, неча киши ҳамкорликлаги фаолитяти кўпроқ самара бериши масаласи амалий аҳамиятга эгадир. Кўпчилик олимлар гуруҳнинг бошлангич нуқтаси сифатида миқдор жиҳатдан икки кишини - *диадани* тан олишади. Поляк олими Ян Шепаньский бунга қўшилмаса-да (унинг фикрича камида уч киши - триададан бошланади), ҳар қалай диада ўзига хос уюшма сифатида тан олинган. Масалан, янги оила куриб, бирга яшаётган кишилар, севишганлар, икки дўст - ўзига хос кичик гуруҳ. Ҳар қандай кичик гуруҳга хос сифат шуки, унинг аъзолари бир-бирлари билан бевосита мулоқотга киришиш, «юзма-юз» бўлиш имкониятга эга бўлади. Ҳар бир киши учун шу гуруҳ жуда аҳамиятли бўлиб, унинг нормаларига ўзи хоҳлаб-хоҳламай бўйсунга бошлайди. Кичик гуруҳнинг чегараси масаласи ҳам кўп муҳокама қилинади.

Г.М. Андреева бу чегарани 12-15 киши деб ҳисобласа, америкалик Морено ўз вақтида бу чегарани 30-40 гача сурган эди. Лекин бизнингча, унинг юқори чегараси неча киши бўлишидан қатъий назар, ўзаро бевосита мулоқот имкониятини бериши ва ҳар бир аъзо бир-бирига таъсир кўрсата олиши керак.

Ҳар бир ўзига хос психологик тизимга ҳам эга. Уни ташкил этувчи элементлар нисбатан барқарор бўлиб, улар гуруҳ аъзолари хулқ-атворини мувофиқлаштириб туради. Аввало гуруҳнинг *мақсадини* ажратиш керак. Мақсад - одамларни жамоа меҳнати атрофида уюштириб, бирлаштирувчи психологик элементдир. Масалан, барча талабаларнинг мақсади - ўқиш, профессоинал малака орттириб, мутахассис бўлиб етишиш.

Гуруҳнинг *автономлиги даражаси* ҳам маълум аҳамиятга эга омил, чунки ҳар бир аъзо умумий мақсад асосида бирлашган бўлса ҳам, уларнинг ҳар бирининг ўз бурч ва вазифалари бор ва шу нуқтаи назардан ҳар бир одам ўз имкониятларини ўзича ишга солиб, ўзаро муносабатларга сабаб бўлади.

Гуруҳнинг психологик тизимга таъсир этувчи омилларга яна уларнинг жинсий, ёш жиҳатдан, маълумоти ва малакаси нуқтаи назаридан фарқ қилувчи ва уйғунликни ташкил этувчи омиллар ҳам қиради.

Гуруҳнинг *уюшганлиги* ҳам динамик кўрсаткичлардан бўлиб, шу нуқтаи назардан ҳар бир гуруҳ бир-биридан фарқ қилади. Масалан, одамлар ҳамкорликда бажараётган ишнинг қизиқарли ва ҳамма учун манфаатли эканлиги, гуруҳ нормаларининг аъзолар томонидан умуман олганда қабул

килиниши, қадриятлар тизимини тасаввур қилишдаги фикрлар мослиги уюшқоқликнинг мезонларидир.

Гуруҳнинг тизими яна унинг катта-кичиклигига ҳам боғлиқ. Масалан, 5-10 кишидан иборат гуруҳдаги муносабатлар яхшироқ, уйғунроқ ва фаолият самаралироқ ҳисобланади. Чунки бундай гуруҳларда норасмий мулоқот учун маъқул шароит мавжуд бўлади. Бундай гуруҳларда «гуруҳбозлик» деган иллат ҳам бўлмайди. Гуруҳнинг ҳажми ортиб борган сари уларда расмиятчилик, расмий юзаки муносабатлар кўпаяди ва бу одамлар ўртасидаги инсоний муносабатларда ўз аксини топади.

Жамоларда психологик ўзаро мослик

Гуруҳ ҳаёти ва ундаги аъзоларнинг ўзларини яхши ҳис қилишлари кўп жихатдан уларнинг ҳамкорликда ишлай олишлари ва бир-бирларига ижобий муносабатда бўла олишларига боғлиқ. Бу ҳодисани тушунтириш учун психологияда психологик мослик тушунчаси мавжуд. *Психологик мослик деганда*, гуруҳ аъзолари сифатлари ва қарашларининг айнанлиги эмас, балки улар айрим сифатларининг мос келиши, қолганларининг керак бўлса, тафовут қилиши назарда тутилади. Мосликнинг мезони сифатида Н. Обозов кўйидагиларни ажратади:

- а) фаолият натижалари;
- б) аъзоларнинг сарфлаган куч - энергиялари;
- в) фаолиятдан қониқиш.

Икки хил ўзаро мослик фарқланади: психофизиологик ва ижтимоий психологик. Биринчи ҳолатда фаолият жараёнида одамларнинг бир хил ва мос тарзда ҳаракат қила олишлари, реакциялар мослиги, иш ритми ва темпидаги уйғунликлар назарда тутилса, иккинчисида ижтимоий ҳулқдаги мослик - установакалар бирлиги, эҳтиёж ва қизиқишлар, қарашлардаги монандлик, йўналишлар бирлиги назарда тутилади. Биринчи хил мослик кўпроқ конвейер усулида ишланадиган саноат корхоналари ходимларида самарали бўлса, бу олийгоҳ ўқитувчилари, ижодий касб эгаларида иложи йўқ ва бўлиши мумкин эмас, уларда кўпроқ ижтимоий психологик мосликнинг аҳамияти каттадир.

Ўтказилган тадқиқотлар психологик мосликнинг кўплаб кирралари бўлиши мумкинлигини исбот қилди. Асосан шуни унутмаслик керакки, қайси фаолият ва унинг мақсади одамларни бирлаштирган бўлса, ўша мақсадни идрок қилиш ва биргаликда англаш истагида уйғунликнинг бўлиши катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлади.

Группавий қарорлар қабул қилишда ўзаро таъсир масаласи

Гуруҳда одамларнинг бир-бирларини ёқтиришлари ёки аксинча, инкор қилишлари кўпинча турли хил қарорлар қабул қилиш жараёнида рўй беради. Группавий қарорлар қабул қилиш индивидуал қарорлар қабул қилиш жараёнидан тубдан фарқ қилмайди. Иккаласида ҳам аввал муаммо

аниқланади, маълумотлар тўпланади, бир нечта таклифлар илгари сурилади ва нихоят, энг маъкули қабул қилинади. Лекин гуруҳда бу жараён бироз бошқачароқ кечади ва низолар кўпинча айнан шу жараён билан боғлиқ бўлади.

Америкалик психолог Т. Митчеллнинг фикрича, ўзаро таъсир группа шароитида қуйидаги омиллар воситасида рўй беради:

1) айрим аъзолар бошқаларига нисбатан кўпроқ гапиришга мойил бўладилар;

2) юқорироқ мавқега эга бўлган шахслар қарорлар чиқариш жараёнида ҳам бошқаларга тазъийқ ўтказишади;

3) гуруҳда кўп вақт ўзаро фикрлардаги келишмовчиликларнинг олдини олишга кетиб қолади;

4) гуруҳда айрим одамлар таъсирида асосий мақсаддан четлаш ва мақсадга номувофиқ қарорлар қабул қилиш ҳоллари кузатилади;

5) барча аъзолар ўзлари сезмаган ҳолда конформлиликка берилишлари ва гуруҳ таъсирига тушиб қоладилар. Шунинг учун ҳам баъзан мажлисни олиб борувчи раис кун тартибини эълон қилган бўлса-да, ундан чалғиб кетиши ва ўринсиз қарорлар қабул қилиши мумкин.

Лекин группавий қарорлар қабул қилиш жараёнининг энг катта ижобий томони шундаки, унда кўплаб фикрлар туғилади ва ўртага ташланади. Бу фикрлар шундай шароит яратадики, охир-оқибат алоҳида индивидуал фикрлардан бироз бўлса-да, фарқ қиладиган оригинал янги фикр пайдо бўлади. Шунинг учун ҳам раҳбарлик санъати кўпчилик фикрига таянган ҳолда охирида энг маъкул қарорга кела олишдир. Лекин салбий томони шундаки, группавий музокара ва қарорлар қабул қилиш жараёни баъзи аъзоларда лоқайдлик («Менга нима, улар гапиришяпти-ку» каби), ташаббуссизлик («Барибир меники қабул қилинмайди, гапирим нима қилдим?») каби) иллатларини ҳам пайдо қилиши мумкин. Бу ўша муҳитда айрим одамлар фикри доимо қўллаб - қувватланган, айрим одамларга эътибор, имтиёз берилган шароитларда раҳбарнинг айби билан рўй беради.

Хоффман ўз экспериментларида группавий қарорлар қабул қилишга гуруҳнинг таркиби таъсир қилиш мумкинлигини исбот қилган. Унинг фикрича, яхши, сифатли, ижобий фикрлар ва қарорлар гуруҳ таркиби ҳар хил (гетероген таркиб) бўлган шароитларда унинг таркиби бир хил (гомоген) бўлгандан анча кўп ва сифатли бўлади. Гомоген гуруҳларда (масалан, тахминан бир хил ўзлаштирадиган талабалар гуруҳи) қарорлар қабул қилиш мобайнида конфликтларнинг кам бўлиши ва қарорлар тезда қабул қилиниши аниқланган.

Ҳар қалай қарорлар қабул қилиш жараёни психологик жиҳатдан *таваккалчиликка* асосланиши ҳам исботланган. Лекин таваккалчилик даражаси гуруҳ шароитида индивидуал ҳолатдагидан анча паст бўлар экан. Ўртача гуруҳ аъзосининг бу ўриндаги фикри: «Таваккал шу гапни айтмайчи, номаъкул бўлса, гуруҳ бор-ку, улар маъқуллашган-ку?». Демак, гуруҳ шароитида қабул қилинган ҳар қандай қарор моҳиятан ижтимоий характерли

бўлиб, унинг тўғри ва фойдали, натижали бўлишида раҳбарнинг роли катта бўлади.

Гуруҳдаги психологик муҳит ва уни ўрганиш

Гуруҳ ва жамоалар тўғрисида гап кетганда, кўпинча унинг «маънавий муҳити», «психологик муҳити» деган иборалар ишлатилади. Чунки бу нарса ўша ердаги ишнинг яхшилиги, фаолиятнинг самараси билан боғланади. *Ижтимоий психологик муҳит деганда, биз ўша гуруҳнинг аъзолари фикрлари, ҳиссиётлари, дунёқараши, установкалар ва ўзаро муносабатларидан иборат бўлган эмоционал-интеллегуал ҳолатни тушунамиз.* Бу ўриндаги асосий омил - бу аъзоларнинг ўзаро муносабатларидир. Маълумки, ўзаро муносабатлар иш юзасидан, фаолият мақсадлари ва мазмуни билан ҳамда бевосита бир - бирларини ёқтириш-ёқтирмасликка асосланган инсоний эмоционал ҳиссиётлар кўринишида бўлиши мумкин. Профессинал фаолиятни бажариш жараёнида табиий биринчи типли муносабатлар устивор бўлиб, иккинчиларининг характери биринчисидан келиб чиқади. Дўстлар тўпланган даврадаги муҳит эса аксинча, бевосита симпатияларга таянади.

Ижтимоий психологияда ана шундай психологик муҳитни экспериментал тарзда ўрганишга катта эътибор берилади. Энг кенг тарқалган усуллардан бири социометрия бўлиб, унинг асосчиси америкалик олим Жон Морено ҳисобланади. Социометрия лотинча «so cietas» - жамият, ва «metreo» - ўлчайман сўзларидан олинган бўлиб, гуруҳдаги шахслараро муносабатларни ўлчашга қаратилган техникадир. Назарий социометрия унинг муаллифи фикрича, жамиятдаги барча низолар, муаммоларни ечишнинг усулларидан бири - инсонлар ўртасидаги муносабатларни ўрганиш ва шунга кўра, жамиятда ўзгаришларни амалга ошириш керак, деган ғояга асосланади. Амалда эса ҳар бир жамоаларда махсус социометрик сўровлар ўтказилади ва унинг натижалари ташкилий жараёнларда инобатга олинади.

Лекин охириги пайтларда социометрияга назар ўзгарган, унинг юзлаб модификациялари, турлари ишлаб чиқилди. Аҳамиятлиси шуки, уни ҳақиқатдан ҳам гуруҳдаги маънавий-психологик муҳитга таъсир этувчи эмоционал муносабатларни аниқлашда мутахассис томонидан ишлатиш мумкин. Бунда ҳар бир гуруҳ аъзоси танлов шароитига солинади, яъни у ёки бу шароитда, вазиятда ёки фаолиятни бажаришда ўзига ёққан (ёқмаган ҳам) шеригини гуруҳдошлари орасидан танлаши керак. Масалан, мактаб ўқувчиларига «Ким билан бирга дарс тайёрлашни хоҳлардинг?», «Ким билан мактаб ер участкасидаги ҳашарда ёнма-ён туриб ишлашни истардинг?», меҳнат жамоаларида эса «Бошлиқ томонидан берилган муҳим топшириқни икки киши бажариши керак бўлса, шерикликка кимни олган бўлардингиз?», талабаларда «Хорижга ўқишга юборишса, гуруҳдошларингдан кимлар сенга шерик бўлишини истайсан?» каби саволлар билан мурожаат қилинади. Сўров аноним бўлиб, ҳар бир иштирокчи 3-5 тагача танлаш ҳуқуқига эга бўлади.

Натижалар жадвалга солиниб, қайта ишланади ва ҳаттоки, график тарзида чизилади. Қуйида меҳнат жамоасида қўлланилиши мумкин бўлган социометрик тестдан бири ҳавола этилган.

Тест учун қуйидаги саволларни таклиф этиш мумкин:

1. Гуруҳингиздаги одамлар орасидан бевосита доимо у билан ишлашни хоҳлаган уч кишининг номини ёзинг:

1.

2.

3.

2. Сиз билан бирга ишлайдиган ҳамкасбларингиздан кимлар билан бирга бўш вақтингизни ўтказишни хоҳлардингиз. (уч киши)

1.

2.

3.

3. Ҳамкасбларингиздан ўз ишини зўр маҳорат билан бажарадиган уч кишининг номини ёзинг:

1.

2.

3.

Методика гуруҳдаги одамлар бир-бирларини яхши билган тақдирдагина ўтказилади. Маълумотларни қайта ишлаш ҳар бир ходимнинг тўплаган танловларини санаш ва таҳлил қилишга асосланади. Улар асосида гуруҳдаги лидерни ва лидерлик стилини аниқлаш мумкин. Социометрия корхона таркибида кадрлар заҳирасини шакллантириш, ҳар бир ходимнинг рейтингини аниқлаш орқали уларда лидерлик сифатларининг борлигини ўрганишга имкон беради.

Мавзу юзасидан қисқача хулосалар:

Ушбу мавзу мобайнида шахс учун муҳим бўлган муомаланинг техникалари тўғрисидаги маълумотлар кенг тарзда келтирилган. Вербал, новербал ва паралингвистик таъсир воситаларининг амалиётда қўлланиш усуллари кўрсатилган. Инсоний муомала ва мулоқотнинг психологик воситалари ва шарт-шароитлари, ижтимоий институтларининг бу жараёндаги ўрни: “Оила-боғча-маҳалла-мактаб-маҳсус ва олий таълим муассасалари - меҳнат жамоалари” тизимидаги ўрни таҳлил қилинган

Ушбу мавзуда шахслараро муносабатлар тизимида гуруҳлар батафсил таҳлил қилинган. Шахс шаклланишида муҳим бўлган референт гуруҳларга алоҳида тавсиф берилган. Бу эса талабанинг ўзини қуршаб турган гуруҳ аъзоларини янада чуқурроқ англаш имкониятини беради. Жамоалардаги психологик ўзаро мослик ва унинг аҳамияти келтирилган. Талабаларнинг бўлғуси меҳнат фаолиятларини унумли бўлишида бу омилнинг нечоғлик муҳим эканлиги

улар тасаввурига сингдирилади. Гуруҳлардаги психологик муҳит ва уни ўрганиш бўйича амалий тавсиялар ва методикалар мавзунинг қанчалик аҳамиятли эканлигини кўрсатади. Гуруҳлардаги лидерлик ҳодисаси, унинг “раҳбар” тушунчасидан фарқи, лидерликнинг сифатлари ва таъсир услублари ҳаётга боғлаб тушунтирилган.

Мавзу юзасидан таянч сўзлар:

Психологик таъсир, вербал таъсир, паралингвистик таъсир, новербал таъсир. Референт гуруҳ, агрегация, расмий, норасмий гуруҳ, уюшганлик, психологик мослик, социометрия.

Глоссарий:

Диалог – икки ва ундан ортиқ кишиларнинг ўзаро оғзаки гаплашиши.

Диалогик нутқ – нутқ турларидан бўлиб, бунда сўзловчилар баробар тенг, биргаликда фаоллик кўрсатади.

Монологик нутқ – бир одамнинг ўз фикрларини оғзаки ёки ёзма равишда ифодалаш нутқи.

Мулоқот – икки ёки ундан ортиқ одамларнинг ўзаро бир-бирига таъсир этиши.

Гуруҳ – одамларнинг биргаликдаги фаолият мазмуни ёки мулоқотда бўлиш характери каби қатор белгиларга асосланган ижтимоий жамоа.

Жамоа – мақсадлари жамият мақсадига мс келадиган умумий фаолият билан бирлашган одамлар гуруҳи.

Жамоанинг негизи – умумий фикр, мақсад ва ишлаб чиқаришаг тааллуқли қарорларни шакллантирувчи жамоа аъзолари.

Кичик гуруҳ – аъзолари биргаликдаги фаолият билан шуғулланувчи ва бевосита шахслараро муносабатда бўлувчи кишилар гуруҳи.

Референт гуруҳ – шахснинг ҳар томонлама ишонган, ўзига яқин тутган гуруҳи.

Мавзу юзасидан топшириқлар:

Кўрилган саволлар:

Мулоқот ва инсоний муносабатлар психологияси.

Мулоқотнинг инсон ҳаётида тутган ўрни ва функциялари.

Мулоқотнинг психологик тизими.

Мулоқотнинг шахс ривожланишидаги аҳамияти. Ёлғизлик.

Мулоқотнинг техникаси муаммоси. Тўғри гапириш санъати.

Тинглаш, унинг психологик моҳияти ва техникаси.

Мулоқотнинг ёш ва индивидуал хусусиятлари.

Самарали мулоқот сирлари.

Шахс ва гуруҳ муаммоси. Гуруҳлар классификацияси.

Гуруҳ ва жамоаларнинг психологик хусусиятлари.

гуруҳларда хулқ нормалри ва қадриятларнинг шаклланиши.
Гуруҳлардаги динамик жараёнлар.
Ижтимоий психологик ўзаро мослик ва унинг мезонлари.
Социометрик техника ва уни амалиётда қўллаш.

Семинар машғулотларида муҳокама қилинадиган саволлар:

Мулоқот қандай амалга оширилади?
Мулоқотга эҳтиёж қандай сабабларга асосан юзага келади?
Мулоқот қандай вазифаларни бажаради?
Психологик таъсир воситалари қандай?
Таъсирнинг адресати - ким ҳисобланади?
Профессионал тинглаш техникасига нималар киради?
Ижтимоий психологик тренинг нима?
Тренингга қўйиладиган талаблар қандай?
Ролли ўйинларнинг моҳияти нимада?
Гуруҳий мунозаралар қандай ўтказилади?
Гуруҳга қўйиладиган талаблар нимада?
Референт гуруҳ деб нимага аталади?
Референт гуруҳ турлари қандай?
Гуруҳларнинг қандай турлари мавжуд?
Психологик мослик деганда нима тушунилади?
Мосликнинг қандай мезонлари мавжуд?
Ижтимоий психологик муҳит деганда нима тушунилади?
Социометрия усули қандай қўлланилади?
Этнопсихологик нимани ўрганади?
Гуруҳнинг уюшганлиги нима?

Мустақил ишлар мавзўлари:

Инсон ва ҳайвон мулоқотининг ўзига хос томонлари.
Болалар ва катталар мулоқотининг ўзига хослиги.
Амалий мулоқотнинг техникаси ва стратегияси.
Таъсирчан муомала сирлари.
Шарқ алломалари мулоқот этикаси ва маҳорати ҳақида.
Шахс интеллектуал тараққиётида мулоқотнинг роли.
Аудитория билан мулоқотнинг сирлари ва этикаси.
Инсоний муносабатлар этикаси ва психологияси.
Бозор муносабатлари шароитида шахслараро муносабатларни
такомиллаштириш муаммоси.
Одамларни шахслараро муомалага ўргатиш йўллари. ИПТ.

Тавсия этиладиган адабиётлар:

- Каримов И.А. Баркамол авлод - Ўзбекистон келажакнинг пойдевори.- Т., 1997
- Ғозиев Э.Г. Умумий психология. Тошкент. 2002.1-2 китоб.
- Ғозиев Э.Г. Муомала психологияси. Т-2001.
- Майерс Д. Социальная психология. - М., 1997
- “Психология.” Уч.Т-2. “Прспект”. Москва - 2004.
- Психология и педагогика. Под редакцией А.А.Радугина. Изд. “Центр” 2003
- Гамильтон. Я.С. “Что такое психология”. “Питер”, 2002.
- Ананьев Б.Г. “Человек как предмет познания”. “Питер”, 2001.
- Дружинина В. “Психология “. Учебник. “Питер”, 2003.
- Бурлачук Ф. Психодиагностика. “Питер”, 2002.
- Айзенк М. Психология для начинающих. “Питер”, 2000
- Болотова А.К, Макарова И.В. Прикладная Психология: Учебник для вузов.- М.Аспект Пресс, 2002 – 383 с.
- Веденская Л.В, Павлова Л.А. Деловая риторика: учебное пособие для вузов.- М.:ИКЦ “МарТ”, 2004-512 с.
- Воспитаи своего лидера, как находить, развивать и удерживать в организации талантливых руководителей. \ Пер. с англ.-М.: Издательский дом “Вильямс”, 2002.- 416 с.
- Ложкин Г.В. Повякель Н.И Практическая психология в системах “человек техника”: Учеб.пособие.- К.: МАУП, 2003 – 296 с.
- Немов Р.С. Практическая Психология Познание себя: Влияние на людей:Пособие для уч-ся-М:Гуманит. Изд.Центр ВЛАДОС, 2003.320 с.
- Справочник по решению кроссвордов и сканвордов .- Ростов н\Д: Владис, 2002. – 640 с.

Мавзу юзасидан интернет тармоғи бўйича адабиётлар рўйхати:

1. www.expert.psychology.ru
2. www.psychology.all.ru
3. www.psychology.net.ru
4. www.psy.piter.com

ДИҚҚАТ, СЕЗГИ ВА ИДРОК.

РЕЖА:

Билиш жараёнлари ва профессионал фаолият.

Билиш жараёнлари.
Диққат ва унинг хусусиятлари.
Диққатнинг турлари.
Идрок ва унинг хусусиятлари.
Идрок қилиш қонуниятлари.

5.1. Билиш жараёнлари ва профессионал фаолият

Профессионал фаолият шахсдан жуда кўп билимларни ҳамда малакаларни талаб қилади. Нима учун у ёки бу касбни танлаганини англаб етган шахс (мотивлар муаммоси), энди ўз фаолияти ва қобилиятларини бошқара билиши ва ўз устида муттасил ишлаб, малакаларини орттириб бориши шарт. **Профессионал билимдонлик** шу нуқтаи назардан шахс умумий маданиятининг шундай йўналишики, унга фақат касбига тааллуқли бўлган билимлардан ташқари шу билимларнинг ҳосил бўлиш йўллари ва малакаларнинг такомиллашувини таъминловчи психологик жараёнлар ва ҳолатларни билишни ҳам тақозо этади. Бу психологияда билиш жараёнлари ва уларнинг моҳиятини ва кечишини билиш демакдир.

Маълумки, одамлар бир-бирларидан кўп жиҳатлари билан фарқ қиладилар. Масалан, айримлар кўрган-кечирганларини жуда яхши эсда олиб қолиб, керак вақтда аниқ эсга тушира оладилар. Баъзилар кўзи билан кўрган ҳар қандай объектни майда деталларигача баён этиш қобилиятига эга. Яна бирлари эшитган нарсалари хусусида аниқроқ фикрлайди, кимдир содда, равон тилга ўз ҳис-кечинмаларини айта олса, бошқалар - ҳар бир хикояга албатта, фантазия элементларини кўшишга мойил бўладилар. Демак, одамларнинг ташқи оламдан оладиган таассуротлари ва уларни онгда тартиблаштириш қобилиятлари ҳар хил бўларкан. Иккинчи томондан, шундай касб-корлар борки, у шахсдаги у ёки бу сифатларнинг мукаммаллашиб боришига имкон беради. Масалан, йирик автоматик бошқарув тизимларида ишлайдиган оператор ўз диққатини ҳар қандай майда ўзгаришларга ҳам қаратишга ўрганса, конструктор мавҳум математик ҳисоб - китобларга уста бўлиб боради. Иқтисодчи - молиячи пулнинг ҳар бир тийинидан фойда олишга ўрганса, шоир табиатан барча ҳодиса ва воқеаларни бадиий бўёқларда, ўзига хос идрок қилишга мойиллиги ошади. Демак, одамнинг ташқи олам хосса ва хусусиятларини онгида акс эттириши унинг иқтидори ўсиши ва профессионал малакалари ривожланганлигига боғлиқ тарзда кечади. Шунинг учун ҳар онгнинг муҳим акс эттириш шакллари бўлмиш билиш жараёнлари - идрок, сезгилар, хотира, диққат, тафаккур, ирода ва ҳиссиётларнинг инсон ҳаёти ва профессионал ўсишидаги ролига тўхтаб ўтамиз.

Бу жараёнлар инсонга жуда яқин ва таниш. Чунки ҳар биримиз онгимиз борлигини, атрофдаги нарсалар ва ҳодисаларнинг айрим алоҳида ҳамда яхлит хусусиятларини биламиз. Бу нарса ва ҳодисалар бизда ҳар бир алоҳида шароитда ўзига хос ҳиссий - кечинмаларни келтириб чиқаришини

ҳам биламиз. Масалан, қорнингиз оч қолганда, емишга бўлган талабингизни ҳақиқатан бор ёки йўқлигини бировлардан сўрамайсиз-ку? Ёки китоб мутоала қилаётган шахс шу китобни рост билан ҳам ўзи ўқиётганлигини бошқалардан сўрамайди. Бундай ишлар ўз-ўзидан табиий жараёнлардай кечаверади. Фақат имтиҳон пайтида кеча кечаси билан мутоала қилиб, ўрганиб чиққан материални нега ҳозир домла олдида эслай олмаётганлигингиз сизни кўпроқ қизиқтиради ва сиз «Хотирам устида ишлашим керак» деган хулосага келасиз.

Дарҳақиқат, билиш жараёнлари ҳам маълум маънода бошқариладиган жараёнлар бўлиб, агар сиз ўз имкониятларингизни кенггайтириш ёки иқтидор даражангизни орттирмоқчи бўлсангиз, бу жараёнларга оид маълум қоидалар ва хусусиятларни билиб олишингиз керак.

5.2. Билиш жараёнлари

Инсон онги бир қарашда яхлит нарса, аслида у айрим алоҳида жараёнлардан иборат. Шунинг учун ҳам атроф-муҳитни, ўзимизни билишимизга имкон берувчи онгни ўрганиш учун уни алоҳида психик жараёнларга бўлиб ўргана бошлаганлар. Бу жараёнлар - сезгилар, идрок, хотира, диққат, тафаккур, нутқ ва бошқалардир. Бу жараёнлар шу қадар бир-бирлари билан боғлиқки, бирини иккинчисиз тасаввур қилишнинг ўзи қийин. Масалан, кўриб идрок қилиб турган нарсангизни фикрламай кўрингчи, унинг моҳиятини биласизми? Диққат билан кўрган ёки ўқиган текстингизни эслаб қоласиз. Ёки бирор нарса тўғрисида фикрлаш учун бизга бир вақтда ҳам илгариги идрок образлари, ҳам эслаб қолиш маҳоратимиз, ҳам ички нутқимиз, иродамиз ва диққат керак бўлади. Ҳаттоки, тасодифан қўлимизга кириб кетган зирапчага берган реакциямиз ҳам эмоциялардан ташқари, ўша нарсанинг бу ерда қандай пайдо бўлганлиги каби қатор тафаккур жараёнларини келтириб чиқаради.

Мураккаб компьютер техникаси чиққандан кейин одамнинг ўз психик жараёнларига қизиқиши янада ортди. Энди маълумотларни қабул қилиш (анъанавий идрок деб аталувчи жараёнга ўхшаш), уларни қайта ишлаш (тафаккурга ўхшаш) ва уни сақлаш (хотира) ҳақида кўп гапирадиган бўлиб қолдик. Лекин бу инсондаги табиий жонли жараёнлар аҳамияти ва тарбияси масаласини янада юқори кўтарди.

Психология соҳасида экспериментал ишларнинг муваффақиятли амалга оширилиши аслида инсон психикаси компьютердан кўра мураккаблиги ва одам англаган маълумотларидан кўпроқ нарсаларни идрок қилиб, қабул қилишини исботлади. Масалан, махсус асбоблар ёрдамида аслида одам кўрмаётган, ҳис қилмаётган жуда кучсиз сигналлар ҳам физиологик реакцияларни келтириб чиқараётганлиги қайд этилди. Масалан, шу нарса аниқланганки, одам кино кўраётганда бир секундда 24 кадрни идрок қилади ва бирор тасвир кўз ўнгида гавдаланади. Психологлар шундай эксперимент қилишди: кунларнинг бирида ўзига хос тасвир намоён этилди.

24 та кадр ўрнига 25 кадр бериб, ўша 25-кадрда «Кока - кола ичинг» деган ёзув берилди. Табиий, оддий идрок бу битта кадрни илғамайди. Лекин кинотеатр буфетида ушбу ичимликни ичиш кадрдан кейин 18 фоизга ошган. Демак, аслида онг бу маълумотни қабул қилган, лекин реал англаш, ойдинлашув рўй бермаган экан.

Аналогик ҳолат хотирамизда ҳам тез-тез рўй беради. Кимнидир учратиб қоламизда, ўйланамиз: қаерда кўрган эканман? Ҳеч эслолмайсиз, лекин юзи, кўзи ва бошқа сифатлари танишдай. Буни ҳам шундай изоҳлаш лозимки, одам кўрган-кечирганлари аслида мияда сақланади, биз онг соҳасига айримларинигина чиқара оламиз. Фақат, касал бўлиб ёки бирор нарсадан қаттиқ ташвишга тушганимизда калламизга ҳар хил уй-фикрлар келаверади. Ўшалар аслида бор нарсаларнинг беихтиёр тикланиши.

Онгдаги маълумотларнинг аслида миямиздагилардан камлигининг асосий сабаби - одам ҳар қандай маълумотни *саралаб, танлаб қабул қилади*, ўзи учун «аҳамиятсиз» деб баҳолаган нарсага диққат ҳам қилмайди, эслаб қолмайди ҳам. У ўз онгида барча мавжуд маълумотни ўзига хос тарзда қайта ишлайди, ўзгартиради. Шунинг учун ҳам ҳар бир инсон ўзига хос ва қайтарилмасдир - индивидуалдир, дейилади. Билиш жараёнлардаги индивидуаллик сабабларини тушуниш учун энг муҳим билиш жараёнлари билан танишамиз.

5.3 Диққат ва унинг хусусиятлари

Киши онгини бир нуқтага туплаб муайян объектга қаратилишига диққат дейилади.

Кишиларнинг диққати хулқ ва амалий фаолият таркибига киради. Диққат фаолият жараёнида кишининг онги йўналтирилган объектга унинг муносабатини ифодалайди. У шахснинг эҳтиёжлари, қизиқишлари ва бутун йўналиши билан чамбарчас боғлиқдир.

Баъзи психологлар диққатни энг оддий шартсиз рефлектор реакцияларидан иборат дейишади. Бундай фикр билан келишиб бўлмайди, Чунки диққат ҳамма вақт ихтиёрий онгли равишда юз беради. Шунингдек, диққат психиканинг қандайдир бирор турига, масалан, иродавий иш ҳаракат билан бирдай деб ҳисоблашга уринувчилар билан ҳам келишиш мумкин эмас. Диққат психиканинг турли хил формалари, идрок ва тафаккур, хотира ва хаёл, ҳиссиёт ҳамда иродавий ҳаракатнинг муҳим томони ҳисобланади.

Диққат ўқувчининг ўқув ишида бениҳоя муҳим ўрин эгаллайди. Ўқувчи ўқитувчининг тушунтириш ишига кулоқ соладими, ўрганилган материални эсга тушурадими, масалани ечиш йўлини ўйлайдими, двигателнинг схемасини хаёл қиладими-мана шу психика формаларини барчасидаги зарурий шарт диққатни муайян объектларга йўналтира билиш ва бир вақтнинг ўзида ҳеч нарсага чалғимасликдир.

Диққатнинг физиологик асоси бош мия пустлоғининг айрим қисмларида оптимал куз0алиш марказининг ҳосил бўлишидир.

Дикқатнинг энг муҳим хусусиятларини уч асосий белгиси: кучи, кенглиги ва динамиклигига қараб уч гуруҳга бўлиш мумкин.

Дикқатнинг кучи унинг марказлашуви ва интенсивлиги билан характерланади.

Дивватнинг марказлашуви – бу дикқатнинг қатъий чекланган объектлар доирасига тўпланишидир.

Дикқатнинг кенглиги унинг ҳажми ва тақсимланиши каби хусусиятлари билан белгиланади.

Дикқатнинг кулами бир вақтнинг ўзида қабул қилиниши мумкин бўлган объект ёки элементларнинг миқдори билан белгиланади. Дикқатнинг бу хусусияти ўз-ўзича эмас, балки бўлақлар йиғиндисини яхлит нарса деб тез ва чуқур тушунишни таъминловчи сифати тарзида муҳимдир.

Дикқатнинг кенглигини белгиловчи бошқа бир хусусияти унинг тақсимланиши, яъни кишининг ўз дикқатини бир вақтнинг ўзида бир неча объект ва фаолият турларига қарата олиш қобилиятидир.

Энди дикқат хусусиятларининг учунчи гуруҳи – унинг динамиклик хусусияти бўлиб ҳисобланади.

Дикқатнинг бврқарорлиги – бу дикқатни муайян мақсадга бўйсиндирилган фаолиятда узоқ вақт марказлаштириб турилишидир.

Дикқатнинг беқарорлиги – киши онгини бир объект устида ушлаб тура олмаслигидир.

Дикқатнинг тебраниши – бу дикқатнинг муайян объектга я на қайтиши ёки кучайишига боғлиқ ҳолда вақти-вақти билан қисқа муддатли чалғиш ёки бушашишидир.

5.4. Дикқатнинг турлари

Дикқатнинг асосий турлари ихтиёрий ва ихтиёрсиз дикқатдир. Дикқатни бундай турларга бўлиш ҳиссиёт ёки ироданинг устунлигига асосланади. Шу сабабли, баъзан дикқатнинг бу турлари иродавий ва эмоционал дикқат деб аталади. Дикқатнинг яна учинчи тури ихтиёрийдан сунгги дикқат бўлиб, у дастлабки икки турдаги дикқатнинг ўзига хос сиртезидан иборатдир.

Ихтиёрсиз дикқат махсус зўр беришни талаб қилмайдиган дикқатдир. У онгга таъсир этувчи предмет ёки ҳодисанинг бевосита қизиқиш уйғотишидан пайдо бўлади. Предмет ёки ҳодисани фондан ажратиб турувчи ва ихтиёрсиз дикқатни ҳосил қилувчи хусусиятлар қуйидагилардан иборат: кўзловчиларнинг кучи, кўзғатувчининг янгилиги, ва тусатдан таъсир қилиши, кўзғатувчининг ранги, ҳиди ва ҳараркатчанлиги ва бошқалардир.

Ихтиёрий дикқат таълим жараёнида ва меҳнат фаолиятида муҳим аҳамиятга эгадир.

Дикқатнинг бу тури ихтиёрсиз дикқатдан, биринчидан кўзланган мақсади билан фарқ қилади, яъни у кишининг олдига қуйган мақсадига боғлиқ бўлади. Иккинчидан, ундан уюшқоқликни талаб этади, бу аввалдан дикқатни тўплашга тайёрликда, шунингдек, эътиборнинг тўпланиш

жараёнини бошқара билишда ифодаланадиган уюшқоқликдир. Учинчидан иродавий диққатга диққатни жалб қилиш ва сақлаш жараёнида зўр бериш билан боғлиқ бўлган куч сарфлаш. Ниҳоят, туртинчидан, у фаолият жараёнидаги ўта барқарорлиги билан фарқ қилади.

Диққатнинг бу хусусиятлари фаолиятнинг маҳсулдорлигини анча орттиради. Бироқ иродавий диққат узоқ чузилса, жуда чарчатади ва диққатнинг бўлиниши ва чалғишига сабаб бўлади. Шунинг учун ўқувчиларда диққатнинг иккала турини ҳам усталик билан алмаштириб бориш, иродавий диққатни ҳосил қилиш ва сақлай билиш педагогнинг қийин, лекин жуда муҳим вазифаси ҳисобланади.

Аввалига иродавий диққатни талаб этадиган иш бирмунча ўзлаштирилгандан сў тобора қизиқарли бўла боради ва энди диққатни сақлаш учун алоҳида зўр беришни талаб қилмай қўяди. Шунда ихтиёридан сунгги диққат юзага келади.

5.5. Идрок ва унинг хусусиятлари

Психологларнинг фикрича, инсон ниманики идрок қилса, уни *фигура ва фон*да идрок қилади. Фигура - шундай нарсаки, уни аниқ англаш, ажратиш, кўриш, эшитиш ва туйиш мумкин. Фон эса аксинча, ноаниқроқ, умумийроқ нарса бўлиб, аниқ объектни ажратишга ёрдам беради. Масалан, гавжум бозорда кетаётган тақдирда ҳам ўз исмимизни биров айтиб чақирса, дарров ўша тарафга қараймиз. Исм - фигура бўлса, бозордаги шовқин - фон ролини ўйнайди. Бошқача қилиб айтганда, биз бирор нарсани идрок қилаётган пайтимизда уни албатта бирор фондан ажратиб оламиз. Масалан, гул бозорида айнан кип-қизил атиргул сизга ёқиб қолиб, ўшани харид қиласиз, қолган гуллар фондай онгингиз активига ўтмайди.

Шундай қилиб, *идрок - бу билишимизнинг шундай шаклики, у борлиқдаги кўплаб, хилма-хил предмет ва ҳодисалар орасида бизга айни пайтда керак бўлган объектни хосса ва хусусиятлари билан яхлит тарзда акс этишимизни таъминлайди.* Яъни, идрокнинг асосида нарса ва ҳодисанинг яхлитлашган образи ётадики, бу образ бошқаларидан фарқ қилади. Идрок ўзига нисбатан соддароқ бўлган сезги жараёнларидан ташкил топади. Масалан, олманинг шаклини, хидини, мазасини, рангини сезамиз, яъни алоҳида-алоҳида хоссалар онгимизда акс этади. Бу - сезгиларимиздир. Сезгилар яхлит тарзда идрок жараёнини таъминлайди. Лекин олимлар идрокни сезгиларнинг оддийгина, механик тарздаги бирлашуви, деган фикрга мутлоқ қаршилар. Чунки идрок онгли, мақсадга қаратилган мураккаб жараён бўлиб, унда шахснинг у ёки бу объектга шахсий муносабати ва идрокдаги фаоллиги асосий роль ўйнайди. Масалан, буни исботи учун кўпинча **Рубин фигураси** тавсия этилади. Унда иккита қора профиль оқ фонда берилган. Бир қарашда айримлар бу расмларга қараб, «Бу - ваза» деб атаса, бошқалар уни бир-бирига қараб турган икки киши юзининг ён томондан кўриниши, деб таърифлаши мумкин. Шуниси характерлики,

биринчи марта шу расмни кўрган одам уни яхлит идрок қилиб, нима эканлигини *тушунишига* ҳаракат қилади, лекин бирор фигурани кўргач, маълум вақтгача бошқасини кўрмай туради. Агар шу идрок даражаси қолса, яъни яна ниманидир кўришни хохламас, у иккинчи фигурани кўрмаслиги ҳам мумкин. Бу биздаги идрок жараёнларининг фаоллигимизга, объектга муносабатимизга бевосита боғлиқлигини кўрсатиб турибди. Иккинчидан, идрок бизнинг қайфиятимизга ҳам боғлиқ. Ташвиш билан йўлакчадан ўтиб кетаётиб, оёғингиз тагидаги нарса тугул, рўпарадаги одамни ҳам кўрмай қолишингиз мумкин. Ёки санъат музейида томоша қилиб юрган икки киши бир расмда тамоман ҳар хил нарсаларни, элементларни кўриши мумкин. Яхши қайфиятда, яхши дўстлар компаниясида истеъмол қилган таом сизга жуда мазалидай туюлади. Агар талаба бирор фан предметидан қарздор бўлиб қолса, оч қоринга еган ширин таоми ҳам «таътимайди», ҳатто нима еганини ҳам унутиб қўяди. Ёмон қайфият кўпроқ қора, нурсиз рангларни идрок қилишга мойил бўлса, яхши, кўтаринки қайфият, аксинча, ҳамма нарсани энг ёқимли рангларда «кўради». Бу яна бир бор идрокнинг оддийгина акс эттириш ёки билиш жараёни эмас, балки шахсдаги фаол установкаларга боғлиқ бўлган, мантиқан асосланган онгли жараён эканлигини исботлайди.

5.6. Идрок қилиш қонунлари

Шахс идрок қилиши жараёнларига хос бўлган бир нечта қонуниятлар психолог олимларнинг ёзган илмий адабиётларда келтирилган, биз уларнинг айримларини белгилаймиз:

А. Фигура ва фоннинг илгариги ҳаракатга боғлиқлиги қонуни. Бу қонуннинг маъноси: одам илгариги тажрибасида бўлган, бевосита тўқнаш келган нарсаларини идрок қилишга мойил бўлади. Агар бирор предметни у илгари фигура сифатида идрок қилган бўлса, демак, кейинги сафар ҳам уни айнан фигурадай идрок қилади, агар фон бўлган бўлса, табиий, фондай қабул қилади. Бу қонуннинг ҳаётдаги ўрни чет давлатларда борган туристлар тажрибасига таяниб тушунтирилиши мумкин. Ўзбекистонликлар Ер қуррасининг қайси бурчагида бўлмасин, ўзбек дупписи ёки атлас кўйлакни жуда тез илғаб оладилар ва суюниб кетадилар ҳам. Ёнидаги шериклари ўзбек бўлса ҳам, айнан дўппили ўзбекни кўриб, кўзлари яшнаб кетади. Бошқа миллат вакиллари, масалан, нигериялик ҳам миллий куйлагида юрган бўлиши мумкин, лекин ўзбек турист учун бу кийим фон эди, фонлигича қолади ҳам.

Б. Идрокнинг константлилиги қонуни. Бу қонун маълум маънода олдингисига боғлиқ. Яъни бунда ҳам илгариги тажриба катта роль ўйнайди. Маъноси: одам ўзига таниш бўлган нарсаларни ўша хосса ва хусусиятлар билан ўзгаришсиз идрок қилишга мойилдир. Масалан, самолёт ичида ўтириб ерга қараганмисиз? Автомобил йўллари, уларда ҳаракат қилаётган машиналар кичкина кўринади, лекин биз уларни ҳозир кичрайиб қолган, деб

идрок қилмаймиз-ку? Аслида кўз корачиғимиздаги акс кичкина бўлса-да, уларни ўзимиз «тўғрилаб» алоҳида предметлар сифатида идрок қилаверамиз.

Бу ўринда бир этнографнинг Африкадаги кузатиши ҳақида мисол келтириш жоиздир. У кунларнинг бирида пигмейлар деб аталувчи қабила вакиллари билан куноқ ўрмондан чиққан (бу қабиланинг умри калин ўрмонда ўтади). Рўпарада яйловда сонсиз моллар подаси ўтлаб юрган бўлган. Этнограф уларни оддий моллар подаси сифатида идрок қилган, пигмей эса уларни чумолиларга ўхшатиб, уларнинг кўплиги ва кичиклигидан хайратланган. Олимда идрокнинг константлиги намоён бўлган бўлса, унинг шеригида унинг бузилганлиги кузатилган.

Демак, идрокимизнинг константлиги, яъни илгариги тажриба асосида нарсаларнинг хосса ва хусусиятларини ўзгартирмай, турғун холда яхлит тарзда идрок қилиш хусусияти бизга ташқи муҳитда тўғри мослашувимиз, нарсалар дунёсида адашмаслигимизни таъминлайди. Константлик - «constanta» сўздан олинган бўлиб, ўзгармас, доимий деган маънони билдиради.

В. Кутишлар ва тахминларнинг идрокка таъсири. Кўпинча бизнинг идрокимиз айна пайтда биз нималарни кутаётганимизга боғлиқ бўлиб қолади. Биз ўзимиз кутгандан ҳам кўп пайтларда ўзимиз кўргимиз келган нарсаларни кўрамиз, эшитгимиз келган нарсани эштамиз. Масалан, сонлар қаторида пайдо бўлган В ҳарфи узоқдан албатта 13 сонидай идрок қилинади, ёки аксинча ҳарфлар орасидаги 13 «В» га жуда ўхшайди. Кечаси ёлғиз қолиб кимнидир кутаётган бўлсангиз, ҳар қандай жуда секин шарпа ҳам оёқ товушларига ўхшайверади. Соғинган дўстингизга бирор жиҳати билан ўхшаш бўлган одамни кўрсангиз-чи?

Шундай қилиб, инсон идроки шахсий маъно ва аҳамият касб этган маълумот воситасида онгдаги бўшлиқни тўлдиришга ҳаракат қилади. Бировнинг орқадан чақиришини кутаётган бўлсангиз, негадир албатта, бош ҳарфи тўғри келган исми айтса ҳам тезгинада ўша томонга ўгирилиб қарайсиз. Айнан шундай ҳодисалар баъзан идрокдаги хатоликларнинг келиб чиқишига олиб келади. Америкалик Дж. Бэги деган олим стереоскоп орқали америкалик ва мексикалик болаларга шакли унчалик аниқ бўлмаган слайдларни бирин-кетин кўрсатган. Америкалик болалар уларни бейсбол ўйини, оқ сочли қиз ифодаланган десалар, мексикалик болалар уларни буқалар жанги, қора сочли қиз, деб таърифлаганлар. Кўпчилик болалар эса кўрсатилган иккита расмдан фақат биттасини кўрганини эътироф этганлар. Демак, бизнинг идрокимиз, унинг мазмуни маданий ва маънавий муҳитга ҳам боғлиқ бўлиб, бу кутишлар тизимидан келиб чиқаркан.

Г. Ўзгармас маълумотнинг идрок қилинмаслиги қонуни. Бу қонуннинг моҳияти шундаки, мунтазам таъсир этувчи маълумот онгда узоқ ушлаб турилмайди. Масалан, ўтирганингизда соатнинг тикқилашини эшитганмисиз? Ҳа, товуш эшитилади, лекин маълум вақт ўтгандан сўнг у йўқ бўлиб қолгандай - эшитилмайди. Ёки эксперимент шароитида ёлғиз битта нуқтадаги ёруғлик манбаи кўзга таъсир этилиб, кўз ҳам шу нуқта билан бир

вақтда ҳаракатга келтириб турилганда, 1-3 секунддан сўнг одам ёруғлик манбаини кўрмай кўйгандек. Шунга ўхшаш экспериментлар барча идрок турларида ҳам синалган. Паст оҳангли куй ҳам маълум вақтдан кейин эшитмагандай ҳисни келтириб чиқаришини синаб кўришингиз мумкин.

Нутқ воситасида ҳадеб бир хил сўзларни қайтаравериш психотерапевтик практикада гипнотик ҳолатни келтириб чиқарувчи омил сифатида ишлатилади. Чунки бир хил сўзлар ҳадеб қайтарилаверса, улар ўзининг маъно - моҳиятини ҳам йўқотади. Масалан, кўчаларда юрадиган «фолбинлар»ни кўрганмисиз? Улар автоматик тарзда айтадиган сўзлари аслида уларнинг ўзлари учун умуман маъносини йўқотган («бахтингдан очайми, тахтингдан очайми?») ва ҳақозо шунга ўхшаш сўзлар). Ҳар қандай ҳаракат ҳадеб қайтарилаверса, «психологик тўйиниш» ходисаси рўй беради ва ҳаракатлар автоматлашиб, унинг айрим деталлари умуман онг назоратидан чиқади. Масалан, маҳоратли раққоса ҳар қандай рақсга ҳам чиройли, жозибали ҳаракатлар билан ўйин тушиб кетаверади.

Д. Англанганлик қонуни. Идрок қилаётган шахс учун фигуранинг англанганлиги, унинг зарурати ва маъноси катта аҳамиятга эга бўлади. Агар биз кузатаётган предмет, эшитаётган нутқ ёки ҳис қилаётган нарсамиз маъносиз, тушунарсиз, ноаниқ бўлса, биз жуда тез чарчаймиз ва толиқамиз. Масалан, хитой тилини билмайдиган одам шу тилда сўзлашувчилар орасига тушиб қолса, психологик жиҳатдан жуда қийналади. Яъни, *бизга барча нарсаларда бирор маъно ва мазмун керак*. Одам одатда тушунадиган нарсасинигина идрок қилади. Ҳаттоки, маърузачининг бугун тушунтираётган маърузасидаги фактлар сизнинг тушунчаларингиз ва билим доирангиздан узоқ бўлса, профессорга қараб ўтирган бўлсангиз ҳам унинг гаплари қулоғингизга кирмайди. Шундай пайтларда «Нима деяпти ўзи?» деб кўшнимиздан сўраб кўямиз ҳам, зеро маърузаси ўша биз учун қадрдон бўлган ўзбек тилида гапираётган бўлса ҳам. Синаб кўриш учун ўртоғингизга бир нечта сўزلардан иборат қаторни беринг. Улар орасида мазмунан бир-бирига боғлиқ бўлмаган сўзлар, ҳаттоки маъносиз (тескарисига ёзилган сўзлар) бўлсин. Орага 2-4 та таниш ўзбек тилидаги сўزلардан аралаштиринг. Бир дақиқа мобайнида қараб, эслаб қолганини қайтаришни сўрасангиз, ўша 2-4 та сўزلардан бошқаларни деярли «кўрмаганининг» гувоҳи бўласиз.

Е. Тахминларни текшириш жараёнида идрок қилиш. Биз идрок жараёнида илгариги тажрибага таянганимиз билан кўпинча адашамиз, баъзан эса ўзимиз учун янгиликлар очиб, тажрибани янада бойитамиз. Илгариги тажриба ва келажакни башорат қилиш инсонга хос хусусият бўлиб, бизнинг сезги органларимиз орқали келадиган маълумотларнинг кўлами ва имкониятларини янада оширади. Шу нуқтаи назардан олиб қаралганда, *идрок - ташиқи муҳит тўғрисидаги тахминларимизни исбот қилишга қаратилган фаол жараёндир*. Биз бевосита идрокимиз «тагига етолмаётган», «тушунмаётган» нарсаларни бевосита ҳис қилгимиз, кўлимиз билан ушлаб кўргимиз, улар билан ишлагимиз келади. Яъни, идрок қилинаётган нарсада ноаниқлик, сир пайдо бўлса, биз «Бу нима бўлди?» деган савол асосида

тахмин қила бошлаймиз ва уни текшириш учун ҳаракат қиламиз. Айнан ҳаракатлар, амалий ишлар идрокимиз имкониятлари ва чегаралари кенгайтиради ва англашга ёрдам беради. Шунинг учун ҳам ҳар бир ишни бошлашдан аввал нимага эгамиз, нима керак ва нима қилсак, тезроқ яхши натижага эга бўламиз, деган савол билан ўзимиздаги тажрибада бўлган билимларимиз билан унчалик аниқ бўлмаган маълумотларни тарозуга солиш ва имкон борича нутқимиз, ҳаракатларимиз билан реал тажрибани кенгайтиришга интилишимиз керак. Шундай қилиб, бир қарашда оддийроқ туюлган идрок ҳам инсон билимлари, тушунувчанлиги ва фаоллиги билан боғлиқ психологик жараён бўлиб, у аслида шахсий тажрибамизнинг бирламчи асоси ва базасидир.

5.7. Билиш жараёнларини бошқариш усуллари

Идрок ва хотира жараёнларининг самарадорлиги ва уларни бошқариш яна бир психик жараён диққатга боғлиқдир. Диққат – шундай психик жараёнки, у шахс онгининг нарса ва ходисаларга йўналганлигини акс эттиради. Ҳосил бўлиш ва амал қилиш хусусиятига кўра диққат икки турли: ихтиёрсиз ва ихтиёрий бўлади. Ихтиёрсиз диққат кишининг англашилган ниятлари ва мақсадларидан мустасно тарзда ҳосил бўлади. Ихтиёрий диққат онгли равишда бошқарилаётган ва тартибга солинган бўлади. Ихтиёрсиз диққатнинг пайдо бўлиши психофизиологик ва психик омиллар билан белгиланади. Ихтиёрий диққат шахс фаолиятида намоён бўлади. Шу диққат тури борлиги туфайли киши хотирадан ўзи учун зарур маълумотларни фаол тарзда, танлаб ажратиб олишга, тўғри қарорларни танлашга, фаолият жараёнида пайдо бўладиган вазифаларни амалга оширишга лаёқатли бўлади. Диққатнинг хусусиятларига: кўчиши, барқарорлиги, тақсимланиши ва кўлами киради. Диққатнинг салбий жиҳати ҳам мавжуд. Бу паришонхотирликдир. Паришонхотирлик диққатни узоқ вақт давомида жадал бир нарсага қаратишга лаёқатсизликда, диққатнинг тез-тез ва осон бўлиниб туришида намоён бўлади. Бу эса ўқиш ва ишда сусайишга олиб келади. Шунинг учун ҳар бир талаба ўз таълим фаолиятини самарадорлигини ошириши учун диққат хусусиятларини билиши билан бирга, уни бошқариш ва ривожлантириш омилларини топа олиши керакдир.

Мавзу юзасидан қисқача хулосалар:

Ушбу мавзуда шахс ва унинг ташқи олами билиш имкониятлари, билиш жараёнларини бошқариш усуллари таҳлил қилинган. Таълим ва тарбия жараёнида билиш қобилиятларини такомиллаштиришнинг психологик тамойиллари ва шартлари батафсил баён қилинган. Бу эса талабаларнинг бугунги ўқиш фаолияти ва эртанги кундаги меҳнат фаолиятларида ўз-ўзини англаши ва бошқариши учун катта аҳамиятга

эгадир.Шунингдек,диққат ҳақида тушунча,унинг хусусиятлари,турлари тўғрисида ҳам фикр юритилади.

Мавзу юзасидан таянч сўзлар:

Перцепция, идрок, ассоциация, константлик, диққат.

Глоссарий:

Аналогия – психик ходисалар ва хулқ-атвор хусусиятларининг ўхшашлиги.

Ассоциация – психик ходислар орасидаги ўзаро боғланиш, у маълум қонунлар бўйича таркиб топади.

Диққатнинг барқарорлиги – диққатнинг маълум объектга узок вақтдавомида муттасил қаратилиши.

Диққатнинг кўлами – бир вақтнинг ўзида диққатнинг бир қанча объектга қаратилиши имконияти.

Диққатнинг тақсимланиши – диққатнинг бир вақтда бир неча объектга тақсимланиш хусуияти.

Диққатнинг кўчиши – диққатни ихтиёрий равишда бир объектдан иккинчисига кўчириш.

Идрокнинг константлиги – идрок шароити ўзгарса-да, идрок қилишдан ҳосил бўлган нарса образларнинг нисбатан ўзгармаслиги.

Идрокнинг предметлилиги – жамики оламдан олинган маълумотларни ички олам объектига киритиш хусусияти.

Идрокнинг бутунлилиги – сезги аъзларига бевосита таъсир этиб турган объектларни, уларнинг белги ва хусусиятлари билан биргаликда кўшиб идрок этиш.

Мавзу юзасидан топшириқлар:

Кўрилган саволлар:

Идрок ва бошқа билиш жараёнлари. Сезги ва идрок.

Идрокнинг турлари ва намоён бўлиши.

Идрок қонунлари ва уни бошқариш.

Семинар машғулотларида муҳокама қилинадиган саволлар:

39.Профессионал билимдонлик нима?

40.Билиш жараёнларига нималар киради?

41.Идрок деб нимага аталади?

42.Идрок қандай қонуниятларга эга?

43.

Диққат деб нимага аталади?

44.Паришонхотирлик қандай жараён?

45.Мантикий ва механик хотиранинг бир - биридан фарқи нимада?

Мустақил ишлар мавзулари:

- Идрокнинг инсон ҳатти-ҳаракатлари билан алоқаси.
Идрок образларининг шаклланишига олиб келувчи омиллар.
Идрокнинг англанданлиги. Идрок ва тафаккур.
4. Диққатнинг хусусиятлари.
5. Сезги ва унинг класификацияси.

6.1. Хотиранинг умумий тавсифи.

Одам кўрган, ҳис қилган ва эшитган нарсаларининг жуда оз миқдоринигина эслаб қола олади. Маълум бўлишича, бир вақтнинг ўзида одам онгида 7 тадан ортиқ белгига эга бўлган маълумотнинг қолиши қийин экан экан. Бу еттига сўз, сон, белги, нарсанинг шакли бўлиши мумкин. Агар телефон рақамлари 8 та белгили бўлганда, уни ёдда сақлаш анча қийин бўларкан. Демак, онгнинг танловчанлиги ва маълумотларни саралаб, териб ишлатиши яна бир психик жараёни - хотирани билишимиз лозимлигини билдиради.

Одатда биз бирор бир материални ўқийдиган бўлсак, уни ҳеч бир ўзгаришсиз эслаб қолишга ҳаракат қиламиз. Лекин ажабланарлиси шундаки, борган сари материал маълум ўзгаришларга юз тўтиб, хотирада дастлабки пайтдагисидан бошқачароқ бўлиб сақланади. Баъзи бир материал ёки маълумот хохласак ҳам хотирадан ўчмайди, бошқаси эса жуда қаттиқ хохласак ҳам керак пайтда ёдимизга туширолмаёмиз Бу каби саволлар, инсон билиш жараёнидаги энг муҳим саволлар бўлиб, баъзан ўз тараққиётимиз ва камолатимизни ҳам ана шундай омилларга боғлагимиз келади.

Маълум бўлишича, инсон мияси ҳар қандай маълумотни сақлаб қолади. Агар шу маълумот бирор сабаб билан одамга керак бўлмаса, ёки ўзгармаса, у онгдан табиий тарзда йўқолади. Лекин ҳар доим ҳам бизнинг профессионал фаолиятимиз манфаатларига мос маълумотларни эса сақлаш жуда зарур ва шунинг учун ҳам кўпчилик атайлаб хотира тарбияси билан шуғулланади.

***Х о т и р а** - бу тажрибамизга алоқадор ҳар қандай маълумотни эслаб қолиш, эса сақлаш, эса тушириш ва унутиш билан боғлиқ мураккаб жараёндир. Хотира ҳар қандай тажрибамизга алоқадор маълумотларнинг онгимиздаги аксидир.*

Инсон хотирасининг яхши бўлиши, яъни ҳис-кечинмаларимиз, кўрган - кечирганларимизнинг мазмуни тўлароқ миямизда сақланиши куйидаги омилларга боғлиқ:

- эса сақлаб қолиш билан боғлиқ ҳаракатларнинг яқунланганлик даражасига;
- шахснинг ўзи шуғулланаётган ишга нечоғлик қизиқиш билдираётганлиги ва шу ишга мойиллигига;
- шахснинг бевосита фаолият мазмуни ва аҳамиятига муносабатининг қандайлигига;
- шахснинг айни пайтдаги кайфиятига;

иродавий кучи ва интилишларига.

Хотира жараёнлари шахснинг фаолиятдаги ютуқларига боғлиқ бўлгани учун ҳам, унинг табиати, қандай кечишига кўплаб олимлар аҳамият берганлар. Масалан, нима учун одам у ёки бу маълумотни хотирада сақлайди, деган саволга турли олимлар турлича жавоб берадилар. Масалан, физиологлар унинг сабабини мияда ҳосил бўладиган нерв боғланишлари - ассоциациялар билан боғлашса, биохимиклар - рибонуклеин кислота (РНК) ва бошқа биохимик ўзгаришлар оқибатидадир, деб тушунтирадилар.

Психологлар эса хотирани доимо инсон фаолияти, унинг шахс учун аҳамияти ва мотивлар характери билан боғлайдилар. Чунки шахснинг йўналганлиги, унинг ҳаётдаги мавқеи ва қобилиятларининг ривожланганлик даражаси айнан хотирасининг мазмунига боғлиқ. Шунинг учун ҳаттоки, шундай гап ҳам бор: «Нимани эслашингни менга айт, мен сенинг кимлигингни айтаман». Амалий нуқтаи назардан хотиранинг самарадорлиги, уни ўқув ва меҳнат фаолияти жараёнида ошириш катта аҳамиятга эга. Чунки кўпинча одамлар орасида ишчанроғи, ўқувчи ёки талабалар орасида билимлироғи ҳам бир қарашда хотирасининг кучи билан бошқалардан ажралиб туради. Буюк бобокалонимиз Амир Темурнинг хотираси ҳақида афсоналар юради. Масалан, у ўз қўл остидаги бекларнинг нафақат исмини, балки отасининг исmlарини ҳам ёддан биларкан, учрашувларда бевосита номини айтиб мурожаат қиларкан. Бу фазилат ҳам унинг ўз қўл остидагилар орасида обрўининг баландлигига таъсир кўрсатган. Американинг машҳур Президентларидан Авраам Линкольн ҳам ана шундай феноменал хотирани ўз яқинлари ва иш юзасидан у билан боғлиқ бўлган ходимларга нисбатан намоён этиб, лол қолдирган экан. Демак, хотира тарбияси, уни керакли йўсинда ривожлантириш - керак бўлса, шахсий обрў ҳамда ишдаги самара масаласи билан бевосита боғлиқ экан.

Умуман, **хотиранинг самарадорлиги** эслаб қолишнинг кўлами ва тезлиги, эсда сақлашнинг давомийлиги, эсга туширишнинг аниқлиги билан боғланади. Демак, одамлар ҳам айнан шу сифатларга кўра ҳам фарқланадилар:

материални тезда эслаб қоладиганлар;

материални узоқ вақт эсда сақлайдиганлар;

истаган пайтда осонлик билан эсга туширадиганлар.

Баъзи одамларнинг хотирасига хос жиҳатларни туғма деб аташади. Тўғри, олий нерв тизими, унинг ўзига хос ишлаш хусусиятлари хотиранинг ўзига хос индивидуал услубини белгилаши мумкин. Лекин ҳаётда кўпинча шахснинг билиш жараёнлари ва сезги органларининг ишлаш қобилиятларига боғлиқ тарзда ажралиб турадиган типлари ҳақида гапиришади. Масалан, айрим одамлар кўрган нарсаларини жуда яхши эслаб қолади, демак, уларнинг **хотираси кўрғазмали-образли** бўлиб, кўзи билан кўрмагунча, нарсанинг моҳиятини тушунмайди ҳам. Бошқалар эса ўзича фикрлаб, номини айтиб, мавҳум тарзда тасаввур қилмагунча, эслаб қолиши қийин бўлади. Бундайлар **сўз - мантиқий хотира** типи вакилларида. Яна бир типли одамлар бевосита ҳис қилган, «юрагидан» ўтказган, унда бирор ёркин эмоционал образ қолдира

олган нарсаларни яхши эслаб қоладилар, бу - *эмоционал хотирадир*. Лекин яна бир хотира эгалари борки, уларни *феноменал хотира* сохиблари деб аташади. Психологияга оид китобларда ана шундай хотирага эга бўлган кишилар тўғрисида кўп ёзилган. Бу шундай кишиларки, улар бир вақтнинг ўзида нисбатан жуда катта ҳажмдаги маълумотларни эсда сақлай олади ва эсга туширади. Масалан, тарихий шахслар орасида Юлий Цезарь, Наполеон, Моцарт, Гаусс, шахмат устаси Алехин каби инсонлар хотираси ана шундай ноёб бўлганлиги ҳақида маълумотлар бор. Таниқли, рус психологи ва нейропсихологи А.Р. Лурия ҳам ана шундай хотира сохибларидан бири - асли касби журналист бўлган Шерешевский деган шахс хотирасини атайлаб узок вақт мобайнида ўрганган. Унинг хотираси шундай эдики, Дантенинг «Илоҳийлик комедияси»дан олинган узундан-узок парчани бир марта қараб олгандан сўнг, 15 дақиқадан сўнг сўзма-сўз айтиб бера олган. Шуниси характерли эдики, комедия унга нотаниш бўлган итальян тилида ёзилган эди. Кўпчилики қандай қилиб яхши, мустаҳкам эсда сақлаб қолиш муаммоси кизиқтирса, Шерешевский учун қандай қилиб унутиш масаласи мураккаб эди. Уни хотира образлари доимо қийнар, кўрган нарсалари кўз олдида гавдаланаверар эди. Қандай қилиб эслаб қоласиз? деган саволга у шундай жавоб берган: мен «материални» ўзимга таниш ва сеvimли бўлган Москва кўчаларига жойлаштираман. Бир марта бир материалнинг бир бўлаги ўша «кўчанинг» салқин тушган ерига тушиб қолиб, эсга тушириши анча қийин бўлган экан. Шунга ўхшаш ҳар бир феноменал хотира эгаларининг ўзига хос эслаб қолиш услублари бўлар экан.

Шотландиялик математик А. Эткин 1933 йили 25 та бир-бири билан боғланмаган сўзлардан иборат икки қаторни эслаб қолиб, ҳеч бир хатосиз уни 27 йилдан кейин эсга тушира олган. «Қилич ва қалқон» кинофильмидаги рус разведчиги И. Вайснинг нацистлар томонидан режалаштирилган биринчи навбатда батамом йўқ қилиниши лозим бўлган объектлар - шифрлари билан кўрсатилган рўйхатини бир карра кўриб чиқиб, бир неча дақиқадан сўнг эсга туширганини эсланг. У ҳам гуёки, кўриб тургандай ўша рўйхатларни қайтадан ўқигандай, такрорлайди. Тарихда бундай кишилар бор ва улар бизнинг орамизда ҳам йўқ эмас. Муҳими шундаки, ана шу феноменал хотирани шахс ва жамият манфаатига мос тарзда унумли ишлата билишдир.

Эсда сақланган маълумотни хотирадан чиқариб олиб, қайта тиклаш ҳам муҳим муаммо. Чунки кўпинча биз хотирамизда кечагина ўқиган ёки яқиндагина ўқитувчимиз айтиб берган маълумотнинг борлигини биламиз-у, лекин керак вақтда уни эсга тушира олмаймиз. Маълумотни хотирадан чақириб олиш омилларига қуйидагилар киради:

Маълумотнинг анланганлиги. Биз ўзимиз тўла анлаган, тушунган нарсаларни осонроқ эсга туширамиз. Масалан, алфавитни жуда осон эсга туширамиз, ёки 1, 2, 3, 4 ва ҳақозо тартибли сонларни бир кўргандан сўнг у миллионгача бўлса ҳам эсга туширишимиз сираям қийин эмас. Лекин шу сонлардан бор йўғи 7 - 8 тасини тескари ёки аралаш тартибда ёзилган бўлса, уларни эсга тушириш анча мушкул бўлади. «Психология» ёзувини эсга

тушириш жуда осон, лекин «и п и о х о я с л г» харфлари тўплами айнан ўша харфлардан иборат бўлса ҳам сира эсга тушира олмаймиз. Демак, материални яхшилаб эсда сақлаш ва эсга тушириш учун уни тушуниш ва англаш керак. Мазмунини ва моҳиятини тушунган холда иложи бўлса, ўзимиздаги кизиқишларга боғлай олишимиз керак.

Кутилмаган маълумот. Кутилмаганда пайдо бўлган янги ва яхши маълумот ҳам яхши эсга тушади. Масалан, сонлар қаторида берилган битта харф, ёки аксинча, харфлар орасидаги битта сон, узун жумлалар орасида пайдо бўлган қисқа жумла эсга тезроқ ва аниқроқ тушади. Бунинг оддий сабаби - биз кутилмаганда пайдо бўлган маълумот ёки нарсага ҳайратланамиз, жонли эмоциялар билан жавоб берамиз, бу эса яхши эслаб қолишга ва керак бўлганда, ёрқин тиклашга асосдир.

Маълумотнинг мазмун ёки шакл жиҳатдан бир-бирига яқинлиги. Масалан, агар кўплаб бир-бирига боғлиқ бўлмаган сўзлар орасида «эркак» ва «аёл» сўзлари пайдо бўлган бўлса, биттасининг эсга туширилиши иккинчисининг ҳам эсда тикланишига сабаб бўлади. Шунинг учун ҳам ўқув режасига киритилган барча фанлар шундай бирин-кетинликда берилдики, бирини ўзлаштириш иккинчисининг ҳам ўзлаштирилиши, бир - бирини тўлдиришга хизмат қилсин.

Эсда сақлаш вақти билан эсга тушириш вақти ўртасидаги фарқ. Одамда берилган маълумотни идрок қилиш ва шу орқали эсда сақлаш вақти канчалик кўп бўлса, эсга тушириш ҳам осонроқ бўлади. Шунинг учун ҳам узок муддатли хотирада сақланадиган информация узок вақт мобайнида, кўпинча бир неча марта қайтариб берилди, қисқа муддатлида эса бир марта, қисқа фурсатда берилди ва шу нарса эсга тушириш керак бўлганда, тикланмайди. Масалан, бирор текстни компьютерга киритиш учун ўртоғингизга бериб, кейин нималарни киритганини сўранг. Жавоб аниқ: «Эсимда йўқ». Яъни маълумотнинг умумий мазмуни ёдда қолса ҳам, асосий тушунчалар ва моҳият эсда қолмайди.

Шундай қилиб, хотира фаол жараён бўлиб, у шахснинг у ёки бу турли маълумотлар билан ишлаш малакасига, унга муносабатига, материалнинг қимматини тасаввур қилишига бевосита боғлиқ бўлади. Энг характерли нарса шуки, инсон фақат эшитган маълумотининг 10 фоизини, эшитган ва кўрган нарсасининг 50 фоизгачасини, ўзи фаол бажарган ишларининг деярли 90 фоизини ёдда сақлайди. Бу кўплаб психологик экспериментларда исбот қилинган. Шахснинг ўзи уйлаб топиб, ўзи бевосита бажарган ишлари жуда осон эсга тушади. Бу ҳодиса психологияда *генерация эффементи* деб аталади. Агар талаба ёки ўқувчи ҳам ўзи бирор теоремани мустақил равишда исбот қилган бўлса, ёки бирор хулосага мустақил равишда келолган бўлса, ўқитувчи тушунтирган ҳодисага яқин нарса тўғрисида ўртоқларига сўзлаб берган бўлса, албатта уни хохлаган пайтда осонгина эсга туширади. Шунинг учун ҳам охириги пайтларда ўйин методлари, мунозара методларидан ўқув жараёнида ҳам кенг фойдаланилмоқда. Ҳаттоки, катталарни қисқа фурсатда ўқитиш ва малакаларини оширишда ҳам турли хил амалий ўйинлардан,

ижтимоий психологик тренинглardan фойдаланишнинг маъноси ҳам шунда - яхши ва тез эслаб қолиш ҳамда самарали эсга тушириш. Иқтисодий ўқувларда турли хил «кейс стади» ларни таҳлил қилиш ва ўз нуқтаи назарича мақбул ҳаракат шакллари қарорлар қабул қилиш ҳам мутахассислар малакасини оширишга самарали таъсир кўрсатади.

6.2. Хотиранинг қонунлари

Шахс ўз хотирасини яхшилаш истаги бўлса, у холда хотиранинг саккиз қонунини эслаб куйишни тақлиф этамиз:

Англаганлик қонуни. Оддий, лекин мураккаб қонун, яъни берилган материални қанчалик чуқур англасак, шунчалик уни мустаҳкам хотирада муҳрлаган бўламиз.

Қизиқиш қонуни. Анатолий Франс: «Билимларни яхши ҳазм қилиш учун уни иштаҳа билан ютиш керак» деганда, албатта, материалга жонли қизиқиш билан муносабатда бўлишимиз, ва уни яхши кўришимиз кераклигини назарда тутган.

Илгариги билимлар қонуни. Маълум мавзу юзасидан билимлар қанчалик кўп бўлса, янғисини эсда сақлаб қолиш шунчалик осон бўлади. Масалан, илгари ўқиган бирор китобни қайтадан ўқиб, уни янғидан ўқийётгандай ҳис қилсангиз, демак, сиз илгариги тажрибангиз етишмаганлигидан уни яхши ўзлаштира олмаганлигингизни ҳис қилишингиз мумкин. Демак, эски билимлар ҳам тажрибага айлангандагина, янғиларига замин бўла олади.

Эслаб қолишга тайёрлик қонуни. Бирор материални эслаб қолишдан аввал, бўлгуси ақлий ишга қандай ҳозирлик кўрган бўлсангиз, шунга мос тарзда эслаб қоласиз. Масалан, физика ўқитувчисининг барча дарслари сизга доимо маъкул бўлган бўлса, Сиз: «Бугун ҳам янги нарса ўрганиб чиқаман», деб ўзингизни ишонтирасиз ва оқибатда натижа ҳам яхши бўлади. Ёки вақтга нисбатан тайёрлик ҳам шундай. «Бир амаллаб имтихон топширсам, кейин қутуламан», деб дарсга тайёрланган бўлсангиз, имтихон тугагач, гуёки миянғизни бирор «новиб кўйгандай» тасаввур ҳосил бўлади. Агар материални мутахассис бўлишим учун жуда керак, деб умрингиз охиригача муҳимлигини англасангиз, у нарса хотирада муқим сақланади.

Ассоциациялар қонуни. Бу қонун ҳақида эраמידан аввал Арасту ҳам ёзган эди. Қонуннинг моҳияти шундаки, бир вақтда шаклланган тасаввурлар хотирада ҳам ёнма-ён бўлади. Масалан, айна конкрет хона ўша ерда рўй берган ҳодисаларни ҳам эслатади.

Бирин - кетинлик қонуни. Ҳарфларни алфавитдаги тартибида ёддан айтиш осон, уни тескарасига айтиш қийин бўлганидек, хотирада ҳам маълумотларни маълум тартибда жойлаштиришга ва керак бўлганда, тартиб билан бирин-кетин тиклаш мақсадга мувофиқдир.

Кучли таассуротлар қонуни. Эслаб қолинадиган нарса тўғрисидаги биринчи таассурот қанчалик кучли бўлса, унга алоқадор образ ҳам шунчалик ёрқин бўлади. Бундан ташқари, сиз учун аҳамиятли ва жозибали маълумотлар оқимида эсланаётган материал ҳам яхши эсга туширилади.

Тормозланиш қонуни. Ҳар қандай муайян маълумот ўзидан олдинги маълумотни тормозлайди. Шунинг учун унинг ўчиб кетмаслиги учун янгини эсда сақлашдан аввал мустаҳкамлаш чораларини кўришингиз керак.

Демак, яхши кучли билимларга эга бўлиш учун ҳар бир предмет ёки фаннинг мавзуларини ўзига хос тарзда ёқтира олиш ва хотирада сақлаш услубларини ишлаб чиқишингиз керак экан. Лекин албатта, математика фанидан кейин физикани, тарихдан кейин адабиёт фанини, шеър ёдлашни уйқу олдидан амалга оширмасликни маслаҳат берамиз.

Ҳаёл ҳақида тушунча

Инсонлар борлиқни англаб унда юз бераётган нарсаларни қабул қилибгина қолмай, уни ўзгартиришга ҳам ҳаракат қиладилар. Борлиқни амалиётда ўзгартириша олишни билиш билан бирга ҳаёлан ҳам ўзгартиришни билиш лозим.

Ҳаёл – онг фаолияти бўлиб, мавжуд тасаввурлар орқали янги, ҳаётида мавжуд бўлмаган образлар, объектларни яратишдир.

Ҳаёлнинг функцияси-ўтган тажриба натижаларни қайтма ишлашдир. Ҳеч нарсасиз ҳаёл мавжуд бўлиши ва яратилиши мумкин эмас, ушбу тасаввурлар хотира тасаввурларидан фарқ қилади ва ҳаёл тасаввурлари деб аталади.

Ҳаёлнинг нерв-физиологик асослари инсон онгида ётган илгари мавжуд бўлган боғлиқликларни вақт боғлиқлари асосида қайта ишлаш ва янги бирикмаларни яратишдир.

Ҳаёлнинг ўзига хос фаолияти хотира тасаввурларини таҳлил ва синтезида намоён бўлади. Ҳаёлнинг жараёнларига аглютинация, акцентирлаш, схематизация, тиниқлаштиришдир.

Аглютинация- бир неча предметларни қисмларини алоҳида бир ягона образда бирлаштиришдир.

Ҳаёлнинг мураккаб хусусиятлари адабий образларни яратишда акс этади. Масалан, Л.Н.Толстой “Уруш ва тинчлик” романидаги Наташа Ростова образини икки киши характери хусусиятларини бирлаштирган холда яратган, бири хотини-Софья Андреевна, иккинчиси унинг синглиси Татьяна эди.

Ҳаёл жараёнида хотира тасаввурлари катталаштириш ёки кичиклаштиришда, предмет қисмларни кўпайтиришда ифодаланиши мумкин. Акцентирлаштириш-у ёки бу хусусиятларга урғу бериш орқали янги образларни яратиш. Масалан, Баҳодирлар, лилунутлар, Гулливер образлари бунга мисол бўла олади.

Схемалаштириш-бирор бир образларни тасвирлашда умумий бош хусусиятларга тўхталиш.

Тиниқлаштириш-бир хилда қайтариловчи фактларни конкрет образда намоён бўлиши. М.Ю.Лермонтов “Печорин-бу ўша давр ёш авлодларинг камчиликларини ўзида мужассамлаштирган инсон портрети” деб ёзган эди.

Ҳаёл турлари

Ҳаёлнинг қайта тикловчи, ихтиёрӣ ва ихтиёрсиз турларига бўлинади. Туш, орзу, галлюцинация пассив ҳаёл турларига киради.

Тушлар –уйқуда юзага келадиган ихтиёрсиз образлар бўлиб, улар тез нутилиш ёки узоқ муддатга сақланиши мумкин. Бунда уларнинг ситуатив характердалиги муҳим аҳамиятга эга. Бўлади.

Орзу ҳам инсон онгидаги реал ва нореал тасаввурлар билан боғлиқдир.

Актив ҳаёл инсонни ҳаётӣй режаларини, хохиш истакларини амалга оширишда ўз аксини топади. Масалан, янги автомобил яратиш, ГЭС қурилиш режаси тузиш шуларга мисолдир. Репродуктив ҳаёлда аниқ реал вазифани амалга ошириш мақсад қилиб қўйилади, унда фантазия элементлари мавжуд бўлади. Бундай ҳаёл хотира ёки идрокка ўхшаб кетади.

Ижодӣй ҳаёл санъатнинг барча турларида ифодаланади ва акс этади.

Ҳаёл жараёни натижасида ҳаёл образлари юзага келади. Улар эртак, илмӣй-фантастик, мистик бўлиши мумкин. Бадӣй образ яратилиш жараёни маълум технологияга эга бўлиб, аввал образга асос солинади, кейин устида аналитик иш олиб борилади, сўнг ғоя амалга оширилади.

Реал ҳаёл тез амалга ошади. Реал бўлмаган ҳаёл ҳаётда ўз аксини топмайдиган, мантиқсиз, маъносиз образлар бўлиб ҳисобланади.

Ҳаёл инсоннинг барча фаолият турларида (ўйин, ўқиш, меҳнат) аҳамиятга эга.

Мавзу юзасидан қисқача хулосалар:

Ушбу мавзуда хотиранинг умумӣй тавсифи ва физиологик асоси,хотира жараёнлари:эсда олиб қолиш ва таниш,эсга тушуриш,эсда сақлаб туриш ва нутиш ҳамда хотира турлари: образли хотира,суз-мантиқ,эмоционал хотира,хотирадаги индивидуал фарқлар,хотиранинг ривожланиши хвқида фикр юритилади.Шунингдек, ҳаёл ва унинг физиологик асоси,ҳаёл турлари:тасаввур ҳаёли,ижодӣй ҳаёл,ширин ҳаёл,орзу, ҳаёл образлари: аглюцинация,схемалаштириш,ҳаёлнинг ўсиши тўғрисидаги маълумотлар батафсил баён этилади.

Мавзу юзасидан таянч сўзлар:

Ҳаёл, фантазия,аглюцинация,хотира,хотира жараёнлари,Эмоционал хотира.

Глоссарӣй:

Оператив хотира – хотира турларидан бири бўлиб, фаолият бажариш жараёнида узоқ хотирадан вақтинча фойдаланилади.

Мавзу юзасидан савол ва топшириқлар

Хотира деб нимага аталади?

хотиранинг мустаҳкам бўлиши қандай омилларга боғлиқ?

Хотиранинг сакқиз қонуни қандай мазмунга
Хотира ва унинг инсон ҳаётида роли.
Хотира жараёнлари: эсда сақлаш, эсга тушириш ва эслаб қолиш.
Хотиранинг ўстириш ва тарбиялаш.

Мустақил бажариладиган машқлар:

1. Экспериментларнинг бирида бир гуруҳ ўқувчиларга бешта арифметик вазифани бажариш топшириғи берилди. Бошқа бир экспериментда шу ўқувчиларга топшириқ берилгач, 15 дақиқа ўтгач аналогик вазифани уйлаб топиш вазифаси ҳам берилди. Эксперимент тугагач, иккала гуруҳдан ҳам берилган топшириқларни эсга тушириш сўралди. Қайси гуруҳ яхши эслаб қолади ва нима учун?

2. Ўтган материални хотирада яхши сақлаб қолиш учун ўқитувчилар сизларга қандай маслаҳатлар беришган? Улардан ташқари сизнинг ўзингизнинг индивидуал эсда сақлаш ва эсга тушириш усулингиз борми?

3. Хотиранинг ўстириш учун қуйидаги машқни бажаринг:

Агар ёнингизда бирор ўртоғингиз бўлса, ундан қуйидаги сонлар қаторини бир хил темпда ўқиб беришни сўранг. Сиз унинг орқасидан овоз чиқариб, такрорланг. Агар ўзингиз мустақил бажармоқчи бўлсангиз, қаторларга бирин-кетин оқ қоғоз ёрдамида ўтиб, кейин хотиранингизни текширинг. Эсингизда қолган сонларни қоғозга ёзинг ва нечта сонни ва қайси қаторларни тўғрироқ эсда олиб қолганлигингизни аниқланг:

972

1406

39418

067285

3516927

58391204

764580129

2164089573

45382170369

870932614280

Тавсия этиладиган адабиётлар:

Ғозиев Э.Г. Умумий психология. Тошкент. 2002.1-2 китоб.

Дьюи Д. Психология и педагогика мышления.- М., 1998

Психология. Учебник.- Под ред. А.Крылова, - М., 1998

“Психология” Уч.Т-2. “Проспект”. Москва - 2004.

Психология и педагогика. Под редакцией А.А.Радугина. Изд. “Центр” 2003

Гамильтон. Я.С. “Что такое психология”. “Питер”, 2002.

Ананьев Б.Г. “Человек как предмет познания”. “Питер”, 2001.

Дружинина В. “Психология “. Учебник. “Питер”, 2003.

Бурлачук Ф. Психодиагностика. “Питер”, 2002.

- Айзенк М. Психология для начинающих. “Питер”, 2000.
- Болотова А.К, Макарова И.В. Прикладная Психология: Учебник для вузов.- М.Аспект Пресс, 2002 – 383 с.
12. Веденская Л.В, Павлова Л.А. Деловая риторика: учебное пособие для вузов.- М.:ИКЦ “МарТ”, 2004-512 с.
13. Воспитай своего лидера, как находить, развивать и удерживать в организации талантливых руководителей. \ Пер. с англ.-М.: Издательский дом “Вильямс”, 2002.- 416 с.
14. Ложкин .Г.В. Повякель Н.И Практическая психология в системах “человек техника”: Учеб.пособие.- К.: МАУП, 2003 – 296 с.
15. Немов Р.С. Практическая Психология Познание себя: Влияние на людей:Пособие для уч-ся-М:Гуманит. Изд.Центр ВЛАДОС, 2003.320 с.
16. Справочник по решению кроссвордов и сканвордов .- Ростов н\Д: Владис, 2002. – 640 с.

Мавзу юзасидан интернет тармоғи бўйича веб-сайтлар рўйхати:

1. www.expert.psychology.ru
2. www.psychology.all.ru
3. www.psychology.net.ru
4. www.psy.piter.com

ТАФАККУР ВА МУСТАҚИЛ ФИКРЛАШ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ.

РЕЖА:

Тушуниш ва тафаккур қилишнинг ижтимоий моҳияти.
Тафаккурнинг турлари.
Тафаккур шакллари.

Тафаккур операциялари.

Мустақил фикрлаш - соғлом маънавиятнинг мезони сифатида.

6.1. Тушуниш ва тафаккур қилишнинг ижтимоий моҳияти

Инсон идрок қилган, хотирасида сақлаб қолган нарсаларнинг барчаси унинг учун маълум маъно ва моҳиятга эга бўлади. Акс холда у эслаб қолмайди ҳам, кейинги сафар аналогик объект билан тўқнаш келганда, унга диққатини қаратмайди ҳам, фигура фонга айланиб қолаверади. Яъни, биз кўрган, эшитган, ҳис қилган нарсаларимизнинг барчаси *маъноли*, керак бўлса, *маънили* бўлишини хоҳлаймиз. Шуниси характерлики, ана шундай нарса ва ҳодисаларга биз томондан бериладиган маъно ҳар бир алоҳида шахс томонидан турлича идрок қилинади. Масалан, олим учун ҳар қандай китоб - ҳаётининг маъноси бўлса, деҳқон учун ер ва ундан олинадиган ҳосил - аҳамиятли ҳисобланади. ҳаттоки, битта нарсанинг ўзи турли одамлар учун турли хил маъно ва мазмун касб этади. Ўша китоб мисолини оладиган бўлсак, китоб индустрияси билан шуғулланувчи муҳандис учун - ишлаб чиқариш маҳсулоти, китоб дўкони сотувчиси учун - товар - маҳсулот, ўқувчи учун - илм манбаи, муаллиф олим учун - ижодининг меваси, энг қимматли нарсадир. Ҳар бир алоҳида нарсага бўлган муносабатимиз унинг биз учун кадр-қимматига бевосита таъсир этади, у гоҳ ижобий, гоҳ салбий бўлиши мумкин. Шу нуқтаи назардан ҳам биз нарса ва ҳодисаларга танлаб муносабатда бўламиз. Тилшуносликни касб этиб танлаган талаба учун кибернетик моделлаштиришга бағишланган маъруза қанчалик зерикарлидай туюлса, иқтисодчилик касбини эгалламоқчи бўлганлар учун пул, фойда ва даромад олиш йўллари ҳақидаги маълумотлар шунчалик аҳамиятли, оддий сўзнинг морфологик таҳлили - шунчалик бефарқлик ҳолатини келтириб чиқаради. Демак, бизнинг дунёни, унинг сир-асрорларини тушунишимизнинг заминида нарса ва ҳодисаларнинг биз учун шахсий алоқаси, аҳамиятлилиги даражаси ётади. Ана шундай дунёни тушунишимиз, англашимиз ва унга онгли муносабатимизни билдириб, изхор қилишимизга алоқадор билиш жараёни психологияда *тафаккур, фикрлаш* деб аталади.

Тафаккур - инсон онгининг билиш объектлари ҳисобланмиш нарса ва ҳодисалар ўртасида мураккаб, ҳар томонлама алоқаларнинг бўлишини таъминловчи умумлашган ва мавҳумлашган акс эттириш шаклидир. Тафаккур муаммолари узоқ вақтгача ўзининг мураккаблиги билан психологлар назаридан четда бўлган, у асосан файласуфлар ва мантиқшунослар фикр юритадиган масала ҳисобланган. Психология илмининг отахони ҳисобланмиш немис олими Вильгельм Вундт ҳам психологияни иккига бўлиб - физиологик психология (экспериментал йўл билан билиш жараёнларини ўрганувчи фан) ва халқлар психологияси қисмларига бўлиб, охирги психологиянинг таркибига нутқ ва тафаккур психологиясини ҳам киритган ва уни экспериментал тарзда ўрганиб бўлмайди, уларни тушунтириш мумкин холос деб ҳисоблаган. Бу хулосалар

аслида тафаккур ва фикрлаш жараёнларининг нақадар мураккаб табиатга эга эканлигидан далолат беради. Лекин шундай бўлса ҳам шуни таъқилдаш жоизки, биринчидан, тафаккур ва фикрлаш жараёнлари - бу билиш жараёнлари;

иккинчидан, улар ҳам шахс томонидан борликни акс эттириш шакли, умумлаштириб, билвосита акс эттириш шакли;

учинчидан, бу жараёнлар ҳам экспериментал психология томонидан ўрганилади;

тўртинчидан, тафаккур билишнинг энг олий ва юқори даражадаги шаклидир.

Тафаккурнинг олийлиги ва мураккаблиги шундаки, у идрокдан фарқли, бевосита акс эттириш бўлмай, нарсалар ва уларнинг хоссаларини улар йўқ пайтда ҳам акс эттиришга имкон беради. Масалан, Африканинг субтропик худудлари тўғрисида гап кетганда, умрида бирор марта Африкага бормаган одам ҳам субтропиклик хоссасини б и л г а н и учун ҳам ушбу ахборотни тушуниб, уни қабул қила олади. Синов пайтида талаба кеча ўқиган, лаборатория шароитида синаб кўрган қонуниятлар хусусида худди рўпарасида намоён бўлаётгандай, образли қилиб гапириб бериши, рўй берган ҳодисаларни яна формулалар ва статистик ҳисоб-китоблар воситасида исбот қилиб бериши ҳам мумкин. Бу операцияларнинг асосида тафаккур жараёнлари ётади.

Тафаккур қилишимизни таъминловчи орган - бу бизнинг миямиз. Барча ҳисоб-китоб ишлари - энг элементар ҳаракатларни режалаштиришдан тортиб, мураккаб мавхум теоремаларни исбот қилишга қаратилган операциялар мияда содир бўлади. Шунинг учун ҳам жуда чарчаб турган пайтда одамдан бирор қийинрок масала хусусида фикр билдиришини сўрасангиз, «ҳозир бошим оғриб турибди, жуда чарчаганман, бироз ўзимга келай, кейин фикрлашамиз», деб жавоб беради. Демак, мия фаолияти билан фикрлаш фаолияти ўзаро узвий боғлиқ экан. Миямизнинг фикрлаш қобилияти ва имкониятлари шунчалик салмоқлики, айрим олимларнинг фикрича, унинг ишлаш қонунлари ҳозир биз ишлатаётган компьютерлар эмас, яна 100-200 йиллардан кейин пайдо бўладиган мураккаб, ўта «ақлли» компьютерлар фаолиятига яқин экан.

Калламизга келган барча уй - ҳаёллар - бу *фикрлардир*. Нормал инсонни фикрсиз тасаввур қилиб бўлмайди, ҳар он, ҳар дақиқада одам мияси қандайдир фикрлар билан банд бўлади. Уларни тартибга солиш, керагига диққатни қаратиш, ички ёки ташқи нутқ воситасида уни ечиш - *фикрлаш* жараёнидир.

Фикрлаш жараёни аслида маълум бир масала, муаммо, жумбоқни ҳал қилиш керак бўлганда пайдо бўлади. Фикрлаш доимо бир нарса хусусида камида битта ечимни бериши шарт, акс холда у бошқа жараёнга - ҳаёл, фантазияга айланиб кетиши мумкин. Фикр, ғоя, аниқ ечим бўлмаганда, инсон миясининг борликдаги нарса ва ҳодисалар моҳиятини акс эттириши *ҳаёл* деб аталади. Шунинг учун ҳам дўстлар даврасида баъзан муаммо хусусида тортишув бўлиб қолганда, аниқ билими ёки ғояси йўқлиги туфайли калласига

келган нарсани айтган болага қараб «Жуда олиб қочишга устасан-да, ҳаёлпараст» дейишади.

Шундай қилиб, муаммо ёки жумбоқлар бизни фикрлашга мажбур этади. Масалан, шундай масалани олиб кўрайлик. Сизга михлар солинган бир картон қутича ва иккита шам, болғача берилган. Вазифа: эшикка шамни ўрнатиб, ёқиб қўйиш керак. Ким қандай ечади? Албатта, бирданига тўғри ечимга келиш қийин. Агар қутичани бўшатиш мумкинлиги ва уни шамдон сифатида эшикка қоқиш мумкинлиги тўғрисида фикр каллага келмагунча, ечимни топиш қийин. Айни шу масала икки хил шарт билан берилган: биттасида қутича михлар билан тула дейилган, иккинчисида қутича бўш деб берилган. Иккинчи ҳолатда болалар унинг ечимига тезроқ келишган.

Психологларнинг фикрича, ҳар қандай масалани ечиш мобайнида одам унинг шартларини бир неча вариантларда тасаввур қилсагина ечимга келаркан. Агар идрок билан боғлайдиган бўлсак, фигура фонга, фон эса фигурага айланади, уларнинг ўринлари алмашади ва ҳақозо. Бундаги индивидуал фарқ шундаки, баъзи болалар ечимга тўғридан-тўғри фигура асосида келади, бошқалар эса бир неча ечимнинг вариантларини кўзолдига келтириб, сўнгбир қарорга келади. Кимдир жуда тез фикрлайди, кимдир жуда секин. Шунинг учун ҳам тест ечиш жараёнида ёнма-ён ўтирган икки бола бир хил ечимни белгилайди, лекин ўша ечимга келиш йўллари ҳар бирида ўзига хос бўлади. Айнан шу жараённинг қандай кечишини *тафаккур психологияси* ўрганади. Муаммонинг ечими баъзан бирдан, ёркин юлдуздай ярк этиб пайдо бўлади. Бундай психологик ҳолат психологияда ***инсайт - ойдинлашув*** деб аталади. Одам қачон ана шундай фикрларда тиниклик, инсайт пайдо бўлганини ўзи ҳам билмайди. Энг иқтидорли, зукко олимлар ҳам ўзфикр юритиш қонуниятларига эътибор бериб, янги ғоя қачон, қандай йўл билан пайдо бўлганига жавоб тополмаганлар. Ҳаттоки, баъзан шундай ҳам бўладики, янгилик кашф этган олим ўзининг фикри нақадар ноёб эканлигини ҳам англаш имкониятига эга бўлмайди, қолаверса, кашфиёт гўёки уники эмасдай, қаердан келиб қолганини ҳам тушунмайди. Шунинг учун ҳам кўплаб гениал кашфиётларнинг ҳақиқий кадр - қиммати муаллиф ўтиб кетгандан кейин тарих томонидан баҳоланади. Худди шундай кадрга эга бўлган кашфиётлар юртимизда яшаб ўтган юзлаб алломалар ижодига тааллуқли. Масалан, Ибн Сино, Алишер Навоий, Абу Наср Фаробий, Ал-Фарғоний, Хоразмий, Замашҳарий каби алломалар ўзлари ижод қилган пайтларида яратган ғоялари ва кашфиётларининг қанчалик аҳамиятли ва ўлмас эканлигини кейинги авлод, бутун бир инсоният тарихи исбот қилиб, тан олди. Р. Декартнинг калласига аналитик геометрия ғояси келганда, ўзида йўқ хурсанд бўлган ва чўккалаб, йиғлаб шу фикрни унга ато этган Худога сажда қилган экан. Дарҳақиқат, миядаги тиниклик, ойдинлашув аввало Оллохнинг инояти, қолаверса, ўша фикр эгасининг машаққатли меҳнати, тинимсиз илмлар дунёсида тўккан захматли терлари эвазига рўй беради. Умуман янгиликлар очиш, ижод қилишга алоқадор тафаккур тури унинг энг аҳамиятли ва шу билан бирга энг қийин туридир. Чунки ижодкор, ёки

кашфиётчи ниманидир кашф қилишни хоҳлайди, тинимсиз изланади, лекин қачон, қандай шароитда, қандай йўл билан уни очиши мумкинлигини ўзи ҳам билмайди. Шу ўринда академик Кедровнинг Менделеев даврий жадвалини кашф қилганлиги хусусидаги эсдаликлари жуда ўринли. Олим узоқ вақт мобайнида барча кимёвий элементларни маълум қонуният асосида жадвалга туширишни ўйлаб юрган. «Қалламга келяпти-ю, уни кўролмаёпман», деб ташвишланарди олим. Кунлардан бир кун у жуда толиқиб, ёзув столи устида ухлаб қолганда, тушида даврий жадвални «кўрган». Хурсанд бўлиб кетиб, уйғонган захоти моддаларни жадвалга жойлаштира бошлаган. Тушдаги иши билан ўнгидаги ишининг фарқи шу бўлганки, тушида енгил моддалар пастда жойлашган бўлган, Менделеев уларни ўнгида «тўғрилаб» чиққан. Бу ҳам ўша инсайтга бир мисол.

6.2. Тафаккурнинг турлари

Инсоннинг фикрлаш жараёни таҳлил қилинганда, унинг қандай шаклларда кечиши аҳамиятли бўлиб, бу унинг турлари ва шунга кўра фикрлашдаги индивидуаллик масаласидир. 5-жадвалда тафаккурнинг турли мезонлар асосидаги классификацияси келтирилган.

Ҳаёт мобайнида уқиганларимиз, маълум шарт-шароитларда конкрет далиллар ва назарий билимлар асосида мушоҳада қилган билим ва ғояларимиз асосида юритган фикрлаш жараёни **назарий тафаккурдир**. Ундан фарқли **амалий тафаккур** бевосита ҳаётда ва ҳаракатларимиз мобайнида ҳосил бўлган фикрларимизга асосланадиган тафаккуримиздир.

Тафаккур турлари

Шаклига кўра	кўргазмали ҳаракат кўргазмали образли мантиқий
Кўриладиган масаланинг характерига кўра	Назарий амалий
ижодийлик элементига кўра	Конвергент дивергент
янгилиги ва ноёблигига кўра	Репродуктив продуктив (ижодий)

Кўргазмали - ҳаракат тафаккурининг хусусияти шундаки, у ҳам одамнинг реал предметлар билан иш қилаётган пайтдаги фикрлаш жараёнини назарда тутлади. **Кўргазмали - образли тафаккур** эса кўрган-кечирган нарсалар ва ходисаларнинг конкрет образлари кўз олдимизда гавдаланган чоғда уларнинг моҳиятини умумлаштириб, билвосита акс эттиришимиздир. **Мантиқий тафаккур** - бу мавхум тафаккур бўлиб, сўзлар, сўзда ифодаланган билим, ғоя ва тушунчаларга таянган холда бевосита идрокимиз доирасида бўлмаган

нарсалар юзасидан чиқарган хукмларимиз, мулоҳазаларимиз бу тафаккурга мисол бўла олади. Масалан, олам, унинг ноёб ва мураккаб ҳодисаларини фалсафий ўрганиш фақат мавхум, абстракт тафаккур ёрдамида мумкин бўлади.

Фикрлашимизнинг яна бир тури **репродуктив** бўлиб, унинг моҳияти - кўрган-билган нарсамизни айнан қандай бўлса, шундайлигича, ўзгаришсиз қайтариш ва шу асосда фикрлашга асосланади. Ундан фарқли **продуктив ёки ижодий тафаккур** - фикрлаш элементларига янгилик, ноёблик, қайтарилмаслик кўшилгандаги тафаккурни назарда тутати. Шунга боғлиқ бўлган **конвергент** фикрлаш масаланинг ечими фақат битта бўлгандаги фикрлашни назарда тутса, **дивергент тафаккур** - фикрнинг шундай турики, у шахсга бир муаммо ёки масала юзасидан бирданига бир нечта ечимлар пайдо бўлишини тақозо этади. Айнан ана шундай ижодий тафаккур дивергент шаклда бўлса, у ижодий парвоз, янгиликларни кашф этишга асос бўлади. Фикрнинг кашф этиш, янгилик яратишга қаратилган фаолияти баъзан унинг **креативлик** сифати билан боғлаб тушунтирилади. Креативлилик - шундай ҳислатки, у гуёки йўқ жойда бор қилади, яъни оддийгина, жўнгина нарсаларга бошқача, бировларникига ўхшамаган ёндашувларни талаб қилади. Масалан, учта сўз берилган - «қалам», «кўл», «айиқ». Уччасини қўшиб, янги жумлалар тузиш керак. Ҳар ким ўзидаги креативлик даражасига кўра турли хил жумлалар тузса бўлади, масалан, «Бола қаламни олиб, кўлда чўмилаётган айиқ расмини чизди». Ёки «Терак қаламчалари экиб чиқилган кўл ёкасида бир айиқ боласини чўмилтирарди». Шунга ўхшаш кўплаб жумлалар тузиш мумкин.

Машхур олим К. Юнг инсонларни фикрлашларига кўра асосан икки тоифага бўлган эди:

Интуитив типлар. Бу шундай тоифали кишиларки, уларда кўпинча ҳиссиётлар мантиқдан устун келади ва мия фаолияти бўйича ҳам ўнг ярим шарлар фаолияти чапникидан устунроқ бўлади. Кўриб, ҳис қилиб, ёрқин эмоционал муносабат шакллантирилмагунча, бундай одамлар бирор хусусда фикрларини баён эта олмайдилар.

Фикрловчи типлар. Бундай кишиларда доимо мантиқ, мулоҳаза ҳиссиётлардан устун бўлади ва миясининг чап томони ўнгига нисбатан доминанта(устун) ҳисобланади. Бундайлар гапира бошлашса, кўпинча, «Файласуф бўлиб кет-э», деб ҳам қўйишади. Чунки улар ўзларигача бўлган билимлар, мантиқий фикрлаш борасидаги ютуқларга таяниб, доимо тўғри гапиришга, доимо фикрларини мантиқан асослаш - аргументация қилишга ҳаракат қиладилар. Аниқ ва техника, тиббиёт фанлари билан шуғулланувчиларда ана шу тафаккур типига мойиллик ва психологик ҳозирлик бўлса, улар ўз касблари борасида жуда яхши натижаларга эришадилар. Улардан фарқли биринчи тоифа вакилларида яхши ёзувчилар, шоирлар, тилшунослар, психологлар етишиб чиқади.

6.3. Тафаккур шакллари

Тафаккур қилиш шакллари ёки формасига тушунчалар, ҳукмлар ва хулоса чиқариш киради.

Тушунчалар - тафаккурнинг шундай шаклики, унда нарса ва ҳодисаларга хос бўлган энг умумий ва характерли хусусиятларни ўзида акс эттиради. Улар умумий ва жузъий, конкрет ёки мавҳум бўлиши мумкин. Масалан, «онг» тушунчасини оладиган бўлсак, унинг энг муҳим ва бошқа тушунчалардан фарқ қиладиган жиҳатларини ажратишимиз керак: фақат инсонга хослик, олий даражадаги акс эттириш, оламни билиш механизми эканлиги ва ҳақозо.

Ҳукмлар - атрофимиздаги нарсалар ва ҳодисалар ўртасидаги боғлиқликни акс эттиради. Масалан, «Инсон онгли мавжудот» деган ҳукм - фикр «одам, инсон», «онг» ва «мавжудот» тушунчалари ўртасидаги боғлиқликни ифодалаб турибди. Ана шундай ҳукмлар бизнинг нутқимизда ҳар куни жуда кўп ишлатилади ва улар табиатан турли боғлиқликларни ё тасдиқлайди, ёки инкор қилади, рост ёки ёлғон бўлади. Шахснинг инсонийлиги аслида у ишлатадиган ибораларнинг қанчалик мантиққа, ҳаётий ҳақиқатларга тўғри келиши, аргументал эканлиги билан баҳоланади. Доимо тўғри, мантиқан фикр юритган одамни биз «бамаъни, гапида жон бор, ҳақиқатгуй» деб таърифлаймиз.

Хулосалар - мантиқий тафаккурнинг яна бир шакли бўлиб, улар фикрлар, ҳукмлар ва тушунчалар ўртасидаги боғланишдан янги бир фикрларни келтириб чиқаришни назарда тутаяди. Масалан: 1- ҳукм: *Ўзбекистон - мустақил давлат.*

ҳукм: Қирғизистон - мустақил давлат.

ҳукм: Қозоғистон - мустақил давлат.

ҳукм: Туркменистон - мустақил давлат.

ҳукм : Тожикистон - мустқил давлат.

Демак, Барча Марказий Осиё давлатлари - мустақилдир.

Шунга ўхшаш биз баъзан айрим фикрлардан умумий бир фикр келтириб чиқарамиз (бу - индуктив хулоса чиқариш), баъзан эса аксинча, умумийдан жузъий - алоҳида фикр чиқарамиз (фикрлашнинг бундай ҳаракати дедукция деб аталади).

6.4. Тафаккур операциялари

Бундан ташқари, психология биздаги фикрлаш жараёнини таъминловчи алоҳида **операцияларни** ҳам ўрганади. Булар:

Анализ;

Синтез;

Мавҳумлаштириш;

Таққослаш;

Умумлаштириш.

Фикрлаш операцияларига **анализ** (фикран нарса ва ҳодисаларга тааллуқли сифат ва хусусиятларни алоҳида қилиб ажратиш, таҳлил қилиш), **синтез** (анализ жараёнида ажратилган қисмларни яна фикран бирлаштириш,

қўшиш), *мавҳумлаштириш* (алоҳида бирор хусусиятни ажратиб, бошқаларидан фикрни чалғитиш, айрим хоссани мавҳумлаштириш), *таққослаш* (предметлар ва уларга хос бўлган хусусиятларни фикран бир - бирига солиштириш, умумий ва фарқ қилувчи жиҳатларини топиш), *умумлаштириш* (умумий ва муҳим сифатларига кўра предметларни гуруҳлаштириш, умумийлаштириш) кабилар киради.

6.5. Мустақил фикрлаш - соғлом маънавиятнинг мезони сифатида. Тафаккурни ривожлантириш

Биз юқорида тафаккурни индивидуал хусусиятлари ва ушбу жараёнга хос бўлган умумий қонуниятларни ўргандик. Лекин аслида мақсад шундайки, ҳар бир шахс ўзидаги тафаккур ва фикрлаш жараёнларининг ўзига хос томонини билган ҳолда уни ўстириш йўллари билиши керак. Охириги йилларда психологларнинг ўтказган тадқиқотлари ва кузатишлари шуни кўрсатдики, фикрлаш жараёнларини гуруҳ шароитида, дарс пайтида ҳам ўстириш ва бунга қисқа йўллар билан эришиш мумкин экан. Уларнинг фикрича, гуруҳдаги ҳамкорликдаги фаолият идрок ва хотиранинг ўсишига ижобий таъсир кўрсатиб, фикрлаш жараёнини тезлаштиради ва фаолиятни самаралироқ қилади. Айрим жуда жиддий ва мураккаб ижод дақиқаларини инобатга олмаганда, яхши ташкил этилган дарс жараёни, ундаги фаолият шакли индивидуал тафаккурнинг ҳам ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади. Шу нарса исбот қилинганки, жамоада ишлаш кўплаб ностандарт фикрларнинг туғилиши, уларнинг ичидан энг яхшиларининг сараланиши ва янгидан янги ғояларнинг пайдо бўлишига сабаб бўларкан.

Ана шундай самара берувчи методикалардан бири «брейнсторминг» деб аталиб, унинг луғавий маъноси «мияни забт этиш»дир («мозговая атака» русча - «brain storming» ингл.). Уни ўтказиш қуйидаги тамойилларга асосланган:

Баъзи интеллектуал масалаларни ечишда битта ечим билан чекланиб бўлмайди ва шу мақсадда ижодий фикрловчилар гуруҳи ташкил этилади ва бу жараёнда «группавий эффект» бўлиши кутилади. Гуруҳ иши тез ва оптимал қарорлар қабул қилишга қаратилган бўлади ва бунда алоҳида айрим индивидуал қарорларга таъсирланишга йўл қўйилмайди.

Гуруҳга шундай кимсалар киритиладики, улар бир-бирларидан фикрлаш услубларининг ноёблиги билан фарқ қиладилар. Масалан, кимдир мантиқийлик устун, кимдир креатив, кимдир танқидчи ва шунга ўхшаш.

Гуруҳда шундай ижодийлик руҳи бўлиши керакки, ҳар ким хоҳлаган фикрини бемалол айтаверади, у ёки бу фикр танқид қилиниши мумкин, лекин унинг эгаси танқид қилинмайди. Бундай шароитда ўртача интеллектуал даражага эга бўлган шахс ҳам шундай фикрлар изхор қила бошлайдики, улар алоҳида қолган пайтида сира ҳам мияга келмаган бўларди.

Бу жараён олий ўқув юртларида дарсларда ҳам қўлланилиши мумкин, фақат унинг юқоридаги тамойиллари инобатга олиниши ва гуруҳда ўзаро ҳамжиҳатлик муҳити бўлиши керак.

Мавзу юзасидан қисқача хулосалар:

Ушбу мавзуда тушуниш ва тафаккур қилишнинг ижтимоий моҳияти, тафаккур турлари, шакллари ва операциялари батафсил баён қилинган. Мустақил фикрлаш – талаба-ёшларда атроф-борлиқ тўғрисида холис ва объектив тасаввурларнинг шаклланиши учун психологик шарт-шароит эканлиги таҳлил қилинган. Ёшларда мустақил фикрлаш қобилиятини ўстириш ва эркин фикрлашни тарбиялаш тамойиллари келтирилган. Талабаларнинг ўз устида мустақил фикрлашга йуналтиради.

Мавзу юзасидан танч сўзлар:

Тафаккур, инсайт, конвергент ва дивергент тафаккур, мантик, эркин фикрлаш, ностандарт фикр.

Глоссарий:

Хулоса чиқариш – тафаккурнинг мантиқий шаклларида бўлиб, бир қанча ҳукмлар асосида маълум хулоса чиқарилади. Х.ч. индуктив, дедуктив ва аналогик турларга ажратилади.

Умумлаштириш – воқеликдаги нарса ва ходисларни умумий ва муҳим белгиларига қараб фикран бирлаштиришдан иборат тафаккур жараёни.

Тушунча – нарса ва ходисаларнинг муҳим белги ва хусусиятларини битта сўз ёки сўзлар гуруҳи билан ифодалашдан иборат тафаккурнинг мантиқий шакли.

Тушуниш – бирор нарсанинг маъноси ва аҳамиятини англаш қобилияти, асосий эришилган натижаси.

Таҳлил – тафаккур қилиш усули, бунда мураккаб объектлар қисмларга бўлиниб ўрганилади.

Таққослаш – нарса ва ходисалар ўртасидаги ўхшашлик ва тафовутларни аниқлашга асосланган фикрлаш операцияси.

Мавзу юзасидан топшириқлар:

Кўрилган саволлар:

1. Тушуниш ва тафаккур қилишнинг ижтимоий моҳияти.

Тафаккурнинг турлари.

Тафаккур шакллари.

Тафаккур операциялари.

Мустақил фикрлаш - соғлом маънавиятнинг мезони сифатида.

Семинарларда муҳокама қилинадиган саволлар:

- Тафаккур - қандай билиш жараёни ҳисобланади?
 Тафаккур қилишимизни таъминловчи орган қайси?
 Ҳаёл - бу қандай жараён?
 Фантазия деб қандай жараёнга аталади?
 Инсайт - ойдинлашув ҳолати қандай юзага келади?
 Тафаккурнинг қандай турлари мавжуд?
7. Интуитив ва фикрловчи типли кишиларнинг бир - биридан фарқи нимада?
 Тафаккур қилиш шакллари қандай?
 Тафаккур операцияларига нималар киради?
 Тафаккурни қандай ривожлантириш мумкин?

Мустақил ишлар мавзулари:

- Тафаккурнинг бошқа психик жараёнлар билан алоқаси.
 Тафаккурнинг хусусиятлари: аутистик ва реалистик тафаккур.
 Тафаккур ва фикрлашдаги индивидуал фарқлар.
 Ижодий тафаккур, унинг шартлари ва самарадорлиги.
 Мустақил фикрлашнинг табиий асослари.

Тавсия этиладиган адабиётлар:

- Ғозиев Э.Г. Умумий психология. Тошкент. 2002.1-2 китоб.
 Дьюи Д. Психология и педагогика мышления.- М., 1998
 Каримова В.М. ва б.к.лар Мустақил фикрлаш.- Т.- Шарк, 2000
 Каримова В., Суннатова Р. Мустақил фикрлаш бўйича машғулотларни ташкил этиш юзасидан услубий қўлланма.- Т.: Шарк, 2000
 “Психология” Уч.Т-2. “Проспект”. Москва - 2004.
 Психология и педагогика. Под редакцией А.А.Радугина. Изд. “Центр” 2003
 Гамильтон. Я.С. “Что такое психология”. “Питер”, 2002.
 Ананьев Б.Г. “Человек как предмет познания”. “Питер”, 2001.
 Дружинина В. “Психология “. Учебник. “Питер”, 2003.
 Бурлачук Ф. Психодиагностика. “Питер”, 2002.
 Айзенк М. Психология для начинающих. “Питер”, 2000.
 Болотова А.К, Макарова И.В. Прикладная Психология: Учебник для вузов.- М.Аспект Пресс, 2002 – 383 с.
 13. Веденская Л.В, Павлова Л.А. Деловая риторика: учебное пособие для вузов.- М.:ИКЦ “МарТ”, 2004-512 с.
 14. Воспитай своего лидера, как находить, развивать и удерживать в организации талантливых руководителей. \ Пер. с англ.-М.: Издательский дом “Вильямс”, 2002.- 416 с.
 15. Ложкин .Г.В. Повякель Н.И Практическая психология в системах “человек техника”: Учеб.пособие.- К.: МАУП, 2003 – 296 с.

16. Немов Р.С. Практическая Психология Познание себя: Влияние на людей:Пособие для уч-ся-М:Гуманит. Изд.Центр ВЛАДОС, 2003.320 с.
17. Справочник по решению кроссвордов и сканвордов .- Ростов н\Д: Владис, 2002. – 640 с.

Мавзу юзасидан интернет тармоғи бўйича веб-сайтлар рўйхати:

1. www.expert.psychology.ru
2. www.psychology.all.ru
3. www.psychology.net.ru
4. www.psy.piter.com

МОТИВАЦИЯ ҲИС- ТУЙҒУ ВА ИРОДА

РЕЖА:

- 8.1.Ҳиссиёт ҳақида тушунча.
- 8.2. Ҳиссиётнинг ифодаланиши унинг тарбиявий таъсири.
- 8.3.Ҳиссиётнинг фаолиятдаги роли.
- 8.4. Ҳиссиётнинг турлари.
- 8.5.Мотив ва мотивация.
- 8.6.Ирода ҳақида тушунча.
- 8.7.Шахснинг иродавий хусусиятлари.

8.1 Ҳиссиёт ҳақида тушунча .

Ҳиссиёт одамнинг теварак атрофдаги воқеликларга,билиб олган нарсаларига ва фаолиятига муносабатидан файдо бўладиган хиссий кечинмадир.

Одам кечинмалари тўғрисида гап юритилар экан “ҳиссиёт” ва “эмоция” деган икки термин қўлланилади. Кенг маънода қаралса, улар синонимлардир.

Тор маънода олинса, эмоция дейилганда, органик эҳтиёжларнинг кондирилиши ёки қондирилмаслиги билан боғлиқ бўлган нарса ва ходисаларнинг айрим сифатлари ва хусусиятлари таъсирида юзага келувчи кечинмалар тушинилади. Масалан, қорин очиши ёки чанқаш пайтида пайдо бўладиган нохушлик ва қориннинг туйиши ёки чанқокнинг босилиши сабабли тўғиладиган ҳузур қилиш ҳолати эмоция ҳисобланади.

Ҳиссиётлар эмоциядан фарқланиб, торроқ маънода улар одамнинг ижтимоий ҳаёт шароитларида, бошқа одамлар билан бўлган муносабатида пайдо бўлувчи ва ўсиб боровчи олий, маънавий эҳтиёжларни қондириш билан боғлиқ бўлган кечинмадир. Ҳайвонлар учун фақат эмоция. Инсонлар учун эса эмоция ва ҳиссиёт хосдир, лекин ҳиссиёт одамнинг ҳаёти ва фаолияти давомида етакчи ўрин эгаллайди.

Ҳиссиёт билан фаолият ўртасидаги ўзаро алоқа улар ўртасидаги икки томонлама боғланишда юзага келади. Бир томондан ҳиссиёт одамни фаолиятга ундаса, иккинчи томондан фаолиятнинг ўзи ҳиссиётни келтириб

чиқаради. Бу хол ҳиссиётнинг ўзгаришига, кўп ҳолларда эса эҳтиёжларнинг ўзгаришига олиб келади.

Одамда ҳиссиётнинг тўғилишига унинг органик ҳолати сабаб бўлган шароитда бош мия катта ярим шарлари пусти ҳиссиётнинг боришига катта таъсир кўрсатади. Масалан катта ёшдаги одам қорни очганини сезаркан, бу эҳтиёжини қондириш маълум вақт ва шароит билан боғлиқ эканлигини тушунади ва ўзини тийиб, босиб тура олади.

Ҳиссиётнинг ифодаланиши унинг тарбиявий таъсири.

Ҳар қандай синфий жамиятда конкрет тарихий даврга боғлиқ ҳиссиётнинг умумий йўналишларидан ташқари, ҳар бир одам ўз ҳис-туйғулари билан бир-бирларидан кескин фарқ қилади. Одамда ҳиссиёт турларидан биронтаси устун бўлса, ана шу ҳис шахснинг энг муҳим томонларидан биини ташкил этади.

Ҳиссиёт одамнинг хатти-ҳаракатларида, интонациясида, мимика ва имо-ишорасида, бирор нарса ёки ҳаракатдан таъсирлана бошлашда ифодаланади. Ҳиссиётнинг энг кучли ифодаси кулги ва йиғидир.

Одамнинг ўзини тута билиши, шунингдек, унда ҳиссиёт таъсири билан юзага келувчи ташқи аломатлар, одатда, бош мия пўсти остининг кўзғолиши ва актив фаолияти билан боғлиқ бўлади. Одамнинг хатти-ҳаракатлари ва ҳиссиётининг ташқи аломатлари аввал бошида ихтиёрсиз тарзда рўй беради. Онгиз мавжудодлар (ҳайвонлар ва психикаси издан чиққан одамлар) хати-ҳаракатларининг бир-бирига ўхшаш бўлишининг боиси ҳам шундадир.

Одамнинг ўз ҳис-туйғусини намоён қилиб, бошқа одамларга эмоционал таъсир кўрсатиши ҳиссиётни ифода этишнинг энг яхши томонидир. Бу педагогик ишида зўр аҳамият касб этади. Ўқитувчи ўз ҳис-туйғуларини тута билиши, ўқувчилар билан муносабатда ўзининг шахсий кечинмалари билан боғлиқ бўлган ҳисларини намоён этмаслиги керак. Ўқувчилардан ,айтайлик, “физигимизнинг бугун кайфияти бузуқ” деган гапларни ҳам эшитишга тўғри келади. Бундай кайфиятда, албатта, ўқитувчи жаҳлли бўлади, у ҳатто дарсда ҳам эҳтимол, тўғри иш тутмаса керак. Ўқитувчиларнинг ўзларини бундай тута билмасликлари педагогика ишига катта зиён етказиши мумкин. Ўқитувчиларнинг ҳиссиётини ҳар қандай ифодаланиши ўқувчига муаян тарбиявий таъсир кўрсатиши керак.

Ҳиссиёт классификацияси жуда мураккаб ва хилма-хилдир. Ҳиссиёт одамнинг фаолият процессидаги ҳолатига қараб, одамнинг ҳаётий фаолиятини оширадиган актив (стеник), одамнинг ҳаётий фаолиятини пасайтирадиган пассив (астеник) ҳиссиётларга бўлинади.

Актив ёки пассив ҳиссиётнинг пайдо бўлиши вазиятга ва одамларнинг индивидуал хусусиятларига боғлиқ бўлади. Масалан, она ишда ёки уйда шахсан ўзига боғлиқ бўлган кўнгилсизлик юз берган бўлса, пассив бўлиши мумкин; агар унда фарзанднинг бетоблиги билан боғлиқ бўлган кечинма пайдо бўлган бўлса, жиддий активлик қилиши мумкин.

Фаолият билан боғлиқ бўлган эмоционал кечинмалар одамда кучланиш ёки енгилланишдан иборатдир. Ташвишланиш ёки енгил тортиш тарзда рўй беради. Ташвишланиш ҳолати одам фаолиятига баъзан ижобий таъсир кўрсатади. Ҳислар кучи, пайдо бўлиш тезлиги ва барқарорлиги муайян мувофиқликда ўтишига қараб, аффект, кайфият, эҳтирос формасида намоён бўлади.

Аффект-кучли ёки одам учун алоҳида аҳамиятли кўзготишлар таъсирида юзага келиб, тез пайдо бўладиган ва қисқа муддатда ўтиб кетадиган ҳиссиётдир. Аффектнинг ўтиши вақтида онг тораяди, бош мия пўсти миянинг пўстлоқ остки қисмлари ишини унча назорат қилолмай қолади. Одамнинг аффект ҳолатини қайд этиб, одатда, у ўзини билмай қолди, дейилади. Бу ибора билан онгнинг тўла назоратсиз қолганлиги очиқ берилади.

Аффект ўз мазмуни жиҳатидан ҳар хил бўлган ҳиссиётлар билан боғланган бўлиши мумкин. Ташвиш, хурсандчилик, ғазаб, кўркиш-бу ҳисларнинг ҳаммаси одамни аффект ҳолатига тушириб қўйиши мумкин.

Кайфият бирмунча суст ифодаланадиган барқарор ҳис-ҳолатидир. Ҳаётимизнинг ҳар бир momentiда биз тегишли кайфиятга эга бўламиз. Одатда, кайфият одамнинг барча психологик ҳолатига ва ҳатти-ҳаракатига эмоционал тус беради. Агар одамнинг кайфияти яхши бўлса, унинг ниманидир қилган идроки ва нима ҳақдадир этган тасавури ҳам ижобий тусга эга бўлади. Аксинча, ёмон кайфиятда гўё ҳамма нарса маюс парда қоплангандай бўлади. Шундай қилиб, кайфият одамнинг бутун фаолиятига таъсир этади.

Ҳамма ҳиссиётлармиз каби, кайфият ҳам муайян ижтимоий ҳаёт шароитининг маҳсулидир.

8.3. ҲИССИЁТНИНГ ТУРЛАРИ

Ҳиссиётлар уларнинг йўналишига қараб, маънавий, интеллектуал ва эстетик ҳиссиётларга бўлинади.

Маънавий ҳиссиётлар-булар одамнинг бошқа кишиларга, яшаш қоидаси ва нормаларига, жамиятга бўладиган муносабатлардан туғиладиган эмоционал ҳолатларидир. Буларга ватанпарварлик, бурч, коллективизм, ўртоқлик, иззат-нафс, кадр-қиммат ва бошқа ҳислар киради.

Маънавий ҳиссиётлар ва уларнинг қимматли ҳар доим ижтимоий турмуш, жамият ҳаётининг моддий шароити билан боғлиқдир.

Интеллектуал ҳислар билиш фаолияти билан боғлиқ бўлган ҳислардир. Ҳар қандай билимга эга бўлишда киши бу билимларга нисбатан бефарқ муносабатда бўлмайди. У бирор нарсани билиб олмоқчи бўлиб, қаттиқ ҳаракат қилишини, билиш процесси ва натижасидан қаноатланиши ёки ноҳуш бўлишини, ўз ҳаёти йўлида учрайдиган янги нарса ва ҳодисаларни билиб олишга қизиқиш ҳиссини сезади. Билиш процесси билан боғлиқ бўлган бу ҳиссиётлар интеллектуал ҳислар деб аталади.

Эстетик ҳислар гўзалликни, олижанобликни, шунингдек, бемаънигарчилик, кулгилик, фожиаликларни кўриш, эшитиш ва

тасаввур этишдан таъсирланиш сифатида намоён бўлади. Бу ҳиссиётлар санъат асарларини, табиатни, ижтимоий ҳаётни, одамни идрок этишда пайдо бўлади.

8.4. ИРОДА ҲАҚИДА ТУШУНЧА

Одам объектив дунёни фақат идрок этиб ва билибгина қолмай, балки унга актив суратда таъсир ҳам кўрсатади. У доимо олдига мақсадлар қўяди ва уларни амалга ошириш учун курашади. Жамиятда „деб ёзган эди Энгельс “онглаб олинган ниятсиз, исталган мақсадсиз ҳеч нима қилинмайди”. Одам мақсади йўлида ҳаракат қилиб, ҳар хил тўсиқларга учрайди. Бу тўсиқларнинг бир хили ҳаёт ва меҳнат шароитига, бошқа бири эса кишининг шахсий камчиллигига боғлиқдир.

Ирода одамнинг ўз хатти-ҳаракатини онгли суратда тартибга солишдир, бу эса кўзланган мақсадни амалга оширишда учраган тўсиқни бартараф қилишда ифодаланади.

Одамнинг ўз фаолиятини ва хатти-ҳаракатини тартибга солиш, умуман, шунда ифодаланадики, у лозим бўлиб қолган ҳолда ҳаракат ва амални ишга солиши, бу ҳаракат ва амални кучайтириши ёки сусайтириши, тезлаштириши ёки секинлаштириши, вақтинча тўхтатиши, кейин яна давом эттириши, мақсадга эришилгандан сўнг эса бутунлай тўхтатиши мумкин.

Хатти-ҳаракатларни тартибга солиш ва тўсиқларга қарши курашиш процессида юз берадиган ҳар қандай ўзгариш кишида иродавий зўр бериш ҳиссини туғдиради.

Одам иродаси бутун онг билан боғлангандир, шунинг учун ҳам иродавий назорат бўлмаган бирор бир онгли ҳаракатини учратиш қийин. Лекин бу назорат ҳар хил типдаги иш-ҳаракатларда бир хилда ифодаланавермайди. Бир хил иш-ҳаракатларда, айниқса улар қийин ва янги иш-ҳаракатлар бўлса, бу назорат равшан намоён бўлади (айни шундай иш-ҳаракатлар асли иродага тааллуқли бўлади); иккинчи бир хил, ўрганиб қолинган иш-ҳаракатларда, айрим операцияларнинг автоматлашганлиги сабабли, назорат кучсиз бўлади; учинчи бир хил, аффект ҳаракатларда назорат узилган ёки бутунлай бузилган бўлади.

Иродавий иш-ҳаракатлар ҳар хил бўлиши: ижтимоий ва шахсий; коллектив ва индивидуал меҳнат, ўқиш ва ўйинларга оид иш-ҳаракатлар бўлиши мумкин.

Мураккаб иродавий иш-ҳаракатлар структурасида уч бўғин мақсад қўйиш, фикрда планлаштириш ва уларни амалга ошириш бўғинлари бири-биридан фарқ қилинади.

Мақсад қўйиш одамнинг шу мақсадга бўлган ўз мотивларини англаб олиш билан боғлиқдир. Масалан, ҳавас яхши англаб олинмаган ният бўлиб, бунда одам бирор нарса етишмай турганидан қаттиқ изтироб чекади, лекин туғилган ниятнинг нималигини, эҳтиёжни қондиришнинг мақсад ва воситаларининг равшан тасаввур этолмайди. Бундай мотивларнинг ёлғиз ўзи таъсирида ҳали ҳаракат содир бўлмайди. Хоҳишнинг ўзи энг яхши анланган мотивдир.

Бундай юксак мотивлар билан паст мотивлар кураши процессида ирода таркиб топади, бинобарин, бундай ҳолларда кураш натижаси одам иродасига объектив баҳо бўлади.

Маънавий жиҳатдан тарбияланган одам, юксак мотивларнинг кучлилиги билан ажралиб туради. Натижада унинг кўпгина мурракаб хатти-ҳаракатлари мотивларнинг уқубатли курашсиз, бошқача айтганда, қалб даъвати билан содир бўлади.

Шахснинг иродавий хислатлари (сифати, хусусияти) мақсадни амалга оширишда учраган тўсиқларни енгиш борасида одамнинг тажрибада ҳосил қилган ўзига хос усуллардан иборатдир. Шахснинг иродаси, туб маъноси билан айтганда, ҳар хил иродавий хатти-ҳаракатлар ва хусусиятлар мажмуидир.

Ҳаракатнинг мақсадга қаратилганлиги одамнинг бош, етакчи иродавий хусусиятидир.

Шахснинг бошқа энг муҳим иродавий хусусиятларини санаб ўтамиз. *Ташаббус* ўз хоҳиши билан иш-амал қила ва хатти-ҳаракат кўрсата билиш; *қатъиятлилик* иккиланмасдан, ҳар томонлама ўйлаб қарорлар қабул қила олиш ва уларни изчил суратда амалга ошира билиш; *саботлилик*-қийинчиликларга қарши курашда ғайратни бўшаштирмасдан мақсад орқасидан доим узок вақт қува билиш; саботлилик-қабул қилинган қарорни амалга оширишга халақит берувчи иш-ҳаракат, ҳис ва фмкрларни тўхтата билиш; йиғноқлик-ўз иш-амаллари ва хатти-ҳаракатларни планлаштира олиш, ижро этишда планга амал қила билиш;

Шахснинг иродасизлик ёки бўш иродалиликдан иборат хусусиятлари ҳам хилма-хилдир булар принципсизлик, ташаббуссизлик, енгилтаклик, журъатсизлик, шошма-шошарлик ва бошқалардир. Булар ироданинг ижобий иродага мутлақо зид хусусиятларидандир. Тиришқоқлик ялқовликка, дадиллик (ва жасурлик) кўрқоқликка, мардлик журъатсизликка, саботлилик қайсарликка, қатъиятлик қатъийсизликка қарши қўйилади ва хоказо.

Бу ёшда кўп иродавий сифатлар ҳам характер хусусияти бўла олиш даражасида барқарор бўлмайди. Юқори синф ўқувчиси тез ғайратга киради ва бу руҳий кўтарилиш ҳолатида катта қийинчиликларни енга олади, мақсадга эришиш йўлида қатъийлик кўрсата олади. Лекин унинг ғайрати олдиндан пайқалмаган қандайдир бирор тўсиққа дуч келса, у шундай тез совийди. Унда ички тормозланиш етарли даражада машқ олган ва ўсмирлардагидек қарама-қаршилиқлар, бузилишлар учрамайди, ammo унинг иродавий ғайрати ҳиссиёт, қизиқишлар билан ҳамон маҳкам боғланган бўлади.

Юқори синф ўқувчилари иродасининг ўсишига барқарор ҳаётий ғояларнинг таркиб топиши ғоят зўр таъсир кўрсатади. Ўсмир ўз ҳаётининг мақсади ҳақида эндигина ўйлай бошлайди, юқори синф ўқувчиси эса бутун шароит талаби билан ўзининг ҳаёт йўлини танлаш зарурати олдида туради. У доимо ўз қизиқишлари, майл ва қобилиятига баҳо беради, ўз истеъдоди, касби ҳақида ўйлайди, ўзини амалда синаб кўради. Ғоялар кундалик тарбиянинг

исталган мақсадигина бўлмай, балки муҳим воситаси ҳамдир. Ғоялар ироданинг нима мақсадга қаратилишини белгилайди

Кучли ирода эгаси бўлишнинг олти йўли:

1. Бошлаган ишингни охиригача етказа бил.
2. Қийинчиликларни ва тўсиқларни нолимай ва мақтанмай енг.
3. Ҳатто ўн марта қайтадан бузиб ишлаш, ўн марта қайтадан бошлаш керак бўлса ҳам, ҳамма ишни “аъло” баҳода бажар.
4. Бугун қилиш мумкин бўлган ишни эртага қолдирма.
5. Қизиққан ҳамма нарсаларингга бир йўла куч сарфлама, аввал бирини бажар, кейин иккинчисини бошла.
6. Ирода ҳосил қилиш учун ҳавасни келтирувчи нарса ва ҳаракатлардан ўзини тийиш, инжиқликни йўқ қилиш номаъул истакни бажаришдан кўра муҳимроқдир.

Мавзу юзасидан қисқача хулосалар:

Ушбу мавзуда ҳис-туйғу ҳақида тушунча, шахс фаолиятини бошқаришда ҳиссиёт, ҳиссиётнинг физиологик асослари, ҳиссиётнинг турлари, ҳиссий билиш ва унинг шахснинг жамиятда тутган ўрнини белгилашдаги аҳамияти, мотив ва мотивация, мотивация тўғрисидаги назариялар, эмоционал ҳолатлар, аффект ва кайфият, ҳиссиёт ва бошқа психик жараёнлар ҳақида фикр-мулоҳаза юритилади. Шунингдек, Ирода ва унинг асосий хусусиятлари, ироданинг тузилиши, ироданинг тарбияга муҳтожлиги, жамоа ва жамиятнинг иродавий **сифатларни** ривожлантиришдаги ўрни тўғрисидаги маълумотлар баён этилади.

Мавзу юзасидан таянч сўзлар :

Ҳис-туйғу, ҳиссий билиш, мотив, мотивация, эмоционал ҳолатлар, аффект, кайфият, ирода, иродавий ҳислатлар.

Глоссарий :

Ҳиссиёт – одамнинг атроф муҳит воқеа ҳодисаларига нисбатан бўладиган муносабатида пайдо бўладиган туйғу.

Аффект – кучли кўзғалиш билан пайдо бўладиган ва тезда ўтиб кетадиган ҳиссиётдир.

Эҳтирос – тез пайдо бўладиган кучли ва барқарор ҳиссиётдир.

Тавсия этиладиган адабиётлар:

Ғозиев Э.Г. Умумий психология. Тошкент. 2002. 1-2 китоб.

Дьюи Д. Психология и педагогика мышления.- М., 1998

Каримова В.М. ва б.к.лар Мустақил фикрлаш.- Т.- Шарк, 2000

Каримова В., Суннатова Р. Мустақил фикрлаш бўйича машғулотларни ташкил этиш юзасидан услубий қўлланма.- Т.: Шарк, 2000

“Психология” Уч.Т-2. “Проспект”. Москва - 2004.

- Психология и педагогика. Под редакцией А.А.Радугина. Изд. "Центр" 2003
- Гамильтон. Я.С. "Что такое психология". "Питер", 2002.
- Ананьев Б.Г. "Человек как предмет познания". "Питер", 2001.
- Дружинина В. "Психология". Учебник. "Питер", 2003.
- Бурлачук Ф. Психодиагностика. "Питер", 2002.
- Айзенк М. Психология для начинающих. "Питер", 2000.
- Болотова А.К, Макарова И.В. Прикладная Психология: Учебник для вузов.- М.Аспект Пресс, 2002 – 383 с.
13. Веденская Л.В, Павлова Л.А. Деловая риторика: учебное пособие для вузов.- М.:ИКЦ "МарТ", 2004-512 с.
14. Воспитай своего лидера, как находить, развивать и удерживать в организации талантливых руководителей. \ Пер. с англ.-М.: Издательский дом "Вильямс", 2002.- 416 с.
15. Ложкин .Г.В. Порякель Н.И Практическая психология в системах "человек техника": Учеб.пособие.- К.: МАУП, 2003 – 296 с.
16. Немов Р.С. Практическая Психология Познание себя: Влияние на людей:Пособие для уч-ся-М:Гуманит. Изд.Центр ВЛАДОС, 2003.320 с.
17. Справочник по решению кроссвордов и сканвордов .- Ростов н\Д: Владис, 2002. – 640 с.

Мавзу юзасидан интернет тармоғи бўйича веб-сайтлар рўйхати:

- 1. www.expert.psychology.ru**
- 2. www.psychology.all.ru**
- 3. www.psychology.net.ru**
- 4. www.psy.piter.com**

ТЕМПЕРАМЕНТ, ХАРАКТЕР ВА ҚОБИЛИЯТЛАР

РЕЖА:

- 9.1. Индивидуал - типологик хусусиятлар классификацияси.
- 9.2. Шахс иқтидори ва қобилиятлар диагностикаси.
- 9.3. Қобилиятлардаги туғма ва орттирилган сифатлар.
- 9.4. Қобилиятларнинг психологик структураси.
- 9.5. Қобилиятлар ва қизиқишлар диагностикаси.
- 9.6. Темперамент ва фаолиятнинг индивидуал хусусиятлари.
- 9.7. Характер ва шахс.

9.1. Индивидуал - типологик хусусиятлар классификацияси

Юқорида таъкидлаганимиздек, ҳар бир шахс ўзига хос қайтарилмас дунё. Дунёда бир-бирига айнан ўхшаш бўлган икки кишини топиш жуда мушкул. Одам ташқи қиёфаси, бўйи-басти билан бошқа бирор кимсага ўхшаши мумкин, лекин феъли, мижози ва шахс сифатидаги хусусиятлари нуқтаи назаридан айнан бир хил инсонлар бўлмайди. Ҳаттоки, олимлар битта тухумда ривожланган эгизакларда ҳам жуда кўп жиҳатдан айнан ўхшашликни қайд қилишган, шахсий сифатларидаги корреляцияда эса баъзи тафовутлар аниқланган.

Шахс - қайтарилмас, у ўз сифатлари ва борлиги билан ноёбдир. Ана шу қайтарилмаслик ва ноёбликнинг асосида унинг индивидуал-психологик хусусиятлари мажмуи ётади. Шу ўринда биз юқорида таъриф берган шахс тушунчаси билан ёнма-ён ишлатиладиган яна икки тушунчага изох бериш ўринли деб ҳисоблаймиз. Бу - «индивид» ва «индивидуаллик» тушунчаларидир. *«Индивид»* тушунчаси умуман «одам» деган тушунчани тўлдириб, унинг ижтимоий ва биологик мавжудот сифатида мавжудлигини тасдиқлайди ва уни бир томондан, бошқа одамлардан фарқловчи белги ва хусусиятларини ўз ичига олади, иккинчи томондан, ўзига ва ўзига ўхшашларга хос бўлган умумий ва характерли хусусиятларни қамраб олади. Демак, индивид - инсонга алоқадорлик фактини тасдиқловчи илмий категориядир.

«Индивидуаллик» - юқоридаги иккала тушунчага нисбатан торроқ тушунча бўлиб, у конкрет одамни бошқа бир конкрет одамдан фарқловчи барча ўзига хос хусусиятлар мажмуини ўз ичига олади. Шу нуқтаи назардан шахс тизимини таҳлил қиладиган бўлсак, шахснинг индивидуаллигига унинг қобилиятлари, темпераменти, характери, иродавий сифатлари, эмоциялари, хулқига хос мотивация ва ижтимоий установакалари киради. Айнан шу қайд этиб ўтилган категориялар шахсдаги индивидуаллиликни таъминловчи категориялардир. Унинг маъноси шундаки, бўйи, эни, ёши, сочининг ранги, кўз қарашлари, бармоқ ҳаракатлари ва шунга ўхшаш сифатлари бир хил бўлган инсонларни топиш мумкин, лекин характери, қобилиятлари,

темпераменти, фаолият мотивацияси ва бошқаларга алоқадор сифатлари мажмуи бир хил бўлган одамни топиб бўлмайди. Улар - индивидуалдир.

Қобилиятлар - шахсдаги шундай индивидуал, турғун сифатларки, улар одамнинг турли хил фаолиятдаги кўрсаткичлари, ютуқлари ва қийинчиликлари сабабларини тушунтириб беради.

Темперамент - инсоннинг турли вазиятларда нарса, ҳодиса, ҳолатлар ва инсонларнинг ҳатти-ҳаракатларига нисбатан реакциясини тушунтириб берувчи хусусиятлари мажмуидир.

Характер - шахснинг алоҳида инсонлар ва инсонлар гуруҳи, ўз-ўзига, вазиятлар, нарсалар ва ҳодисаларга нисбатан муносабатларидан орттирадиган сифатларини ўз ичига олади.

Иродавий сифатлар - ҳар биримизнинг ўз олдимизга мақсад қўйиб, унга эришиш йўлидаги қийинчиликларни енгишимизни таъминловчи маълум сифатларимиз мажмуини ўз ичига олади.

Эмоциялар ва мотивация эса атрофимизда содир бўлаётган ҳодисалар, бизни ўраб турган одамлар ва уларнинг ҳатти-ҳаракатларини руҳан қандай қабул қилиб, уларга билдирадиган ҳиссий муносабатларимизни билдирувчи сифатларимиз бўлиб, улар айна вазиятлардаги реал ҳолатларимиздан ва уларнинг онгимизда акс этишидан келиб чиқади.

Ижтимоий установка - юқоридаги барча хусусиятлар комплексига эга инсоннинг турли ижтимоий вазиятлардаги фаолият ва ҳаракатларга руҳан ҳозирлиги ва муносабат билдириш услубидан келиб чиқадиган чуқур ички ҳолатидир.

Биз юқорида санаб ўтган индивидуал-психологик хусусиятларнинг аҳамияти катта. Улар бизнинг жамиятдаги ўрнимиз, обрў-эътиборимиз, ишдаги ва ўқишдаги ютуқларимиз, инсон сифатидаги қиёфамизни, ким эканлигимизни, керак бўлса, ўзлигимизни белгилайди. Ким билан қаерда учрашмайлик, ўша инсоннинг бугунги ҳолати, қайфияти, бизга ва биз билдираётган фикрларга муносабати, ҳамкорликда ишлаш тилак-истакларига доимо эътибор берамиз ва бу масала биз учун муҳим бўлади. Худди шундай суҳбатдош ҳам суҳбатнинг бошиданок, бизни ўргана бошлайди. Чунки агар суҳбатдошлар бир - бирларини билсалар биргаликдаги фаолиятни самарали ташкил этиш ва ундан фойда олиш имконияти кўпроқ бўлади. Шунинг учун ҳам ишда ҳам, дам олишга отланган чоғда ҳам, қаерда бўлса ҳам ўзимизга «қўшни» танлаганда унинг инсон сифатида қандай эканлигига қизиқамиз. Агар суҳбатдош ёки шерик бизга таниш бўлмаса, уни таниганлардан олдиндан сўраб ҳам оламиз ва бунда айнан унинг нимага қобиллиги, феъли, ишга, одамларга муносабатини сўраймиз ва хоҳлаймизки, у тўғрисида «Жуда хушфеъл, одамгир...» каби таснифларни эшитгимиз келади. Бирор ерга ишга қираётган пайтда ҳам раҳбар албатта ўзига яқин одамлардан янги ходимнинг характерини, қобилиятини ва муҳим нарсаларга муносабатини албатта сўрайди ва шу асосда суҳбатга тайёрланади.

Демак, индивидуал сифатлар бизнинг онгли ҳаётимизнинг ажралмас қисми, идрокимиз, хотирамиз ва фикрларимиз йуналтирилган муҳим предмет

экан. Чунки айнан улар бизнинг турли фаолиятларни амалга ошириш ва ишларни бажаришдаги индивидуал услубимизга бевосита алоқадор. Кимдир жуда чакқон, тез иш қилади, лекин сифатсиз. Кимдир жуда яхши қойилмақом иш қилади, лекин жуда секин, кимдир ишга юзаки қараб, номига уни бажарса, бошқа бир одам унга бутун вужуди ва эътиқоди билан муносабатда бўлиб, тинимсиз изланади ва жамият учун манфаат қидиради. Шунинг учун ҳам индивидуалликнинг фаолият ва мулоқотдаги самарасини инобатга олиб, энг муҳим индивидуал-психологик хусусиятларни алоҳида ўрганамиз.

9.2. Шахс иқтидори ва қобилиятлар диагностикаси

Одамларнинг ўқув, меҳнат ва ижодий фаолиятидаги ўзига хосликни тушунтириш учун психология фани биринчи навбатда қобилиятлар ва иқтидор масаласига мурожаат қилади. Чунки қобилиятли одамдан аввало жамият манфаатдор, қолаверса, ўша инсоннинг ўзи ҳам қилган ҳар бир ҳаракатидан ўзи учун наф кўради.

Қобилиятлар муаммоси энг аввало инсон ақлу-заковатининг сифати, ундаги малака, кўникма ва билимларнинг борлиги масаласи билан боғлиқ. Айниқса, бирор касбнинг эгаси бўлиш истагидаги ҳар бир ёшнинг ақли ва интеллектуал салоҳияти унинг малакали мутахассис бўлиб етишишини кафолатлагани учун ҳам психологияда кўпроқ қобилият тушунчаси ақл заковат тушунчаси билан боғлаб ўрганилади. Ҳар бир нормал одам ўзининг ақлли бўлишини хоҳлайди, «Мен ақлиман» демаса-да, қилган барча ишлари, гапирган гапи, юритган мулоҳазаси билан айнан шу сифат билан одамлар уни мақташларини хоҳлайди. «Ақлсиз, нодон» деган сифат эса ҳар қандай одамни, ҳаттоки, ёш болани ҳам ҳафа қилади. Яна шу нарса характерлики, айниқса, бизнинг шарқ ҳалқларида бирор кимсага нисбатан «ўта ақлли» ёки «ўта нодон» иборалари ҳам ишлатилмайди, биз бу хусусиятларни ўртача таснифлар доирасида ишлатамиз: «Фалончининг ўғли анчагина ақлли бўлибди, наригининг фарзанди эса бироз нодон бўлиб, ота-онасини кўйдираётган эмиш» деган иборалар аслида «ақллилик» категорияси инсоннинг юрагига яқин энг нозик сифатларига алоқадорлигини билдиради.

Илм-фандаги анъаналар шундайки, ақл ва идрок масаласи, одамнинг интеллектига боғлиқ сифатлар жуда кўплаб тадқиқотлар объекти бўлган. Олимлар қобилиятларнинг ривожланиш механизмлари, уларнинг психологик таркиби ва тизимини аниқлашга, ишончли методикалар яратиб, ҳар бир кишининг ақли сифатига алоқадор бўлган кўрсаткични ўлчашга уринганлар. Кўпчилик олимлар одам интеллектида унинг вербал (яъни сўзларда ифодаланадиган), микдорий (сонларда ифодаланадиган), фазовий кўрсаткичларни аниқлаб, уларга яна мантиқ, хотира ва ҳаёл жараёнлари билан боғлиқ жиҳатларни ҳам кўшганлар.

Ч. Спирмен факториал анализ методи ёрдамида юқорида санаб ўтилган кўрсаткичлар ўртасида боғлиқлик борлигини исбот қилиб, ақлнинг ҳақиқатан ҳам мураккаб тузилмага эга бўлган психик хусусият эканлигини кўрсатди.

Бошқа бир олим Дж. Гильфорд эса ақлини бир қатор ақлий операциялар (анализ, синтез, таққослаш, мавхумлаштириш, умумлаштириш, системага солиш, классификация қилиш) натижасида намоён бўладиган хусусият сифатида ўрганишни таклиф этган. Бу олимлар ақл сўзидан кўра интеллект сўзини кўпроқ ишлатиб, бу сўзнинг ўзига хос талқини борлигига эътиборни қаратганлар. Чунки уларнинг фикрича, интеллектуал потенциалга эга бўлган шахснигина қобилиятли, деб аташ мумкин. Интеллектуал потенциал эса бир томондан ҳаётдаги барча жараёнларга, бошқа томондан - шахсга бевосита алоқадор тушунча сифатида қаралган ва унинг аҳамияти шундаки, у борлиқни ва бўладиган ходисаларни олдиндан башорат қилишга имкон беради. Шу ўринда «интеллект» сўзининг луғавий маъносини тушуниб олайлик. Интеллект - лотинча сўз - intellectus - тушуниш, билиш ва intellectum - ақл сўзлари негиздан пайдо бўлган тушунча бўлиб, у ақл-идрокнинг шундай бўлагики, уни ўлчаб, ўзгартириб, ривожлантириб бўлади. Бу - интеллект ва у билан боғлиқ қобилиятлар ижтимоий характерга эга эканлигидан дарак беради. Дарҳақиқат, қобилиятлар ва интеллектга бевосита ташқи муҳит, ундаги инсоний муносабатлар, яшаш даври таъсир кўрсатади. Буни биз бугунги кунимиз мисолида ҳам кўриб, ҳис қилиб турибмиз. Янги авлод вакиллари - келажагини XXI аср билан боғлаган ўғил-қизларнинг интеллект даражаси уларнинг ота - боболариникидан анча юқори. Ҳозирги болалар компьютер техникасидан тортиб, техниканинг барча турлари жуда тез ўзлаштириб олмоқда, жажон тилларидан бир нечтаси билиш кўпчилик учун муаммо бўлмай қолди, минглаб топшириқлардан иборат тестларни ҳам ёшлар ўзлаштиришда қийналмаяптилар. Қолаверса, оила муҳитининг ақл ўсишига таъсирини ҳамма билса керак. Агар бола оилада илк ёшлигидан маърифий муҳитда тарбияланса, унинг дунёқараши кенг, хоҳлаган соҳа предметларидан бериладиган материалларни жуда тез ва қийинчиликсиз ўзлаштира олади. Ҳаттоки, бундай болага олий ўқув юртида бериладиган айрим предметлар мазмуни ҳам ўта тушунарли, улар янада мураккаброк масалаларни ечишни хоҳлайди.

9.3. Қобилиятлардаги туғма ва орттирилган сифатлар

Баъзан ўта иқтидорли ва қобилиятли бола ҳақида гап кетса, ундаги бу сифат туғма эканлигига ишора қилишади. Талантли, гениал олим, санъаткор ёки мутахассис ҳақида гап кетса ҳам худди шундай. Умуман қобилиятларнинг туғма ёки орттирилган эканлиги масаласи ҳам олимлар диққат марказида бўлган муаммолардан. Психологияда туғмалик аломатлари бор индивидуал сифатлар *лаёқатлар* деб юритилди ва унинг икки хили фарқланади: табиий лаёқат ва ижтимоий лаёқат. Биринчиси одамдаги туғма хусусиятлардан - олий нерв тизими фаолиятининг хусусиятлари, миянинг ярим шарларининг қандай ишлаши, қўл-оёқларнинг биологик ва физиологик сифатлари, билиш жараёнларини таъминловчи сезги органлари - кўз, қулоқ, бурун, тери кабиларнинг хусусиятларидан келиб чиқса (булар наслий ота-

онадан генетик тарзда ўтади), ижтимоий лаёқат - бола туғилиши билан уни ўраган муҳит, мулоқот услублари, сўзлашиш маданияти, қобилиятни ривожлантириш учун зарур шарт-шароитлар (улар ота-она томонидан яратилади)дир. Лаёқатлилиқ белгиси - бу ўша индивидга алоқадор бўлиб, у бу иккала лаёқат муҳитини тайёрича қабул қилади.

Қобилиятсизлик ва интеллектнинг пастлиги сабабларидан ҳам бири шуки, ана шу икки хил лаёқат ўртасида тафовут бўлиши мумкин. Масалан, гениал рассом оиласида бола туғилди дейлик. Унда рассомчилик учун туғма, генетик белгилар отаси томонидан берилган дейлик. Лекин боланинг онаси фарзандининг ҳам рассом бўлишини хохламаслиги, ўзига ўхшаш кўшиқчи бўлишини хохлаши мумкин. Аёл болани ёшлиқдан фақат мусиқа муҳитида тарбиялайди. Табиий лаёқатнинг ривожини учун ижтимоий лаёқат муҳити йўқ, ижтимоий лаёқат ўсиши учун эса табиий, туғма лаёқат йўқ бўлгани сабабли, болада ҳеч қандай талант намоён бўлмаслиги, у оддийгина мусиқачи ёки кўшиқчи бўлиш билан чекланиши мумкин. Интеллект тестлари ва қобилиятдаги туғма ва орттирилган белгиларни ўрганишнинг психологик аҳамияти айнан шунда. Илк ёшлиқдан боланинг ўзидаги мавжуд имкониятларни ривожлантириш шарт-шароитини яратиш ишини тўғри йўлга қўйиш керак.

Орттирилган сифати шуки, бола токи билим, малака ва кўникмаларни ўстириш борасида ҳаракат қилмаса, энг кучли туғма лаёқат ҳам лаёқатлигича қолиб, у иқтидорга айланмайди. Энг талантли, машҳур шахсларнинг энг буюк ишлари, эришилган улкан муваффақиятларининг тагида ҳам қисман лаёқат ва асосан тинимсиз меҳнат, интилиш, ижодкорлик ва билимга чанқоқлик ётган. Шуни ҳам унутмаслик керакки, қобилиятсиз одам бўлмайди. Агар шахс адашиб, ўзидаги ҳақиқий иқтидор ёки лаёқатни билмай, касб танлаган бўлса, табиий, у атрофдагиларга лаёқатсиз, қобилиятсиз кўринади. Лекин аслида нимага унинг қобилияти борлигини ўз вақтида тўғри аниқлай олишмагани сабаб у бир умр шу тоифага кириб қолади.

Шунинг учун ҳам ҳар бир онгли инсон ўзидаги қобилият ва зехнини илк ёшлиқдан билиб, ўша ўзи яхши кўрган, «юраги чопган» иш билан шуғулланса, ва ундан қониқиш олиб, қобилиятини ўстиришга имконият топиб, ютуқларга эришса, биз уни **иқтидорли** деймиз. Иқтидор - инсоннинг ўз ҳатти - ҳаракатлари, билимлари, имкониятлари, малакаларига нисбатан субъектив муносабатидир. Иқтидорли одам гениал ёки талантли бўлмаслиги мумкин, лекин у ҳар қандай ишда мардлик, чидамлилиқ, ўз-ўзини бошқара олиш, ташаббускорлик каби фазилатларга эга бўлиб, ўзлари шуғулланаётган ишни бажонидил, ситқидилдан бажаради. Улар ана шундай ҳаракатлари билан баъзи ўта истеъдодли, лекин камҳаракат кишилардан кўра жамиятга кўпроқ фойда келтиради. Иқтидорли инсонда истеъдод соҳиби бўлиш имконияти бор, зеро **истеъдод** - ҳар томонлама ривожланган, ниҳоятда кучли ва такрорланмас қобилиятдир. У тинимсиз меҳнат, ўз қобилиятини такомиллаштириб бориш йўлида барча қийинчиликларни енгиш ва иродаси, бутун имкониятларини сафарбар қилиш натижасида қўлга киритилади.

9.4. Қобилиятларнинг психологик структураси

Қобилиятлар аввалом бор *умумий* ва *махсус* турларга бўлинади ва ҳар бирининг ўз психологик тизими ва тузилиши бўлади. Шахснинг умумий қобилиятлари ундаги шундай индивидуал сифатлар мажмуиқи, улар одамга бир қанча фаолият соҳасида ҳам муваффақиятли фаолият кўрсатиш ва натижаларга эришишга имкон беради. Масалан, техника олий ўқув юртининг талабаси ҳам ижтимоий-гуманитар, ҳам аниқ фанлар, ҳам техника фанлари соҳасидаги билимларни ўзлаштира олади. Бунда унга умумий билимдонлик, нутқ қобилиятлари, тиришқоқлик, чидам, қизиқувчанлик каби қатор сифатлар ёрдам беради.

Махсус қобилиятлар эса маълум бир соҳада ютуқларга эришиш, юқори кўрсаткичлар беришга имкон берувчи сифатларни ўз ичига олади. Масалан, спорт соҳаси билан бухгалтерлик ҳисоб-китоби бўйича ишлаётган икки кишида ўзига хос махсус қобилиятлар бўлмаса бўлмайди.

Ҳар бир қобилият ўзининг тизимига эга. Масалан, математик қобилиятни оладиган бўлсак, унинг таркибига умумлаштириш малакалари, ақлий жараёнларнинг эгилувчанлиги, мавҳум тафаккур қила олиш каби қатор хусусиятлар киради. Адабий қобилиятларга улардан фарқли, ижодий ҳаёл ва тафаккур, хотирадаги ёрқин ва кўргазмали образлар, эстетик ҳислар, тилни мукамал билишга лаёқат; педагогик қобилиятларга эса - педагогик одоб, кузатувчанлик, болаларни севиш, билимларни ўзгаларга беришга эҳтиёж каби қатор индивидуал хоссалар киради. Худди шунга ўхшаш қолган барча қобилиятларни ҳам зарур сифатлар тизимида таҳлил қилиш мумкин ва бу катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлади.

9.5. Қобилиятлар ва қизиқишлар диагностикаси

Амалий психологиянинг бугунги кундаги энг муҳим ва долзарб вазибаларидан бири лаёқат куртакларини илк ёшлиқдан аниқлаш, интеллект даражасига кўра шахс қобилиятлари йўналишини очиб беришдир. Шунинг учун ҳам ҳозирда кўплаб интеллект тестлари ва қобилиятларни диагностика қилиш усуллари ишлаб чиқилган ва улар муваффақиятли тарзда амалиётда қўлланмоқда.

Қобилиятларни ўлчаш муаммоси XIX асрнинг охири - XX асрнинг бошларига келиб изчил ҳал қилина бошланди. Хорижда бундай ишлар Спирмен, Бине, Айзенк ва бошқалар томонидан ўрганилди. Улар қобилиятлар ва иқтидорни ўрганиш учун махсус тестлардан фойдаландилар. Бу тестларнинг умумий моҳияти шундаки, уларда топшириқлар тизими тобора қийинлашиб боровчи тестлар-топшириқлар батареясида иборат бўлади. Масалан, Айзенкнинг машхур интеллект тести 40 та топшириқдан иборат бўлиб, у интеллектуал жараёнларнинг кечиши тезлигини ўлчайди. Бу ерда вақт мезони муҳим ҳисобланади. Бошқа муаллифлар секин ишлаш -

қобилиятсизлик белгиси эмас деб, бошқачарок усулларни ўйлаб топганлар. Кўпчилик олимлар учун, масалан, рус олимлари учун қобилиятни ўлчашнинг ишончли мезони - бу шахс ютуқларини ва унинг қобилиятидаги ўзгаришларни бевосита фаолият жараёнида қайд этишдир. Рус олими Е.А. Климов ёшлар иқтидорининг йўналишини аниқлаш мақсадида фаолият ва касб - хунар соҳаларини асос қилиб олиб, методика яратди ва унинг «Профессионал - диагностик сўровнома» деб атади. Шундай қилиб, у барча касбларни уларнинг йўналтирилган соҳасига кўра 5 тоифага бўлди:

П(Т) - табиат (усимлик, хайвонлар, микроорганизмлар);

Т - техника (машина, материаллар, энергиянинг турлари) ;

Ч(О)- одам (одамлар гуруҳи, жамоалар);

З (Б)- белгилар (турли маълумотлар, белгили символлар);

Х (И)- бадий, ижодий образлар (тасвирий санъат, мусиқа).

Сўровнома шу турли касбларга мойилликни аниқлайди. Унга 20 жуфт саволлар киритилган бўлиб, текширилувчи махсус жавоб варакасида қай даражада у ёки бу машғулот тури билан шуғулланишга мойиллигини белгилаши керак. Чунончи, ўша иш унга жуда ёқса, 3 та «плюс», умуман ёқса - 2 та ва сал ёқса - 1 та плюс қўяди. Ёқмаса, мос холда 3 та, 2 та ва 1 та «минус» белгиси қўйиши керак. Қуйида биз сизга шу сўровномани келтирамиз.

Дифференциал - диагностик сўровнома.

1	хайвонларни парвариш қилиш	ёки 1б	Машина ва ускуналарга қараш
2а	касал одамларга ёрдам бериш, уларга қараш	ёки 2б	жадвал, схема ва ЭХМ учун дастурлар тузиш
3а	китоблар, расм ва плакатлар сифатини назорат қилиш	ёки 3б	ўсимликлар ҳолати ва ривожини кузатиш, парвариш қилиш
4а	материалларни қайта ишлаш (ёғоч, мато, металл, пластмасса)	ёки 4б	товарларни харидорга етказиш (реклама, сотиш)
5а	Илмий - оммабоп китобларни муҳокама қилиш	ёки 5б	Бадий асар (пьеса, концертлар)ни муҳокама қилиш
6а	хайвон болаларини парвариш қилиш	ёки 6б	Малакаларни орттириш борасида ўртоқлар, кичик ёшлиларни машқ қилдириш
7а	расм ва тасвирлардан нусха кўчириш (ёки мусиқа асбобини тузатиш)	ёки 7б	Юк кўтарувчи воситани (кран, трактор, тепловоз) бошқариш
8а	Одамларга зарур маълумот етказиш	ёки 8б	Кўргазма, витриналарни жихозлаш, пьеса ёки

	(маълумотлар бюроси, экскурсияда)		концертлар тайёрлаш
9а	нарсалар, маҳсулотлар, (кийим, техника) уйларни таъмирлаш	ёки 9б	матн, жадвал, расмдаги хатоларни тўғрилаш
10а	хайвонларни даволаш	ёки 10б	ҳисоб-китоблар қилиш
11а	Экинларнинг янги навини яратиш	ёки 11б	Янги саноат маҳсулотларини лойиҳалаш, конструкция қилиш
12а	одамлар ўртасидаги баҳс, тортишувларда катнашиш, уларни ишонтириш, тушунтириш	ёки 12б	чизмалар, схема ва жадвалларни таҳлил қилиш (текшириш, аниқлаш, тўғрилаш)
13а	бадий ҳаваскорлик тўгараги ишида катнашиш	ёки 13б	микроблар ҳаётини кузатиш ва ўрганиш
14а	тиббиёт асбоб-ускуналарига хизмат кўрсатиш	ёки 14б	одамларга тиббий ёрдам кўрсатиш
15а	кузатган ҳодиса, воқеалар тўғрисида тафсилот ёзиш	ёки 15б	воқеаларни бадий бўёқларда акс эттириш
16а	касалхонада лаборатория анализини ўтказиш	ёки 16б	касалларни қабул қилиш, улар билан суҳбатлашиш, ташҳис қўйиш
17а	буюмлар ёки деворларни бўяш, расмлар солиш	ёки 17б	биноларни монтаж қилиш, машина ҳамда ускуналарни йиғиш
18а	тенгқурлар ёки кичик болалар билан походлар уюштириш	ёки 18б	Сахнада ўйнаш, концертларда иштирок этиш
19а	чертежга қараб машина, кийимларни тайёрлаш, уй кўриш	ёки 19б	чизмачилик, чертежлар, хариталардан нусха кўчириш
20а	ўсимликлар, боғ ва ўрмон ҳашоратларига қарши курашиш	ёки 20б	клавишли машиналарда ишлаш (ёзув машинкаси, телетайп, терув машинаси)

Ушбу сўровномага жавоб варакаси ҳам илова қилинади.

ДДС нинг жавоб варакаси.

П	Т	Ч	З	Х	П	Т	Ч	З	Х
1a	1б	2a	2б	3a	11a	11б	12a	12б	13a
3б	4a	4б	5a	5б	13б	14a	14б	15a	15б
6a		6б		7a	16a		16б		17a
	7б	8a		8б		17б	18a		18б
	9a		9б			19a		19б	
10a			10б		20a			20б	

Юқорида тавсия этилган сўровнома аслида шахснинг у ёки бу машғулотлар турига қизиқишини аниқлаш орқали унда ривожлантирилиши лозим бўлган малака ва кўникмаларни аниқлаб олишга ёрдам беради. Чунки профессионал маҳорат фақат билим, юксак малака ва тинимсиз меҳнат ҳисобига ривожланишини унутмаслик керак.

9.6. Темперамент ва фаолиятнинг индивидуал хусусиятлари

Шахснинг индивидуал хусусиятлари ҳақида гап кетганда, уларнинг туғма, биологик хусусиятларига алоҳида эътибор берилади. Чунки аслида бир томондан шахс ижтимоий мавжудот бўлса, иккинчи томондан - биологик яхлитлик, туғма сифатларни ўзичига олган субстрат - индивид ҳамдир. Темперамент ва лаёқатлар индивиднинг динамик - ўзгарувчан психик фаолияти жараёнини таъминловчи сифатларини ўзичига олади. Бу сифатларнинг аҳамияти шундаки, улар шахсда кейин онтогенетик тараққиёт жараёнида шаклланидиган бошқа хусусиятларга асос бўлади. Одам темпераментига алоқадор сифатларнинг ўзига хослиги шундаки, улар одам бир фаолият туридан иккинчисига, бир эмоционал ҳолатдан бошқасига, бир малакаларни бошқаси билан алмаштирган пайтларда реакцияларнинг эгилувчан ва динамиклигини таъминлайди ва шу нуқтаи назардан караганда ***темперамент*** - шахс фаолияти ва ҳулқининг динамик (ўзгарувчан) ва эмоционал - ҳиссий томонларини характерловчи индивидуал хусусиятлар мажмуидир.

Темперамент хусусиятлари шахснинг ички тузилмаси билан бевосита боғлиқ бўлиб, уларнинг намоён бўлиши унинг конкрет вазиятларга муносабатини, экстремал вазиятларда ўзини қандай тутишини белгилаб беради. Масалан, инсон турли вазиятларда ўзини турлича тутди: олий ўқув юртида талабалар сафига қабул қилганлиги тўғрисидаги ахборотни эшитган боланинг ўзини тутиши, ёки ҳаётнинг оғир синовлари (яқин кишининг улими, ишдан ҳайдалиш, дўстнинг хоинлиги каби) пайтида одам беихтиёр намоён қиладиган реакциялари унинг темпераментидан келиб чиқади. Шунинг учун ҳам иккала вазиятни ҳам кимдир оғир-босиқлик билан, бошқаси эса ўзини йўқотгудек даражада ҳис-ҳаяжон билан бошидан кечиради. Шунинг учун ҳам темпераментнинг шахс шаклланиши ва ижтимоий муҳитда ўзига хос мавқени эгаллашидаги аҳамияти жуда катта.

Ўзини босиб олган, ҳаёт қийинчиликларини сабр-бардош билан кўтарадиган инсоннинг одамлар орасидаги обрўси ҳам баланд бўлади. Бу унинг ўз-ўзига нисбатан ҳурматини ҳам оширади, ишга, одамларга ва нарсаларга муносабатини такомиллаштириб боришига имкон беради. Темпераментнинг яна бир аҳамиятли жиҳати шундаки, у ҳаётини воқеалар ва вазиятларни, жамиятдаги ижтимоий гуруҳларни «яхши - ёмон», «аҳамиятли - аҳамиятсиз» мезонлари асосида ажратишга имкон беради. Яъни, темперамент одамнинг ижтимоий объектларга нисбатан «сезгирлигини» тарбиялайди, профессионал маҳорат ва касб малакасининг ошириб боришига ёрдам беради.

Темпераментал хусусиятлар аслида туғма ҳисоблансада, шахсга бевосита алоқадор ва англандиган бўлгани учун ҳам маълум маънода ўзгариб боради. Шунинг учун ҳам туғилган чоғида сангвиникка ўхшаш ҳаракатлар намоён қилган болани умрининг охиригача фақат шундайлигича қолади, деб бўлмайди. Демак, ҳар бир темперамент хусусиятларини ва унинг шахс тизимга алоқасини билиш ва шунга яраша хулосалар чиқариш керак.

Академик И. Павлов темперамент хусусиятларини белгилаб берувчи уч олий нерв тизими хоссаларини ажратган эди:

к у ч, яъни нерв тизимининг кучли кўзгатувчилар таъсирига бардоши, шунга кўра одамлардаги меҳнатга яроклилиқ, чидам каби сифатларнинг намоён бўлиши:

мувозанатлашганлик, яъни асабдаги тормозланиш ва кўзгалиш жараёнларининг ўзаро мутоносиблиги, шунга кўра, ўзини тута олиш, босиқлик каби сифатлар ва уларга тескари сифатларнинг намоён бўлиши;

харакатчанлик, яъни кўзгалиш ва тормозланиш жараёнларидаги ўзаро алмашилиш жараёнининг тезлиги ва ҳаракатчанлиги маъносида. Қуйидаги расмда нерв жараёнлари билан темперамент типлари ўртасидаги ўзаро боғлиқлик асосида темперамент типлари акс эттирилган.

НЕРВ СИСТЕМАСИНИНГ ТИПЛАРИ

Мувозанатлашган	Мувозонтсиз	инерт	Кучсиз
-----------------	-------------	-------	--------

сангвиник	Холерик	флегматик	Меланхолик
-----------	---------	-----------	------------

ТЕМПЕРАМЕНТ

Шундай қилиб, асаб тизими билан боғлиқ индивидуал сифатларни билиш шарт, чунки улар бевосита меҳнат ва ўқиш жараёнларини ҳар бир инсон томонидан, унинг манфаатларига мос тарзда ташкил этишга хизмат қилади. Асабга боғлиқ бўлган табиий хусусиятлармизни ҳам умуман ўзгармас деб айтолмаймиз, чунки табиатда ўзгармайдиган нарсанинг ўзи йўқ. Шунинг учун ҳам охириги йилларда ўтказилаётган тадқиқотларда шахс тизимида шундай маъкул, «ҳаётини кўрсатгичли» хусусиятлар тизимини ўрганилмоқда ва унда темпераментга алоқадор сифатлар ҳам назарда тутилмоқда. Масалан,

В.С. Мерлин темпераментнинг психологик таснифи ва уларнинг ҳаётий вазиятларда намоён бўлишини бошқариш масаласида кўп ишлар қилган. Унинг фикрича, инсонда мавжуд бўлган фаоллик, босиклик, эмоционал тетиклик, ҳиссиётларнинг тезда намоён бўлиши ва ўзгарувчанлиги, қайфиятнинг тургунлиги, беҳаловатлилик, ишчанлик, янги ишга киришиб кетиш, малакаларнинг тез ҳосил бўлиши каби қатор сифатлар асосида шахсдаги ўша экстроверсия ва интроверсия хоссалари ётади ва уларни ҳам ўзгартириш ва шу орқали темпераментни бошқариш мумкин.

Шулардан келиб чиққан ҳолда шахснинг меҳнат қилиш услубини танлаш ва профессионал маҳоратни устиришда айтиб бериш керак. Масалан, баъзилар холерикларга ўхшаш қизиқкон, тезкор бўлишади. Унинг меҳнат жараёнидаги ишини кузатадиган бўлсак, фаоллик, ишни тез бажаришга лаёқат ижобий бўлса, унинг сифати, чала ташлаб кетиш хавфи, баъзи томонларига юзаки қараши кишини уйлантиради. Шу нуқтаи назардан олиб қаралганда, ҳаётда соф темперамент ҳам бўлмайди ва у ёки бу темперамент типи жуда яхши ҳам эмас. ҳар бир типнинг ўзига хос нозик, кучсиз томонлари ва шу билан бирга кучли, ижобий томонлари ҳам бўлади.

9.7. Характер ва шахс

Кундалик ҳаётимизда тилимизда «характер» сўзи энг кўп ишлатиладиган сўзлардан. Уни биз доимо бировларга баҳо бермоқчи бўлсак, ишлатамиз. Бу сўзнинг маъносини олимлар «босилган тамға» деб ҳам изохлашади. Тамғалик аломатлари нимада ифодаланади ўзи?

Характер - шахсдаги шундай психологик, субъектив муносабатлар мажмуи, улар унинг борлиққа, одамларга, предметли фаолиятга ҳамда ўз-ўзига муносабатини ифодалайди. Демак, «муносабат» категорияси характерни тушунтиришда асосий ҳисобланади. Б.Ф. Ломовнинг таъбирича, характер шахс ички дунёсининг асосини ташкил этади ва уни ўрганиш катта аҳамиятга эга. Муносабатларнинг характердаги ўрни хусусида фикрлар экан, В.С.Мерлин уларнинг мазмунида икки компонентни ажаратади:

а) **эмоционал - когнитив** - борлик муҳитнинг турли томонларини шахс қандай эмоционал ҳис қилиши ва ўзида шу оламнинг эмоционал манзарасини яратиши;

б) **мотивацион - иродавий** - маълум ҳаракатлар ва хулқни амалга оширишга ундовчи кучлар. Демак, бизнинг муносабатларимиз маълум маъно ва мазмун касб этган муносабатлар бўлиб, уларнинг ҳар бирида бизнинг ҳиссий кечинмаларимиз акс этади ва характеримиз намоён бўлади.

Машхур рус олими, психология фанининг методологиясини яратган С.Л. Рубинштейн шахснинг ўзига хошлиги ва характерологик тизимда учта асосий тузилмаларни ажратган эди;

Муносабатлар ва йўналиш шахсдаги асосий кўринишлар сифатида - бу шахснинг ҳаётдан нимани кутиши ва нимани хохлаши.

Қобилиятлар ана шу тилак-истакларни амалга ошириш имконияти сифатида - бу одамнинг нималарга қодир эканлиги.

Характер имкониятлардан фойдаланиш, уларни кенгайтиришга қаратилган турғун, барқарор тенденциялар, яъни бу одамнинг к и м эканлиги.

Бу нуктаи назардан караганда ҳам, характер шахснинг «танаси», борлиги, конституциясидир. Характернинг бошқа индивидуал-психологик хусусиятлардан фарқи шуки, бу хусусиятлар анча ўзгарувчан ва динамик, орттирилгандир. Шунинг учун ҳам мактабдаги таълимдан олий ўқув юртидаги таълимга утиш фактининг ўзи ҳам ўспиринда маълум ва муҳим ўзгаришларни келтириб чиқаради.

Умуман, конерет шахс мисолида олиб қарайдиган бўлсак, ҳар бир алоҳида объектлар, нарсалар, ҳодисаларга мос тарзда характернинг тури қирралари намоён бўлишининг гувоҳи бўлишимиз мумкин. Масалан, уйда (катта ўзбек оиласи мисолида оладиган бўлсак) катта ёшли ота-оналар олдида ўта босиқ, кўнувчан, ҳар қандай буюрилган ишни эътирозсиз бажарадиган киши, ўз касбдошлари орасида доимо ўз нуктаи назарига эга бўлган, гапга чечан, керак бўлса, қайсар, дадил бўлиши, кўчада жамоатчилик жойларида беғам, лоқайд, биров билан иши йўқ кишидай туюлиши, ўзига нисбатан эса ўта талабчан, лекин эгоист, ўз-ўзига баҳоси юқори бўлиши мумкин. Демак, характернинг психологик тизимини таҳлил қиладиган бўлсак, унинг борлиқдаги объектлар ва предметли фаолиятга нисбатан амалга ошириш мақсадга мувофиқдир. Шунинг учун ҳам психологияда характернинг қўйидаги тизими эътироф этилади:

Меҳнат фаолиятида намоён бўладиган характерологик хусусиятлар - меҳнатсеварлик, меҳнатқашлик, ташаббускорлик, ишга лаёқат, ишга қобиллик, масъулият, дангасалик, қўнимсизлик ва бошқалар.

Инсонларга нисбатан бўлган муносабатларда намоён бўладиган характерологик сифатлар - одоблилик, меҳрибонлик, такт, жонсарақлик, дилгирлик, мулоқотга киришувчанлик, альтруизм, ғамхурлик, раҳм-шафқат ва бошқалар.

Ўз-ўзига муносабатга алоқадор характерологик сифатлар - камтарлик, камсуқумлилик, мағрурлик, ўзига бино қўйиш, ўз-ўзини танқид, ибo, шарму - ҳаё, манмансираш ва бошқалар.

Нарсалар ва ҳодисаларга муносабатларда намоён бўладиган хусусиятлар - тартиблилик, оқиллик, саронжом-саришталик, қўли очиклик, зикналик, тежамкорлик, покизалик ва бошқалар.

Юқорида санаб ўтилган сифатлар аслида шахснинг ҳаётдаги йўналишларидан келиб чиқади. Чунки йўналиш - одамнинг борлиққа нисбатан танловчан муносабатининг акс этишидир. Бундай йўналиш турли шаклларда намоён бўлади: диққатлилиқ, қизиқувчанлик, идеаллар, маслаклар ва ҳиссиётларда.

Характер - тарихий категория ҳамдир. Бунинг маъноси шуки, ҳар бир ижтимоий-иқтисодий давр ўз кишиларини, ўз авлодини тарбиялайди ва бу тафовут одамлардаги характерологик хусусиятларда ўз аксини топади.

Масалан, ўтган аср ўзбеклари, XX асрнинг 50-йилларидаги ўзбеклар ва мустақиллик йилларида яшаётган ўзбеклар психологиясида фарқ аввало уларнинг характерологик сифатларида акс этади. Аминмизки, XXI асрнинг ёш авлодлари янада зуккорок, иродалироқ, маърифатли ва маънавиятлироқ бўлади. Мамлакатимизда ҳозирги кунда амалга оширилаётган сайъи-ҳаракатлар янги аср авлодининг руҳан ва жисмонан соғлом бўлишига замин яратмоқда.

Характер хусусиятларининг нималарда намоён бўлиши, уларнинг белгилари масаласи ҳам амалий жиҳатдан муҳимдир.

Аввало характер инсоннинг *ҳатти - ҳаракатлари ва амалларида* намоён бўлади - одамнинг онгли ва мақсадга қаратилган ҳаракатлари унинг **к и м** эканлигидан дарак беради.

Нутқининг хусусиятлари (баланд товуш билан ёки секин гапириши, тез ёки босиқлиги, эмоционал бой ёки жонсиз) ҳам характернинг йўналишини белгилайди.

Ташқи қиёфа - юзининг очиқ ёки тунд эканлиги, кўзларининг самимий ёки жохиллиги, қадам босишлари - тез ёки босиқ, майда қадам ёки салобатли, туриши - виқорли ёки камтарона, бўларнинг ҳаммаси характерни ташқаридан кузатиб ўрганиш белгиларидир.

Бундан ташқари илм оламида жуда кўплаб уринишлар бўлган. Уларда одамнинг турли табиий, туғма хусусиятларига характерни боғлашга уринишлар бўлган. Масалан, **физиономика** одам юз қирралари ва уларнинг бир-бирига нисбати орқали, **хиромантия** - қўл бармоқлари ва кафтдаги чизиклар орқали, кўз ранги ва қарашлар, соч ва унинг хусусиятлари орқали ўрганишга ҳаракат қилинган. Жуда катта шов-шувга эга бўлган Ч. Ломброзо, Э. Кречмер, У. Шелдонларнинг **конституцион назариялари** шахс характерини унинг ташқи кўриниши, тана тузилиши билан боғлаб тушунтиришга ўринган. Бу назариялар жуда қаттиқ танқидга ҳам учраган, лекин келтирилган материал, корреляцион таҳлиллар маълум жиҳатдан индивидуал хусусиятлардаги туғма, мавжуд сифатлар билан характерологик сифатлар ўртасидаги боғлиқлик борлигини исбот қилолгани учун ҳам бу назариялар шу вақтгача ўрганилади.

Лекин характер ва унинг ривожланиши, намоён бўлиши учун умумий қонуният шуки, у ташқи муҳит таъсирида, турли хил муносабатлар тизимида шаклланади ва шароитлар ўзгариши билан ўзгаради. Ҳар бир касб-ҳунар ўзининг талаблари мажмуи - профессограммасига эгаки, у шу касб билан шуғулланаётганлардан ўзига хос психологик қирралар ва хоссалар бўлишини тақозо этади (психометрия). Шунинг учун ҳам врачнинг, ўқитувчининг, муҳандиснинг, ҳарбийларнинг, артистларнинг ва бошқаларнинг профессоционал сифатлари ҳақида алоҳида гапирилади. Ана шу касб соҳиблари, уларнинг иш мобайнида кўрсатадиган индивидуаллиги ичида эса характерологик ўзига хослик катта аҳамиятга эга ва буни нафақат шахснинг ўзи, балки уни ўраб турган бошқалар ҳам яхши билишлари керак.

Мавзу юзасидан қисқача хулосалар:

Мавзу орқали шахснинг индивидуал-типологик хусусиятлар классификацияси, шахс иқтидори ва қобилиятлари кенг тарзда таҳлил қилинган. Темпераментларни чуқур билиш ва уларнинг амалиёт учун аҳамияти баён этилган. Талаба-ёшлардаги қизиқишларни диагностика қилиш йўллари кўрсатилган. Индивидуал психологик хусусиятларнинг касб маҳорати ва шахс баркамоллиги билан боғлиқлиги очиқ берилган. Ёшларни мустақиллик мафкураси руҳида тарбиялаш ва миллий ғояни шакллантиришнинг баркамол авлод тарбиясидаги ўрни келтирилган.

Мавзу юзасидан таянч сўзлар:

Индивидуаллик, қобилият, темперамент, характер, иродавий сифатлар, эмоциялар, иқтидор, истьедод, сангвиник, холерик, флегматик, меланхолик.

Глоссарий:

Индивидуаллик – индивиднинг бошқалардан фарқланадиган ижтимоий хусусиятлари ва психикасининг ўзига хослиги, қайтарилмаслиги.

Қобилият – шахснинг маълум фаолиятидаги муваффақиятларини ва осонлик билан бирор фаолиятни эгаллай олишини таъминлайдиган индивидуал психологик хусусияти.

Темперамент – шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари мажмуи бўлиб, у кишида фаолият ва хулқ-атворнинг динамик ва эмоционал томонлари билан характерланади.

Характер – кишидаги барқарор психик хусусиятларининг индивидуал бирлиги бўлиб, шахснинг меҳнатга, нарса ва ходисаларга, ўзига ва бошқа кишиларга муносабатларида намоён бўлади.

Эмоция – одам ва ҳайвонларнинг субъектив ифодаланган ички ва ташқи кўзғолувчилар таъсирига жавоб реакцияси.

Истьедод – шахснинг маълум фаолиятда ифодаланадиган қобилиятининг юқори даражаси.

Сангвиник – темперамент турларидан бўлиб, чаққон, ҳаракатчан, таассуротлари тез ўзгарадиган, бошқаларга нисбатан дилкашлик, меҳрибонлик хислатлари билан характерланади.

Холерик – темперамент тури бўлиб, ҳиссиёт жўшқинлиги, кайфиятнинг тезда ўзгариши, ҳиссиётнинг мувозанатсизлиги ва умуман ҳаракатчанлиги билан ажралиб туриши хосдир.

Флегматик – темперамент турларидан бири бўлиб, ҳаракатлар секинлиги, барқарорлиги, эмоционал ҳолатларнинг ташқи кўринишлари кучли эмаслигида намоён бўлади.

Меланхолик - темперамент турларидан бири бўлиб, психик фаолликнинг суст, тез таъсирланувчанлик, хатто арзимаган нарсалар учун ҳам жуда чуқур таъсиротга берилиши билан характерланади.

Мавзу юзасидан топшириқлар:

Кўрилган саволлар:

Қобилиятлар ва уларнинг профессионал фаолият билан боғлиқлиги.

Қобилиятлар, лаёқат ва иқтидор масалалари.

Инсон қобилиятларини ривожлантириш шарт - шароитлари.

Темперамент ва унинг типлари.

Темперамент ва фаолиятнинг самарадорлиги масаласи.

Темперамент ва фаолиятнинг индивидуал услуби.

Темперамент ва шахс: туғма ва орттирилган сифатлар.

Характер ва шахсдаги барқарор сифатлар тушунчаси.

Характернинг психологик структураси.

Характер типологияси

Семинар машғулотларида муҳокама қилинадиган саволлар:

“Индивид” тушунчаси қандай маънони англатади?

“Индивидуаллик” тушунчасининг маъноси нима?

Шахснинг индивидуал - типологик хусусиятларига нималар киради?

Қобилият, иқтидор ва истеъдод бир - биридан қандай фарқланади?

Иқтидорли инсоннинг тафовутли томонлари нимада?

Қобилиятлардаги туғма ва орттирилган сифатлар нимаси билан фарқланади?

Темпераментни қандай турлари мавжуд?

Инсон характерига таъсир қилувчи омиллар нима?

Иродавийсифатлар қандай кўринишга эга?

Эмоциялар қандай акс этади?

Мустақил ишлар мавзулари:

Қобилият, иқтидор, истеъдод: ўзаро боғлиқлик ва тафовутлар.

Индивидуал тафовутлар ва қобилият муаммоси.

Шахс истеъдодини ўстириш муаммоси.

Темперамент типлари ва уларнинг психологик таснифи.

Фаолиятнинг индивидуал стили.

Темпераментни ўрганиш усуллари.

Характернинг шахс умумий тизимидаги ўрни.

Характернинг шаклланишида тарихий, ижтимоий-иқтисодий вазиятларнинг роли.

Мулоқотда намоён бўладиган характер хислатлари.

Маънавий-ахлокий характер фазилатлари ва уларнинг шалланиши.

Мустақиллик даври психологияси ва ёшлар характери.

Тавсия этиладиган хорижий адабиётлар:

- Психология и педагогика. Под редакцией А.А.Радугина. Изд. “Центр” 2003
- “Психология” Уч.Т-2. “Проспект”. Москва - 2004.
- Гамильтон. Я.С. “Что такое психология”. “Питер”, 2002.
- Ананьев Б.Г. “Человек как предмет познания”. “Питер”, 2001.
- Дружинина В. “Психология “. Учебник. “Питер”, 2003.
- Бурлачук Ф. Психодиагностика. “Питер”, 2002.
- Айзенк М. Психология для начинающих. “Питер”, 2000.
- Болотова А.К, Макарова И.В. Прикладная Психология: Учебник для вузов.- М.Аспект Пресс, 2002 – 383 с.
- Веденская Л.В, Павлова Л.А. Деловая риторика: учебное пособие для вузов.- М.:ИКЦ “МарТ”, 2004-512 с.
- Воспита́й своего лидера, как находить, развивать и удерживать в организации талантливых руководителей. \ Пер. с англ.-М.: Издательский дом “Вильямс”, 2002.- 416 с.
- Ложкин .Г.В. Повякель Н.И Практическая психология в системах “человек техника”: Учеб.пособие.- К.: МАУП, 2003 – 296 с.
- Немов Р.С. Практическая Психология Познание себя: Влияние на людей:Пособие для уч-ся-М:Гуманит. Изд.Центр ВЛАДОС, 2003.320 с.
- Справочник по решению кроссвордов и сканвордов .- Ростов н\Д: Владис, 2002. – 640 с.

Мавзу юзасидан интернет тармоғи бўйича веб-сайтлар рўйхати:

1. www.expert.psychology.ru
 2. www.psychology.all.ru
 3. www.psychology.net.ru
2002. – 640 с.

ГЛОССАРИЙ

Психолог - психология мутахасисси

Стенографист - оғзаки нутқни (сўзни) маълум шартли белгилар асосида тезкор ёзиб борувчи мутахасисс

Адекватлик – тенг, ўхшаш, мувофиқ келмоқ.

Аналогия – психик ходисалар ва хулқ-атвор хусусиятларининг ўхшашлиги.

Анкета – методлардан бири бўлиб, респондент тўғрисида аниқ кўзланган маълумотларни йиғиш мақсадида қўлланилади.

Ассоциация – психик ходисалар орасидаги ўзаро боғланиш, у маълум конунлар бўйича таркиб топади.

Аудивизуал идрок – шахснинг бир вақтнинг ўзида ҳам эшитиб, ҳам

кўриб идрок қилиши.

Аутоген машқ – шахснинг ўз-ўзини ишонтириш ва ўз-ўзини идора қилишга асосланган психотерапевтик усул.

Аффект – кучли, жўшқин ва нисбатан қисқа муддатли эмоционал кечинмалар сифатида рўй берадиган психологик ҳолат.

Биографик метод – одамни унинг таржимаи ҳоли билан боғлиқ бўлган хужжатлар орқали ўрганиш усули.

Бихевиоризм – психологиянинг ўрганиш предмети сифатида одам хулқ-атворини олиниши назарияси.

Брейншорминг – ақлга хужум – бахсларни ташкил этишда қўлланиладиган интерфаол усулдир.

Босқичлар – мулоқотда мавжуд бўлган шахснинг ўзи билан, бошқалар билан ва авлодлар орасида кечадиган жараёни.

Вербал – оғзаки ифодаланган нутқ.

Вегетатив нерв тизими – нерв тизимининг организм ички аъзолари фаолиятини ва модда алмашинувини бошқариб турадиган бир қисми.

Генотип – ота-онадан фарзандга ўтадиган ирсий белгилар мажмуи.

Геронтопсихология – психология тармоғи, қариллик даври психологиясини ўрганади.

Гностик – бутун борлиқни билишга йўналтирилган фаолият.

Гуруҳ – одамларнинг биргаликдаги фаолият мазмуни ёки мулоқотда бўлиш характери каби қатор белгиларга асосланган ижтимоий жамоа.

Дунёқараш – одамнинг теварак-атрофдаги оамга ва унда ўзининг тутган ўрнига қарашларидан келибчиққан тизим. Унинг фалсафий, сиёсий, илмий, диний, ақлий ва эстетик қарашлари йиғиндиси.

Депрессия – тушкунлик кайфияти.

Диққатнинг барқарорлиги – диққатнинг маълум объектга узок вақтдавомида муттасил қаратилиши.

Диққатнинг кўлами – бир вақтнинг ўзида диққатнинг бир қанча объектга қаратилиши имконияти.

Диққатнинг тақсимланиши – диққатнинг бир вақтда бир неча объектга тақсимланиш хусуияти.

Диққатнинг кўчиши – диққатни ихтиёрий равишда бир объектдан иккинчисига кўчириш.

Диалог – икки ва ундан ортиқ кишиларнинг ўзаро оғзаки гаплашиши.

Диалогик нутқ – нутқ турларидан бўлиб, бунда сўзловчилар баробар тенг, биргаликда фаоллик кўрсатади.

Доминант шахс – бошқалар билан муомала ва муносабат ўрнатишда ўз фикрини ўтказиш хислатининг ёрқин намоён бўлиши.

Ёш психологияси – турли ёшдаги одамларнинг психологик хусусиятларини ва ривожланиш қонуниятларини ўрганади.

Ёш даври низолари – ўзига хос, унча узокқа чўзилмайдиган онтогенез давлари бўлиб, бу вақтда кескин психик ўзгаришлар юз беради.

Жамоа – мақсадлари жамият мақсадига мс келадиган умумий фаолият

билан бирлашган одамлар гуруҳи.

Жамоанинг негизи – умуий фикр, мақсад ва ишлаб чиқаришга тааллуқли қарорларни шакллантирувчи жамоа аъзолари.

Йўналиш – шахснинг хатти-ҳаракати ва фаолиятини аниқ шароитлардан қатъи назар маълум йўлга йўналтирувчи барқарор мотивлар йиғиндиси.

Индивидуаллик – индивиднинг бошқалардан фарқланадиган ижтимоий хусусиятлари ва психикасининг ўзига хослиги, қайтарилмаслиги.

Идрокнинг константлиги – идрок шароити ўзгарса-да, идрок қилишдан ҳосил бўлган нарса образларнинг нисбатан ўзгармаслиги.

Идрокнинг предметлилиги – жамики оламдан олинган маълумотларни ички олам объектига киритиш хусусияти.

Идрокнинг бутунлилиги – сезги аъзларига бевосита таъсир этиб турган объектларни, уларнинг белги ва хусусиятлари билан биргаликда кўшиб идрок этиш.

Истеъдод – шахснинг маълум фаолиятда ифодаланадиган қобилиятининг юқори даражаси.

Ижтимоий психология – психология фанининг ўзига хос махсус тармоғи бўлиб, унда психик ва жамият тараққиёти қонунлари ўрганилади.

Ижтимоийлашув - инсон томонидан ижтимоий тажрибани эгаллаш ва ҳаёт - фаолият жараёнида уни фаол тарзда ўзлаштириш жараёни.

Ижтимоий тасаввурлар – шахсга жамият орқали таъсир этган нарса ва ходисаларнинг яққол образи.

Илмий тахмин – текшириш ва тадқиқот олиб бориш мақсадида илгаридан кутилиши мумкин бўлган ҳолатнинг башорат қилиниши.

Ижтимоий психологик эксперимент – асосий методлардан бири бўлиб, ўзгарувчан мустақил турли ҳолат ва жараёнларнинг бошқа номустақил ҳолат ва жараёнларга таъсир этишдаги аниқ маълумотларига таянади.

Интерактив – шахслараро муносабатларда бир-бирига хулқ-атвор таъсир кўрсатиш жараёни.

Интроверт шахс - шахснинг ҳар қандай шароит ва ҳолатларида ўз ичида кечаётган фикрларини баён этиш эҳтиёжининг ниҳоятда пастлиги.

Касб – фаолият шакллари бирлашмаси бўлиб, мазмун, воситалар, ташкилотлар, меҳнат натижалари ҳамда меҳнат субъектини тайёрлашга кўйиладиган талаблар мажмуи.

Контент-анализ – текширилаётган матнда сўз, ибора, абзацларни маъно-моҳиятини такрорланиш даражасига қараб таҳлил этиш усули.

Кузатиш – синалувчини аниқ мақсад, фаолият, вақт, гуруҳ билан боғлиқ равишда текшириш, ўрганиш, маълумотлар тўплаш методи.

Коммуникатив – шахслараро муносабатларда маълумот, ахборот, ғоялар алмашинуви жараёни.

Кичик гуруҳ – аъзолари биргаликдаги фаолият билан шуғулланувчи ва бевосита шахслараро муносабатда бўлувчи кишилар гуруҳи.

Кўникма – одамнинг маълум ишни бажаришга тайёрлигида кўринадиган қобилияти. К. маҳоратнинг асосини ташкил этади.

Лонгитюд тадқиқот – синалувчини узоқ муддат ва доимий равишда ўрганш.

Метод – билишнинг назарий ва амалий ўзлаштириш усуллари йиғиндиси.

Методология – тадқиқот, текшириш усули бўлиб, билишнинг назарий ва амалий ўзлаштириш усуллари йиғиндисидир.

Мотив – маълум эҳтиёжларни қондириш билан боғлиқ фаолиятга ундовчи сабаб.

Мотивация – одамни фаол фаолиятга ундовчи сабаблар мажмуи.

Малака – машқ қилиш жараёнида иш ҳаракатлар бажарилишининг автоматлашган усуллари.

Меҳнат психологияси - киши меҳнат фаолияти психологик хусусиятларини, меҳнатни илмий асосда ташкил этишнинг психологик жиҳатларини ўрганадиган фан.

Меҳнат фаолияти психологияси – бу психологиянинг бир соҳаси бўлиб, инсон шахсини меҳнат субъекти сифатидаги шаклланиши хусусиятларини, меҳнатнинг шарт-шароитлари, йўллари ва усулларини илмий жиҳатдан ўрганади.

Меҳнат – инсон эҳтиёжини қондириш асосида ташқи оламни ўзгартиришга қаратилган мақсадли фаолият.

Мутахассислик – фаолиятнинг аниқ шакли бўлиб, меҳнат эгасининг касбий тайёрлиги, меҳнат воситалари, меҳнат жараёни ва мақсадининг махсус хусусиятлари билан белгиланади.

Меҳнат субъекти (эгаси) – бу фаол ҳаракат қилувчи, англаш ва ўзгартиришга лаёқатли, онг ва ирода билан иш олиб борувчи индивид ёки ижтимоий гуруҳ.

Мулоқот – икки ёки ундан ортиқ одамларнинг ўзаро бир-бирига таъсир этиши.

Меланхолик - темперамент турларидан бири бўлиб, психик фаолликнинг суст, тез таъсирланувчанлик, хатто арзимаган нарсалар учун ҳам жуда чуқур таъсиротга берилиши билан характерланади.

Монологик нутқ – бир одамнинг ўз фикрларини оғзаки ёки ёзма равишда ифодалаш нутқи.

Монолог – маърузачи томонидан нутқ сўзланиши, маърузачи актив, тингловчи пассив бўлган жараён.

Мобил шахс - шахснинг бир фаолият туридан бошқасига ўтиш ва мослашиш имкониятининг юқори даражада кузатилиши.

Негативизм - индивиднинг ҳар қандай шароитда ҳам гуруҳ фикрига қарши туриши ва ўзича мустақил фикр, мавқени намоён қилиши.

Норасмий – одамларнинг биргаликдаги мулоқот ва фаолиятларида улар орасидаги муносабатларнинг ўзаро ишонч, бир хил қараш ва мақсадларнинг кўзда тутилиши.

Новербал - нутқсиз ифодаланган ҳаракат, мимика, ҳолатларнинг бошқа шахсга йўналтирилиши.

Низолар – ўзаро таъсир кўрсатаётган кишиларнинг қарама-қарши туриши, бунда фикрлар, позициялар, қарашлар тескарилиги кузатилади.

Низо турлари – низоларнинг кимлар орасида юзага келишига кўра фарқлари: шахслараро, гуруҳлараро, шахсий, этник, миллий; намоён бўлиш хусусиятига кўра: очик, ёпиқ, узоқ муддатли, қисқа; мавқе ёки даражага кўра: вертикал ва горизонтал; йўналишига кўра: деструктив ва конструктив.

Низо босқичлари – уч босқичда, яъни низо олди, низо ва низодан кейинги босқичлар.

Низони ҳал этиш йўллари – компромисс, яъни келишув; жойида ҳал этиш; низодан чекиниш; орқага суриш; қочиш.

Оператив хотира – хотира турларидан бири бўлиб, фаолият бажариш жараёнида узоқ хотирадан вақтинча фойдаланилади.

Оила – турмуш куриш, қариндош-уруғчилик асосидаги кичик гуруҳ.

Психика – юксак даражада ташкил топган материя, мианинг функцияси бўлиб, унинг моҳияти туйғулар, идрок, тасаввур, фикрлар, ирода ва бошқалар кўринишида акс эттиришдан иборат.

Психик жараёнлар – у ёки бу психик маҳсулт ва натижаларни (психик образлар, ҳолатлар, тушунчалар, ҳиссиёт ва х.к.) ҳосил қилувчи, шакллантирувчи ва ривожлантирувчи жараён.

Психология – одамнинг объектив борлиқни сезги, идрок, тафаккур, туйғу-ҳиссиёт ва бошқа психик ҳолатлар орқали акс эттириш жараёнини ўрганадиган фан.

Психик ҳолатлар – психик ҳаёт шакллари, диққат, ҳиссиёт, ирода жараёнларига айтилади. П.Ҳ. (хушчақчақлик, руҳланиш, сиқилиш, зийраклик, қатъийлик, тиришоқлик в.б.) шахсларда маълум даражада барқарор бўлиб, уларнинг муайян хусусиятига ҳам айланиб қолади.

Пилотаж тадқиқот – тадқиқотнинг муаммоли изловчи тури, асосий тадқиқотгача ўтказиладиган ва соддалаштирилган шакли.

Психодиагностика – шахснинг индивидуал-психологик хусусиятларини аниқловчи ва ўлчашни ишлаб чиқувчи психология усули.

Психология методлари – психик ходисаларни ва уларнинг қонуниятларини илмий томондан ўрганишнинг асосий йўл-йўриқ ва усуллари.

Психокоррекция – шахснинг психик ривожланишидаги камчиликларни тузатиш усуллари қўллаш жараёни.

Психологик хизмат – психологияни амалиётда қўллаш тизими. У турли соҳаларда диагностика, консалтация, экспертиза вазибаларини бажаради.

Психологик маслаҳат - шахснинг турли даражадаги ўз муаммоларини яқка тартибда психолог билан таҳлил этишига қаратилган психологик хизмат тури.

Полилог – гуруҳ ичидаги мунозара бўлиб, барча иштирокчилар

фаоолашуви кузатилади.

Перцептив томон – шахслараро муносабатларда тушуниш, ҳис этиш, идрок этишга қаратилган жараён.

Профессиография - меҳнат субъектининг фаолият таркиблари (унинг мазмуни, воситалари, шароитлари, ташкилот) билан ўзаро муносабати ва боғлиқлигини ўрганиш ва аниқлашга қаратилган комплекс метод.

Профессиограмма - касбнинг турли объектив характеристикаларининг таснифи.

Психограмма - фаолиятнинг психологик характеристикаларининг таснифи.

Ригид шахс – шахснинг бир фаолият туридан бошқасига ўтиш ва мослашиш имкониятининг паст даражада кузатилиши.

Расмий – одамларнинг биргаликдаги фаолиятларида, ижтимоий роллар тақсимотида мавқе, мартабанинг инобатга олиниши

Реал – биргаликдаги фаолият жараёнида бевосита мулоқот амалга ошиши имконияти.

Референт гуруҳ – шахснинг ҳар томонлама ишонган, ўзига яқин тутган гуруҳи.

Сангвиник – темперамент турларидан бўлиб, чاقқон, ҳаракатчан, таассуротлари тез ўзгарадиган, бошқаларга нисбатан дилкашлик, меҳрибонлик хислатлари билан характерланади.

Саноат психологияси – саноат ва ишлаб чиқаришда турли юзага келадиган муаммо ва ҳолатларни психологик ва ижтимоий омилларини таҳлил қилиб олишга қаратилган хизматлари тури.

Симпатия – бир кишида бошқасига нисбатан кузатиладиган мойиллик ва ёқимлилиқ ҳисларининг ички намоён бўлиши.

Социология – жамиятда юз берадиган турли-воқеа-ходисаларни ва ўзаро муносабатларни ўрганишга қаратилган фан.

Сўров – асосий методлардан бири бўлиб, нутқ мулоқоти ёрдамида бевосита ёки бавосита маълумот олинади.

Таълим масканлари психодиагностикаси – шахсни таълим тизимда қобиляти, иқтидори, истеъдодини аниқлаб олиш мақсадида олиб бориладиган психологик хизмат тури.

Тест – синалувчини текшириш жараёнида махус қўлланиладиган методлардан бири бўлиб, бу метод орқали аниқ бир психологик хусусият аниқланади.

Тушунча – нарса ва ходисаларнинг муҳим белги ва хусусиятларини битта сўз ёки сўзлар гуруҳи билан ифодалашдан иборат тафаккурнинг мантиқий шакли.

Тушуниш – бирор нарсанинг маъноси ва аҳамиятини англаш қобиляти, асосий эришилган натижаси.

Таҳлил – тафаккур қилиш усули, бунда мураккаб объектлар қисмларга бўлиниб ўрганилади.

Таққослаш – нарса ва ходисалар ўртасидаги ўхшашлик ва

тафовутларни аниқлашга асосланган фикрлаш операцияси.

Тренинг – машқ қилмоқ, гуруҳларда мулоқотнинг самарали ташкил этиш усули бўлиб, шахснинг мулоқотга ўргатиш ва обрўли бўлишини ривожлантириш мақсадида ўтказилади.

Темперамент – шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари мажмуи бўлиб, у кишида фаолият ва хулқ-атворнинг динамик ва эмоционал томонлари билан характерланади.

Тобе шахс – мулоқот ва бошқа жараёнларда шахсда кўникувчанлик, бошқа кишиларга боғлиқлик, фикрига бўйсунуш хусусиятларининг таркиб топиши.

Умумлаштириш – воқеликдаги нарса ва ходисларни умумий ва муҳим белгиларига қараб фикран бирлаштиришдан иборат тафаккур жараёни.

Уюшганлик - гуруҳ аъзоларининг бир-бирларини яхши билишлари, бир-бирларининг дунёқарашлари, ҳаётий принциплари, қадриятларини англашлари.

Установка – йўналиш, кишининг теварак-атрофдаги одамларга ва объектларга нисбатан қандай муносабатда бўлиш, уларни идрок қилиш, уларга баҳо бериш ва уларга нисбатан ҳаракатининг тайёрлик ҳолати.

Фаолият – инсонгагина хос, онг билан бошқариладиган эҳтиёжлар туфайли пайдо бўладиган ва ташқи олам билан кишининг ўз-ўзини билишга, уни қайта куришга йўналтирилган фаоллиги.

Фаоллик – тирик материянинг умумий хусусияти, теварак муҳит билан ўзаро таъсирда бўлишида намоён бўлади.

Флегматик – темперамент турларидан бири бўлиб, ҳаракатлар секинлиги, барқарорлиги, эмоционал ҳолатларнинг ташқи кўринишлари кучли эмаслигида намоён бўлади.

Характер – кишидаги барқарор психик хусусиятларининг индивидуал бирлиги бўлиб, шахснинг меҳнатга, нарса ва ходисаларга, ўзига ва бошқа кишиларга муносабатларида намоён бўлади.

Ҳаракат – мақсадга мувофиқ йўналтирилиб, онгли равишда амалга ошириладиган ҳаракатлар йиғиндиси. Ҳ. Онгли фаолиятнинг таркибий қисмлари ва мотивларидан биридир.

Хулоса чиқариш – тафаккурнинг мантикий шаклларида бўлиб, бир қанча ҳукмлар асосида маълум хулоса чиқарилади. Ҳ.ч. индуктив, дедуктив ва аналогик турларга ажратилади.

Холерик – темперамент тури бўлиб, ҳиссиёт жўшқинлиги, кайфиятнинг тезда ўзгариши, ҳиссиётнинг мувозанатсизлиги ва умуман ҳаракатчанлиги билан ажралиб туриши хосдир.

Шахс – ижтимоий муносабатларга кирувчи ва онгли фаолият билан шуғулланувчи бетакрор одам.

Шахс ижтимоийлашуви - инсон томонидан ижтимоий тажрибани эгаллаш ва ҳаёт - фаолият жараёнида уни фаол тарзда ўзлаштириш жараёнидир.

Шахсларо муносабат – мулоқот жараёнидаги ўзаро таъсир этиш

натижасида рўй берадиган ижтимоий-психологик ходисалар.

Шакллар – бевосита ва бавосита тур бўлиб, юзма-юз ёки восита орқали амалга ошиши кўзда тутилади.

Шаклланганлик - одамларнинг нима учун жамоаларда ишлаши, одамлар ичида бўлиши билан боғлиқ психологик жараён.

Шартли – одамларнинг турли белги, фаолият шакллариغا кўра бирор гуруҳга тааллуқли деб қараш.

Эмоция – одам ва ҳайвонларнинг субъектив ифодаланган ички ва ташқи кўзғолувчилар таъсирига жавоб реакцияси.

Эгоцентризм – мен, марказ маъносида индивидуализм ва эгоизмнинг энг тубан тури.

Экстроверт шахс – шахснинг ҳар қандай шароит ва ҳолатларида ўз ичида кечаётган фикрларини баён этиш эҳтиёжининг юқорилиги.

Эмпатия – бошқа одамларнинг психик ҳолатини тушуниш қобилияти.

Ўқиш – шахснинг билим ва фаолият усуллари эгаллашга ҳамда уни мустақкам эсда сақлаб қолиш жараёни.

Ўйин – фаолият турларидан бири бўлиб, болаларнинг катталар фаолиятини, иш ҳаракатларини акс эттиришда ифодаланадиган ва атрофни билишга қаратилган фаолиятдир.

Ўз-ўзига баҳо бериш – шахснинг ўз-ўзига баҳо бериши.

Қобилият – шахснинг маълум фаолиятидаги муваффақиятларини ва осонлик билан бирор фаолиятни эгаллай олишини таъминлайдиган индивидуал психологик хусусияти.

Қизиқиш – шахснинг ўзи учун қимматли ва ёқимли нарса ёки ходисаларга муносабати.

Қобилиятлар – шахснинг маълум фаолиятдаги муваффақиятларини ва осонлик билан бирон фаолиятни эгаллай олишини таъминлайдиган индивидуал психологик хусусияти.

«Ахлоқ», «хулқ» ва «атвор» сўзлари арабча сўз бўлиб, улар ўзбек тилида ҳам ўз маъносида қўлланилади. Ахлоқ кишиларнинг ҳар бир жамиятга хос хулқ меъёрлари мажмуидир. Ахлоқ ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, ҳамма соҳаларда кишиларнинг хатти-ҳаракатларини тартибга солиш функцияларини бажаради.

Бакалаврият- ўрта махсус, касб-хунар таълими негизида олий таълим йўналишларидан бири бўйича фундаментал билимлар берадиган, ўқиш муддати тўрт йилдан кам бўлмаган таянч олий таълимидир.

Билиш, англаш-дунё ҳақидаги янги билимлар ҳисобланадиган субъект ва объектнинг ўзаро таъсирини, воқеликнинг руҳиятда қайта таъсир этилиши ва акс эттириш жараёнидир.

Дарс- маълум мақсад асосида , белгиланган вақтда алоҳида, бир хил ёшдаги ўқувчилар, ёшлар билан ўқитувчи раҳбарлигида олиб бориладиган таълим жараёни.

Дарслик- махсус равишда ўқувчилар учун ёзилган китоб дарслик деб аталади.

Жамоа-инсонпарварлик ва жавобгарлик маъсулиятларига боғликлиги билан характерланадиган муносабатлар ҳамда ҳамкорликдаги ижтимоий ижобий фаолиятига асосланган, кишиларнинг ташкил этилган умумийлиги, жамоасидир.

Идрок- мазкур муддатда сезги органларида уларнинг бевосита таъсир этиши давомидаги бир бутун ходисалар ёки нарсаларнинг инсон онгида акс этишидир.

Мақсад-бўлғуси натижалар ҳақида ҳар доим ақлан ўйлаб қурилган, ривожлантирилган ҳаёлий тасаввурлар, келгусидаги режалар.

Шахс динамикаси - кишининг онтогенетик ривожланишини ўз ичига олган ҳолда субъектнинг хусусиятлари ва сифатининг вақтга нисбатан ўзгариш жараёни.

Шахсий фазилат - шахс томонидан ўзининг ахлоқий, рухий ва ишчан-лик қобилиятининг ижтимоий аҳамиятини, жамиятдаги ўрнини англай олиш хусусияти.

Эътиқод - шахс амал қиладиган билим, тамойил ва ходисаларнинг қалбан ва асосли ишонч билан боғланган, унинг атроф-муҳитга ҳамда ўзининг хатти-харакатларига бўлган субъектив муносабати.

Эвристика илмий тадқиқотнинг мантиқий усуллари ва методик кўрсатмалари.

Эмпирик - тажрибага асосланган.

Эмпирик босқич тадқиқот объекти тўғрисида ҳар томонлама тасаввур ҳосил қилиш, таълим амалиёти, илмий билимлар савияси ва ходисалар моҳиятига эришишга бўлган талаб ўртасидаги зиддият, илмий муаммони номлаш.

Эстетик тарбия - гўзалликни ҳис қилиш, атроф-муҳитдан гўзалликни пайқай олиш ва тушунишга бўлган қобилиятни тарбиялаш.

Эҳтиёж - индивиднинг бирор нарса-ходисага муҳтожлиги ва кишининг рухий қуввати ҳамда фаоллиги манбаи ҳисобланадиган асосий хусусияти.

Эҳтимоллик - тасодифийлик, педагогик ҳаётдаги ўзгаришларни аниқ айтиб бериш мумкин бўлмаган, эҳтимол қутилган жараён.

Уйин фаолиятини бир тури бўлиб, ижтимоий тажрибаларни ўзлаштириш ва бунёд этишга, ўз хатти-харакатларини такомиллаштиришга қаратилган бўлади.

Ўз-ўзини баҳолаш - шахснинг ўз психологик сифатлари, ҳулқи, ютуқлари ва муваффақиятсизликлари, қадр-қиммати, камчиликларини баҳолай олиши.

Ўз-ўзини тарбиялаш 1) шахсга хос бўлган маданиятнинг шаклланиши ва ривожланишига қаратилган изчил ва онгли фаолияти; 2) шахснинг ўз жисмоний, рухий ва ахлоқий сифатларини тинмай амалга ошириш.

Ўқитиш - таълим олувчининг билиш фаолиятини бошқаришга қаратилган ўқитувчининг фаолияти.

Ўқитиш - 1) таълимнинг ўзига хос усули бўлиб, шахсга назарий ва

амалий билимлар бериш жараёнида унинг ривожланиши таъминланади; 2) талаба ва ўқитувчи, талабанинг бошқа талабалар билан алоқаси натижаси ўлароқ атроф-мухит, унинг қонуниятлари, тараққиёт тарихи ва уларнинг ўрганилиш усулларини билишнинг мунтазам бошқарилиш жараёни.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти - ижтимоий педагогик феномен бўлиб, ижобий имкониятни акс эттириш, кундалик фаолиятдан четга чиқишдир.

Ўқитиш вазифаси - таълимий, тарбиявий ва ривожланиш вазифалари.

Ўқитиш турлари - соқратча суҳбат методи, қолоқ таълим, изохлаш-намойиш этиш асосида ўқитиш, билимларни мустақил эгаллаш, дастурлаштирилган таълим, ўқув жараёнини алгоритмлаш, дифференциацияли ҳамда индвидуал таълим ва бошқалар.

Ўқиш – ўқувчининг ўз қобилияти, билими, малака ва кўникмаларини ривожлантиришга қаратилган ҳаракат.

Талабаларни касбга йўналтириш - талаба-ёшларга келажакда ўз касбларини аниқлаб олиш учун ёрдам кўрсатишга қаратилган ижтимоий-иқтисодий, психологик, педагогик, тиббий-биологик ва ишлаб чиқариш техник тадбирларнинг асосланган тизими.

Ўқув-билиш фаолияти - инсоният томонидан тўпланган маданий бойликни эгаллаш билан боғлиқ фаолият.

Ўқув фаолияти шахснинг янги билим, малака ва кўникмаларни эгаллаш жараёни.

**“УМУМИЙ ПСИХОЛОГИЯ” ПРЕДМЕТИДА
ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯНИ ҚЎЛЛАШ**

Биринчи усул

**1-мавзу бўйича
Ўқитиш технологияси**

Факультет, кафедра, таълим босқичи	Ўқув предмети	Ўқув дастуридаги мавзунинг ўрни
Факультет «Халқаро иқтисодий муносабатлар» «Педагогика ва психология», бакалавриат 3-босқич	Психология	1-мавзу 2 соат
Дарс жадвалига кўра ажратилган соат ва кун	Ўқув гуруҳларининг номланиши ва шифри. Талабалар сони - 50	Доц.Ф.А.Акрамова

Дарс мавзуси (тематик маъруза)	“Психология фанининг долзарб вазифалари, предмети. Янгича тафаккур ва миллий мафкура шаклланиши шароитида психологик билимларнинг тутган ўрни.”
Маъруза режаси	1.1. Янги давр ва психология. 1.2. Психология фан сифатида. 1.3. Психологиянинг предмети. 1.4. Психика ва унинг намоён бўлиш шакллари. 1.5. Психологиянинг фанлар тизимида тутган ўрни. 1.6. Психологиянинг тармоқлари
Асосий тушунча ва атамалар	Психология, психик жараёнлар, психологик ҳолатлар, шахс хусусиятлари, махсус тармоқлар.
Мустақил ўқиш учун тавсия этиладиган адабиётлар рўйхати	<p>Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари.- “Туркистон”, 2002 йил 31 август</p> <p>Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т.: “Ўзбекистон”, 2005.-96 б.</p> <p>Годфруа Ж. Что такое психология: В 2-х т. Т.1. Пер. с франц. М., Мир, 1992. -496 с.</p> <p>Ғозиев Э.Г. Умумий психология. Тошкент. 2002.1-2 китоб.</p> <p>Ғозиев Э.Г. Тошимов Р. Менежмент психологияси. Т-2001</p> <p>Ғозиев Э.Г. Муомала психологияси. Т-2001.</p> <p>Немов Р.С. «Психология». Кн.1. - М., 2003</p> <p>“Психология” Уч. Т-2. “Прспект”. Москва - 2004.</p> <p>Психология и педагогика. Под редакцией А.А.Радугина. Изд. “Центр” 2003</p> <p>Гамильтон. Я.С. “Что такое психология”. “Питер”, 2002.</p> <p>Ананьев Б.Г. “Человек как предмет познания”. “Питер”, 2001.</p> <p>Дружинина В. “Психология “. Учебник. “Питер”, 2003.</p> <p>Ложкин .Г.В. Повякель Н.И Практическая психология в системах “человек-техника”: Учеб.пособие.- К.: МАУП, 2003 – 296 с.</p> <p>Немов Р.С. Практическая Психология Познание себя: Влияние на людей:Пособие для уч-ся-М:Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003.320 с.</p> <p>В.Каримова, Ф.Акрамова. Психология, Т.: 2000.-172 б. http://www.itevm.ruFpubligbtionsFhimbnFvrticle465F http://cfin.ru</p>
Ўқув жараёнининг мақсади	Талабаларда психология фани предмети, психика, унинг намоён бўлиш шакллари, психологиядаги долзарб муаммолар, янгича шароитда психологик билимларни

	тутган ўрни, психологиянинг тармоқлари ҳақида тушунча ҳосил қилиш ва билимларини шакллантириш
<p><u>Педагогик вазифалар:</u> Психология предмети, тушунчалари, асосий вазифалари, долзарб муаммолари билан таништириш; Психика, унинг намоён бўлиш шакллари тушунтириш; Психологиянинг бошқа фанлар билан алоқаси ва улардаги боғлиқликни очиб бериш; Психологиянинг асосий тармоқларини моҳиятини тавсифлаш; Талабаларга мустақил ишлаши учун “ақлий хужум”, “кластер” ва “категорияли хулоса” амалий машқни тақдим этиш(ҳар бир бўлим юзасидан).</p>	<p>Ўқув фаолиятининг натижалари. Психология фани предмети, вазифаларига оид билимларни шакллантиради; Психологияда асосий бўлган тушунчалар: психик жараёнлар, психологик ҳолат, индивидуаллик ва шахснинг ўзига хос хусусиятлари, ташкил этувчиларини тушунтиради; Психология фанининг бошқа фанлар билан интеграцияси ва тутган ўрнини тушунтиради, асосий характеристикаларини очиб беради; Психологиядаги долзарб муаммоларни ва келгуси фаолиятда уларни инобатга олиш йўлларини тавсифлайди; Психологиянинг тармоқларини ва уларнинг ўрганиш соҳаларини тушунтиради; Ўрганилган мавзу юзасидан мустақил равишда машқ-тренингни бажаради. “Нимани билар эдим?”, “Нимани билишни хоҳлар эдим?”, “Нимани билиб олдим?” саволларига жавобни мустақил равишда излайди.</p>
Ўқув воситалари	Маъруза матни, слайдлар, жадваллар, схемалар, катта ҳажмдаги қоғозлар, фламастерлар, скойтч, амалий машқ-тренинг
Ўқитиш шартлари	Ўқув аудиторияси
Ушбу дарсда талабаларга керакли билим тажрибалари	Ижтимоий фанларга доир тушунчалар, билим, тасаввурлар

Технологик харита

Технологик босқичлар	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	Талаба
I. Ўқув жараёнига кириш (10 мин)	Маъруза мавзусини эълон қилади, бакалаврларни режадаги асосий саволлар ва тушунчалар, атамалар, фойдаланадиган адабиётлар билан таништиради. Шу жумладан бакалаврларни режалаштирадиган ўқув натижалари ва баҳолаш критериялари билан таништиради (1-илова).	Маърузалар тинглайдилар ва зарурий ахборотларни қайд этиб боради.
II. Асосий босқич (60 мин)	<p>2.1. Қуйидаги диққатни жалб қилувчи саволларга жавоб беришни таклиф қилади:</p> <p>Психология ҳақида ўзингизнинг фикрингизни билдиринг.</p> <p>Ҳозирги даврда психологияни ўрганиш нима учун зарур деб ҳисоблайсиз?</p> <p>Психологияда қандай тушунчалар муҳим деб ўйлайсиз?</p> <p>Психологияда қандай муаммолар кузатилади деб ҳисоблайсиз?</p> <p>Асосий атамалар ва тушунчаларни моҳиятига кўра ўрнини белгиланг.</p> <p>Юқоридаги саволлар асосида савол-жавоб ўтказди. (Бунда бир нечта жавобларни тинглайди)</p> <p>2.2. Бакалаврларни бир нечта кичик гуруҳларга бўлади. Ҳар бир гуруҳда биттадан савол бўйича экспертлар тайинланади ва улар бошқа гуруҳлар аъзоларига тушунтириш ишлари олиб боради.</p> <p>2.3. Ҳар бир гуруҳ учун эксперт варақаларини тарқатиб беради</p>	<p>Саволларни тинглайди, уларга жавоб беради ва жавобларни таҳлил қилади.</p> <p>6 кишидан иборат 5 гуруҳга бўлинади.</p> <p>Гуруҳ аъзолари биргаликда изланиб, маърузалар матнида қўйилган саволга жавоб излайдилар.</p> <p>Маълумотларни системалаштиради, ўзаро</p>

	(2-илова) 2.4. Тақдимот бошланишини эълон қилади. Ўқитувчи маслаҳатчи сифатида жавобларни шарҳлаб боради, аниқликлар киритади, хатоларни тузатади. 2.5. Тақдимот ниҳоясида хулосалар қилиб, ҳар бир гуруҳ иштирокчилари диққатини мавзунинг асосий саволларини ёритишга қаратади.	фикр алмашади, чизикли органайзерлар тузиб, уларни муҳокамага тайёрлайдилар. Гуруҳ сардорлари ўз гуруҳи иш натижаларини тайёрлаган материаллари асосида намойиш қилади ва гуруҳ жавобларни асослаб беради.
III. Якуний босқич (10 мин)	Мавзу бўйича умумий хулосалар қилади. Натижаларни аниқлайди. Талабалар билимини баҳолайди. Мустақил амалий машқ бажарилиши юзасида кўрсатмалар беради	Мустақил амалий машқ юзасидан вазифаларни ёзиб оладилар.

1-илова

Талабалар билимини баҳолаш мезонлари

Маъруза дарсиннинг рейтинг

86-100% - 2 балл (аъло)

75-85% - 1,7 балл (яхши)

55-70% - 1,4 балл (қониқарли)

Гуруҳ натижаларини баҳолаш критериялари

Критериялар	Балларда	Фоизда	Натижалар баҳоси				
			1-гуруҳ	2-гуруҳ	3-гуруҳ	4-гуруҳ	5-гуруҳ
Маълумотлар тўлиқлиги	0.8	40					
Чизикли тасаввур этиш (иллюстрация)	0.6	30					
Гуруҳ фаолиги (талабалар сони)	0.3	15					
Саволни тушуниши	0.3	15					
Баллар	2	100					

ЙИҒИНДИСИ							
-----------	--	--	--	--	--	--	--

2-илова

1-эксперт варақаси

Психология фани предмети ва асосий хусусиятлари (жадвал кўринишида, мантиқий-тузулмавий, кластер кўринишида тақдим этиш)

2-эксперт варақаси

Психологиянинг бошқа фанлар билан алоқаси ва ўзаро таъсири (жадвал кўринишида, мантиқий-тузулмавий, кластер кўринишида тақдим этиш)

3-эксперт варақаси

Психологиядаги долзарб муаммолар ва уларнинг ўзига хос характеристикалари (жадвал кўринишида, мантиқий-тузулмавий, кластер кўринишида тақдим этиш)

4-эксперт варақаси

Психика ва унинг намоён бўлиш шакллари таҳлили (жадвал кўринишида, мантиқий-тузулмавий, кластер кўринишида тақдим этиш)

5-эксперт варақаси

Психологиянинг асосий тармоқлари (жадвал кўринишида, мантиқий-тузулмавий, кластер кўринишида тақдим этиш)

6-эксперт варақаси

ЗХУ (нимани билар эдим, нимани билишни хоҳлар эдим, дарсда нимани ўргандим) вазифасини тақлиф этилади(жадвал кўринишида, мантиқий-тузулмавий, кластер кўринишида тақдим этиш)

Иккинчи усул

Таълим сифати ва самарасини ошириш учун мавзуни ўтишда ва бакалаврларда мустақил ёндашув тизимини шакллантиришда **педагогик технологияни қўллаш сценарийсини** келтирамиз.

1-мавзу: “Психология фанининг долзарб вазифалари, предмети. Янгича тафаккур ва миллий мафкура шаклланиши шароитида психологик билимларнинг тутган ўрни” мавзусини олиб боришда янги педагогик технологияни қўллаш.

Биз бу дарсда “ақлий хужум”, яъни “брейншторминг” усулидан фойдаланамиз. Бунинг учун доскани учта қисмга бўлиб қўйилади:

Психологик тушунчалар	Психологик йўналишлар	Психологик Тавсифлар

Шу тарзда гуруҳ аъзоларини ҳам уч гуруҳга бўламиз. Биринчи гуруҳга биринчи устунни тўлдиришни, учинчи гуруҳга учинчи устунни тўлдириш вазифаси берилади.

Дарснинг биринчи қисмида ўз-ўзидан психологияга боғлиқ категориялар ҳақидаги фикрлар юзага чиқади. Аввалги гуруҳларни сақлаган ҳолда, талабаларга психология фанида муҳим ҳисобланган бу психика ва унинг намоён бўлиш шакллари моҳиятини тушуниб олишга оид дарс ва вазифа таклиф этилади:

Психик жараёнлар	Психологик ҳолатлар	Шахснинг хусусиятлари

Вазифада таълим олувчилар ўзлари ҳаётларида психиканинг намоён бўлиш шакллари оид фикрларини баён этадилар. Шунинг учун ўқитувчи томонидан бу тушунчаларни қандай қилиб инсонда ўрганиш мумкинлигини сўрайди.

Психологиянинг бошқа фанлар билан алоқаси ва боғлиқлигини ҳам шу тарзда жадвал кўринишида ифодаланади.

Ҳар бир фан билан ўзаро боғлиқликни таҳлил этиб, ундаги ҳам психологик, ҳам фанга доир механизм аниқланади. Бу эса ҳар бир фанда психологик омилнинг таъсири муқаррарлигини англаш билан бирга, Республикамиз миқёсида олиб борилаётган иқтисодий ислохотларда “инсон омили” бежиз қўйилмаётганлигини тўлиқ англаб олишга олиб келади.

Шунинг учун дарс якунида Ушбу жадвални тўлдиришни таклиф этилади:

Нимани билар эдик?	Нимани билишни хоҳлаймиз?	Нимани билиб олдик?

Бу жадвални тўлдириб келиш уйга мустақил вазифа сифатида берилади.

Қутиладиган натижа: Дарсда ҳаммани фаоллаштириш, янги фанга асталик билан олиб кириш, ҳар бир таълим олувчида ўз фикрини ифода эта олишга эришиш. Бу технологияни қўллаш орқали дарс мақсади ва мазмунига талабаларнинг ўзлари тезроқ етиб келадилар ва келгуси фаолиятларида нималарга эътибор бериш лозимлигини ўзлари англайдилар.

ИЛОВАЛАР

Мустақил ишлаш учун тест ва машқлар:

Шахсни ўрганиш бўйича практикум:

ЎЗИНГИЗНИ БАҲОЛАНГ	5	3	1	-3	-5	ЎЗИНГИЗНИ БАҲОЛАНГ
ОПТИМИСТ						ПЕССИМИСТ
ИШОНЧ УЙҒОТАДИГАН						ИШОНЧ УЙҒОТМАЙДИ
ОДАМЛАРНИ ТУШУНАДИГАН						ОДАМЛАРНИ ТУШУНМАЙДИ
ОДОБЛИ, ТАКТЛИ						БЕОДОБ, ТАКТСИЗ
ЭРКИН, ХУШФЕЪЛ						ТОРТИНЧОҚ
МУСТАҚИЛ						ТОБЕ
ЎЗИГА ИШОНЧЛИ						ЎЗИГА ИШОНЧСИЗ
ДАДИЛ						ЮВОШ
КИРИШУВЧАН						ПИСМИҚ
АКТИВ, ФАОЛ						ПАССИВ, ЛАНЖ
ЖОНСАРАК						ЛОҚАЙД, БЕҒАМ
ШУБҲАСИЗ						ҲАДИКСИРАГАН
ЁН БЕРУВЧИ						ҚАЙТМАЙДИГАН
АЛЬТРУИСТ ФАХМ- ФАРОСАТЛИ						ЭГОИСТ ОНГИ ЧЕКЛАНГАН

Аввал ўзингизнинг профилингизни юқоридаги сифатлар бўйича белгилаб, чизиб чиқинг, сўнгра ўртоқларингиздан айнан шу тарзда шу схемада сизни баҳолаб беришларини илтимос қилинг.

Ўзингиз чизган ва ўртоғингиз чизган профилларни бир - бирига солиштирсангиз, ўз - ўзингизга берган баҳони аниқлайсиз.

Психогеометрик тест ; «Кимсиз : квадрат, айлана, тўртбурчак, учбурчак, зиг-заг?»

Ушбу тест шахсга алоқадор бир қанча муҳим характерологик сифатларни аниқлашга имкон беради.

Тавсия этилган геометрик фигуралардан қайси бири Сизга яқинлигини белгиланг ва унга «1» рақами кўйинг. Қолганларни ҳам ёқишига қараб, 5 гача баҳолаб чиқинг.

Энди Сизга хос бўлган психологик хусусиятлар ва фазилатларни билиб олинг.

Квадрат. Ҳаётий қадриятлари: тартиб, иш, анъаналар, репутация.

Асосий психологик хусусиятлари: Ижобийлари - тартиблилик, интизом, ўз вақтида ишларни бажарадиган, озода-поқиза, қонунга бўйсунувчи, меҳнатсевар, чидамли, тиришқок, қатъиятли, қарорлари қатъий, сўзининг устида турадиган, ҳалол, оқил, ақл билан иш кўрадиган, босик, тежамкор, пишиқ.

Салбийлари - кўнглига ҳар хил фикрлар келадиган, бир ёқлама, педант, ўта талабчан, майда-чуйдага ҳам эътибор берадиган, жиддий, чидамли, қайсар, консерватив, янгиликдан чўчийдиган, фантазияси камбағал, писмиқроқ, пишиқ.

Учбурчак. Асосий қадриятлари: ҳокимият, лидерлик, амал, мавқе, галаба, манфаат.

Асосий психологик сифатлари: Ижобийлари - яшхи лидер, ўзига масъулиятларни оладиган, ҳар нарсада асосий, моҳиятни кўрувчи, кучини сафарбар қила оладиган, галабага эриша оладиган, ўзига ишончли, қатъиятли, таваккалчи, ғайратли, тўғри сўз, ҳиссиётлари бой, ақлли.

Салбийлари - эгоцентриқ, эгоист, назорат қилишни яхши кўрадиган, ўзгача фикрларга тоқатсиз, ишга ўта берилувчанлик, ҳар нарсадан манфаат кидирадиган, қайсар, импульсив, бешавкат, тоқатсиз, кўпол, раҳмсиз, аччиги тез, заҳарҳанда.

Айлана. Асосий қадриятлар: инсонларга хизмат қилиш, оила бахти ва манфаати, болалар, мулоқот.

Асосий психологик хусусиятлари: Ижобийлари - мулоқотга эҳтиёж, киришувчанлик, ҳаммабоп, меҳрибон, ғамхўр, садоқатли, кучли ижтимоий интуицияга эга, эмпатия ҳисси кучли, бағри кенг, кўли очик, ҳиссиётларга берилувчан, босиқ, ювош, кечиримли, жанжалдан йироқ юрувчи.

Салбийлари: ўзгалар фикрига тобелик, бетартиб, ўта юмшоқ, талабчан эмас, қатъиятсиз, нарсаларни аямайдиган, лакма, сентиментал, кўнгли бўш.

Туртбурчак. Асосий қадриятлари: ўзгариш, динамика, азарт.

Асосий психологик хусусиятлари: Ижобийлари - интилувчан, янгиликни кидирадиган, қизиқувчан, яхши таълим оладиган, зийрак, сезгир, ишонувчан, эмпатия хос, самимий, дадил, яхши ўйинчи.

Салбийлари: Қатъиятсиз, қарорлари мавҳум, иш ва сўз бирлиги йўқ, енгилтак, ишонувчан, эмоционал беқарор, содда, ўзига баҳоси паст, ланж, унутувчан, кечиримли.

Зигзаг. Асосий қадриятлари: эркинлик, ижод, ўзгариш.

Асосий психологик хусусиятлари: Ижобийлари - янгилик, ижодга интилиш, билишга чанқоклик, галаёнчи, ҳаёлпараст, оптимист, келажакка интилган, руҳи тетик, экспрессив, ташаббускор, ақлли.

Салбийлари: тартибсизлик, кўнимсизлик, ўзгарувчанлик, индивидуализм, ишончсиз, қонунларни бузувчи, реалистик қарашнинг йўқлиги, суботсиз, импульсив, ўзини намоишкорона кўрсатадиган, заҳар, кесатиб гапирадиган.

Юқоридаги тест ўз-ўзини таҳлил қилиш малакаларини мустаҳкамлайди ва ўзини тарбиялашга ёрдам беради.

Т. Элерснинг шахснинг муваффиқиятга эришиш мотивациясини ўрганиш методикаси.

Қуйида сизга 41 та савол берилади. Сиз уларга «Ҳа» ёки «Йўқ» деб жавоб беринг.

Иккита вариантдан биттасини танлаш имконияти бўлганда, номаълум вақтга чўзиб ётгандан кўра, биттасини тезроқ бажаришга киришган маъқул.

Мен 100 фоизга ишни яхши бажара олишимга ишончим бўлмаса, жуда тез аччиқланаман.

Мен ишлаётган чоғимда шундай бўладикки, мен бутун вужудим билан унга киришиб кетгандайман.

Муаммоли вазият пайдо бўлганда, мен охиргилардан бўлиб, қарор қабул қиламан.

Агар икки кун қаторасига ишсиз қолсам, мен ўзимни қўярга жой топа олмайман.

Баъзи кунлари менинг ютуқларимни ўртачадан паст деб баҳолаш мумкин.

Мен ўзимга бошқаларга нисбатан талабчанроқман.

Мен бошқаларга нисбатан меҳрибонроқ ва ғамхўрроқман.

Мен қийин бир ишдан бош тортганимдан сўнг, кўпинча афсусланиб, ўзимни қийинман, чунки биламанки, агар шу ишни қилганимда, албатта, муваффиқиятга эришган бўлардим.

Иш жараёнида мен бир оз хордиқ чиқаришларга мухтож бўламан.

Тиришқоқлик - мендаги асосий сифат эмас.

Менинг ишдаги ютуқларим ҳар доим ҳам бир хил бўлавермайди.

Мени ўзим шуғулланаётган ишдан бошқа ишлар ўзига ром этади.

Мен мақташганидан кўра, танбех беришса, киришиброқ ишлайман.

Мен ҳамкасбларим мени ишчан одам дейишларини биламан.

Пайдо бўлган тўсиқлар қарорларимни қатъийроқ қилади.

Менинг иззат - нафсимга тегиш осон.

Кўтаринкиликсиз ишлаган чоғларимни тезда сезишади?

Ишни бажариш жараёнида мен бошқаларнинг ёрдамига таянмайман.

Баъзан мен ҳозир бажаришим лозим бўлган ишни кейинга қолдираман.

Одам фақат ўзига ишониши керак.

Ҳаётда пулдан ҳам муҳимроқ бўлган нарсалар кам.

Мен муҳим ишни бажаришим бўлган пайтларда бошқа ҳеч нарсани ўйламайман.

Мен бошқа кўпчиликка нисбатан иззатталаб эмасман.

Таътил нихоясида мен одатда ишга қайтишимни ўйлаб, қувонаман.

Ишлагим келган пайтларда, мен ишни бошқаларга нисбатан яхшироқ ва сифатлироқ бажараман.

Мен тиришиб, сидқидилдан ишлайдиган одамлар билан тез киришиб кетаман.

Мен бекорчилик пайтларимда, ўзимни беҳаловат ҳис қиламан.
Мен бошқаларга нисбатан кўпроқ масъулиятли ишларни бажараман.
Мен ўзим қарор қабул қилишим керак бўлганда, буни ситқидилдан яхши бажаришга интиламан.
Менинг дўстларим мени баъзан дангаса, деб койишади.
Менинг ютуқларим маълум маънода касбдошларимга ҳам боғлиқ.
Раҳбарнинг раъйини қайтариш бесамара иш.
Баъзан қандай ишни бажараётганлигини ҳам билмайсан.
Ишим юришмаганда, мен бетоқат бўлиб қоламан.
Мен одатда ўз ютуқларимга кам аҳамият бераман.
Бошқалар билан ҳамкорликда ишлаганимда, менинг ишим бошқаларникидан самаралироқ бўлади.
Кўпгина бошлаб куйган ишларимни охирига етказмаганман.
Мен иш билан унчалик банд бўлмаган одамларга ҳавас қиламан.
Мен хукмронликка ва амалга интилган одамларга ҳавас қилмайман.
Мен ўзимнинг ҳақлигимга ишонсам, ҳақиқатни исбот қилиш учун ҳар нарсага боришга тайёрман.

К а л и т:

Сиз қуйидаги саволларга «ҳа» деб жавоб берган бўлсангиз, 1 баллдан оласиз: 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 37, 41. Яна 1 баллдан қуйидаги саволларга «Йўқ» деб жавоб берган бўлсангиз оласиз: 6, 13, 18, 20, 24, 31, 36, 38, 39. Тўплаган балларни ҳисоблаб чиқинг.

Натижа:

1 баллдан 10 балгача: Сиздаги муваффақиятга мотивация паст;
11 баллдан 16 гача: мотивация даражангиз ўртача;
17 баллдан 20 балгача: мотивация даражангиз анчагина юқори;
21 баллдан ортиқ бал: ютуқка нисбатан мотивация Сизда жуда юқори.

Тестлар ва машқлар:

Қуйида сонлар қатори берилган. Ҳар бир қаторда тушириб қолдирилган сонларни топинг ва ҳар бир қатордаги сонларнинг ўзаро боғлиқлик принципини топинг.

2 7 3 7 4 7 - 6 7

27 30 - - 39 42 45 48 51 54

47 43 39 35 - - 23 19 15 11

3 6 7 14 - - 31 62 63 126 .

Тест ва топшириқлар:

Қуйида машхур олим К. Юнгнинг характер типини аниқлаш методикасини келтирдик. Берилган саволларга жавоб вариантларидан бирини танлаш керак.

Қайси бири сиз учун муҳимроқ?

а) кичиккина дўстлар давраси;

б) кўпгина ўртоқлар давраси.

Қандай китоблар сизга кўпроқ ёқади?

- а) қизиқарли сюжетли;
- б) одамлар руҳий кечинмалари акс эттирилган.

Ишда нимага кўпроқ йўл қўйишингиз мумкин?

- а) кечикиш;
- б) хатоликлар.

Агар ёмон иш қилиб қўйсангиз:

- а) жуда қайғурасиз;
- б) унчалик қайғурмайсиз.

Одамлар билан қандай чиқишасиз?

- а) жуда тез ва осон;
- б) секин, эҳтиёткорлик билан.

Ўзингизни аразкаш деб ҳисоблайсизми?

- а) ҳа;
- б) йўқ.

Чин дилдан кулишга мойилмисиз?

- а) ҳа;
- б) йўқ.

Сиз қандайсиз?

- а) камгап ;
- б) сергап.

Сиз очикмисиз ёки ҳисларингизни бировлардан яширасизми?

- а) очикман ;
- б) яшираман.

Ўз ҳис-кечинмаларингизни таҳлил қилишни ёқтирасизми?

- а) ҳа ;
- б) йўқ .

Кўпчилик даврасида бўлганда, Сиз :

- а) тинмай гапирасиз ;
- б) бошқаларни тинглайсиз.

Тез-тез ўзингиздан норози бўлиб турасизми?

- а) ҳа ;
- б) йўқ.

Бирор нималарни ташкил қилишни ёқтирасизми?

- а) ҳа ;
- б) йўқ.

Сирларингиз ёзилган кундалик тутишни хоҳлармидингиз?

- а) ҳа ;
- б) йўқ.

Бирор нарсанинг қароридан уни бажаришга тез ўтасизми?

- а) ҳа ;
- б) йўқ.

Қайфиятингизни тез ўзгартира оласизми?

- а) ҳа ;

б) йўқ.

Ўзгаларни ишонтириб, уларга ўз фикрингизни ўтказишни яхши кўрасизми?

а) ҳа;

б) йўқ.

Сизнинг ҳаракатларингиз :

а) тез ;

б) секин.

Сиз бўлиши мумкин бўлган нохуш ҳодисалардан ташвишланасиз?

а) тез-тез;

б) баъзан.

Қийин ҳолатларда Сиз:

а) ёрдам сўрашга шошиласиз;

б) ҳеч кимга мурожаат қилмайсиз.

Методиканинг калити:

Жавоблар ичидаги куйидагилар Сиздаги экстровеерсияни кўрсатади: 1б, 2а, 3б, 5а, 6б, 7а, 8б, 9а, 10б, 11а, 12б, 13а, 14б, 15а, 16а, 17а, 18а, 19б, 20а. Мос келган жавоблар сонини 5 га кўпайтиринг.

0 - 35 баллар - интроверсия;

36 - 65 баллар - амбиверсия;

66 - 100 баллар - экстраверсия.

Темпераментнинг психологик хусусиятини аниқлаш тести.

Саволнинг мазмуни	ха	йўқ
1. Давраларда тез-тез бўлишни ёқтирасизми?		
2. Чиройли, лекин ишончсиз, ноқулай нарсаларга эга бўлишдан қочасиз?		
3. Кайфиятингиз гоҳ яхши, гоҳ ёмон бўлиб турадими?		
4. Гаплашаётганда жуда тез гапирасиз?		
5. Сизга бутун вужуд билан киришадиган, масъулиятли ишлар ёқади?		
6. Сиз миш-мишлар тарқатганмисиз?		
7. Сиз ўзингизни жуда қувноқ ва бахтли ҳисоблайсизми?		
8. Сиз бирор кийимнинг бичими, рангига тез кўникасиз ва уни бошқаси билан алмаштиришни хохламайсиз?		
9. Сизни кўллаб, қувватлайдиган, сизни тушунадиган одамларга мухтожлик сезасизми?		
10. Сиз жуда тез ёзасиз?		
11. Сиз дам олиш ўрнига бирор иш ёки машғулот қидирасизми?		
12. Сизда ваъдаларни бажармаслик холлари ҳам		

бўладими?

13. Сизда жуда яхши, садоқатли дўстлар кўпми?
14. Сиз машғул ишдан чалғиш ва бошқа ишга кўникишингиз қийинми?
15. Сизни тез-тез нимагадир гуноҳкорлик ҳисси қийнайди?
16. Сиз шошсангиз, шошмасангиз ҳам барибир тез юрасиз?
17. Мактабда сиз жуда қийин масалаларни ҳам охиригача ечишга ҳаракат қилардингиз?
18. Сиз баъзан одатдагидан кўра ёмон фикрлаётгандай бўласизми?
19. Сиз нотаниш одамлар билан ҳам осон тил топишасиз?
20. Учрашув ёки суҳбатларда ўзингизни қандай тутишингизни олдиндан доимо режалаштирасизми?
21. Сиз устингиздан кулишса, ёки танбех берилса, жуда тез хафа бўлиб қоласиз?
22. Гаплашаётганда, Сиз қилиқлар қиласиз?
23. Эрталаб кўпинча сиз жуда яхши дам олиб, тетик бўлиб уйғонасиз?
24. Сизда бировлар билишини хохламаган фикрлар ҳам пайдо бўладими?
25. Бировлар устидан кулиб, ҳазиллашишни яхши кўрасизми?
26. Бирор фикр ёки ғоянгизни бировларга айтишдан аввал уни обдон уйлаб оласизми?
27. Тез-тез тушингизга дахшатли нарсалар кирадими?
28. Одатда Сиз янги материални осон ва тез ўзлаштирасиз?
29. Сиз шу қадар фаолсизки, бир неча дақиқа ҳам тек туролмайсиз?
30. Аччиғингиз келганда, ўзингизни бошқара олмаган ҳолатлар ҳам бўлганми?
31. Зерикарли одамлар даврасини ҳам қизиқарли қилиш кўлингиздан келади?
32. Унчалик муҳим бўлмаган қарор қабул қилиш учун ҳам Сиз анча уйланасиз?
33. Сизга ҳар нарсани юрагингизга жуда яқин олишингизни айтишган?
34. Сизга тезлик ва чаққонлик талаб қилувчи ўйинлар жуда ёқади?
35. Узоқ вақтгача бирор ишни ҳал қилолмай

<p>колсангиз ҳам, барибир уни ечимини топишга ўринаверасиз?</p> <p>36. Сизда қисқа фурсатга бўлса ҳам ўз ота-онангиздан аччиқланган пайтингиз бўлганми?</p> <p>37. Сиз ўзингизни очик, мулоқотга киришувчан деб ҳисоблаганмисиз?</p> <p>38. Одатда сиз янги ишга жуда секинлик билан киришасиз?</p> <p>39. Сизда бировлардан камчилигингиз бордай туйғу бўлганми?</p> <p>40. Сиз одатда секин ишлайдиган одамлар билан ишлашга қийналасиз?</p> <p>41. Сиз кун бўйи чарчамасдан нималар биландир машғул бўла оласиз?</p> <p>42. Сизда йўқотишингиз керак бўлган сифатлар бор?</p> <p>43. Сизни кўпчилик беғам одам дейишади?</p> <p>44. Сизга ёққан одамнинг сизга муносабати самимий бўлгандагина уни яхши дўст деб атай оласиз?</p> <p>45. Сизнинг аччиғингизни келтириш осон?</p> <p>46. Баҳслар пайтида сиз осонликча жавоблар топа оласиз?</p> <p>47. Сиз ҳеч нарсага чалғимасдан, узоқ ва самарали бирор иш билан машғул бўла оласиз?</p> <p>48. Сиз ақлингиз етмаган нарсалар ҳақида ҳам гапирган пайтларингиз бўлганми?</p>		
--	--	--

Тест қуйидаги поляр сифатларни аниқлашга имкон беради: экстрроверсия - интроверсия, ригидлик - эгилувчанлик, ҳиссиётга берилувчанлик - эмоционал мувозанатлилик, реакциялар темпи (тез-секин), фаоллик (паст - юқори). Ҳар бир сифат код ёрдамида аниқланади. Бунинг учун ҳар бир қатордаги «ҳа» жавобини ҳисоблаб (кодда уларнинг номерлари ёзилган), олинган натижани мос коэффицентларга кўпайтириш керак (3, 2 ёки 1 га), сўнгра шу ишни «йўқ» жавоблари учун ҳам амалга ошириш керак. Шундан кейин ҳар бир темперамент сифатини ифодаловчи сифатнинг умумий бали чиқади.

Тестнинг калити:

Темперамент сифатлари	«ҳа» жавоблар	балл	«Йўқ» жавоблар	баллар
Экстрроверсия	1, 7, 23, 19, 25, 31, 37, 4, 43	3 2	2	1
Ригидлик	8, 26, 32, 2, 14, 20, 38, 44	3 2	37, 19, 46	2 1
ҳиссий	15, 21, 33, 39, 45,	3		

кўзгалувчан	3, 9, 27	2 1		
реакция темпи	4, 16, 28, 10, 22, 34, 40, 46, 17, 29, 37	3 2 1		
Фаоллик	5, 11, 17, 23, 29, 35, 41, 47, 10	3 1	38	1
Самимийлик	30, 36, 42, 48, 6, 12, 18, 25, 24	3 2 1	23	1

Ишнинг якунланиши. Шкала бўйича ўз жавобларингизнинг самимийлигини аниқланг: юқори - 13-20 балл, ўртача - 8 - 12 балл, паст - 0 - 7 балл. сўнгра қуйидаги «Ўртача баҳолар ва темперамент хоссаларининг намоён бўлиши» жадвалидан фойдаланиб, ёзма равишда ўзингизни баҳоланг. Масалан, менинг темпераментим юқори экстраверсия (24 балл), ўртача эгилувчанлик (7 балл), юқори ҳиссий мувозанат (5 балл), реакциялар тезлиги темпи (14 балл), паст фаоллик (9 балл) билан характерланади, деб ёзинг.

Ўртача баҳо ва темперамент сифатларининг намоён бўлиш даражаси

Экстраверсия	ригидлик	эмоц. кўзгалув- чанлик	реакциялар темпи	фаоллик
22 – 26 жуда юқори	16-23 жуда юқори	18 – 20 жуда юқори	20 - 22 жуда тез	24 - 26 жуда юқори
17 - 21 юқори	12 - 15 юқори	14 - 17 юқори	14 - 19 тез	21 - 23 юқори
12 - 16 ўртача	7 - 11 ўртача	8 - 12 ўртача	9 - 13 ўртача	14 - 20 ўртача
7 - 11 юқори	3 - 6 юқори	4 - 7 юқори	5 - 8 секин	9 - 12 паст
0 - 6 жуда юқори	0 - 2 жуда юқори	0 - 3 жуда юқори	0 - 4 жуда секин	0 - 8 жуда паст
интроверсия	жуда юқори эгилувчан	мувозанат лашган		

Интеллектингизни текширинг

Тест: «Мухим белгиларни ажратинг».

Ҳар бир қаторда битта сўз қовуслар ташқарисида ва бешта сўз қовуслар ичида берилган. Қовус ичидаги барча сўзлар ташқаридагига маълум бир

жихатдан боғланган. Сиз аҳамиятли боғлиқликка эга бўлган иккитасини ажратинг ва унинг остига чизинг.

- Боғ (ўсимлик, боғбон, кучук, девор, тупроқ);
- Дарё (киргок, балик, баликчилар, сув, қайик);
- Шаҳар (автомобиль, бино, омма, куча, велосипед);
- Омборхона (хашак, отлар, том, мол, девор);
- Куб (бурчақлар, чизма, томонлар, тош, дарахт);
- Бўлиш (синф, бўлувчи, қалам, бўлинма, қоғоз);
- Доира (диаметр, олмос, илтимос, айлана, мухр);
- Ўқиш (кўзлар, китоб, расм, мухр, сўз);
- Газета (хакикат, илова, телеграмма, коғоз, муҳаррир);
- Ўйин (ҳарита, ўйинчилар, жарима, жазо, қоида);
- Уруш (аэроплан, пушкалар, жанг, қурол, солдатлар).

Тест: «Мураккаб аналогиялар».

Сизга мавҳум тарзда ўзаро боғланган 20 та жуфт сўзлар катори берилган. Юқори квадратда эса «Шифр» белгиси билан 6 жуфт ўзаро боғлиқ сўзлар берилган. Пастдаги жуфтликлар ўртасидаги мавҳум боғлиқликни топгач, уни юқорида квадрат ичидаги нечанчи жуфтликдаги белгига мос келишини, мос сонларни доирага олиш йўли билан белгилаш керак. Масалан, биринчи пастдаги жуфтлик «Кўрқув - қочиш», бўлиб, улар ўртасидаги мавҳум боғлиқлик квадратдаги «5» жуфтлик хоссасига тўғри келади, яъни, «Заҳарланиш - улим», демак, биринчи каторда «5» сонини доирага оласиз. Шундай тартибда қолганларни ҳам давом эттиринг. Вақт - 3 минут. Тўғри топилган жавоблар сонига кўра қобилият баҳоланади.

Кўй	- пода
Малина	- мева
Денгиз	- океан
Ёруғлик	- қоронғулик
Заҳарланиш	- ўлим
6. Душман	- нияти бузук

- Кўрқув - қочиш 1 2 3 4 5 6
- Физика - фан 1 2 3 4 5 6
- Тўғри - ҳақ 1 2 3 4 5 6
- Эгат - чорбоғ 1 2 3 4 5 6
- Жуфт - икки 1 2 3 4 5 6
- Сув - жумла 1 2 3 4 5 6
- Тетик - бўшашган 1 2 3 4 5 6
- Эркинлик - ирода 1 2 3 4 5 6
- Давлат - шаҳар 1 2 3 4 5 6
- Мақтов - сўқиш 1 2 3 4 5 6
- Қасос - ёнғин 1 2 3 4 5 6

Ун - сон	1 2 3 4 5 6
Йиғламоқ - додламоқ	1 2 3 4 5 6
Боб - роман	1 2 3 4 5 6
Сокинлик - нафас	1 2 3 4 5 6
Дадиллик - қахрамонлик	1 2 3 4 5 6
Салкин - қахратон	1 2 3 4 5 6
Ёлғон - ишончсизлик	1 2 3 4 5 6
Куйлаш - санъат	1 2 3 4 5 6
Сандиқча - жавон	1 2 3 4 5 6

Машиқлар:

Ўз ҳаётингизда рўй берган ҳодиса ва вазиятлардан иккитасини эслангки, унда сиз ўзингизни жуда ишончли, дадил тўтгансиз. Яна иккитасини эсланг; унда сиз ишончсизликни намоён қилгансиз. Шу вазиятлардаги ўз хулқингиз сабабларини тавсифлаб беринг.

Талабалик тажрибангизда бўлиб ўтган ҳодисаларнинг қай бирида сиз зиддиятга дучор бўлиб, жанжалнинг олдини ололмагансиз? Унинг сабабларини таҳлил қилинг.

Яхши тингламаганингиз учун ёки аксинча, сизни яхши тинглашмагани сабабли муомаладан кунглингиз тулмаган ҳолатларни эслаб, шундай ҳолатнинг бўлмаслиги учун нималарга эътибор бериш кераклигини ўртоқларингиз билан келишиб олинг.

Ўзбек классик адабиётида чиройли, маданиятли хулқни акс эттирган қахрамонлар ва уларнинг муносабатларини эсланг ва уларга ҳозирги замон психологияси нуқтаи назаридан холис баҳо беринг. (масалан, «Ўтган кунлар», «Алишер Навоий», «Бобурнома» каби асарлар мисолида).

Тестлар:

Тест ; «Ўзгаларни тинглай оласизми?»

Сизнингча суҳбатлашишдан мақсад нима?

- Суҳбатдошни яхшироқ ўрганиш
- Бирор масала бўйича ўзфикрини билдириш
- фикр алмашилиш ва муҳокама қилиш.

2.Сизга болалар «Булутлар қаерда ухлайди?», “Бувилар кичкина бўлишганми?” тарзида саволлар беришадими?

- ҳа, тез-тез.
- Ҳеч қачон.
- Баъзан

Эрталаб ишга ёки ўқишга кетаётиб, қўшиқ хиргойи қиласизми?

- ҳа, доимо бир хил ашулани
- ҳа, одатда ҳар хил ашулани
- йўқ, ҳеч қачон

Йиғилиш охирида маърузачига саволлар берасизми?

- ҳа, доимо ниманидир сўрашга тўғри келади
- баъзан, унинг фикри билан қўшилмаганимда

в) ҳеч қачон

Дўстингиз ёки касбдошингиз билан суҳбатлашгандан сўнг ўша муаммо юзасидан ўзқарашларингизни ўзгартирганмисиз?

а) кўпинча шундай бўлади

б) баъзан

в) ҳеч қачон

6. Ким биландир суҳбатлашаётганда:

а) кўпроқ сиз гапирасиз

б) кўпроқ суҳбатдошингиз гапиради

в) иккалангиз тенг гапирасиз

Нархи бир хил бўлганда сиз нимани ҳарид қилишни афзал кўрасиз?

а) китобни

б) грампластинкани

в) кинога патгани

Шеригингиз Сизга алоқаси бўлмаган ўзмуаммоси хусусида гаплашмоқчи.

Сиз нима деб уйлайсиз?

а) «қимматли вақтни йўқотдим-а»

б) «энди унга таъсирим кучлироқ бўлади»

в) «унга ёрдам беряпман»

Қуйидаги жумлаларнинг қай бири сизнинг нуқтаи назарингизга тўғри келади?

а) айтиш муаммо юзасидан мутахассисгина аниқ фикрга эга бўлиши мумкин;

б) чиройли гапиришни билган одам хоҳлаган мавзусида ҳам гапириши мумкин.

в) кўпинча мутахассисларга ўз муаммолари ва ғояларини баён этиш учун нотиклик малакаси етишмайди.

Суҳбат чоғида ҳаёлингиз чалғиб кетса, нима қиласиз?

а) гапираётганни тухтатиб, ўша ерни қайтаришни сўрайман

б) суҳбат охирида сўраш учун ўзим учун ноаниқ жойни эслаб қоламан

в) умуман менга ҳамма нарса аён.

Эрталаб радио орқали эшитган ахборот ёки қўшиқни қайтара оласизми?

а) ҳа, доимо

б) ҳа, лекин эсга тушириш учун вақт керак

в) эслай олмайман

Эстрада қўшиқчисида сизга кўпроқ нима ёқади?

а) овози

б) ташқи кўриниши

в) сахнада ўзини тутиши

Концертларга тушиш сиз учун:

а) қониқиш ҳосил қиладиган ҳодиса

б) кўп қатори бўлиш

в) яхши кўрган хонанда билан учрашув

Сиз мехмондасиз, у ерда сиздан бошқа яна 5-6 киши бор. Сиз гап бошлаганингизда, кўпинча:

- а) сизни ҳеч ким тингламайди
- б) ҳамма сизга махлиё бўлади
- в) сиз суҳбатнинг ташаббускори эмассиз.

Сиз жамиятда рўй бераётган барча ҳодисалардан хабардорсиз. Чунки сиз: а) мунтазам телевизор кўрасиз

б) радио эшитасиз

в) газета ўқийсиз.

Тест калити:

Саволлар	Жавоблар			Саволлар	Жавоблар		
	А	Б	В		а	б	в
1	2	1	3	9	1	2	3
2	3	1	2	10	3	3	1
3	2	3	1	11	3	2	1
4	2	3	1	12	3	1	2
5	2	3	1	13	3	1	2
6	1	2	3	14	2	3	1
7	3	1	2	15	3	3	1
8	1	2	3				

15-20 балл. Сиз ўзгаларни тингламайсиз. Балки сиз ўзгаларни тинглашдан оладиган фойданинг қадрини билмассиз, лекин сиз билим ва тажриба учун бу ишнинг фойдасини билишингиз зарур.

25-30 балл. Сиз ўртача тингловчисиз. Сиз учун суҳбат маълумот манбаи ва мулоқот учун етарли асос эмас. Сиздан кўп нарсани ўрганиш мумкин, лекин ўзингиз ҳам бошқаларда кўп нарса олишингиз мумкинлигини, танқид ва эътирозлар ҳам фойдали эканлигини унутманг, кўпроқ бошқаларни тингланг.

35-45 балл. Сизда ноёб сифат - ўзгаларни тинглаш ва меёрида гапириш бор. Сиз билан суҳбатлашиш жуда яхши, чунки суҳбатдош сиздан доимо наф олади. Сиз ўзгаларнинг ҳолатларини тушунишга ҳам мойилсиз, ана шу ноёб сифатни сақланг.

Тест. «Мулоқотга киришувчанлик».

Қуйида берилган 16 саволга «ха», «йўқ», «баъзан» деб жавоб беринг:

1. Сизни амалий учрашув кутмоқда. Уни бетоқатлик билан кутасизми?

Сизни бирор касаллик холдан тойдирмагунча, врачнинг олдига боришни оркага сўравермайсизми?

Сизни бирор мавзудаги ахборот билан йигилиш, мажлис ва шунга ўхшаш тадбирда маъруза билан чиқиш топшириги ҳавотирга соладими?

Сизга илгари бормаган шахрингизга сафарга бориб келишни таклиф этишди.

Шу сафарга бормаслик учун бор имкониятни ишга соласизми?

Ўзингиздаги ҳиссий кечинмалар билан кимлар биландир ўртоқлашишни яхши кўрасизми?

Кучада сизга нотаниш одам бирор илтимос билан мурожаат қилса, сизнинг гашингиз келадими?

Сиз «Оталар ва болалар» муаммоси борлиги ва турли авлод вакилларининг бир - бирларини тушунишлари қийинлигига ишонасизми?

Танишингизга бир неча ой аввал олган карз пулини эслатишга уяласизми?

Ошхона ёки ресторанда сизга ёкмайдиган таом беришди, идишни четга суриб, аччигингиз келганини яшира оласизми?

Бегона одам билан ёлгиз қолганингизда, у биринчи бўлиб гап бошласа, Сизга жавоб қайтариш малол келадими?

Сиз турли ерларда одамларнинг узун навбатда туришганини кўрсангиз, тоқатингиз тоқ бўладими. Навбатда туриб кутишдан кўра, ўз ниятингиздан воз кечишни афзал кўрасизми?

Бирор жанжалли вазиятни муҳокама қилиши керак бўлган комиссиянинг аъзоси бўлишдан кўрқасизми?

Сизда бирор адабиёт, санъат ва маданият асарларини баҳолашнинг соф индивидуал мезонлари бор ва бу борада бошқаларнинг фикрини қабул қилмайсиз. Шундайми?

Сизга жуда таниш бўлган масала бўйича бошқаларнинг нотўғри фикрларини тасодифан эшитиб қолсангиз, индамай қўя қоласизми?

У ёки бу масалада ёрдам беришингизни сўрашса, сиз бундан оғринасизми?

Ўз нуқтаи назарингизни оғзаки баён этгандан кўра, уни ёзма тарзда ифодалашни афзал кўрасизми?

Энди балларни ҳисобланг:

«ҳа» - 2 балл, «баъзан» - 1 балл, «йўқ» - 0. Шу тарзда балларни қўшиб чиққач, одамларнинг қайси тоифасига киришингизни билиб оласиз.

14-18 балл. Сизнинг мулокатга киришувчанлигингиз яхши, ўртача. Сиз кўп нарсага қизиқасиз, бошқаларни бажонидил тинглайсиз, ўзгалар фикрига сабр-токатлисиз, ўзфикрингизни босиклик билан изхор этасиз. Бегоналар билан учрашувга бориш сиз учун унчалик нохуш эмас, лекин шовкин-суронли даврани ёқтирмайсиз, одамларнинг сергапи сизга ёкмайди.

9-13 балл. Сиз мулокатга киришувчансиз. Қизиқувчан, сергап, турли масалаларда ўзгалар билан гаплашишни яхши кўрасиз. Янги одамлар билан танишиш, давранинг диққат марказида бўлишни ёқтирасиз. Ўзгаларнинг илтимосларини бажармасангиз ҳам қабул қилаверасиз. Аччигингиз тез, лекин тез совийсиз. Сизга сабр-тоқат, қийинчиликлар билан тўқнашганда жасорат етишмайди. Лекин астойдил хоҳласангиз, ўзингизни ён бермасликка кўндиришингиз мумкин.

4-8 балл. Сизнинг мулоқот малакангиз ёмон эмас, сиз барча ишларнинг гувоҳи бўлиб юрасиз. Мунозараларда катнашишни яхши кўрасиз, бирор масала юзасидан юзаки тасаввўрга эга бўлсангиз ҳам, ўз фикрингизни айтишни хоҳлайсиз. Ишни охирига олиб бора олмасангиз ҳам ҳар қандай ишни бошлайверасиз. Шунинг учун ҳам раҳбарларингиз ва касбдошларингиз сиздан ҳавотирда бўлишади. Бу ҳақда ўйлаб кўринг.

3 ва ундан кам балл. Сизнинг коммуникатив малакаларингиз яхши эмас, сиз сергапсиз, ҳар нарсага аралашаверасиз. Ўзингиз умуман беҳабар бўлган нарсалар хусусида ҳам фикр юритаверасиз. Ихтиёрсиз тарзда турли

зиддиятлар ва жанжалларнинг иштирокчисига айланиб қоласиз. Жиззаки, салга ҳафа бўладиган одатингиз бор, шунинг учун одамлар сиз билан чиқиша олмайдилар. Ўзингизни тутиш, сабр-токатли бўлиш учун одамларга ҳурмат билан қарашга ўрганинг. Қолаверса, ўз соғлигингиз ҳақида қайғуринг, чунки бундай ҳаёт тарзи изсиз бўлмайди, асабларингиз чарчаб қолиши мумкин.

Жорий баҳолаш (ЖБ) – 40 балл

№	Назорат шакли	Назорат сони	Назорат учун балл	Йиғилган балл
1	Оғзаки	10	20	20
2	Ёзма	1	10	10
3	Тест	1	10	10
	жами			40

Оралик баҳолаш (ОБ) – 30 балл

№	Назорат шакли	Назорат сони	Назорат учун балл	Йиғилган балл
1	Ёзма иш	1	15	15
2	Тест	1	15	15
				30

15 – 13 аъло

12 – 11 яхши

9 – 10 қониқарли

8 – 0 қониқарсиз

Якуний баҳолаш (ЯБ) – 30 балл

№	Назорат шакли	Назорат сони	Назорат учун балл	Йиғилган балл
1	Ёзма	1	30	30
				30

30 – 27 аъло

26 – 22 яхши

21 – 17 қониқарли

16 – 0 қониқарсиз

**Психология фани бўйича назорат ва рейтинг баҳолашнинг тахминий
жадвали**

№	I жн	II жн	I он	III жн	IV жн	II он	ян	жами
	Февраль	март	март	апрель	май-июнь	июнь	июнь	
1	10	10	15	10	10	15	30	100

I жорий назоратда талабалар билимини баҳолаш тартиби

№	Назорат шакли	Назорат сони	Назорат учун балл	Йиғилган балл
1	Тест	1	10	10
		1	10	10

10 аъло

9 – 8 яхши

7 – 6 қониқарли

5 – 0 қониқарсиз

II жорий назоратда талабалар билимини баҳолаш тартиби

№	Назорат шакли	Назорат сони	Назорат учун балл	Йиғилган балл
1	Ёзма	1	10	10
		1	10	10

III жорий назоратда талабалар билимини баҳолаш тартиби

№	Назорат шакли	Назорат сони	Назорат учун балл	Йиғилган балл
1	Оғзаки (коллоквиум)	4+(1)	8+(2)	10
			10	10

IV жорий назоратда талабалар билимини баҳолаш тартиби

№	Назорат шакли	Назорат сони	Назорат учун балл	Йиғилган балл

1	Оғзаки	5	10	10
			10	10

Ҳар бир семинар машғулоти учун максимал 2 баллдан ажратилган бўлиб қуйидагича тақсимланади:

2 аъло

1, 5 яхши

1 қониқарли,

1 баллдан ками қониқарсиз

Ўзбекистонда ёшлар таълими ва тарбиясига оид ҳуқуқий - меъёрий ҳужжатлар

РЎЙХАТИ

№	Ўзбекистон Республикаси Қонунлари, Президент Фармони, Қарор ва Фармойишлари, Вазирлар Маҳкамаси қарор, фармойиш ва Давлат дастурлари	Қабул қилинган йили	Сони
Ўзбекистон Республикаси Қонунлари			
1	Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги Қонуни	20.11.1991й.	
2	Ўзбекистон Республикаси Конституцияси	08.12.1992й	
3	Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни	29.08.1997й.	
4	Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури тўғрисида”ги Қонуни	29.08.1997й.	

5	Ўзбекистон Республикасининг “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги Қонуни	26.05.2000й.	
6	Ўзбекистон Республикасининг “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида” Қонуни	07.01.2008й.	
7	Ўзбекистон Республикасининг “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида”ги Қонуни	28.10.2010й.	
8	Ўзбекистон Республикасининг “Алкоголь ва тамаки маҳсулотларининг тарқатилиши ҳамда истеъмол қилинишини чеклаш тўғрисида”ги Қонуни	7.10. 2011 й.	
Ўзбекистон Республикаси Кодекслари			
9	Ўзбекистон Республикасининг Жиноят Кодекси	22.09.1994й.	2012-ХП
10	Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекси	22.09.1994й.	2015-П
11	Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат Кодекси	21.12.1995й.	161-1
12	Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Кодекси	21.12.1995й. 29.08.1996й.	163-1 226-1
13	Ўзбекистон Республикасининг Оила Кодекси	30.04.1998й.	607-1
Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, қарорлари ва фармойишлари			
14	Ўзбекистон ўқув юртларида ҳар йили 1 сентябрда “Мустақиллик куни”ни ўтказиш тўғрисида	22.08.1992 й.	ПФ-456
15	Ўзбекистон ижодкор ёшларини давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш чоралари тўғрисида	28.08.1992 й.	ПФ-461
16	Ўзбекистонда таълим олаётган ёшларни рағбатлантириш чоратадбирлари тўғрисида	05.02.1993 й	ПФ-555
17	Ижодкор ёшларнинг “Истеъдод” республика жамғармасини тузиш ҳақида	04.05.1993й.	ПФ-601
18	Ўзбекистон Республикаси ёшларининг "Камолот" жамғармаси тўғрисида	7.04.1996 й.	ПФ-1425

19	Республикада мусика таълимини, маданият ва санъат ўқув юртларининг фаолиятини яхшилаш тўғрисида	31.12.1996й.	ПФ-1692
20	Иқтидорли ёшларнинг чет элда таълим олишларини қўллаб-қувватлаш "Умид" жамғармасини тузиш тўғрисида	07.01.1997й.	ПФ-1694
21	Ўзбекистонда миллий рақс ва хореография санъатини ривожлантириш тўғрисида	08.01.1997й.	ПФ-1695
22	Ўзбекистон Республикаси Президентининг иқтидорли ёшларнинг чет элда таълим олишларини қўллаб-қувватлаш "Умид" жамғармасини тузишнинг ташкилий тадбирлари тўғрисида	13.01.1997й.	ПҚ-22
23	Таълим ва кадрлар тайёрлаш, баркамол авлодни тарбиялаш тизимини тубдан ислох қилиш тўғрисида	06.10.1997й.	ПФ-1869
24	"Ўзбекистон белгиси" кўкрак Нишонини таъсис этиш тўғрисида	22.07.1997 й.	ПФ-1822
25	Зулфия номидаги давлат мукофотини таъсис этиш бўйича таклифларни қўллаб-қувватлаш тўғрисида	10.06.1999 й.	ПФ-2326
26	Ўзбекистон болалар спортини ривожлантириш жамғармасини тузиш тўғрисида	24.10.2002й.	ПФ-3154
27	Истиқболли ёш педагоглар ва илмий кадрларнинг малакасини ошириш ва стажировка ўташ тизимини такомиллаштириш тўғрисида	05.07.2003й.	ПФ-3272
28	2004-2009 йилларда мактаб таълимини ривожлантириш Давлат умуммиллий дастури тўғрисида	21.05.2004 й	ПФ-3431
29	Истиқболли ёш педагогик ва илмий кадрлар малакасини ошириш "Истеъдод" жамғармаси Бошқарувининг янги таркибини тасдиқлаш тўғрисида	19.07.2004й.	ПФ-3463
30	Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида	06.06.2005й.	ПҚ-91

31	"Камолот" ёшлар ижтимоий ҳаракатини қўллаб-қувватлаш ва унинг фаолият самарадорлигини янада ошириш тўғрисида	10.10.2006й.	ПҚ-486
32	2007 йилда болалар спортини ривожлантириш жамғармаси бюджетини ва болалар спорт объектлари қурилишининг манзили аниқ дастурини тасдиқлаш тўғрисида	26.12.2006 й.	ПҚ-541
33	Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари сафида муддатли ҳарбий хизматни ўтаётган ҳарбий хизматчиларга бериладиган имтиёзлар тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида	31.10.2005й.	ПҚ-213
34	"Ижтимоий ҳимоя йили" давлат дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш бўйича ташкилий чоралар тўғрисида	12.12.2006й.	ПФ-2632
35	Халқаро Тараққиёт Ассоциацияси иштирокида "Мактаб таълимини ривожлантириш" лойиҳасини амалга ошириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида	02.01.2007й.	ПҚ-551
36	"Ижтимоий ҳимоя йили" Давлат дастури тўғрисида	23.01.2007 й.	ПҚ-573
37	Умумтаълим мактабларининг намунавий штатларини тартибга солиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида	29.03.2007й.	ПҚ-609
38	Ўзбекистон олий ўқув юртлари талабаларининг "Универсиада-2007" спорт мусобақаларини ташкил этиш тўғрисида	16.04.2007й.	ПҚ-624
39	Ўн икки йиллик таълимга тўлиқ ўтиш ҳамда 2007-2008 йилларда Тошкент шаҳрида янгидан ишга тушуриладиган ва реконструкция қилинадиган касб-ҳунар коллежлари ва академик лицейлар объектларини ўз вақтида тайёрлаш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида	01.05.2007й.	ПҚ-633

40	Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Болалар мусиқа мактаблари ва санъат мактабларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва уларнинг фаолиятини янада яхшилаш бўйича 2009-2014 йилларга мўлжалланган давлат дастурини тайёрлаш юзасидан чора-тадбирлар тўғрисида” Фармойиши	07.01.2008й.	
41	Осиё тараққиёт банки иштирокида “Қишлоқ мактабларида умумий ўрта таълимни ривожлантириш” лойиҳасини амалга ошириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида	8.02.2008 й.	ПҚ-803
42	“Ёшлар йили” Давлат дастури тўғрисида	29.02.2008й.	ПҚ-805
43	“Баркамол авлод йили” Давлат дастури тўғрисида	27.01.2010 й.	ПҚ-1271
44	Таълим муассасаларининг битирувчиларини тадбиркорлик фаолиятига жалб этиш борасидаги қўшимча чора тадбирлар тўғрисида	28.07.2010 й.	ПФ-4232
45	Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистонда таълим олаётган ёшларни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармойиши	13.10.2010й.	Р-3509
46	“Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили” давлат Дастури тўғрисида	07.02.2011 й.	ПҚ-1474
47	“Мустаҳкам оила йили” Давлат дастури тўғрисида	07.02.2012	ПҚ-1717
Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Қарорлари			
48	Чакана нархлар ислоҳоти муносабати билан талабалар ва ўқувчи ёшлар учун имтиёзли умумий овқатланишни жорий этиш ҳақида	04.04.1991й.	87-сон
49	Жумҳурият ўқувчи-ёшларига ва мутахассисларига чет тилларни кенг кўламда ўқитиш тизимини такомиллаштириш ва унинг моддий-техника базасини ривожлантиришга оид тадбирлар тўғрисида	29.07.1991й.	197-сон

50	Ўзбекистон ёшларини чет мамлакатларга ўқишга юбориш тўғрисида	20.07.1992й.	334-сон
51	Ўзбекистон ёшлар ишлари бўйича Республика кенгашини ташкил этиш тўғрисида	04.12.1992й.	568-сон
52	Туркия Республикасидаги ўқув юртларида таҳсил олаётган Ўзбекистон ёшларига ёрдам кўрсатиш тўғрисида	02.12.1992й.	564-сон
53	Ўзбекистон ёшлар ишлари бўйича республика кенгашини тузиш тўғрисида	04.12.1992й.	568-сон
54	Ўзбекистон ўқувчи ёшларини тақдирлаш ва моддий рағбатлантириш тўғрисида	25.03.1993й.	157-сон
55	Ижодкор ёшларнинг уй-жой шароитларини яхшилаш тўғрисида	08.05.1993й.	208-сон
56	Ёш муаллифларнинг энг яхши асарлари ва илмий ишланмалари учун Ўзбекистон Давлат мукофотини таъсис этиш тўғрисида	11.05.1993й.	218-сон
57	Ижодкор ёшларнинг "Истеъдод" республика жамғармаси фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида	19.05.1993й.	238-сон
58	Ёш авлодни соғломлаштириш муаммоларини комплекс ҳал қилиш тўғрисида	03.12.1993й.	589-сон
59	Бозор ислохотлари талабларини ҳисобга олган ҳолда қишлоқ ёшлари касб-ҳунар таълимининг йўналишини ўзгартириш чора-тадбирлари тўғрисида	29.07.1995й.	296-сон
60	Таълим муассасалари ҳақидаги норматив ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида	21.11.1995й.	440-сон
61	Ўзбекистон Республикасининг умумтаълим мактаби тўғрисидаги низоми	21.11.1995й.	440-сон
62	Ўзбекистон Республикаси ёшларининг "Камолот" жамғармасини қўллаб-қувватлаш тўғрисида	31.05.1996й.	207-сон

63	Ўзбекистон Республикаси ёшлари "Камолот" жамғармасининг мукофотини таъсис этиш тўғрисида	13.06.1997й.	293-сон
64	Ўзбекистон Республикасида умумий ўрта таълимни ташкил этиш тўғрисида	13.05.1998й.	203-сон
65	Ижтимоий ҳимояга муҳтож, иш қидиришда қийналаётган ва меҳнат бозорида тенг шароитларда рақобатлашишга лаёқатсиз шахсларни ишга жойлаштириш учун энг кам иш ўринларини белгилаш тартиби тўғрисида низом	01.12.1998й.	504-сон
66	“Соғлом авлод” Давлат дастури тўғрисида	15.02.2000й.	46-сон
67	“Соғлом авлод учун” ҳукуматга қарашли бўлмаган халқаро хайрия жамғармаси фаолиятини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида	04.03.2000й.	74-сон
68	Ёш истеъдодлар учун "Ниҳол" мукофотини таъсис этиш тўғрисида	25.08.2000й	334-сон
69	Ўзбекистон ёшларининг "Камолот" ижтимоий ҳаракати фаолиятини ташкил этишга кўмаклашиш тўғрисида	30.05.2001й.	240-сон
70	Олий ўқув юртларида тўлов-шартнома асосида ўқиш учун таълим кредитларини бериш тўғрисида	26.07.2001й.	318-сон
71	Олий таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида	16.08.2001 й.	343-сон
72	Зулфия номидаги давлат мукофоти билан тақдирлаш тўғрисида	28.02.2002 й	72-сон
73	Ўқувчи ва талаба ёшларни спортга жалб қилишга қаратилган узлуксиз спорт мусобақалари тизимини ташкил этиш тўғрисида	3.06.2003 й.	244-сон
74	Диний таълим муассасаларининг фаолиятини лицензиялаш тўғрисидаги низом	1.03.2004 й.	99-сон
75	Нодавлат таълим муассасалари фаолиятини лицензиялаш тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида	01.03.2004 й.	100-сон

76	Бюджетдан ташқари мактаб таълими жамғармаси маблағларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш тартиби тўғрисидаги низом	07.07.2004 й.	263-сон
77	Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги тўғрисидаги низом	05.08.2004 й.	372-сон
78	Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими Вазирлиги ҳузуридаги болалар спортини ривожлантириш жамғармаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида	29.08.2004й.	410-сон
79	“Сихат-саломатлик йили” давлат дастури тўғрисида	25.01.2005й.	30-сон
80	Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёш истеъдодлар учун “Ниҳол” мукофоти тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида	14.03.2006й.	44-сон
81	Ўзбекистон ёшларининг "Келажак овози" республика танловини ҳар йили ўтказиш тўғрисида	14.03.2006й.	45-сон
82	"Ёш истеъдодлар учун "Ниҳол" мукофотини таъсис этиш тўғрисида" 2000 йил 25 августдаги 334-сон ва "Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёш истеъдодлар учун "Ниҳол" мукофоти тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида" 2006 йил 14 мартдаги 44-сон қарорларига ўзгартиришлар киритиш тўғрисида	16.05.2006й.	86-сон
83	Ўзбекистон республикаси халқ таълими вазирлиги ҳузурида мультимедиа умумтаълим дастурларини ривожлантириш марказини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида	06.07.2007 й.	110-сон
84	Футбол бўйича болалар-ўсмирлар спорт мактабларининг фаолиятини рағбатлантириш ва моддий-техника базасини мустаҳкамлаш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида	31.01.2007й.	23-сон
85	Имкониятлари чекланган шахслар учун ихтисослаштирилган касб-ҳунар коллежларининг фаолияти тўғрисида	17.05.2007й.	100-сон

86	Ўзбекистон Республикаси таълим муассасаларини давлат аккредитациясидан ўтказиш тартиби тўғрисидаги низом	10.02.2010 й.	21-сон
87	Таълим муассасаларида соғлом овқатланиш шарт-шароитларини яхшилаш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида	20.08.2010 й	184-сон
88	Мактабдан ташқари таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида	28.02.2011 й.	50-сон

Р.Н.Мелибаева
Педагогика ва психология кафедраси катта ўқитувчиси

Д.Т.Полванова
Педагогика ва психология кафедраси катта ўқитувчиси